

Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

Katedra dějin a didaktiky dějepisu

Dizertační práce

Mgr. Markéta Devátá

Kulturně-vědní politika KSČ a ideologizace společenských oborů v letech 1945–1960

The Cultural and Science Policy of the Communist Party and the Ideologization of Social
Science in Czechoslovakia 1945–1960

Praha 2011

školitel: doc. PhDr. Alena Míšková, Ph.D.

Poděkování

Ráda bych na tomto místě poděkovala Antonínu Kostlánovi a Jiřímu Kocianovi za jejich vedení a pomoc v badatelském profilování ve Výzkumném centru pro dějiny vědy a v Ústavu pro soudobé dějiny a Aleně Míškové a Petru Čornejovi za vedení, podporu a vstřícnost během doktorandského studia.

Nakonec bych ráda poděkovala kolegovi Tomáši Hermannovi, který správně odhalil skrytou psychologickou motivaci mého bádání. Ano, v osobní rovině je opravdu tato práce odpovědí na otázku, proč jsme v období pozdní normalizace jako poslední historický ročník absolvovali čtyřleté formování součástmi marxismu-leninismu, mýjícíce Leninovu bustu umístěnou nad vstupními schody Filozofické fakulty, a byli svědky jeho imploze v explozi občanské emancipace v roce 1989. Byla to daň za formování generace našich předchůdců – studentských vůdců roku 1948, kteří ve jménu budování komunismu uskutečňovali očistu vysokých škol a jako první generace učitelů marxismu-leninismu se podíleli na podobě jeho instrumentalizace. Byla to generace determinovaná představou o pokrokovosti a přednostech přímého spojení vědy a politiky, již naplňovala v 50. letech odbornou angažovaností ve prospěch vládnoucí politické doktríny. Její hvězdná hodina přišla v roce 1968, kdy se zdálo, že reformní pojetí „humanistického marxismu“ našlo svůj odraz v politickém programu společenské reformy, kdy se na krátký čas naplnila vize „dialektického spojení“ vědeckého a politického angažmá. Po destrukci obrodného procesu odešla tato zakladatelská generace do faktické či vnitřní emigrace, ideologická indoktrinace marxismem-leninismem – obsahově již zcela vyprázdněným a formalizovaným – však zůstala...

Prohlašuji, že jsem dizertační práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 27. června 2011

Abstrakt

Předkládaná práce se věnuje komunistické kulturně-vědní politice v letech 1945–1960 z hlediska naplňování jejího stěžejního cíle, jímž bylo celospolečenské přijetí komunistické ideologie, učení marxismu-leninismu. Zabývá se vývojem v období, které započalo formulací společensko-politického transformačního programu přerůstání tzv. národní a demokratické revoluce v revoluci socialistickou a bylo zakončeno deklarací o dosažení socialistické výstavby a které po dosažení mocenského monopolu KSČ provázelo úsilí o široce pojatou kulturní revoluci koncipovanou jako „revoluční myšlenkový převrat“, resp. „ideologický přerod“ uskutečňovaný výchovou k marxisticko-leninskému světovému názoru. Komunistickou kulturně-vědní politiku tedy sleduje v kontextu marxistického diskurzu a ve smyslu analýzy forem, kterými docházelo k ovlivňování společenskovedních oborů, jež byly předurčeny k šíření marxistické filozofie. V užším rámci práce sleduje vývoj vysokých škol, resp. školskou politiku, jež je chápána jako součást komunistického kulturně-vědního programu. V nejužším zaměření se pak zabývá konstituováním politické výchovy a výuky marxismu-leninismu na vysokých školách jako stěžejního ideologického nástroje formování socialistické inteligence.

Předkládaná práce by chtěla přinést koncept výkladu kulturně-vědní politiky KSČ jako kontinuálního procesu před- a poúnorového období a nabídnout jej jako alternativu k tendencím reflektovat dané téma jako dvě diskontinuitní vývojové fáze, resp. poukázat na momenty, které odkazují spíše k roku 1945 jako k bodu, z něhož vychází již pozměněné chápání vědy a kultury a jejich společenské úlohy, a to nejen v komunistickém diskurzu. V tomto smyslu by také chtěla postihnout hlavní ideové podněty, které uvedly do pohybu poválečnou transformaci vysokých škol, jež měla naplňovat cíle demokratizace vědy a vzdělání. Dále by chtěla předložit analýzu hlavních ideologizačních forem, jichž kulturně-vědní politika KSČ používala k uskutečňování programu kulturní revoluce a výchovy socialistické inteligence vyhlášeném na IX. sjezdu, zejména ve vztahu k dělnickým vzdělávacím projektům a k ideologickým kampaním přelomu 40. a 50. let, v jejichž rámci se konstitovala marxistická věda. V neposlední řadě by chtěla poukázat na význam tzv. zakladatelské generace marxistů vycházející z okruhu vysokých politických škol a na její podíl v etablování marxisticko-leninských přístupů ve společenských vědách (v dominujícím dobovém stalinském pojetí) a jejich integraci do výzkumné činnosti společenskovedních akademických ústavů a kateder vysokých škol v první polovině 50. let i v úsilí o návrat k „čistotě“ marxistického myšlení v rámci procesu destalinizace spojeným s druhou polovinou této dekády.

Abstract

This study deals with the cultural and science policy of the Communist Party of Czechoslovakia in 1945–1960 from the perspective of meeting the policy's main aim, i.e. a general acceptance of the communist ideology of Marxism-Leninism. The period started with formulating a programme of social and political transformation from the "national and democratic revolution" to a "socialist revolution", followed up by the proclamation of "accomplishing the socialist construction". Having reached a power monopoly, the Communist Party of Czechoslovakia concentrated on a cultural revolution conceived as "a conversion of culture and people's thinking toward the Marxist-Leninist world-view". The communist cultural and science policy is therefore analysed in the context of the Marxist discourse and through the forms of reshaping the social science predestined to spread the Marxist philosophy. More specifically, my research focused on the development of university and college education policy as a part of the communist cultural and science project. In particular, the constitution of political education and teaching Marxism-Leninism at universities is observed as a key instrument of shaping new socialist intelligentsia.

The objective of this study is to present an interpretation of the Communist Party of Czechoslovakia's cultural and science policy following trends that started well before February 1948, rather than seeing the development as clearly discontinuous. My analysis results in referring more often to 1945 as the starting point of a new understanding of the social role of science and culture, by far not only in the communist discourse. These crucial ideological elements which launched the post-war transformation of university education are depicted as well. Furthermore, the study offers an analysis of the main ideological forms used for applying the programme of cultural revolution and shaping the new socialist intelligentsia as declared by the 9th Communist Party of Czechoslovakia Congress, especially with regard to workers' education and ideological campaigns shaping the "Marxist science" at the turn of 1940s and 1950s. Last but not least, the study focuses on the founding generation of Marxists graduating from colleges of political education, their role in establishing the Marxist-Leninist approaches in social science, their integration in research institutes of the Academy of Science and the universities in the first half of the 1950s – as well as their effort to restore the "pure" Marxist thinking during de-Stalinization in the decade's second half.

Obsah

I. Úvod

1.a Tematické vymezení práce	s. 10
1.b Odborná literatura a současný stav bádání	s. 11
1.c Metodologická východiska a vymezení pojmů	s. 19
1.d Formální vymezení práce	s. 23

II. Období komunistické hegemonizace, 1945–1949

2.a Politický a společenský kontext poválečného vývoje (<i>Národní fronta; socializační program, kulturně-politický diskurz</i>)	s. 25
2.b Prosazování společenských změn (<i>politické a sociální školství, regulace přístupu k vysokoškolskému vzdělání, politizace studentstva, ideologická přestavba</i>)	s. 42
2.b.1 „Demokratizace“ vysokého školství (<i>poúnorová „očista“, „studijní“ prověrky, formulování programu výchovy „socialistické inteligence“</i>)	s. 55
2.c Vysoká škola politická a sociální. Příklad komunistického „nástupu“ na vysoké školy (<i>integrace pokrokových zásad, poměrné zastoupení podle politického klíče, pozitivní sociální diskriminace studentů a jejich radikalizace, změna společenské funkce, transformace a reorganizace</i>)	s. 70

III. Období sovětizace, 1949–1953

3.a Politický a společenský kontext (<i>kulturní a vědní kampaně, marxismus-leninismus, uskutečňování programu výchovy „socialistické inteligence“</i>)	s. 85
3.b Základní směry vývoje vysokých škol a vědecké práce (<i>jednotná škola, ČSM, vysokoškolská reforma a školský zákon 1953, sovětizace</i>)	s. 102
3.c Vysoká škola politických a hospodářských věd. Model marxistického vzdělávání (<i>vzdělávání „dělnických kádrů“, vědecká angažovanost, nový typ vysokoškolského studenta, šíření marxismu-leninismu</i>)	s. 122

IV. Období destanilizace, 1953–1960

4.a Politický a společenský kontext (<i>„nový kurz“, spisovatelský sjezd, studentské požadavky, Sjezd socialistické kultury</i>)	s. 154
--	--------

4.b Základní směry vývoje vysokých škol a vědecké práce (*problém kontinuity vědecké práce a ČSAV, reorganizace vysokých škol 1953, požadavky decentralizace řízení a vědecké práce, marxistický revizionismus, vědecký komunismus*)

..... s. 158

4.c Vývoj společenskovedních oborů na Filozoficko-historické fakultě Univerzity Karlovy v kontextu výuky marxismu-leninismu

4.c.1 Marxismus a XX. sjezd (*politické řízení vysokých škol, prověřování ve filozofii a stranických dějinách, majáles, stabilizační opatření*)

..... s. 177

4.c.2 Vývoj ideologických kateder Filozoficko-historické fakulty (*marxistická filozofie, stranické dějiny, dějiny dělnického hnutí*)

..... s. 199

V. Závěrečné shrnutí

5.a Interpretace základních směrů společenskovedního vývoje a jeho chronologického vymezení

..... s. 213

5.b Situace v kultuře a společenských vědách v kontextu vstupu do 60. let

..... s. 237

VI. Prameny a literatura

..... s. 244

I. Úvod

Rok 1945 byl obdobím nových společenských konceptů a kulturně-vědní politika KSČ by je nemohla dost dobře tak významným způsobem ovlivňovat, kdyby je neprovázela, resp. jim nepředcházela změna přístupu společnosti ke komunistické straně a jejímu programu. O vzrůst jejího společenského významu se zasloužila i inteligence, která ve své většině uvěřila v kulturní koncept angažované umělecké a vědecké tvorby sloužící „lidu“, jež ve spojení s politikou přetváří přítomnost a budoucnost,¹ a odmítala názory liberální části inteligence, která rezignaci na individuální svobodu a autonomii tvorby a odpovědnost tvůrce vůči morálním hodnotám, ležícím mimo politickou praxi, považovala za intelektuální selhání, resp. zradu vzdělavců.² Vztah mezi individuální svobodou vědecké práce či jejím podřízením kolektivním zájmům se stal také výchozím bodem teoretických přístupů k organizaci vědecké práce a řízení vysokých škol.³ Úspěšnost komunistické kulturní politiky vůči veřejnosti spočívala v sebe prezentaci KSČ jako vedoucí síly veškerého pokrokového hnutí, dovršitelky národního vývoje či představitelky demokratizace vědy a kultury, přičemž tento obraz se částečně projektoval do reálně reflektovaného společenského vývoje. V některých ohledech se jednalo o témata, jež si kulturní politika KSČ přisvojila z jiných společenských konceptů.⁴ Atraktivním byl shledáván model jednoty společenské teorie a politické praxe, v němž se komunistická kulturní politika mohla spolehnout na podporu realizovaných politických kroků (etatizace, socializační program) a jenž se nakonec ukázal jako rozhodující. Komunistický kulturně-vědní program byl prosazen politicky, obdobnými mocenskými nástroji, kterými KSČ uvnitř Národní fronty prosadila dovršení monopolizace státní moci. V dalším období se kulturně-vědní politika odvíjela od programu tzv. kulturní revoluce vyhlášeného IX. sjezdem KSČ v roce 1949 a od pozměněné společensko-politické situace, ve které se hlavní body programu měly uskutečňovat. Jeho stěžejní cíl představovalo celospolečenské

---

¹ DRÁPALA, Milan: Spisovatelé na rozcestí. Na okraj prvního sjezdu českých spisovatelů. In: *Soudobé dějiny 4-5* (1994), s. 450-462. Srv. Účtování a výhledy – sjezd a jeho ohlasy. In: PŘIBÁŇ, Michal (ed.): *Z dějin českého myšlení o literatuře 1 (1945-1948)*, s. 87-216.

² Srv. Projev prezidenta republiky Edvarda Beneše. *Tamtéž*, s. 96-106; či projev ministra školství, v němž hájil autonomii kultury a varoval před tendencemi ji plně organizovat a podřizovat požadavku kulturní jednoty. STRÁNSKÝ, Jaroslav: *O kulturní politice*. Výklad v kulturním výboru ústavodárného Národního shromáždění dne 29. ledna 1947. Praha: Československá strana národně socialistická, 1947.

³ BĚLEHRÁDEK, Jan: *Novým dechem*. Praha: Borový 1946; ENGLIŠ, Karel: Řeč, kterou pronesl J. M. rektor University Karlovy profesor doktor Karel Engliš při své instalaci dne 9. prosince 1947 (*Poselství k akademické mládeži*). Praha 1947.

⁴ BRENNER, Christiane: „Zwischen Ost und West“. *Tschechische politische Diskurse 1945-1948*. München: Oldenbourg 2009.

přijetí marxistického světového názoru, neboť obě další české strany „obrozené“ Národní fronty byly komunistickému společenskému konceptu zcela podřízeny a nevytvářely ani formální rámec myšlenkové plurality. Společnost byla indoktrinována myšlenkou, že Sovětský svaz je jí vzorem ve všech společenských činnostech a adaptace sovětských vzorů se stala hlavní metodou její stalinské přestavby.⁵ Sovětským zkušenostem v organizaci a řízení vědecké práce byla podřízena transformace školství (vysokoškolský zákon, 1950, školský zákon, 1953) i zřízení Československé akademie věd (1952), sovětské vědní kampaně určovaly směřování vědních oborů, často v přímém protikladu s jejími dosavadními tradicemi (rostlinná genetika, strukturalismus v jazykovědě ad.) a někdy také ve vlastní kontrapozici (Stalinova revize Marrova nového učení o jazyce).⁶ Obsahová transformace vysokých škol byla postavena na prioritě politického vzdělávání a ideologicko-výchovného působení (výuka základů marxismu-leninismu). Do Československa přijížděli sovětsí profesori a lektori, byla překládána soudobá sovětská vědecká literatura a zprostředkovávána časopisecká produkce.⁷ V souladu s tezí, že ideologická fronta je exponovaným nástrojem třídního boje, probíhaly ve vědě a kultuře ideologické kampaně namířené proti vnějším i vnitřním nepřátelům, které režírovali hlavní straníční ideologové – Václav Kopecký a Ladislav Štoll (konference Svazu československých spisovatelů, 1950, ideologická konference vědeckých pracovníků, 1952) – jako „kulturní procesy“, jež však měly své reálné oběti (Kalandra, Kalista, Teige, Kostohryz, Renč, Biebl ad.). Současně kodifikovaly obsahové a metodické principy (stranickost, ideovost, socialistický realismus, marxismus-leninismus), jimiž měla umělecká a vědecká tvorba přispívat k socialistickému uvědomění společnosti. Masová ideologizace společnosti probíhající v její intenzivní podobě v období let 1949–1953 se stala předmětem zpochybnění ve společenské aktivizaci roku 1956 po XX. sjezdu KSSS (druhý spisovatelův sjezd, „jarní diskuse“, studentské rezoluce a majáles).⁸ Společnost, resp. její inteligence poukazovala na domácí projevy „kultu osobnosti“ (dogmatismus ve vědě a kultuře) a „socialistické nezákonnosti“ (politické procesy) v nesplněném očekávání jejich přiznání vedením KSČ (požadavek mimořádného sjezdu). V tomto smyslu otevřela diskusi

⁵ MACURA, Vladimír: *Šťastný věk a jiné studie o socialistické kultuře*. Praha: Academia 2008.

⁶ HAVRÁNEK, Jan – POUŠTA, Zdeněk (eds.): *Dějiny Univerzity Karlovy, 1918–1990*, IV. díl. Praha: Karolinum 1998; MÍŠKOVÁ, Alena – FRANC, Martin – KOSTLÁN, Antonín: *Bohemia docta. K historickým kořenům vědy v českých zemích*. Praha: Academia 2010.

⁷ Periodické zprávy Československo-sovětského institutu k jednotlivým vědním oborům pod společným názvem *Sovětská věda (1950-1956)*.

⁸ MATTHEUS, John P. C.: *Majáles 1956. Nevydařená revolta československých studentů*. Praha-Brno: ÚSD-Prius 2000; BAUER, Michal (ed.): *II. sjezd Svazu československých spisovatelů 22.–29. 4. 1956*. Praha: Akropolis 2011; BLAIVE, Muriel: *Promarněná příležitost. Československo a rok 1956*. Praha: Prostor 2001.

o „vyrovnání se s dogmatickou minulostí“, jejíž součástí se stala i sebereflektivní linie o intelektuálním selhání.⁹ Požadavek na emancipaci vědy od ideologie, jenž byl formulován jako perspektivní možnost rozvoje „čisté“ marxistické filozofie, resp. pokusy uchopit a odlišit ideologickou a vědeckou stránku marxismu však stály v kontrapozici k definici marxismu-leninismu jako jednoty společenské teorie a politické praxe. Na tomto ústředním problému se konstitoval tzv. marxisticko-revizionistický diskurz o odstranění dogmatismu ve vědě a kultuře jako nástroje k dovršení kulturní revoluce, jež byla jeho společným cílem.¹⁰ Obnovený ideologizační tlak byl cílen zejména na stranickou základnu a na „ohniska revizionismu“, tj. mj. na vysoké školy, kde se odklon od bezvýhradné podpory politiky KSČ, jak jej prosazovala generace revolučních studentských vůdců roku 1948, projevil ve studentských aktivitách roku 1956. Důraz kladený na obnovení „ideologického pořádku“ podtrhl i požadavek na prohloubení stranického charakteru společenskovědních pracovišť, jenž vycházel z představ o ideovém monopolu KSČ na rozvoj společenských věd, resp. reagoval na postupující emancipaci společenskovědních pracovišť a na případy zpochybňování stranických usnesení k ideologickým otázkám. Deklarace o dosažení výstavby socialismu iniciovala novou argumentační fázi revizionistického diskurzu, jež se odvíjela od požadavku opuštění třídního a restriktivního ideologického boje, jenž s dovršením tzv. přechodné fáze budování socialismu ztrácí své historické opodstatnění, a orientace na rozpracování konceptů socialistického humanismu, socialistické demokracie, resp. humanistického marxismu korespondujících s novou společenskou kvalitou. Nové přístupy ve filozofii a v historiografii, spojené s činností Československého výboru pro dějiny protifašistického odboje (1960), byly širší veřejnosti zprostředkovávány kulturními časopisy, jejichž rostoucí úloha v uvolňování společensko-kulturního života byla nesporná. Komunistické ideology iritovala zejména skutečnost, že si kulturní časopisy přisvojují právo na nezávislou (a kritickou) interpretaci politiky. Právě společenský přesah ovlivňující postupně a jím formované veřejné mínění vyvolával potřebu „ideologického nástupu“ proti „liberalismu“ ve filozofii, historiografii a publicistice, neboť jejich směřování a výsledky ohrožovaly ideologické postuláty (1963). Období po roce 1956 tak bylo charakterizováno neustálým dobýváním prostoru mezi vědou a ideologií a postupnou emancipací společenských věd.

---

⁹ Diskusní příspěvky Hrubína a Seiferta na spisovatelském sjezdu. PŘIBÁŇ, Michal: *Z dějin politického myšlení o literatuře 2 (1948-1958)*. Praha: ÚČL 2002, s. 432-442. Též např. GRAUS, František: O postavení historie v kulturním životě. In: *Literární noviny* 15 (1956), s. 3.

¹⁰ KOPEČEK, Michal: *Hledání ztraceného smyslu revoluce. Zrod a počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953-1960*. Praha: Argo 2009.

1.a Tematické vymezení práce

Předkládaná práce se věnuje komunistické kulturně-vědní politice v letech 1945–1960 z hlediska naplňování jejího stěžejního cíle, jímž bylo celospolečenské přijetí komunistické ideologie, učení marxismu-leninismu. Zabývá se vývojem v období, které započalo formulací společensko-politického transformačního programu přerůstání tzv. národní a demokratické revoluce v revoluci socialistickou a bylo zakončeno deklarací o dosažení socialistické výstavby a které po dosažení mocenského monopolu KSČ provázelo úsilí o široce pojatou kulturní revoluci koncipovanou jako „revoluční myšlenkový převrat“, resp. „ideologický přerod“ uskutečňovaný výchovou k marxisticko-leninskému světovému názoru.¹¹ 1. Komunistickou kulturně-vědní politiku tedy sleduje v kontextu marxistického diskurzu a ve smyslu analýzy forem, kterými docházelo k ovlivňování společenskovedních oborů, jež byly předurčeny k šíření marxistické filozofie. 2. V užším rámci práce sleduje vývoj vysokých škol, resp. školskou politiku, jež je chápána jako součást komunistického kulturně-vědního programu. 3. V nejužším zaměření se pak zabývá konstituováním politické výchovy a výuky marxismu-leninismu na vysokých školách jako stěžejního ideologického nástroje formování socialistické inteligence. Toto vymezení vychází z formulace otázek, na něž práce aspiruje předložit odpovědi: 1. Jakými formami dospěla KSČ k ovládnutí politicko-kulturního diskurzu v poválečném období? 2. Nakolik se změnil cíle kulturně-vědní politiky po dosažení mocenského monopolu a jaké byly formy „mentálního“ ovládnutí společnosti? 3. Nakolik byla KSČ úspěšná v uskutečňování programu výchovy socialistické inteligence? 4. Jak se proměňovala kulturně-vědní politika v souvislosti s vnitřními krizemi komunistické identifikace (politické procesy, XX. sjezd KSSS)? 5. Na jakých ideových východiscích se pokoušela česká věda emancipovat od komunistické ideologie? 6. Jak se vyvíjely společenské vědy v kontextu marxisticko-revizionistického diskurzu a jaká byla jejich výchozí pozice v období počátečního formulování reformních společenských konceptů?

Předkládaná práce by chtěla přinést koncept výkladu kulturně-vědní politiky KSČ jako kontinuálního procesu před- a poúnorového období a poukázat na momenty, které odkazují k roku 1945 jako k bodu, z něhož vychází již pozměněné chápání vědy a kultury a jejich společenské úlohy. V tomto smyslu by chtěla postihnout hlavní ideové podněty, které uvedly do pohybu poválečnou transformaci vysokých škol, jež měla naplňovat cíle demokratizace vědy a vzdělání. Dále by chtěla předložit analýzu hlavních ideologizačních

---

¹¹ KOPECKÝ, Václav: *Vedení nepřemožitelným učením marxismu-leninismu vybudujeme socialismus v naší vlasti*. Referát na IX. řádném sjezdu KSČ v Praze dne 28. května 1949. Praha: ÚV KSČ 1949.

forem, jichž kulturně-vědní politika KSČ používala k uskutečňování programu kulturní revoluce a výchovy socialistické inteligence vyhlášeném na IX. sjezdu, zejména ve vztahu k dělnickým vzdělávacím projektům a k ideologickým kampaním přelomu 40. a 50. let, v jejichž rámci se konstitovala marxistická věda. V tomto ohledu by chtěla poukázat na význam tzv. zakladatelské generace marxistů vycházející z okruhu vysokých politických škol a na její podíl v etablování marxisticko-leninských přístupů ve společenských vědách (v dominujícím dobovém stalinském pojetí) a jejich integraci do výzkumné činnosti společenskovědních akademických ústavů a kateder vysokých škol v první polovině 50. let i v úsilí o návrat k „čistotě“ marxistického myšlení v rámci procesu destalinizace spojeným s druhou polovinou této dekády.¹² Tento proces se současně prohluboval i rozměňoval se vstupem do 60. let – na jedné straně příklonem dalších představitelů tohoto generačního okruhu k antidogmatickému pojetí kulturního a společenskovědního vývoje, na straně druhé vstupem nové, aktivním podílem na stalinistické kulturně-vědní politice 50. let již nezatížené generace do takto utvořeného společenského kontextu.

1.b Odborná literatura a současný stav bádání

Kulturně-vědní politice v poválečných dvou desetiletích nebyla dosud věnována větší ucelená práce a také vývoj společenských oborů jako rámce, v němž se konstitovaly marxistické vědní přístupy ovlivňující formy ideologického působení komunistického režimu na společnost, nebyl zatím předmětem komplexně pojaté analýzy. Na druhé straně existuje mnoho dílčích i syntetizujících prací, které kulturně-vědní politiku zohledňují v analýze politického, společenského či sociálního vývoje poválečných dějin, neboť kulturně-vědní politika, resp. její ideologizační nástroje, představovaly jeden z jeho neopominutelných určujících faktorů (mj. *Rupnik 2002, Rataj 2003, Blaive 2001, Kalinová 2004, Kaplan 2007, Wiedemann 2007*).¹³

¹² Viz zejména kapitolu Vysoká škola politických a hospodářských věd. Model marxistického vzdělávání, resp. Vývoj ideologických kateder Filozoficko-historické fakulty. Byla to generace, jejíž horizont základní generační zkušenosti představovalo mnichovské trauma a z ní odvozená identifikace s komunistickým „revolučním“ programem. Srv. HAVELKA, Miloš: Česká kultura a politika před různými horizonty generační zkušenosti. In: TÝŽ: *Ideje – dějiny – společnost*. Studie k historické sociologii vědění. Brno: CDK 2010, s. 336-361.

¹³ RUPNIK, Jacques: *Dějiny komunistické strany Československa*. Od počátků do převzetí moci. Praha: Academia 2002; RATAJ, Jan: *KSČ a Československo*. I. (1945–1960). Praha: VŠE 2003; BLAIVE, M.: *Promarněná příležitost*, c. d.; KALINOVÁ, Lenka: *Východiska, očekávání a realita poválečné doby*. K dějinám české společnosti v letech 1945–1948. Praha: ÚSD 2004; KAPLAN, Karel: *Proměny české společnosti 1948-1960*. Část první. Praha: ÚSD 2007; WIEDEMANN, Andreas: *„Komm mit uns das Grenzland aufbauen!“: Ansiedlung und neue Strukturen in den ehemaligen Sudetengebieten 1945-1952*. Essen: Klartext 2007.

1. V dosavadní literatuře převládá pojetí kulturně-vědní politiky v jejích jednotlivých liniích, tj. jako politické ovlivňování a určování kultury, akademické a vysokoškolské vědy, resp. školství jako víceméně oddělených diskurzů, přičemž téměř zcela zůstává opominuta linie ideové výchovy, resp. ideologické převýchovy, jež byla považována za nedílnou součást kulturně-vědní politiky a kterou by více chtěla zohlednit předkládaná práce.¹⁴ Nejrozpracovanější a nejvíce reflektovanou problematiku představuje kulturní politika a analýza jak jejích vývojových fází (*Kladiva* 1968, *Kusák* 1998), tak především některých jejích klíčových období či událostí, mj. reformulace kulturní politiky na přelomu 40. a 50. let v souvislosti s vylučováním spisovatelů z veřejného života (*Knapík* 2004 a 2006, *Bauer* 2003 a 2009), druhého spisovatelského sjezdu (*Bauer* 2011), kafkovské konference (*Kusák* 2003) či fenoménu kulturních časopisů ve veřejném životě po roce 1956 (*Špirit* 1995, *Jungmann* 1999).¹⁵ Literaturu k tématu doplňují komentované edice (*Přibáň* 2007 a 2008) a tematické weby (*Slovník české literatury po roce 1945*, *Sorela*). Naopak nepříliš monograficky rozpracovaná je dosud literatura zabývající se vědní politikou, nicméně lze se výběrově opřít o studie ze sborníkového kompletu projektu Česká věda ve 20. století, jehož druhý a třetí díl se věnuje analýze vědeckého vývoje v letech 1945–1963 (*Věda v Československu* 1999 a 2000). K vysokoškolské vědní politice existuje zásadní titul amerického badatele (*Connelly* 2008) zabývající se komparací poválečného vývoje vysokého školství ve východním Německu, v Československu a v Polsku, založený na širokém archivním materiálu. Školská politika je sledována především jako proces interakce mezi školami a jejich resortním ministerstvem (*Morkes* 2002, *Cigánek* 2009).¹⁶

¹⁴ Srv. KOPECKÝ, Václav: *Ideová výchova a kulturní politika strany*. Praha: ÚV KSČ 1946;

¹⁵ KLADIVA, Jaroslav: *Kultura a politika (1945–1948)*. Praha: Svoboda 1968; KUSÁK, Alexej: *Kultura a politika v Československu 1945–1956*. Praha: Torst 1998; TÝŽ: *Tance kolem Kafky*. Liblická konference 1963. Praha: Akropolis 2003; KNAPÍK, Jiří: *Únor a kultura*. Sovětizace české kultury 1948–1950. Praha: Libri 2004; TÝŽ: *V zajetí moci*. Kulturní politika, její systém a aktéři. 1948–1956. Praha: Libri 2006; BAUER, Michal: *Ideologie a paměť*. Literatura a instituce na přelomu 40. a 50. let 20. století. Jinočany: H&H 2003; TÝŽ: *Souvislosti labyrintu*. Kodifikace ideologicko-estetické normy v české literatuře 50. let 20. století. Praha: Akropolis 2009; TÝŽ (ed.): *II. sjezd Svazu československých spisovatelů 22.–29.4. 1956*. Praha: Akropolis 2011; ŠPIRIT, Michal (ed.): *Tvář*. Praha: Torst 1995; JUNGSMANN, Milan: *Literárky – můj osud*. Kritické návraty ke kultuře 50. a 60. let s aktuálními reflexemi. Brno: Atlantis 1999.

¹⁶ ZILYNSKÁ, Blanka – SVOBODNÝ, Petr (eds.): *Věda v Československu v letech 1945–1953*. Praha: Ústav dějin – Archiv UK 1999; KOSTLÁN, Antonín – BARVÍKOVÁ, Hana (eds.): *Věda v Československu v letech 1953–1963*. Praha: VCDV 2000; ŠTBÁŇOVÁ, Soňa – KOSTLÁN, Antonín (eds.): *Sto českých vědců v exilu*. Praha: Academia 2011; CONNELLY, John: *Zotročená univerzita*. Sovětizace vysokého školství ve východním Německu, v českých zemích a v Polsku v letech 1945–1956. Praha: Karolinum 2008; MORKES, František: *Kapitoly o školství, o ministerstvou a jeho představitelích*. Praha: Pedagogické muzeum J. A. Komenského 2002; TÝŽ: *Vysoké školy v poválečném Československu*. Plzeň: Pedagogické centrum 2002; CIGÁNEK, Radim: *Politický zápas o jednotnou státní školu 1945–1949*. Praha: Karolinum 2009.

2. V soudobé literatuře dominuje tendence zkoumat téma kulturně-vědní politiky několika akcentovanými přístupy. Jedním z nich je přístup biografický, jenž uchopuje danou problematiku přes působení jejích aktérů. V dnes již klasické monografii o Zdeňku Nejedlém (*Červinka 1969*) se jeho působení v kulturně-vědní politice po roce 1945 interpretuje jako jakýsi (dlouhý) epilog k již dovršenému vědeckému dílu, které bylo ústupkem nezávislého intelektuála jeho členství v KSČ a vysokým stranickým a vládním funkcím a které Nejedlý využil k celospolečenskému prosazování svých estetických ideálů (Smetana, Aleš, Jirásek ad.). Nový životopisec Nejedlého v dosavadních již publikovaných textech (*Křestán 1996, 2004*) uvádí jeho poválečnou politicko-kulturní praxi do souvislosti s představou o spojení české otázky s komunistickými idejemi formulovanou Nejedlým na počátku 20. let, tj. s představou, již lze po roce 1945 uskutečňovat, a Nejedlý byl k tomu stranou povolán. Biografie aktérů kulturní politiky (*Knapík 2006*), monografie o Gustavu Barešovi (*Knapík 2000*), Ivanu Málkovi (*Franc 2010*) a o historících Josefu Mackovi či nově o Jaroslavu Charvátovi (*Jiroušek 2004 a 2011*) jsou již jako celek postaveny na autorském záměru zprostředkovat kulturně-vědní politiku na základě analýzy jednání jejích činitelů.¹⁷ Obdobně pak institucionální přístup zohledňuje kulturně-vědní politiku v dějinách univerzit, vysokých škol a vědeckých institucí, s tím rozdílem, že tato pracoviště byla jako celek objektem této politiky (*Havránek – Pousta 1998, Urbášek – Pulec 2004, Míšková 2010*).¹⁸ Kulturně-vědní politiku je také možné pojmut jako otázku diskurzu, jenž umožňuje sledovat její široké společenské dopady a impulzy, jež zpětně ovlivňovaly její podoby, resp. vzájemnou interakci a modifikaci na základě reflexe jejích praktických výsledků nebo diskurzu samého. Analýza diskurzu, ať již politického (*Brenner 2009*), publicistického (*Drápala 2000*), společenskovědního (*Kusín 1971*), filozofického (*Kopeček 2009*), historiografického (*Olšáková – Vybíral 2004*) či jazykového (*Fidelius 1998*), umožňuje nejen rekonstruovat dobové chápání hlavních kulturně-vědních jevů, ale zároveň i zachytit posuny kulturního, vědního a ideologického paradigmatu.¹⁹

¹⁷ ČERVINKA, František: *Zdeněk Nejedlý*. Praha: Melantrich 1969; KŘEŠŤAN, Jiří: *Pojetí české otázky v díle Zdeňka Nejedlého*. Praha: SÚA 1996; TÝŽ: „Poslední husita“ odchází. Zdeněk Nejedlý v osidlech kulturní politiky KSČ. In: *Soudobé dějiny* 1 (2005), s. 9-44; KNAPÍK, Jiří: *Kdo spoutal naši kulturu*. Portrét stalinisty Gustava Bareše. Přerov: Šárka 2000; TÝŽ: *V zajetí moci*, c. d.; FRANC, Martin: *Ivan Málek a vědní politika 1952–1989 aneb Jediný opravdový komunist? Praha: MÚA 2010*; JIROUŠEK, Bohumil: *Josef Macek. Mezi historií a politikou*. Praha: VCDV 2004; TÝŽ: *Historik Josef Charvát v systému vědy a moci*. Praha: ARSCI 2011.

¹⁸ HAVRÁNEK, J. – POUSTA, Z. (eds.): *Dějiny Univerzity Karlovy*, c. d.; URBÁŠEK, Pavel – PULEC Jiří a kol.: *Kapitoly z dějin univerzitního školství na Moravě v letech 1945–1990*. Univerzita Palackého, Olomouc 2003; MÍŠKOVÁ, Alena: *Vývoj mimouniverzitní vědy v Československu a ČSAV po roce 1945*. In: TÁŽ – FRANC, M. – KOSTLÁN, A. (eds.): *Bohemia docta*, c. d., s. 418-479.

¹⁹ BRENNER, Ch.: „Zwischen Ost und West“, c. d.; DRÁPALA, Milan: *Na ztracené vartě Západu*. Antologie české nesocialistické publicistiky z let 1945–1948. Praha: Prostor 2000; KUSÁK, A.:

3. Monografická literatura zabývající se komplexním vývojem společenskovedních oborů v poválečném období není příliš obsáhlá. V tomto smyslu vyniká badatelský počín literární vědy, věnující čtyřdílnou syntézu dějinám české literatury po roce 1945 (Janoušek a kol. 2007 a 2008), je možné nalézt základní orientaci v poválečné historiografii (Kostlán 1993, Hanzal 1999) či filozofii (Gabriel a kol. 1995, Mácha 1996 a 1998, Zouhar 2008 a 2009). Zajímavé příspěvky přináší oborová diskuse o zdrojích sociologie po jejím oficiálním zákazu (Sládek 2002) i osobní reflexe k vývoji lingvistiky (Lehečková – Chromý 2007, 2009 a 2010), které však vyžadují kritickou analýzu toho, co lze považovat za objektivní momenty oborového vývoje v subjektivním vnímání jeho spoluaktérů. Tento přístup je nutný i v případech memoárové literatury, jež nejen suplují deficit rozpracování společenskovedního vývoje v druhé polovině 20. století, ale tematizuje i některé vnitřní momenty, které by se patrně pro rozdílný pohled součástí „oficiální“ oborové literatury nestaly (Sviták 1992, Hájek 1997, Knapp 1998, Chvatík 2001, Tretera 2011). V tomto smyslu ostatně nelze za takový titul považovat ani Hanzalův přehled českého dějepisectví 1945-1989 (viz dále).²⁰ Vzhledem k násilnému přerušování vědeckého a kulturního vývoje, tak jak byl konstituován v meziválečném období (avantgarda, strukturalismus), a k umlčování autorů se současné bádání orientuje na hledání těchto pozapomenutých kontinuit (Grygar 1999, Chvatík 2001, Langerová a kol. 2009). S tím souvisí i proud obnovující povědomí o dlouhé tradici formulování filozofie dějin, resp. „české otázky“ (Zouhar 1999, Havelka 2001 a 2006, Loewenstein 2009) či o fenoménu národních tradic a mýtů (Rak 1994, Čornej 1995, Macura 1998 a 2008).²¹ Další reflektované téma představují literární a historiografické interpretace

---

Kultura a politika, c. d.; KUSIN, Vladimír V.: *The Intellectual Origins of the Prague Spring. The Development of Reformist Ideas in Czechoslovakia 1956-1967*. Cambridge University Press 1971; KOPEČEK, M.: *Hledání ztraceného smyslu*, c. d.; OLŠÁKOVÁ, Doubravka – VYBÍRAL, Zdeněk (eds.): *Husitský Tábor a jeho postavení v české historiografii v 70. a 80. letech 20. století*. Ústí nad Labem: Albis international 2004; FIDELIUS, Petr: *Řeč komunistické moci*. Praha: Triáda 1998.

²⁰ JANOUŠEK, Pavel a kol.: *Dějiny české literatury*. 1. (1945-1948), 2. (1948-1958), 3. (1958-1969). Praha: Academia 2007-2008; KOSTLÁN, Antonín: *Druhý sjezd československých historiků* (5.-11. října 1947) a jeho místo ve vývoji českého dějepisectví v letech 1935-1948. Praha: A AV ČR 1993; HANZAL, Josef: *Cesty české historiografie 1945-1989*. Praha: Karolinum 1999; GABRIEL, Jiří a kol.: *Česká filozofie ve 20. století*. 1. Směry, osobnosti, problémy. Brno: Masarykova univerzita 1995; MÁCHA, Karel: *Glaube und Vernunft. Das Böhmisches Philosophie in geschichtlicher Übersicht*, IV/1-2, 1945-1952 a 1953-1989. Brno: Mährische Landesbibliothek 1996 a 1998; ZOUHAR, Jan: *Dějiny českého filozofického myšlení do roku 1968*. Brno: Academicus 2008; TÝŽ: *Česká filozofie v šedesátých letech*. Brno: Academicus 2009; SEDLÁČEK, Oto: *Česká sociologie v letech 1965-1989*. In: *Sociologický časopis* 5 (2004), s. 695-740; LEHEČKOVÁ, Eva – CHROMÝ, Jan: *Rozhovory s českými lingvisty*. 1-3. Podlesí: Dauphin 2007 a Praha: Akropolis 2009 a 2010; SVITÁK, Ivan: *Devět životů*. Praha: SAKKO 1992; HÁJEK, Jiří: *Paměti*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů 1997; KNAPP, Viktor: *Proměny času. Vzpomínky nestora české právní vědy*. Praha: Prospektrum 1998; CHVATÍK, Květoslav: *Knihy vzpomínek a příběhů*. Brno: Atlantis 2001; TRETERA, Ivo: *Vzpomínky na Bohumila Hrabala a na život vůbec*. Praha-Litomyšl: Paseka 2011.

²¹ GRYGAR, Mojmír: *Terminologický slovník českého strukturalismu*. Brno: Host 1999; CHVATÍK,

děl ovlivněných požadavky Ladislava Štolla na socialistickou uměleckou tvorbu (*Bauer 2005, Catalano 2008*) a Zdeňka Nejedlého na novou analýzu hlavních „pokrokových“ tradic národních dějin (*Górny 2001, Królak 2004, Nodl 2007, Čornej 2011, Novotný – Šámal 2011*).²²

Výše uvedená literatura je odrazem hledání vnitřních souvislostí a nacházením interpretačních vzorců, kterými by bylo možné utvořit obecně přijatelný koncept českých a československých dějin 20. století, jenž je považován za významné desideratum současné historiografie i širší společenskovední komunity.²³ 1. V novější odborné literatuře lze nalézt jasné tendence překonávání staršího konceptu (politických) dějin, který klade základní mezník poválečného vývoje do roku 1948. Tento koncept prosazovala zvláště exilová nekomunistická reprezentace popisující únor 1948 jako výsledek sovětské velmocenské agrese, v němž Československo podlehl „sovětskému imperialismu“, (obdobně jako se v roce 1938 stalo obětí „nacistického imperialismu“), kdy o osudu Československa rozhodly dva vnější faktory nezávislé na vůli této reprezentace: počátek studené války a „dynamičnost sovětského imperialismu“.²⁴ Většinově odmítala podíl viny na skutečnosti, že se v roce 1945 ocitla bez reálné politické moci a že nedostatečně reagovala na pozměněný myšlenkový stav poválečné společnosti. Společnost i její inteligence byla pod dojmem pádu evropských demokratických režimů v 30. letech nakloněna přijetí nového společenského modelu, jenž vycházel z představ o novém řízení společnosti a nově

Květoslav: *Strukturální estetika*. Brno: Host 2001; LANGEROVÁ, Marie a kol.: *Symboly obludnosti. Mýty, jazyk a tabu české postavantgardy 40.-60. let*. Praha: Malvern 2009; ZOUHAR, Jan: *Studie k dějinám českého myšlení 20. století*. Brno: Masarykova univerzita 1999; HAVELKA, Miloš: *Dějiny a smysl. Obsahy, akcenty a posuny „české otázky“ 1895-1989*. Praha: NLN 2001; TÝŽ (ed.): *Spor o smysl českých dějin 2. (1938-1989)*. Posuny a akcenty české otázky. Praha: Torst 2006; LOEWENSTEIN, Bedřich: *Víra v pokrok. Dějiny jedné evropské ideje*. Praha: OIKOYMENH 2009; RAK, Jiří: *Bývalí Čechové... České historické mýty a stereotypy*. Jinočany: H&H 1994; ČORNEJ, Petr: *Lipanské ozvěny*. Jinočany H&H 1995; MACURA, Vladimír: *Český sen*. Praha: NLN 1998; TÝŽ: *Šťastný věk, c. d.*

²² BAUER, Michal: *Tiseň tmy aneb Halasovské interpretace po roce 1948*. Praha: Akropolis 2005; CATALANO, Alessandro: *Rudá záře nad literaturou. Česká literatura mezi socialismem a undergroundem (1945-1959)*. Brno: Host 2008; GÓRNY, Maciej: *Miedzy Marksem a Palackým. Historiografia w komunistycznej Czechoslowacji*. Warszawa: Trio 2001; KRÓLAK, Joanna: *Hus na trybunie. Tradycje narodowe w czeskiej powieści historycznej okresu realizmu socjalistycznego*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski 2004; NODL, Martin: *Dějepisectví mezi vědou a politikou. Úvahy o historiografii 19. a 20. století*. Brno: CDK 2007; ČORNEJ, Petr: *Světla a stíny husitství. Události, osobnosti, texty, tradice*. Praha: NLN 2011; NOVOTNÝ, Robert – ŠÁMAL, Petr (eds.): *Zrození mýtu. Dva životy husitské epochy*. Praha-Litomyšl: Paseka 2011.

²³ Viz sjezdové diskuse odvíjející se od 7. sjezdu českých historiků v roce 1993 (Hanzal, Petr: *Proměny české historiografie 1945-1989*, Prečan: *Historiografie a politika ad.*). Srv. *VII. sjezd českých historiků*: Praha 24.-26. září 1993. Praha: Historický klub 1994; *VIII. sjezd českých historiků*: Hradec Králové 10.-12. září 1999. Praha: Scriptorium 2000; 9. sjezd českých historiků. In: *Zpravodaj historického klubu 2* (2006).

²⁴ RIPKA, Hubert: *Únorová tragédie*. Brno: Atlantis, s. 25-27 [první vydání *Le Coup de Prague*. Paris: Plon 1949].

chápané společenské úlohy kultury a vědy. V tomto smyslu se rok 1945 stal výchozím bodem k jejich postupné realizaci a částečně také navazoval na myšlenkové podněty z 30. let, mj. o demokratizaci systému vysokoškolských učitelských míst²⁵ nebo přijetí socialistického realismu jako ideového programu sjednocujícího levicovou kulturní obec.²⁶ V souvislosti s tím Alexej Kusák poukazuje na projevy „domestikace“ komunismu v Československu přes kulturu a zároveň instrumentalizaci kultury jako politického nástroje ze strany komunistické strany.²⁷ Obdobně jsou poválečná očista vysokých škol a rekonstrukce profesorských sborů, resp. nová profesorská a habilitační řízení spojovány s nástupem politiky, a to především komunistické, do akademického prostředí.²⁸ John Connelly ve své monografii píše, že komunisté – s výjimkou projektu pedagogických fakult – vysokoškolskou politiku v prvních letech poněkud přehlíželi (což vyplývalo z antiintelektuálního založení vedení KSČ), a spoléhali se na „revoluční“ úlohu komunistických studentů při transformaci vysokých škol.²⁹ Skutečnost, že levicově smýšlející studentstvo bylo hlavním nástrojem komunistického „nástupu“ na vysoké školy již od května 1945, je obecně sdíleným názorem. V oblasti vědeckého výzkumu zůstávaly úvahy o nové organizaci struktury vědeckých pracovišť, podporované většinou vědecké obce v prvních poválečných letech ve fázi programových vyhlášení (vybudování ČSAV ve vládním programu Gottwaldovy vlády, Program KSČ pro vědu a vysoké školy) a k jejich realizaci došlo až po únoru 1948.³⁰ Únor 1948 tedy neznamenal bezprostřední změnu kulturně-vědní politiky KSČ, ale její pokračování v nové politické situaci dané dovršením mocenského monopolu. Poúnorová očista veřejného života měla přímou návaznost na poválečné vylučování osob, které se zpronevěřily národním zájmům za německé okupace, jež ovšem probíhala jen s částečnou kontrolou KSČ v jednotlivých kulturních svazech či na vysokých školách, a nyní mohla být dokončena (či obnovena) za použití mocenských nástrojů. Lze, myslím, souhlasit s Kusákovým názorem, že komunisté od roku 1945 používali kulturu jako nástroj své politiky, zatímco v poúnorovém období ji chápali jako nástroj převýchovy společnosti,³¹ resp. že tento názor lze vztáhnout i na situaci ve vědě.

²⁵ CONNELLY, J.: *Zotročená univerzita*, c. d., s. 143.

²⁶ KUSÁK, A.: *Kultura a politika*, c. d., s. 102 an.

²⁷ Tamtéž, s. 12 a 143 an.

²⁸ ZILYNSKÁ, Blanka: Cesta k ovládnutí českých univerzit komunistickou stranou (1945-1948). In: *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* (AUC-HUCP), roč. 36-38, č. 1-2 (1996-1998), s. 73-85; KOSTLÁN, Antonín: Die Prager Professoren in den Jahren 1945 bis 1950. Versuch einer prosopographischen Analyse. In: GLETTLER, Monika – MÍŠKOVÁ, Alena (eds.): *Prager Professoren 1938-1948. Zwischen Wissenschaft und Politik*. Essen: Klartext 2001, s. 605-655.

²⁹ CONNELLY, J.: *Zotročená univerzita*, c. d., s. 44.

³⁰ MÍŠKOVÁ, A.: Vývoj mimouniverzitní vědy, c. d., s. 418-421.

³¹ KUSÁK, A.: *Kultura a politika*, c. d., s. 229.

Současně se ale jeví jako problematická jeho interpretace kulturní politiky v letech 1948-1952 jako platformy vnitrostranického boje mezi „dogmatickými levičáky“ a skupinou „umírněných“, v němž se např. Václav Kopecký snažil v roce 1949 „zachránit kontinuitu české a slovenské kultury“.³² Opuštění tzv. československé cesty k socialismu sice podpořilo postavení zastánců „opravdového“ proletářského internacionalismu zbaveného národních sentimentů či národně-kulturního zakotvení (personifikovaných především Nejedlým), ovšem stranické řízení kultury bylo vedeno z jednoho centra a Kopecký jako hlavní ideolog měl na něm stěžejní podíl.³³ „Sektářské projevy“ nebyly snad ani tak výsledkem reformulace komunistické kulturní politiky jako spíše důsledkem toho, že po upevnění režimu byla opuštěna strategie zamlčování skutečných cílů strany a komunisté mohli „dátí plný průchod pravdě“ (Kopecký), což v případě radikálního křídla přineslo větší významový posun. Zároveň lze považovat za nesporné, že kulturní politika, tak jak byla prosazovaná v letech 1948-1952, zproblematizovala na dlouhou dobu vztah politiky a kultury.³⁴

2. Zásadní zpochybnění kompaktnosti širšího vedení strany a správnosti jejího ideového řízení, které KSČ prodělala v politických procesech s vlastními funkcionáři a které způsobily pád dalších stranických špiček z jejich funkcí, se přirozeně ve vedení kulturně-vědní politiky odrazilo. Opíralo se mj. o názor, že bývalý generální tajemník strany záměrně dogmatizoval, resp. umrtvoval „živé učení marxismu-leninismu“ (Štoll) a bránil tak jeho účinné recepce v rámci ideologické převýchovy společnosti. Projevy „slánštiny“ se také intenzivně vyhledávaly v kulturní politice. Rok 1952 jako moment, od něhož se odvíjí postupné uvolňování poměrů v kultuře, reflektuje nejen Kusák, ale i např. Antonín Kostlán v souvislosti s koncepcí „výběrové“ kontinuity s předešlým vědeckým vývojem, kterou prosadil Zdeněk Nejedlý při zřízení ČSAV oproti zcela ideologickému pojetí zastávanému Ladislavem Štollem a Václavem Kopeckým. Kostlán staví tuto pozměněnou mocenskou konstelaci do kontrapozice k jednoznačně sovětizačnímu duchu vysokoškolského zákona z roku 1950, jímž byla zcela zamítnuta kontinuita vývoje v oblasti řízení vysokých škol.³⁵ Ta však nezabránila přijetí školského zákona v roce 1953, který indoktrinací sovětských vzorů částečně zdestruoval oba Nejedlého školské projekty, tj. jednotnou školu a pedagogické fakulty. Myslím, že Kusákovu tezi o tom, že počátky

---

³² Tamtéž, s. 290.

³³ Existence tzv. druhého mocenského centra byla především výsledkem politického konstruktů, na němž měla být vystavěna argumentace politických procesů s komunistickými představiteli.

³⁴ KUSÁK, A.: *Kultura a politika*, c. d., s. 229-230.

³⁵ KOSTLÁN, Antonín: Vznik a vývoj ČSAV (1952-1992). In: *Akademický bulletin* 6 (2011), s. 4-5.

reformního procesu Pražského jara shledává v částečném mocenském bezvládí let 1951–1952, v němž se zrodila intelektuální ohniska společenské interakce, je třeba chápat jako nabídku k diskusi, resp. jako výzvu k subtilnějšímu promýšlení období 50. let jako nově reflektované „doby temna“. Není také zcela zřejmé, co Kusák míní onou „náhradní strukturou“, neboť ve smyslu existence paralelní kultury (např. katolické) lze, myslím, hovořit o plné kontinuitě. Ony náhradní struktury je možné chápat asi jako definování určitého proudu mezi tzv. insidery a outsidersy.³⁶

3. Většina badatelů ovšem spojuje počátky intelektuální emancipace s rokem 1956.³⁷ Je jím míněna emancipace komunistické tvůrčí vědecké a umělecké inteligence, tzv. insiderů, tj. účastníků marxistického kulturně-vědního diskurzu, který se událostmi roku 1956 proměňuje v marxisticko-revizionistický. Naopak jiní badatelé považují společenskou aktivizaci ve vědě a kultuře jen za uzavřenou intelektuální debatu, která neměla širší dopad ani v této sféře a již vůbec neovlivnila celospolečenskou situaci ve smyslu komparace s polským a maďarským vývojem.³⁸ Michal Kopeček interpretuje poválečný vývoj do 1956 jako „přípravu filozofického frontu“, jako přípravnou emancipační fázi filozofie spojenou – po ztrátě spolkové platformy – se zřízením akademického filozofického pracoviště a oborového časopisu.³⁹ Období do roku 1960 pak jako obohacení politického myšlení revizionistickým diskurzem, v jehož rámci docházelo k promýšlení a hledání čisté podoby marxismu oproštěné od dogmatizujícího pojetí dalších marxistů, kteří původní učení rozvíjeli (leninismus, stalinismus), přičemž progresivní i konzervativní marxismus sledoval stejný cíl, tj. dovršení kulturní revoluce jako vnitřní ztotožnění společnosti s marxistickými idejemi.⁴⁰ Oproti Kusínovi a Skillingovi, kteří považují období let 1956 až 1968 za víceméně lineární vývoj, v němž se intelektuální zdroje roku 1956 rozvíjejí v reformním myšlení, jejichž vyústění představuje formulace společenské reformy Pražského jara, staví Kopeček potřebu vnitřního rozlišení. Revizionistickému diskurzu druhé poloviny 50. let přiznává jen omezený společenský dosah, navíc přerušeny konzervativním obratem v roce 1959, jenž byl ale jednou ze základních podmínek, resp. předstupněm liberalizace 60. let. Druhou fází destalinizace v 60. letech spojuje s postupnou institucionalizací revizionismu, kterou umožňuje proměna společenské i stranické a

³⁶ KUSÁK, A.: *Kultura a politika*, c. d., s. 12.

³⁷ KUSIN, V.: *The Intellectual Origins*, c. d.; SKILLING, H. Gordon: *Czechoslovakia's Interrupted Revolution*. Princeton University Press 1976; KOPEČEK, M.: *Hledání ztraceného smyslu*, c. d.

³⁸ BLAIVE, M.: *Promarněná příležitost*, c. d., s. 93 aj.; RUPNIK, Jacques: *Promarněné setkání. Rok 1956 z pohledu Prahy*. In: *Soudobé dějiny* 3-4 (1996), s. 535-539.

³⁹ KOPEČEK, M.: *Hledání ztraceného smyslu*, c. d., s. 85-96.

⁴⁰ Tamtéž, s. 350.

nomenklaturní struktury, a za moment transformace původně filozofickorevizionistické debaty v počátku diskuse o společenské reformě považuje – ve shodě s Kosíkovým předpokladem o tom, že klíč k filozofii socialismu leží v politické ekonomii socialismu (1957) – v integraci nového rozpracování politickoekonomických postojů.⁴¹ Konzervativní obrat, v němž kulturní ideologové zasáhli nejen proti revizionistickému diskurzu, ale i proti kulturním časopisům a dalším publikačním platformám Svazu československých spisovatelů jako zprostředkovatelům této diskuse, shledává jako předěl mezi vývojem v druhé polovině 50. let a vstupem do let 60. rovněž studie Kateřiny Bláhové.⁴² Činnost nového vedení svazu, kam byli zvoleni opomenutí kandidáti druhého sjezdu, personální postihy a zásahy do ediční politiky působily negativně nejen v individuální rovině, ale měly za následek dočasnou destrukci diferenciacie literární tvorby, tak jak se začala utvářet kolem literárních redakcí v druhé polovině 50. let. Nástup nové generace již nespázané s kulturní politikou první poloviny 50. let, postupné zařazování české kultury do evropského kontextu a proměna postoje vedení svazu k požadavkům kulturních ideologů na usměrňování kulturních časopisů považuje autorka za hlavní trendy první poloviny 60. let, které umožnily další emancipaci a diferenciaci kulturního života jako součásti demokratizačního procesu.⁴³

1.c Metodologická východiska a vymezení pojmů

Zásadním metodologickým problémem bylo nalezení vhodného přístupu k tématu, jenž je nutné posuzovat v několika kontextech: zakotvit jeho teoretická a filozofická východiska v dějinách politického myšlení, resp. komunistické ideologie, uvažovat o něm jako o součásti konceptu českých a československých dějin 20. století a zabývat se jím z hlediska poválečného vývoje vědy a školství jako rámce, v němž byly přijímány či indoktrinovány marxistické přístupy k vědeckému bádání, politickému vzdělávání i ideologické výchově. Pro další výklad je nutné vymežit pojetí základních termínů, se kterými tato práce pracuje. Předně je to termín kulturně-vědní politiky KSČ, kterou chápu, jak už bylo naznačeno, jako komplex čtyř doplňujících se a prolínajících se linií působení komunistické strany na společnost, a sice ve formě kulturní, vědní a školské politiky a politiky ideové výchovy,

⁴¹ Tamtéž, s. 355-356; resp. 341.

⁴² BLÁHOVÁ, Kateřina: Mezi literaturou a politikou. Souvislosti českého literárního života 1958-1969. In: *Soudobé dějiny* 3-4 (2002), s. 495-520.

⁴³ Její studie přináší přece jen subtilnější analýzu spisovatelského vývoje 60. let než například nedávno publikovaná disertace Pavla Mervarta, ačkoli obě práce byly zpracovány na totožné archivní bázi. Srv. MERVART, Jan: *Naděje a iluze. Čeští a slovenští spisovatelé v reformním hnutí šedesátých let*. Brno: Host 2011.

resp. ideologické převýchovy. Všechny tyto politiky byly vedeny s cílem přesvědčit společnost o pokrokovosti komunistického světového názoru, tj. marxismu-leninismu, a přiznat mu jedinečné a vedoucí postavení v dějinném vývoji a tím přiznat stejné postavení i komunistické straně jako nositelce a uskutečňovatelce komunistických idejí. Tím se dostáváme ke klíčovému a zároveň velmi mnohohrstevnatému pojmu marxismu, resp. marxismu-leninismu, založeném na Marxově učení teoretického rozpracování politické emancipace světového proletariátu, jež bylo od počátku chápáno jako otevřené a mělo být rozvíjeno a adaptováno podle měnících se společenských podmínek. Pro tuto práci je tedy zásadní jeho pojetí, tak jak bylo adaptováno KSČ ve 30. letech, tj. tak jak bylo šířeno Komunistickou internacionálou. Toto pojetí se opíralo o rozpracování Marxe Leninem (vědecký socialismus, resp. komunismus jako ideologie proletariátu⁴⁴) a Lenina Stalinem ve smyslu formulování marxismu-leninismu jako teorie a praxe budování socialismu komunistickými stranami, jež se hlásily k ruské bolševické revoluci.⁴⁵ Souviselo s opouštěním myšlenky světové socialistické revoluce a její reformulací o vybudování socialismu v jedné zemi v průběhu 20. let, jež byla doprovázena politickou ostrakizací zastánců dosavadní linie, především Trockého a jeho ideje permanentní revoluce. V 30. letech se v Sovětském svazu definitivně prosadilo pojetí marxismu-leninismu jako státní ideologie, jež doprovázel odklon od proletářského internacionalismu a návrat k ruským národním tradicím.⁴⁶ Bolševizací KSČ se toto pojetí šířilo v českém a slovenském komunistickém diskurzu, ačkoli např. v české kulturní levicové avantgardě rezonoval především odmítnutý trockismus a myšlenky proletářského umění.⁴⁷ K dovršení sovětského „přisvojení“ marxismu-leninismu došlo na konci 30. let ve Stručném výkladu dějin VKS(b), kterým byl nejen podán oficiální výklad dějin bolševické strany, ale i marxismu-leninismu, neboť dějiny VKS(b) byly označeny za marxismus-leninismus v činnosti. Závaznost kánonu byla navíc umocněna připisováním autorství Stručného výkladu přímo Stalinovi.⁴⁸ Koncept, že teprve v sovětské realitě dochází k uskutečňování marxistických přístupů, byl vztahován i na sovětskou vědu a umění. V tomto myšlenkovém schématu byl marxismus-leninismus jako obsahový i formální základ

⁴⁴ ŠARADÍN, Pavel: *Historické proměny pojmu ideologie*. Brno: CDK 2001, s. 23 an.

⁴⁵ Srv. např. ZNOJ, Milan: *Marxismus a jeho revize: historicko-filozofická reminiscence*. In: MACHÁT, Zdeněk – SLAČÁLEK, Ondřej – TÝŽ (eds.): *Nezapomenuté historie*. Sborník k 70. narozeninám Františka Svátka. Brno: Doplněk 2007, s. 33-80.

⁴⁶ Srv. ŠVANKMAJER, Milan – VEBER, Václav – SLÁDEK, Zdeněk – MOULIS, Vladislav: *Dějiny Ruska*. Praha: NLN 1995, s. 336 an.

⁴⁷ KUSÁK, A.: *Kultura a politika, c. d.*, s. 93 an.

⁴⁸ Srv. SOMMER, Vítězslav: *Historiografie jako součást politiky. Zakladatelské období stranické historiografie v Československu (1950-1955) a jeho kořeny*. In: DEVÁTÁ, M. – OLŠÁKOVÁ, D. – TÝŽ – DINUŠ, P. – KOSTLÁN, A. (ed.): *Vědní koncepce KSČ, c. d.*, s. 124 an.

ideového přerodu propagován kulturně-vědní politikou KSČ po roce 1945 a po roce 1948 se podle sovětského vzoru stal základem nově budované státní ideologie. Teprve se vznikem tzv. marxistického revizionismu byla obnovena politicko-filozofická aspirace na rozvíjení marxistického učení. Revizionismus je přitom definován a) jako soubor marxistického vědeckého diskurzu od jeho vzniku do první poloviny 50. let, resp. analýza tohoto výchozího stavu, a) jako historický fenomén druhé poloviny 50. let a c) jako součást identity předešlého diskurzu, resp. jako revidované potvrzení marxismu-leninismu.⁴⁹ Revizionismus také vyhlásil posílení filozofické složky marxismu, resp. jeho promýšlení (v nových společenských podmínkách), návrat k filozofickému systému Marxova učení a jeho rozvíjení (hegelovský marxismus, heideggeromarxismus) a pokoušel se o vymezení vztahu mezi teoretickou a prakticistní stránkou marxismu-leninismu, resp. mezi vědou a ideologií. Z hlediska zakotvení do konceptu českých a československých dějin 20. století, resp. filozoficko-historického promýšlení smyslu dějin jsou 50. léta vnímána jako doba mlčení, jemuž předcházelo období hledání české kulturní orientace (1945–1948), jež však již bylo učiněno či „vyřešeno“ v konceptu přerůstání národní revoluce v socialistickou a jím degradováno na „prehistorii“ tohoto vývoje.⁵⁰ Teprve názorová diferenciací vyvolaná kritikami tzv. kultu osobnosti přinesla požadavek revize Nejedlého filozofie dějin formulované v roce 1946,⁵¹ jak jej předložili František Graus či Karel Kosík.⁵² V intencích této emancipace byly předloženy nové práce nabízející jiné akcenty národních tradic (*Kosík 1958, Kalivoda 1961*)⁵³ a filozofických pozic (*Kosík 1963*).⁵⁴ Kosíkova Dialektika konkrétního se stala pokusem o překročení marxistického světového názoru, od něhož se odvíjely filozofické diskuse 60. let.⁵⁵

Předkládaná práce je pojata jako empirický rozbor založený na relativně rozsáhlé archivní heuristice. Archivní výzkum, ze kterého práce vychází, se soustředil na tři okruhy

⁴⁹ KOPEČEK, M.: *Hledání ztraceného smyslu*, c. d., s. 48-49.

⁵⁰ HAVELKA, Miloš: *Dějiny a smysl*, c. d., s. 145 an. Srv. jeho edici, kde toto mlčení trvá téměř symbolicky od roku 1945 do 1968. TÝŽ (ed.): *Spor o smysl českých dějin 2*, c. d.

⁵¹ NEJEDLÝ, Zdeněk: Komunisté – dědici velikých tradic českého národa a TÝŽ: Slovo o české filosofii (obojí předneseno 1946). In: TÝŽ: *Spor o smysl českých dějin a Za kulturu lidovou a národní*. Praha: SNPL 1952 a 1953.

⁵² GRAUS, František: O postavení historie, c. d.; KOSÍK, Karel: Dějiny filosofie jako filosofie. In: POPELOVÁ, Jiřina – TÝŽ (eds.): *Filosofie v dějinách českého národa*. Praha: Nakladatelství ČSAV 1958, s. 9-24.

⁵³ KOSÍK, Karel: *Česká radikální demokracie. Příspěvek k dějinám názorových sporů v české společnosti 19. století*. Praha: SNPL 1958; KALIVODA, Robert: *Husitská ideologie*. Praha: ČSAV 1961.

⁵⁴ KOSÍK, Karel: *Dialektika konkrétního*. Studie o problematice člověka a světa. Praha: Nakladatelství ČSAV 1963.

⁵⁵ Srv. HAVELKA, M.: *Dějiny a smysl*, c. d., s. 156-157 a KOPEČEK, M.: *Hledání ztraceného smyslu*, c. d., s. 319 an.

archivních fondů. Kompletně jsem zpracovala fond Vysoké školy politických a hospodářských věd jako výchozí bodu mého zájmu o téma (viz dále) a částečně fondy Vysoké školy politické a sociální v Praze (neuspořádaný, oba se nacházejí v Archivu hlavního města Prahy), Vysoké školy obchodní, resp. hospodářských věd (Archiv ČVUT) a výběrově fondy Filozofické fakulty a rektorátu Univerzity Karlovy (Archiv Univerzity Karlovy), kde se nalézají i archiválie z provenience stranické organizace Vysoké školy politických a hospodářských věd, resp. její společenskovědní fakulty. Dále jsem uskutečnila rešeršní výzkum fondů Ladislava Štolla a Zdeňka Nejedlého v Archivu Akademie věd ČR. Druhý okruh pramenů se týkal výzkumu školské politiky ve fondu ministerstva školství (Národní archiv Praha), ústředních školských úřadů (Pedagogické muzeum J. A. Komenského v Praze) a legislativních návrhů a politických rozprav ke školské politice v parlamentu (Digitální parlamentní knihovna, <http://www.psp.cz/eknih/>). Třetí skupinu přirozeně představují archivní dokumenty ústředních politických a ideologických orgánů KSČ a stranických pracovišť, které rozhodovaly o podobách kulturně-vědní politiky (fondy Předsednictvo ÚV KSČ, 1945–1954; Sekretariát ÚV KSČ, 1945–1951 a 1954–1962; Politický sekretariát ÚV KSČ, 1951–1954; Politické byro ÚV KSČ, 1954–1962; Ústřední kulturně propagační komise a kulturně propagační oddělení ÚV KSČ, 1945–1955; Ideologické oddělení ÚV KSČ, 1951–1961; Ideologická komise ÚV KSČ, 1958–1968; Ústav dějin KSČ a Vysoká škola politická ÚV KSČ, vše Národní archiv Praha). V rámci výzkumu historie Vysoké školy politických a hospodářských věd jsem uskutečnila sérii rozhovorů s více než třiceti bývalými studenty a pedagogy této školy a tento orálně historický pramen jsem mohla komplementovat s písemnými prameny.⁵⁶

Přístup ke kritice pramenů vycházel z charakteru zkoumaného okruhu pramenů. Při dominanci politických dokumentů bylo zejména třeba kriticky posuzovat dobové politické a společenské konotace, osobní či skupinové motivace i zohlednit sémantiku obecně politických termínů ve vztahu k dobovému diskurzu. Specifické příklady rozdvojení společného politického a kulturního jazyka představují diskuse o socialismu a pokroku v období 1945–1948 a poté celý marxisticko-revizionistický diskurz po roce 1956. Rovněž práce s orálně historickými prameny bylo třeba podřídit analýze osobních hledisek a postojů k událostem, které byly předmětem výzkumu, a věnovat pozornost zamlčovaným či potlačovaným skutečnostem, což ostatně platí obdobnou měrou i pro literaturu memoárového charakteru. K textové analýze primární literatury nelze přistoupit bez

---

⁵⁶ Tento orálně historický výzkum, na kterém jsem spolupracovala s kolegyní Doubravkou Olšákovou, byl součástí grantového projektu (viz dále).

zohlednění existence cenzury stejně jako autocenzury a dalších dobových fenoménů (mj. tzv. ideologické úlitby).⁵⁷ Stejně tak je potřeba věcně analyzovat z dnešního pohledu těžko akceptovatelné přístupy marxistické historiografie 50. let, jež se v Československu formovala v období vrcholného stalinismu v rámci konstituování marxismu jako státní doktríny, pro něž byly charakteristické angažovanost, plnění aktuálních politických úkolů (ideologické kampaně), osvětový a propagandistický ráz tvorby chápaný jako propagace komunismu a uskutečňování ideologické praxe marxismu-leninismu ve výzkumu minulosti.⁵⁸ Jako určitý problém objektivní interpretace v sekundární literatuře se ukazuje tam, kde je historická analýza uskutečňována autorem, jenž byl sám účastníkem analyzovaného diskurzu.⁵⁹ Subjektivizující pozice autorů-pamětníků je ovšem problémem soudobých dějin jako takových.

1.d Formální vymezení práce

Předkládaná práce se drží chronologické osy, v níž první období (kapitola 2) je zakončeno formulací tzv. generální linie budování socialismu v Československu a programu výchovy socialistické inteligence na IX. sjezdu KSČ v květnu 1949. Transformační kroky, které této formulaci předcházely a z nichž mnohé byly realizovány až v podmínkách mocenského monopolu dovršeného únorovým převratem, jsou chápány jako součást pozměněného chápání vědy a kultury a jejich společenské úlohy v poválečném období a celospolečenského prosazení komunistického konceptu kulturně-vědní politiky. V dalším období (kapitola 3) se práce věnuje zejména linii komunistické ideologické převýchovy jako základního ideového předpokladu výchovy socialistické inteligence. Ideová výchova byla sice integrální součástí kulturně-vědní politiky i v předcházejícím období, avšak neměla z aplikačního hlediska takový společenský význam jako v této době, kdy se mohla naplno rozvinout za použití všech mocenských nástrojů a opřít o propagandistický obraz vrcholící studené války. V tomto smyslu, tj. v možnosti oficiálního působení, práce abstrahuje od nekomunistického diskurzu, ať již exilového či „vnitřní emigrace“. Období let 1953–1960 (kapitola 4) je ohraničeno z jedné strany ukončením mimořádných forem dělnických vzdělávacích projektů a integrací marxistického přístupu k vědeckému

⁵⁷ Srv. diskusi k Historikerstreit po česku, resp. dopis Aleny Míškové Petru Zídkovi. <http://www.malice-moravska.cz/shcr/forum1.htm#miskova>

⁵⁸ Srv. SOMMER, V.: Historiografie jako součást politiky, c. d., s. 97-98.

⁵⁹ Srv. recenze na tituly KUSÁK, A.: *Kultura a politika*, c. d., resp. TÝŽ: *Tance kolem Kafky*, c. d.: ŠÁMAL, Petr: Franz Kafka jako politikum. In: *Česká literatura* 1 (2004), s. 121-126 a HANZAL, J.: *Cesty české historiografie*, c. d.: VAŠÍČEK, Zdeněk: Poznámky k četbě III. Slepá ulička české historiografie. In: *Kritická příloha Revolver Revue* 15 (1999), s. 146-148.

výzkumu, jež souviselo s plnou institucionalizací vědeckých pracovišť (ČSAV) a dovršením transformace a systematizace vysokých škol. V této společenské konstelaci byla zahájena postupná emancipace komunistické inteligence ve vztahu ke KSČ odvíjející se od reflexe restrikcí a represí komunistického režimu vůči společnosti, přičemž rok 1956 představuje významný mezník vnitřního uvědomění této situace. Na druhé straně je toto období vymezeno konzervativním obratem, v němž ideologické vedení KSČ zasáhlo proti vzrůstajícímu filozoficko-revizionistickému diskurzu v kulturních časopisech a v intencích kulturně-vědní politiky přelomu 40. a 50. let postulovalo završování „kulturní revoluce“. Naznačený vývoj počátku 60. let (kapitola 5.b) se odvíjí od „společenské přestavby“ související s deklarací o dosažení výstavby socialistické společnosti v roce 1960, včetně přestavby vysokých škol a reorganizace ČSAV. Společensko-kulturní vývoj 60. let také ukazuje, že se český a slovenský společenský rámec formovaly jako víceméně oddělené společenské diskurzy. V tomto smyslu se práce nevěnuje samostatně vývoji na Slovensku, resp. omezuje se na recepci „slovenské problematiky“ „většinovým“ diskurzem, především na pozadí procesu s tzv. slovenskými buržoazními nacionalisty (ideologické kampaně 50. let, politická a „historiografická“ rehabilitace slovenského povstání v 60. letech).

Práce se opírá o výzkum uskutečněný ve Výzkumném centru pro dějiny vědy, resp. v Ústavu pro soudobé dějiny. Jeho počátky jsou spjaty s výzvou prof. Františka Kavky, kterou učinil na semináři o Františku Grausovi,⁶⁰ zaměřit pozornost na činnost Vysoké školy politických a hospodářských věd jako instituce, jež měla silný vliv na formování společenskovedních oborů počátku 50. let. Autorka tuto výzvu přijala a po realizaci úvodní studie⁶¹ obdržela na výzkum podporu Grantové agentury ČR projektu Vysoká škola politických a hospodářských věd, 1949-1953. Sovětizace československého školství (2007-2009, odborný spolupracovník Doubravka Olšáková, PhD.) a pro šířeji pojatý výzkum znovu podporu individuálního projektu Politické vědy v Československu v letech 1945-1960 jako nástroj komunistické státní ideologie (2010-2012, jeho součástí je i zpracování fondu Vysoké školy politické a sociální uloženého v Archivu hl. m. Praha). Předkládaná práce je tedy postavena na výsledcích dosavadního bádání i na již publikovaných textech.⁶²

⁶⁰ BENEŠ, Zdeněk – JIROUŠEK, Bohumil – KOSTLÁN, Antonín (eds.): *František Graus – člověk a historik*. Praha: VCDV 2004.

⁶¹ DEVÁTÁ, Markéta: Vysoká škola politických a hospodářských věd (1949-1953). In: TÁŽ – KOSTLÁN, Antonín (eds.): *Semináře a studie k dějinám vědy*. Praha: ÚSD 2009 [fakticky 2004], s. 421-455.

⁶² DEVÁTÁ, Markéta: Vysoká škola politických a hospodářských věd jako nástroj indoktrinace

II. Období komunistické hegemonizace, 1945-1949

2.a Politický a společenský kontext poválečného vývoje

System Národní fronty jako politický rámec společenského vývoje

Rok 1945 přinesl do života československé společnosti nové společensko-politické jevy: národní revoluci, národní jednotu, Národní frontu a „národní cestu“ k socialismu. Jejich společným východiskem byla většinově sdílená představa o novém a sociálně spravedlivějším společenském uspořádání, které by nedopustilo opakování krize evropských politických režimů konce 30. let, jež vyústila ve světový válečný konflikt. Formulování úvah z let 1944-1945 o tomto uspořádání, jež vzejde z revoluce nastoupivší po ukončení války, vyústilo do konceptu socialismu jako politického programu, jímž bude určována poválečná obnova československého státu. Ovšem již samo pojetí květnové „národní revoluce“ ukázalo na rozdílná ideová a politická stanoviska, jež k tomuto počátečnímu bodu nové společenské etapy zastávaly jednotlivé složky politické reprezentace, dočasně potlačované voláním po národní jednotě a ochotou těchto skupin ji v zájmu národa podpořit.⁶³ Za všeobecného společenského konsensu a s významnou podporou politických stran sdružených v Národní frontě, někdy označované též jako Národní jednotu, bylo posilováno vědomí národní jednoty stmelované protiněmeckými a protimad'arskými náladami či představami o historické úloze českého národa v Evropě a taktéž vědomí postupně budovaného pocitu národní hrdosti. Stejně tak byly ve společnosti pěstovány společné hodnoty – víra v lid, v pokrok, ve společenské vlastnictví, v Sovětský svaz –, jež byly završovány vírou v socialismus.⁶⁴

Principiální zásady nového řízení společnosti přinášel již Košický vládní program, na němž

marxisticko-leninského vědeckého světového názoru. In: JIROUŠEK, Bohumil a kol.: *Proměny diskursu české marxistické historiografie*. České Budějovice: Jihočeská univerzita 2008, s. 193-204; TÁŽ: Vysokoškolský profesor 50. let 20. století. Formování kariéry tří marxistických historiků. In: KOCIAN, Jiří – OTÁHAL, Milan – VANĚK, Miroslav (eds.): *Historie prožité minulosti. K šedesátinám Oldřicha Tůmy*. Praha: ÚSD a IMS FSV UK 2010, s. 47-58; TÁŽ – OLŠÁKOVÁ, Doubravka – SOMMER, Vítězslav – DINUŠ, Peter – KOSTLÁN, Antonín (ed.): *Vědní koncepce KSČ a její institucionalizace po roce 1948*. Praha: ÚSD 2010; TÁŽ: Vysoká škola politická a sociální v systému Národní fronty (1945-1949/1952). In: *Východočeské listy historické* 27 (2010), s. 52-63; TÁŽ: Vysoká škola politických a hospodářských věd a problém (dis)kontinuity výuky ekonomie v letech 1949-1953 a Výuka ekonomie na rozhraní dvou epoch: Vysoká škola politických a hospodářských věd v letech 1949-1953. In: DOLEŽALOVÁ, Antonie a kol.: *Učíme ekonomii 90 let*. Praha: Wolters Kluwer 2011, s. 73-92 a 217-225.

⁶³ Nepřizvání českého domácího odboje na formulaci programu poválečného vývoje a politické odstavení České národní rady jako jeho politické reprezentace. Viz ČERNÝ, Václav: *Paměti III*. (1945-1972). Brno: Atlantis 1992, s. 21 an. Srv. PRAŽÁK, Albert: *Politika a revoluce*. Paměti. (KOKOŠKA, Stanislav – ZELENKA, Miloš, eds.). Praha: ÚSD 2004.

⁶⁴ Vládní program podporovalo 60 % inteligence bezvýhradně a 37 % s drobnými dílčími výhradami. Viz MAŇÁK, Jiří: Orientace KSČ na vytvoření socialistické inteligence. In: KÁRNÍK,

se shodli představitelé východní a západní emigrace a do něhož již byla vložena hegemonie politického programu komunistické strany.⁶⁵ Deklaroval reglementaci ekonomického a společenského života, redukci politického systému organizovaného v Národní frontě a celkové posilování funkce státu. Právě ustavení Národní fronty jako zastřešujícího politického orgánu úzce spojeného s programem vlády spolu s rozhodnutím neobnovit pravicové strany, v jehož důsledku ztratila polovina voličské základny předválečného období své preferované reprezentanty a které způsobilo nepřírozený posun doleva,⁶⁶ mělo významný dopad i na společenský vývoj. Systém Národní fronty vylučoval jakoukoli legální opozici, neboť každý nový politický subjekt by musel být Národní frontou schválen a jeho politický program být v souladu s programem Národní fronty, tj. s programem vlády, a omezoval politický prostor stávajících stran. Koncepce komunistické strany dovršující uzavřenost systému Národní fronty prosazovala i přijetí zásady, že pokud dosavadní strana Národní fronty odejde z vlády, přestane být i jejím subjektem (a domyšleno do konce přestane i existovat, neboť mimo Národní frontu strany existovat nesměly), a přestože byla nekomunistickými stranami odmítnuta, představovala stále potenciální hrozbu, zvláště s postupně narůstající hegemonií komunistické strany.⁶⁷ Přijetí koncepce Národní fronty tak ve svém důsledku znamenalo jak omezení demokratických záruk (centralizace moci v rukou vlády, jež byla fakticky odpovědná Národní frontě, tj. sama sobě), tak svobodný rozvoj společnosti, jenž byl rovněž s tímto systémem úzce spojen. Politický systém tzv. lidové či řízené demokracie tak představoval mocenskou strukturu, jejíž „základnou i vrcholem byla Národní fronta“,⁶⁸ a Národní fronta představovala základní strategii komunistické strany pro brzké dosažení jejích konečných cílů.⁶⁹

Zdeněk – KOPEČEK, Michal (edd.): *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*. Svazek 2. Praha-Brno: ÚSD-Dokořán 2004, s. 115.

⁶⁵ „Všechno hlavní, základní a zásadní, co obsahuje vládní program, bylo námi formulováno [...]. Nyní stojíme na začátku nové etapy [...] výstavby nové Československé republiky [...] a marxisticko-lenínsko-stalinská teorie a praxe nám pomůže najít správnou politiku [...] v etapě budovatelské [...].“ GOTTWALD, Klement: *O politice Komunistické strany Československa v dnešní situaci*. Přednáška proslovená na školení pro okresní a krajské funkcionáře strany Velké Prahy dne 9. července 1945. Praha: ÚV KSČ 1945, s. 8-9.

⁶⁶ DRÁPALA, M.: *Na ztracené vartě*, c. d., s. 18.

⁶⁷ Únorová krize 1948 byla interpretována jako zrada společného vládního programu a opuštění politiky Národní fronty nekomunistickými stranami. Viz MAŇÁK, J.: *Orientace KSČ*, c. d., s. 124. Srv. Kopeckého charakteristiku Národní fronty: „Národní fronta [...] představuje nejširší, nejsumnější politickou formaci všech organisovaných sil národa pod vedením Komunistické strany Československa. Zdůrazňuji: pod vedením naší strany jako vedoucí síly celého vývoje republiky od r. 1945.“ KOPECKÝ, Václav: *ČSR a KSČ. Pamětní výpisy k historii Československé republiky a k boji KSČ za socialistické Československo*. Praha: SNPL 1960, s. 444-445.

⁶⁸ KAPLAN, Karel: *Nekroavá revoluce*. Toronto: Sixty-Eight Publishers 1985, s. 51.

⁶⁹ Srv. Gottwaldův projev z 8. dubna 1945 v Košicích na konferenci funkcionářů Komunistické

Do společenského diskurzu byl pojem socialismu uveden jako nepřilíš konkrétně formulovaný cíl revoluce, jež vypukne po skončení válečného konfliktu.⁷⁰ K socialismu jako politické teorii společenského uspořádání, o jehož dosažení usilovaly, se hlásily tři ze čtyř obnovených politických stran, každá v poněkud odlišném pojetí: revolučním, vyjádřeným ve společensko-politickém konceptu přerůstání tzv. národní a demokratické revoluce v revoluci socialistickou (KSČ), reformním (sociální demokracie) či národním (strana národně socialistická). Ideoví odpůrci socialismu, jež byli ve výrazné menšině, nabízeli „třetí cestu“, cestu mezi kapitalismem a socialismem, v podobě křesťanského solidarismu či sociálního reformismu.⁷¹ I vývoj českého periodického tisku jako nástroje dobového diskurzu odrážel poválečné socializační tendence. Na noviny a časopisy se pohlíželo jako na národní majetek, jež má být komplexně vyňat ze soukromého podnikání. Již v dubnu 1945 se představitelé politických stran dohodli, že nezávislý tisk nebude po válce obnoven⁷² a v tomto smyslu byli podpořeni i Edvardem Benešem: „Neomezená volnost [ve vydávání novin] musí ustoupit veřejným zájmům.“⁷³ Tiskové záležitosti byly svěřeny ministerstvu informací řízenému Václavem Kopeckým, jež v souladu s politickými dohodami podřizoval tisk ideovému programu Národní fronty, ale současně, resp. prioritně ideovému programu KSČ, jak ostatně neskrýval na sjezdu KSČ v březnu 1946: „My, komunisté, jsme se dostali v nové republice k vlivnému státnímu rozhodování o všech otázkách kulturního života a kulturního vývoje“ a připomněl, že kulturní prostředky byly zestátněny ještě před průmyslem (rozhlas, film, osvětová péče)

---

strany Slovenska: „Taktika Národní fronty je naší základní taktikou a zůstane jí na dohlednou dobu. Žádná jiná taktika dnes není možná. Boj proti reakci, vedený s platformy Národní fronty – v tom je naše síla. Tuto dvojí stránku naší taktiky musíte pochopit [...]. Když hlásáme taktiku Národní fronty a spolupráce s jinými politickými skupinami, neznamená to, že třídní boj je zastaven, nýbrž jde dál, v jiných formách, a to formách pro nás výhodných. [...] Dříve jsme házeli všechno na hlavu našim protivníkům. Teď je třeba přehodit tuto práci na opačnou kolej, na kolej budovatelskou [...]. My stojíme ne u cíle, ale na dobrém východisku k cíli, [...] abychom vbrzku dosáhli svých konečných cílů.“ GOTTWALD, Klement: *Spisy XII (1945-1946)*. Praha: SNPL 1955, s. 24-25.

⁷⁰ DOBEŠ, Jan: Socialismus v politické teorii a praxi let 1945-1948. In: KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – KOCIAN, Jiří – KOKOŠKA, Stanislav (eds.): *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody*. Praha: Národní archiv a ÚSD 2005, s. 278.

⁷¹ DRÁPALA, M.: *Na ztracené vartě*, c. d., s. 30. Zároveň nereprezentovali program strany lidové jako jediné nesocialistické strany.

⁷² Výjimky – za podmínky nevýdělečnosti podnikání – byly uděleny významným osobnostem československé vědy a kultury jako např. Václavu Černému pro vydávání *Kritického měsíčníku*, který v roce 1945 vycházel jako orgán Syndikátu spisovatelů, Josefu Laichterovi pro *Naši dobu* či Oto Girgalovi pro *Otázky divadla* v roce 1946.

⁷³ ZIERIS, Karel F.: *Nové základy českého periodického tisku*. Praha: Orbis 1947, s. 16.

a tisk byl podřízen státní kontrole a regulaci.⁷⁴ V květnu 1945 byl zastaven tisk veškerých deníků mimo listy Národní fronty a nové žádosti o vydavatelské povolení byly posuzovány z hlediska „veřejného zájmu“. Vydavatelství periodik mělo být omezeno na subjekty státní a veřejné správy, případně organizace celostátního významu. Obdobný postup se opakoval v případě časopisů po zkolabování výroby papíru na podzim roku 1945, včetně stanovení nákladu, rozsahu, rozměru a periodicity. V květnu 1947 vyšel zákon nařizující povinné členství redaktorů v českém či slovenském novinářském svazu, čímž byl eliminován výkon svobodné novinářské profese. V kompetenci svazu bylo i případné vyloučení jeho členů na základě disciplinárního řízení. Toto ustanovení se ukázalo jako příhodné hned 25. února 1948, kdy byli ze svazu novinářů vyloučeni Ferdinand Peroutka či Pavel Tigrid.⁷⁵ Rychlým znárodněním polygrafického průmyslu v poúnorovém období ovládla KSČ i knižní výrobu a prostřednictvím zrekonstruované lektorské rady ÚV KSČ vedené Pavlem Reimanem určovala skladbu vydávané literatury. Zároveň se vypořádala s posledními enklávami nezávislého tisku – v říjnu 1948 bylo například zastaveno vydávání *Kritického měsíčníku*. Současně s omezováním tiskové svobody probíhaly pod dohledem ministerstva vnitra řízeném rovněž KSČ přípravy zákona o cenzuře. Ten sice pro odpor nekomunistických stran nebyl v předúnorovém období schválen, avšak celkový podíl i těchto stran na eliminaci nezávislého tisku jako kontrolora demokracie zůstává nesporný. Tisk se tak stal věrným obrazem Národní fronty a politickou tribunou jejích stran, s jejichž souhlasem tabuizoval některá témata jdoucí nad rámec diskuse mezi subjekty NF – například spojení se Sovětským svazem, vnitřní politiku SSSR apod. Pokud se některé redakce odvážily tuto hranici překročit, např. týdeník pro politiku a kulturu strany lidové *Obzory*, vyvolaly komunistickou kampaní podněcované rozhořčení „pracujícího lidu“, jenž odmítal „štvavé psaní“ „v zájmu klidné budovatelské práce“.⁷⁶ Veřejné projevy interpretující vnímání současnosti, blízké minulosti i budoucnosti přitom nejen reflektovaly dobový společensko-politický diskurz, ale jeho prostřednictvím přispívaly ke konstruování společenské skutečnosti.⁷⁷ Většinou součástí diskurzu o socialismu a cestě k jeho uskutečnění se tak stávaly texty formulované ze stranických pozic a úzce spjaté s politickou praxí. Neschopnost sociální demokracie a národních socialistů formulovat svébytný ideový program, jenž by netěžil z obvyklého kritického vymezování

⁷⁴ KOPECKÝ, V.: *Ideová výchova*, c. d., s. 22-23.

⁷⁵ BEDNAŘÍK, Petr: Český tisk v letech 1945-1948. In: KONČELÍK, Jakub – KÖPPOVÁ, Barbara – PRÁZOVÁ, Irena – VYKOUKAL, Jiří (edd.): *Rozvoj české společnosti v Eoropské unii*. Svazek 3. Praha: Matfyzpress 2004, s. 132-144.

⁷⁶ DRÁPALA, M.: *Na ztracené vartě*, c. d., s. 61.

⁷⁷ BRENNER, Ch.: *„Zwischen Ost und West“*, c. d., s. 467.

se vůči ideologii silného politického soupeře, dokládal ofenzivní charakter koncepce komunistického pojetí socialismu a úsilí o jeho dosažení jako snahu o završení nezvratného historického vývoje společnosti. Sociální demokracie věnovala teoretickým úvahám o socialismu velkou pozornost. Zastávala názor, že základem nového politického systému se mají stát silné instituce a kolektiv, odmítajíc tak individualistické pozice příklonem ke společenské integraci, jejímž ideovým základem je marxistický socialismus. Na rozdíl od komunistů přisuzovala větší význam spolupráci a integraci inteligentní vrstvy společnosti a kladla důraz na právní čistotu socializačních kroků. Část představitelů sociální demokracie považovala po uskutečnění hlavních bodů vládního programu (omezení politického systému, znárodnění a zavedení národních správ a celkové posílení úlohy státu) řízenou demokracii za stav, který je již socialismem.⁷⁸ Národní socialisté nabízeli tzv. individuální socialismus kritizující marxistický socialismus z několika hledisek. Zdůrazňovali přečeňování ekonomických vztahů a jejich vlivu na duchovní složky společnosti, proti teorii, podle níž je základem společnosti kolektiv, kladli do společenského základu jednotlivce a s poukazem na internacionální povahu marxismu a jeho historický nacionální nihilismus zpochybňovali charakter marxistického socialismu jako národní cesty, kterou by mělo být v Československu socialismu dosaženo.⁷⁹ Doklad ideové hegemonie komunistického socialistického programu představovaly nabídky sociální demokracie a národních socialistů na sloučení s komunistickou stranou, učiněné v kontextu obnovování politických stran bezprostředně po osvobození, které komunisté prozíravě odmítli, dávající přednost vytvoření „socialistického bloku“ v rámci Národní fronty.⁸⁰ Největší ideový posun zaznamenal politický program komunistické strany jako důsledek jejího ztotožnění se s obnovovaným státem. KSČ se sebezprezentovala jako silná státotvorná strana, jež v národním zájmu odstupuje od svých parciálních ideologických zájmů. V jejím novém ideovém programu dominovaly hodnoty nacionalismu a slovanství, jejichž kořeny zasahovaly do válečného vývoje. Odkazovaly na stěžejní podíl KSČ v odboji a na stěžejní podíl jejích obětí při obnovování československé státnosti po boku Sovětského svazu jako hlavního vítěze nad fašismem a státu ztělesňujícího veškeré slovanské pokrokové společenské tendence, k nimž se přidávaly další slovanské státy. Komunistické vlastenectví, resp. právo hlásit se k němu, v dobové společenské rezonanci zvítězilo a projevilo se mj. značným přílivem členstva do strany.⁸¹

⁷⁸ REIMAN, Pavel: Koncepce KSČ „o specifické cestě k socialismu“. In: LACINA, Vlastislav (ed.): *Československá revoluce v letech 1944-1948*. Praha: Academia 1966, s. 165-172.

⁷⁹ DOBEŠ, J.: *Socialismus v politické teorii a praxi*, c. d., s. 282-285.

⁸⁰ RUPNIK, J.: *Dějiny komunistické strany*, c. d., s. 192-194.

⁸¹ Tamtéž, s. 195-198.

Významné rozšíření stranické základny vedlo v důsledku pestřejší sociální stratifikace nových členů k výraznější názorové diferenciaci, jež se projevila i v novém ideovém programu strany. Změnu reflektovali i současníci z nekomunistického prostředí. Slovy Ferdinanda Peroutky byla poválečná KSČ „zcela jiná strana než dřív – v žilách strany proudí [...] krev [...] normálního českého člověka“.⁸² Naopak někteří předváleční straníci považovali příliv konjunkturálního poválečného členstva za příčinu nastoupení zhoubné cesty, jíž může odvrátit „jen očista zevnitř“. „Stranická legitimace má dnes namnoze cenu pro toho, kdo se chce zachránit, dobře si žít, anebo zajistit si pohodlnější život. S tím vším nepočítám, neboť patřím k permanentním bojovníkům za svobodu,“ píše levicový publicista Michal Mareš.⁸³ Podle Kolmana „praktické vedení“ strany, čímž byli míněni zejména Slánský, Švermová a Bareš, dopustilo potlačení dělnického jádra KSČ a Gottwaldem vytyčený úkol získat většinu národa pochopilo nesprávně „jako rozšíření členstva strany stůj co stůj“. Jakákoli kritika tohoto postupu prý byla „odbývána obecnými poukazy na naši ‚specifickou cestu‘ k socialismu, na to, že není správné k nám mechanicky přenášet sovětské zkušenosti“. Podle Kolmana „naše cesta však neznamená, že základy Leninova učení o třídním boji, straně a státu zastaraly“.⁸⁴ Radikální levice kritizovala ideologické ústupky KSČ a žádala návrat k původním komunistickým idejím, byla však po stranické linii umlčována, neboť nově nastoupeným politickým kurzem KSČ bylo usilovat o většinovou podporu národa či alespoň o toleranci většiny společnosti vůči komunistické

⁸² PEROUTKA, Ferdinand: Co se stalo. In: *Dnešek*, č. 10, 30. 5. 1946, s. 145-146.

⁸³ MAREŠ, Michal: Jsem vyloučen z KSČ... In: *Dnešek*, č. 45, 30. 1. 1947, s. 713-714. Citováno podle TÝŽ: *Přicházím z periferie republiky*. Praha: Academia 2009, s. 252. Michal Mareš byl vyloučen z KSČ v roce 1946. Odůvodnění (chování neslučitelné se ctí příslušníka KSČ) a způsob (mocenský nátlak shora) vzbudil značnou kritiku čtenářské obce: „K Marešovu případu vracelo se již několik občanů z různých politických stran a s výjimkou redakce *Tvorby* všichni jeho zprávy a snahu hodnotí jako jednu z nejlepších a nejprospěšnějších novinářských činností k vybudování pevných základů nové republiky. Jen *Tvorba* má pro Mareše pomluvy [...]. Redakci soudružské *Tvorby* prosím, že neuvádím svoji plnou adresu [...], aby to velkodušně omluvila.“ Tamtéž, s. 215-252, citace s. 246-247.

⁸⁴ Viz neuveřejněný článek Arnošta Kolmana (Za bolševickou sebekritiku v naší KSČ) pro *Tvorbu* požadující v souvislosti s kritikou jugoslávské národní cesty k socialismu sebekritiku vedení KSČ. Gustav Bareš s poukazem na závažnost textu jej postoupil předsednictvu ÚV KSČ. Kolman jako člen stranické organizace aparátu ÚV KSČ vystoupil 15. září v diskusi na její schůzi a přednesl základní myšlenky svého článku. Gottwald, jenž byl v tu dobu v SSSR, byl o věci informován Slánským a po dohodě se Stalinem byl Kolman 28. září deportován do Sovětského svazu a do roku 1952 vězněn. Viz KOLMAN, Arnošt: *Zaslepená generace*. Paměti starého bolševika. Brno: Host 2005, s. 263-271, citace s. 265. Srv. PELIKÁN, Jiří: *Potlačená zpráva*. Zpráva komise ÚV KSČ o politických procesech a rehabilitacích v Československu 1948-1969. Wien: Europa 1970. K dobové reflexi Kolmanova případu srv. paměti Jiřího Hájka: „Kolmanův ‚případ‘ zůstal epizodou. Informace o něm byla sdělována jen mimochodem. Také jsem přijal jako věrohodné tvrzení některých známých, že Kolman učí na některé vysoké škole v SSSR. O jeho věznění jsem se dozvěděl až po jeho návratu do Prahy po roce 1956.“ HÁJEK, Jiří: *Paměti*, c. d., s. 174-177, citace s. 176.

hegemonii. V rámci tohoto úsilí Gustav Bareš požadoval i stranickou revizi názorů Marxe a Engelse na český národ, aby jich nemohli političtí soupeři zneužívat (1947).⁸⁵ Ideový boj obou směrů uvnitř KSČ se v politické praxi projevil v rozporu mezi „vládním stranickým programem“ reprezentovaným zástupci KSČ ve státních a vládních funkcích a „stranickým programem“ reprezentovaným stranickým aparátem. Komunistické úvahy o specifické cestě k socialismu však nebyly v přímém rozporu s principiálním dodržováním linie marxismu-leninismu, včetně teze o diktatuře proletariátu, pouze se z praktických důvodů ve veřejných prohlášeních zcela explicitně neformulovaly.

Kulturně-vědní politika KSČ jako pokračování diskurzu o socialismu

Teoretické úvahy o úskalích socialismu jako ideologie vytvářené v poválečném Československu v podobě diskuse o obecném pojetí svobody, o konkrétních otázkách svobodného vědeckého bádání a umělecké tvorby rozvíjené zejména na stránkách *Kulturního měsíčníku* Václava Černého či *Dneška* a *Svobodných novin* řízených Ferdinandem Peroutkou byly představiteli kulturně-ideologické komunistické fronty, jejichž platformou se stala zejména Tvorba, odmítány jako liberální přežitek „světonázorové neutrality“ či jako vědecká a umělecká tvorba nepřinášející prospěch „národu a životu“. Jejich argumentačním východiskem k zavržení kritiky nezávislé tvorby v podmínkách socialismu se stal socialismus sám, resp. nutnost přijetí jeho principů s poukazem na skutečnost, že socialismus představuje většinový společenský konsensus. Přitom jak Václav Černý, tak Ferdinand Peroutka jako nevýznamnější představitelé nekomunistické kulturní publicistiky byli oba stoupenci socialismu. Peroutka považoval socialismus za skutečnost, již nelze oddiskutovat,⁸⁶ a za jeho největší nedostatek to, že jej uskutečňují komunisté a že společnost uznala komunistickou stranu za vůdce jeho výstavby.⁸⁷ V ideových postojích tedy nešlo o přijetí socialismu jako ideového východiska, ale o pojetí socialismu a principů, na nichž je vystavěn. Jakkoli se Václav Černý mohl cítit morálním a intelektuálním vítězem nad Gustavem Barešem v polemické debatě o podstatě české národní kultury a kulturní tvůrčí svobodě v socialismu⁸⁸ vyvolané svým článkem *Mezi Východem a Západem*,⁸⁹ v důsledku narůstající ofenzivní kulturní politiky KSČ v průběhu roku 1946 se celospolečenský vliv nekomunistických levicových kulturních představitelů postupně

⁸⁵ KLADIVA, J.: *Kultura a politika*, c. d., s. 145.

⁸⁶ PEROUTKA, Ferdinand: Odpověď pravici. In: *Svobodné noviny*, 10. 2. 1946.

⁸⁷ *Svobodné noviny*, 1. 1. 1946.

⁸⁸ ČERNÝ, V.: *Paměti III*, c. d., s. 73-79. Srv. ČERNÝ, Václav: *Boje a směry socialistické kultury*. Praha: Borový 1946 a BAREŠ, Gustav: *Listy o kultuře*. Praha: Svoboda 1947.

⁸⁹ *Kulturní měsíčník*, VI, č. 1, 1945, s. 69 an.

dostával do defenzivní pozice kriticky reagující na podněty „hlavního komunistického proudu“. Zcela mimo tento hlavní proud se postupně ocitala nesocialistická publicistika západní orientace. „Západo-východní“ debata se přenesla i na sjezd Syndikátu českých spisovatelů v roce 1946, kde vystoupil mj. Jan Grossmann, jenž na okraj této problematiky kriticky označil podstatu marxistické kritiky za jednostrannou ideologii, vyrůstající navíc z politické praxe.⁹⁰ Celkové vyznění prvního sjezdu českých spisovatelů, podpořené i formulací závěrečné rezoluce, však vyjadřovalo většinové přihlášení se k budování socialismu a k inspiraci, kterou představuje v „úsilí o nové lidství“ Sovětský svaz.⁹¹ Krátce poté vzrušilo kulturní veřejnost zveřejnění zákroku vůči spisovateli Zoščenkovi a básnířce Achmatové, resp. proti časopisům *Zvězda* a *Leninrad*. Tvorba obou literátů byla stranickým ideologem umění A. A. Ždanovem nevybíravou formou zavržena jako „reakční literární bahno neuznávající ideovost“. Případ vyvolal nové otázky o vztahu kultury a politiky, resp. o podmínkách umělecké tvorby za socialismu: „Je nepochybné, že z teoretického hlediska nelze najít ospravedlnění pro to, aby politická moc, a dokonce moc socialistické strany, bránila v umělecké činnosti básníku jen proto, že jeho díla jsou ‚apolitická‘, ‚bezideová‘, ‚pesimistická‘ – jak se v našem případě vyslovil Ústřední výbor Všesvazové komunistické strany o Anně Achmatovové. Je-li tomu však tak, a jestliže přesto sovětští politikové vystoupili s plnou vahou své moci proti Achmatovové i jejím ochráncům, neznámá to, že tedy musíme prohlásit tyto politiky za reakcionáře, za nevzdělance, za násilníky, za zapřísáhlé nepřátele svobody, za neodpovědné uchvatitele moci? Zdá se, že je to závěr stejně nutný jako podivný. Snad ani nejvášnivější ideologický odpůrce (s výjimkou leda těch, kdo jsou psychicky zatíženi protistalinským komplexem) neupře vedoucím lidem Sovětského svazu, že mají vzdělání a že chtějí svému lidu prospět. Ale jak si potom vysvětlit jejich konání?“⁹² Vyhybavá odpověď přišla z komunistického okruhu v podobě konstatování, že věc je výlučnou sovětskou záležitostí a zároveň ujišťovala, že v Československu se nic takového stát nemůže, nicméně např. Zdeněk Nejedlý byl názoru, že „by to nebylo žádné omezování svobody, kdybychom některým nedovolovali, aby nám podrývali budování republiky, jako všelijací ti pisálkové, kteří

⁹⁰ GROSSMAN, Jan: Poslání literární kritiky ve společnosti. In: PŘIBÁŇ, M.: *Z dějin českého myšlení o literatuře 1*, c. d., s. 113-125.

⁹¹ DRÁPALA, Milan: Spisovatelé na rozcestí, c. d., s. 450-462.

⁹² CHALUPECKÝ, Jindřich: Kultura a politika. In: *Listy* 1946, s. 217-224. K Chalupěckého textu viz též JIROUŠEK, Jan: Ale jak si potom vysvětlit jejich konání? Nad předúnorovou statí Jindřicha Chalupěckého o kultuře a politice – úvaha kulturně-sémiotická. In: HRUŠKA, Petr (ed.): *Rok 1947. Česká literatura, kultura a společnost v období 1945-1948*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR 1998, s. 38-48.

takovému psaní říkají svoboda. Největší právo je blaho republiky.“⁹³ Obhájcem usnesení ústředního výboru sovětské komunistické strany Gustavu Barešovi, Ladislavu Štollovi a Jiřímu Hájkovi adresoval Václav Černý článek *Sovětská čistka, česká kocovina a leccos jiného*, v němž odmítal mocenský zásah „do svědomí a díla kulturního tvůrce, jsou-li toto dílo a toto svědomí poctivé“.⁹⁴ Již o rok později se však česká veřejnost setkala s pokusem o indoktrinovaný výklad „pokrokovosti v umění“, a to v souvislosti s výstavou *Obrazy národních umělců SSSR* zahájené v dubnu 1947 v článku ředitele Treťjakovské galerie k jejímu ohlasu v Československu. Výstavu čtyř sovětských umělců, kterou zorganizovala Umělecká beseda a Společnost pro kulturní a hospodářské styky se SSSR a jež měla představit „současný sovětský socialistický život a nového socialistického člověka“, přijala česká veřejnost s převládajícími rozpaky. Naopak jednoznačné kritice bylo podrobeno vyjádření ředitele Zamoškina, jenž se značně povrchními znalostmi české výtvarné scény zaútočil v závěru článku pro moskevskou Pravdu na S.V.U. Mánes a Vysokou školu uměleckoprůmyslovou jako na „pohrobky buržoasního umění“, resp. stoupence l'art-pour-l'artismu a formalismu. Toto obvinění formulované v souladu s ždanovovskými ideologickými směrnicemi se mělo stát odpovědí na skutečnost, že čeští umělci a kritika výstavu jako možný směr dalšího svého směřování odmítli, a tento fakt jaksi nebylo možno zamlčet.⁹⁵

Polarizace ideových postojů našla své vyjádření v ustavení *Kulturní obce* jako organizace komunistických kulturních pracovníků (E. F. Burian, Lumír Čivrný, Jan Drda, František Halas, Ivan Olbracht, Václav Řezáč), jemuž vzápětí kontrovalo zformování nekomunistických kulturních pracovníků v *Kulturním svazu* (Václav Černý, Emil Filla, Václav Kopta, J. B. Kozák, Ferdinand Peroutka, Jaroslav Seifert, Jan Zrzavý). Rozdělení kulturní obce vyvolalo značné kritické ohlasy, neboť bylo v rozporu s principem společenské jednoty včetně jejího politického vyjádření v Národní frontě⁹⁶ a smysl existence

⁹³ Nejedlý v této souvislosti kritizoval spisovatele, že se neúčastní „velkého přerodu“ v pohraničí a nechtějí zobrazovat „toto největší období našich národních dějin“. „Mnohý spisovatel, má-li něco takového udělati, vymlouvá se na omezování jeho umělecké svobody. [...] Proto ovšem naši spisovatelé nedokážou pochopit, co se děje s leningradskými spisovateli. V Sovětském svazu je jiný [revoluční] pořádek.“ NEJEDLÝ, Zdeněk: *O školské a kulturní politice v dnešní situaci*. Praha: ÚV KSČ 1946, s. 11-12.

⁹⁴ *Kritický měsíčník*, VII, č. 17-18, 1946, s. 386.

⁹⁵ Více viz MRKVIČKA, Otakar (ed.): *Střetnutí*. Sovětské malířství a současné umění. Praha: V. Žikeš 1947. Srv. zejména kritiku výstavy, jež oproti oficiálním proklamacím naopak neznázorňovala novou sovětskou realitu. „Jsou dvě možnosti - buď' sovětské umělci nedorostli nové sovětské zkušenosti a ona tam je, přestože není v jejich dílech, nebo jí tam není vůbec...“ ŠOUREK, Karel: „Pravda“ moskevská a pravda pražská. In: *Tamtéž*, s. 225.

⁹⁶ „Rozpolcení kulturního světa [...] vyvolalo [...] i určitou nevoli ve veřejnosti a právem, protože se tak stalo ve dnech, kdy národ velkolepým tvůrčím vzletem manifestoval jednotnou vůli

obou organizací v „plodném ideovém tvůrčím soutěžení“ byl odmítnut.⁹⁷ Odmítnuty byly zejména (podsouvané) tendence vytvořit v Kulturním svazu „protikomunistickou frontu“, jejíž doklady byly shledávány ve „skrytých“ reakcích na „nedávná opatření v literatuře sovětské“.⁹⁸ Úsilí k opětovnému sjednocení, ovšem již na základě ideového manifestu Kulturní obce, se iniciativně ujala Tvorba, jež uspořádala anketu o spolupráci pokrokových sil v české kultuře, jíž se zúčastnili mj. Václav Běhounek, Jan Bělehrádek, E.F. Burian, Jan Drda, František Halas, J.B. Kozák, Ivan Olbracht a další.⁹⁹ Navazovala tím na obdobnou anketu mezi kulturní veřejností z jara 1946 *Můj poměr ke KSČ*.¹⁰⁰ Komunisté těmito kulturně-politickými výzvami typu Májový manifest získávali podporu významných osobností vědy a kultury i mezi nekomunisty, což bylo společně s volebními preferencemi přímým důkazem o úspěšně vedené kulturní politice¹⁰¹ završené ve dnech únorové vládní krize v roce 1948 obdobným manifestem kulturních pracovníků *Kupředu, zpátky ni krok!* na podporu Gottwaldově rekonstruované vládě a „československé cestě k socialismu“.¹⁰² Požadovaná jednota „kulturní fronty“ byla obnovena na jaře 1947 v *Kulturní jednotě*, v jejíž faktickou jednotu však bylo možno těžko uvěřit, ačkoli byla proklamována „novátorskou“ československou cestou k socialismu včetně nové otázky svobody „jako jednotné spolupráce lidí různého vyznání filosofického a politického, náboženského aj.“, jejíž odpovědí má být uskutečňování „nového, vyššího typu svobody, svobody v pravdě, svobody jako vyšší zákonitosti“ a v tomto duchu střežit „svobodu národa, svobodu každého jednotlivce, svobodu tvůrčí a kritické práce, svobodu projevu pravdy“.¹⁰³

---

položít dvouletkou pevné hospodářské základy své svobody.“ ŠTOLL, Ladislav: O svobodě. K rozkolu v české kultuře. In: *Tvorba*, roč. XV, č. 45, 1946, s. 714.

⁹⁷ HÁJEK, Jiří: Rozkol nebo vyjasňování v české kultuře? In: *Tvorba*, roč. XV, č. 44, 1946, s. 693-694. Autor sice přiznal pochybení organizátorů Kulturní obce, kteří podle jeho mínění měli před svým veřejným vystoupením přizvat ostatní „pokrokové kulturní činitele a osobnosti“, ale zároveň odmítl ideové zásady Kulturního svazu o svobodné tvorbě bez mocenských a stranických vlivů a zásahů jako neaktuální obhajobu „liberalistické svobody“. Zároveň konstatoval, že kulturní jednota nemůže být obnovena „mechanickým sloučením Obce a Svazu“, ale až po ideovém vyjasnění úkolů kultury v socialismu.

⁹⁸ „...bylo však jasně a svorně u nás řečeno [...], že v českých poměrech není ani podmínek ani důvodů pro takový druh zásahů do literatury a umění“. Viz vyjádření Václava Běhouneka v *Práci*. Citováno podle *Tvorby*, roč. XV, č. 44, 1946, s. 694.

⁹⁹ *Tvorba*, roč. XV, č. 46, 1946, s. 721 an.

¹⁰⁰ Srv. KALINOVÁ, Lenka: *Východiska, očekávání a realita poválečné doby*. K dějinám české společnosti v letech 1945-1948. Praha: ÚSD 2004.

¹⁰¹ Strategickým krokem se také ukázalo nabídnutí vysokých úřednických postů významným uměleckým osobnostem, například Ivanu Olbrachtovi, Františku Halasovi, Vítězslavu Nezvalovi, Václavu Koptovi nebo Adolfu Hoffmeisterovi.

¹⁰² Únorovému manifestu předcházelo zveřejnění Předvolebního provolání čs. veřejnosti ve Svobodných novinách dne 22. 2. 1948, v němž byla obsažena i kritika nedostatečných demokratických mechanismů režimu.

¹⁰³ ŠTOLL, Ladislav: Svoboda v pravdě. Projev pronesený na ustavující valné hromadě „Kulturní jednoty“ v Domě umělců dne 27. dubna 1947. In: *Tvorba*, roč. XVI, č. 19, 1947, s. 333-335.

Od proklamované spolupráce komunistické i nekomunistické socialisticky orientované kulturní inteligence bylo upuštěno již ve dnech únorové vládní krize 1948. Tento požadavek vznesl v poselství účastníkům veřejného projevu pokrokové inteligence v Lucerně 27. února sám Gottwald. Poděkoval „pokrokové“ inteligenci za důkaz, „že opravdu věrně kráčí v jedné frontě s lidem a národem“ a zároveň nastolil požadavek, aby inteligence „viděla ve věci lidové demokracie a socialismu svou vlastní věc“, a to zejména ti její představitelé, „kteří dosud šli s nynějšími rozkolníky“. „Poslední události jim ukázaly zcela jasně, komu slouží a kam vede peroutkovština. Nechť je jim těch několik inteligentů, kteří opustili národ a jeho tradice [...] varovným příkladem.“¹⁰⁴ Na *Sjezdu národní kultury* v dubnu 1948 pak Gottwald spatřoval úkoly kulturní inteligence ve vytvoření „nové“ kultury „osvětlující a povzbuzující statisíce a miliony na pochodu k velikým humanitním ideálům“, „prodchnuté naší vírou v šťastnou budoucnost země, posilující nás v práci i zápasu a ukazující nám cestu vpřed“.¹⁰⁵ Definitivní tečku za názorovou pluralitou kulturní obce československých spisovatelů přinesly poúnorové čistky v Syndikátu českých spisovatelů.¹⁰⁶ Očistou byly dotčeny veškeré odbory SČS: divadelní, filmový, rozhlasový, překladatelský, odbor literatury pro mládež, beletrie, literární kritici, vědecký pododbor.¹⁰⁷ Vyloučením spisovatelů, kteří nevyhovovali politicky či kvalitou svých děl, po němž následovalo zbavení publikačních možností, byl podniknut zásadní krok k očistě a k následné transformaci Syndikátu českých spisovatelů v ideologicky jednotný Svaz československých spisovatelů jako institucionálního předpokladu k přijetí jednotného stylu literární tvorby – socialistického realismu. Tento požadavek vyjádřil ve svém projevu na setkání kulturně politických pracovníků a pracujících z továren a úřadů v březnu roku 1948 i Václav Kopecký.¹⁰⁸ V roce 1949 je přijetí ždanovovské doktríny stvrzeno a upevněno vydáním jeho projevů.¹⁰⁹

¹⁰⁴ GOTTWALD, Klement: Poselství k československé inteligenci. In: TÝŽ: *O kultuře a úkolech inteligence v budování socialismu*. Praha: SNPL 1954, s. 13-15.

¹⁰⁵ GOTTWALD, Klement: O poslání inteligence a kultury v lidově demokratickém řádu. In: *Tamtéž*, s. 20.

¹⁰⁶ Akční výbor SČS byl ustaven na popud ústředního výboru SČS již v únoru 1948 a k očistě přistupoval v intencích organického pokračování čistky roku 1945. Členy AV SČS se stali Václav Běhounek (sociální demokrat), K. J. Beneš (sociální demokrat), Jan Drda (KSČ), Bohuslav Havránek (KSČ), Vladimír Haškovec (KSČ), Václav Lacina (KSČ), Marie Majerová (KSČ), Jan Mukařovský (KSČ), Jiří Mařánek (KSČ), Vítězslav Nezval (KSČ), Karel Nový, (sociální demokrat), Vojtěch Mixa (ČSL), Marie Pujmanová (KSČ), Josef Sekera (KSČ), Václav Řezáč (KSČ), Jiří Taufer (KSČ). BAUER, M.: *Ideologie a paměť*, c. d., s. 55.

¹⁰⁷ Již k 26. dubnu 1948 bylo 137 autorů navrženo k vyškrtnutí. *Tamtéž*, s. 68.

¹⁰⁸ *Tamtéž*, s. 71. Dále viz KNAPÍK, J.: *V zajetí moci*, c. d., s. 34.

¹⁰⁹ ŽDANOV, Andrej Alexandrovič: *O umění*. Praha: Orbis 1949.

Krátké období „třetí republiky“ se s odstupem doby jeví jako průsečík jevů odkazujících k minulosti a k budoucnosti.¹¹⁰ Minulost byla posuzována především jako problém kontinuity s předválečným vývojem a v širší podobě jako kontinuita českých národních tradic těsně spojená s představami o společenském cíli prožívané etapy budování socialismu. Zatímco druhá republika a s ní spojené společenské jevy byly razantně odmítnuty,¹¹¹ odkaz první republiky byl reflektován jednak dominujícím diskontinuitním mlčením¹¹² a přisvojováním si odkazu jejího zakladatele a prezidenta všemi nekomunistickými politickými stranami akcentováním sociálních, národních či křesťanských prvků jeho díla o humanismu, reinterpretovaného jako program socialismu. KSČ svůj vztah k Masarykovi formulovala postupně. Právě na komunistickém diskurzu o něm lze zřetelně sledovat fáze ideového vývoje KSČ od roku 1945 po celé sledované období, resp. i pro období pozdější, včetně jeho vnitrostranické podoby; na jeho počátku stálo uznání Masarykových zásluh na založení státu, který nyní chce KSČ budovat, a ne rozbíjet. Ladislav Štoll v úvodníku *Tvorby* u příležitosti výročí jeho úmrtí rozdělil Masarykův odkaz na odkaz *České otázky* („Masaryk ‚České otázky‘ to je demokrat, humanista, bojovník za svobodu, zakladatel Československého státu.“) a na odkaz *Sociální otázky*, se kterým „se dělnická třída musela rozejít“ („a svědčí to jen o jejím věcném a upřímném vztahu k Masarykovi“), neboť v ní Masaryk podrobil kritice Marxovo a Engelsovo učení.¹¹³ Rovněž Zdeněk Nejedlý obhajoval „pokrokové“ součásti Masarykova odkazu a odmítal apriorní odmítnutí jeho díla jako nemarxistického.¹¹⁴ Naopak Arnošt Kolman podrobil tuto marxisticky nedůslednou interpretaci ze strany Nejedlého ostré kritice, když odmítl Nejedlého nově vydanou publikaci (napsanou ve 30. letech) jako nemarxistickou a na zasedání kulturně propagačního oddělení kritizoval skutečnost, že

¹¹⁰ JANOŮŠEK, PAVEL: Rok před. In: HRUŠKA, P. (ed.): *Rok 1947*, c. d., s. 16-17.

¹¹¹ V této souvislosti je spatřována historická paralela druhé a třetí republiky ve formách restriktivních politických, ekonomických a národnostních opatření. „Poválečný stát [...] (jen s opačnými ideovými znaménky) [...] účtoval s minulostí, vyznával kolektivistické ideály, usiloval o semknutí a vyrovnání národních řad, [...] přičemž také fungoval v závislém až nesvéprávném postavení vůči zahraniční velmoci.“ In: DRÁPALA, M.: *Na ztracené vartě*, c. d., s. 17-18.

¹¹² Odkaz na první republiku jako stát „sociálně pokrokový“ a „výspu evropské kultury“ integrovali do volební tematiky národní socialisté. Jejich volební výsledky jen potvrdily, že to nebyla vhodná strategie. In: Tamtéž, s. 19-20.

¹¹³ -lš-: T. G. Masaryk. In: *Tvorba*, roč. XIV, č. 8, 13.9.1945, s. 113-114. Ladislav Štoll ale zároveň čtenáři mezi řádky podsouvá myšlenku, že by býval Masaryk revidoval své názory, kdyby mu bylo dáno dožít se dějinného odhalení „tohoto nedorozumění“, tj. „podstaty třídního sobectví, zrady českých buržoasních, průmyslových, bankéřských a velkostatkářských kruhů“.

¹¹⁴ NEJEDLÝ, Zdeněk: *T. G. Masaryk*. Praha: Svoboda 1946, s. 50-53.

byla vydána.¹¹⁵ Úhelný bod Masarykovy kritiky představovalo jeho „odmítnutí Října“, resp. odmítnutí úlohy diktatury proletariátu, a od ní se odvíjejícího kritického posuzování sovětského režimu. Převažující komunistická interpretace Masarykova díla v prvních poválečných letech spočívala v pojetí, že přes některé jeho pokrokové myšlenky a činy si s ideovým odkazem Masaryka současná společnost nevystačí a jejím zásadním úkolem je vytvoření nové ideologie postavené na vědeckém socialismu.¹¹⁶ Orientace na „československý“ odkaz umožňovala vyhnout se principiální kritice Masaryka jako odpůrce „Října“ a v souladu se státotvornou politickou linií odvozovanou od československé cesty k socialismu se hlásit k jeho socialistickému programu.¹¹⁷ Tuto „aktualizaci“ využil i Gottwald ve svém projevu k desátému výročí Masarykova úmrtí, když vyzdvihl jeho „mravní opravdovost, odvalu a důslednost v boji za pravdu“ a zejména „masarykovské vlastenectví práce“, tedy práce na „naší dvouletce“.¹¹⁸ Závěr této fáze byl korunován prohlášením Zdeňka Nejedlého, které pronesl u příležitosti výročí Masarykových narozenin v březnu 1948, že by Masaryk „Vítězný Únor“ souhlasně přijal.¹¹⁹ První známky obratu přinesly reflexe u příležitosti 30. výročí vzniku ČSR časově spadající do období upevnování komunistického režimu. „Teď již můžeme dáti plný průchod pravdě o okolnostech vzniku ČSR a jejím vývoji; teď můžeme již bez zábran rozbít všechny lži, všechny legendy, jež byly buržoasií a její oficiální historiografií vyráběny,“ psal Václav Kopecký v *Tvorbě*. Masaryk se prý odmítnutím socialistické revoluce v Rusku „odvrátil od Ruska, od slovanství a šel na cestu, která ho vedla do nejužšího spojení se západními vlivy, a která pak i Československou republiku pod jeho vedením vtáhla do područí západních imperialistických mocností“.¹²⁰ Ke stému výročí Masarykova narození v roce 1950 vydal Zdeněk Nejedlý spis *T. G. Masaryk ve vývoji české společnosti a československého státu*, v jehož předmluvě autor naznačuje koncipování dalšího textu: podle něj představoval Říjen 1917 „předěl v historii tohoto věku a vůbec všech věků“, který

¹¹⁵ KLADIVA, J.: *Kultura a politika*, c. d., s. 167.

¹¹⁶ ŠTOLL, Ladislav: *Zápas o nové české myšlení*. Praha: Svoboda 1947, s. 11 an.

¹¹⁷ Tuto skutečnost sebekriticky přiznává Ladislav Štoll na počátku 70. let v předmluvě prvního dílu svých sebraných textů z let 1945-1959 *Umění a ideologický boj* (Praha: Svoboda 1972, s. 6), kde uvádí, že kladl důraz na „některé relativně pozitivní myšlenky Masaryka-profesora, autora České otázky [...] a ponechal stranou Masaryka-antimarxistu, [...] Masaryka-presidenta, buržoasního státníka“.

¹¹⁸ GOTTWALD, Klement: Masaryk k dnešku. In: *Tvorba*, roč. XVI, č. 38, s. 338.

¹¹⁹ RATAJ, J.: *KSČ a Československo*, c. d., s. 100.

¹²⁰ Zatímco Kopecký v roce 1948 hovoří o zásluze říjnové revoluce na rozpadu habsburské monarchie a vzniku Československa, o rok později se již objevuje schematická teze „bez 7. listopadu 1917 by nebylo 28. října 1918“. KOPECKÝ, Václav: *Pravda o vzniku republiky*. In: *Tvorba*, roč. XVII, č. 40, s. 784-785. KÁRNÝ, Miroslav: *Velká říjnová socialistická revoluce a 28. říjen*. In: *Tvorba*, roč. XVIII, č. 43-44, s. 1007-1108, 1044.

„rozřízl i život a dílo T.G. Masaryka“.¹²¹ Masaryk byl sice z vůle národa zvolen prvním prezidentem, ale tím, že „nepostihl význam Října i pro otázku výstavby nové republiky“, byla „přes všechnu Masarykovu dobrou vůli a snahu hned na samém počátku postavena na nesprávný, chybný základ“.¹²² Masaryk se podle Nejedlého ocitl v úplné izolaci, když se „odcizil lidu“ a „buržoazie ho nemohla potřebovat, té byl zase málo pravý“, a ztrácel vliv na to, „co se potom v republice dalo“, čímž měl na mysli vládu reakční buržoazie, která neváhala střítet do dělníků.¹²³ V závěru se Nejedlý vymezuje k dědictví Masarykova díla, jímž je pro něj „samostatná republika“. Za „bezměrnou drzost“ označil snahu dovolávat se Masaryka těmi, kdo ji sami zničili, tj. „reakční členové vlády v únoru 1948“, komunisty pak označil za dědice jejího pokrokového odkazu: „My, vedeni Komunistickou stranou Československa [...] – my jsme zachránili Republiku [...] a povedeme ji tam, kam ji slíbil vést, ale nedovedl Masaryk – stále vpřed a k lepšímu zítřku!“¹²⁴ Nejedlý tedy v tomto novém hodnocení v zásadě nevybočil z dosavadního názorového pojetí a zdá se problematické jej považovat za iniciační akt protimasarykovské kampaně 50. let.¹²⁵ Nejedlý se snažil udržet posuzování Masarykova díla v mantinelech historické kritiky, ovšem v kontextu komunistické ideologické linie představoval jen – sice významného, ale ne určujícího – solitéra. V tomto smyslu je zajímavé, že „vzorovou“ přednáškou o Masarykovi byl předsednictvem ÚV KSČ pověřen nikoli Nejedlý, nýbrž Václav Kopecký. Jí měla být „sjednocena základní ideová linie“ přednášek připravovaných v rámci Státní péče osvětové k blížícímu se výročí.¹²⁶ Kopecký v ní aktualizoval závěr Nejedlého studie v tom smyslu, že komunisté nedovolí přisvojit si památku Masaryka „zrádnou emigrací“ a zakončil ji historickou paralelou o tom, že po obnovení republiky v květnu 1945 již nenásledoval „prosinec 1920“, v němž byly utopeny ideály října 1918, ale naopak „vítězný únor 1948“, jímž byli Masaryk i první republika definitivně odsunuti do historie. Celkové vyznění zcela korespondovalo s hodnocením učiněné Nejedlým.¹²⁷ Na nadcházející oslavy prezidenta-osvoboditele se připravilo také kulturně propagační oddělení ÚV KSČ s cílem významně

¹²¹ NEJEDLÝ, Zdeněk: *T. G. Masaryk ve vývoji české společnosti a čs. státu*. Praha: Ministerstvo informací a osvěty 1950, s. 8.

¹²² Tamtéž, s. 38.

¹²³ Tamtéž, s. 45.

¹²⁴ Tamtéž, s. 49.

¹²⁵ Viz např. PETRUSEK, Miroslav: Co bylo, když sociologie nebyla. Osudy zakázané a zhanobené vědy 1948-1953. In: KOSTLÁN, Antonín – BARVÍKOVÁ, Hana (eds.): *Věda v Československu v letech 1953-1963*. Praha: VCDV 2000, s. 37.

¹²⁶ Národní archiv (NA): fond KSČ – Ústřední výbor 1945-1989. *Předsednictvo ÚV KSČ, 1945-1954* (Předsednictvo ÚV KSČ), sv. 15, arch. j. 201. Schůze 2. 1. 1950. Nejedlý byl „pouze“ jmenován do komise zřízené k uspořádání výročí spolu s Gustavem Barešem a za vedení Kopeckého.

¹²⁷ KOPECKÝ, Václav: *T. G. Masaryk a komunisté*. Praha: ÚV KSČ 1950.

limitovat jejich rozsah. K zajištění „ideově vhodných“ forem výročí vypracovalo sedmibodový scénář, v němž byly formulovány hlavní zásady: „uveřejnit k tomuto výročí v Nové myslí a v Tvorbě po jednom článku o T.G.M.“ (bod 3), „omezit výzdobu Masarykových obrazů na školách“ (bod 4), „nepřipravovat v tisku žádnou kampaň“ (bod 5), „vydat pokyny pro akční výbory k omezení oficiálních oslav“ (bod 7).¹²⁸ Dověření komunistického odmítnutí Masarykova odkazu pak přineslo prosazení „historického“ postulátu „Bez Velké říjnové socialistické revoluce by nebylo Československa“, jímž byl Masaryk vyřazen z pokrokové dějinné národní linie.¹²⁹

Komunistické přisvojení dějin

Pojetí dějin a zejména českých národních tradic posilované pěstovaným nacionalismem se postupně prosadilo v koncepci tzv. pokrokových revolučních tradic formulované v „kultovní“ přednášce Zdeňka Nejedlého *Komunisté – dědici velikých tradic českého národa* proslovené v únoru 1946 v Socialistické akademii.¹³⁰ Tímto kanonizovaným konceptem českých dějin, jež autor označoval za „malou náhradu učebnice historie“,¹³¹ byla doložena legitimizace komunistické moci a zároveň předznamenával komunistické přisvojení dějin a jejich marxistické „přepracování“. Angažovanost historické vědy vůči společnosti a státu, jež ji charakterizovala v poválečném období, si přenesla historická obec již z doby ohrožení první republiky. Ochota poskytnout dějiny do služeb státu a ideologie nebyla však bezvýhradná a v porovnání s obdobím druhé poloviny 30. let již ne tak vstřícná. Významným tématem a předmětem nové reflexe se stala česko-slovenská otázka jako důsledek opuštění koncepce československého národa a formálního narovnání samostatnosti a rovnoprávnosti obou hlavních národností v republice. S výjimkou největšího znalce ruských dějin Jana Slavíka byla orientace na Sovětský svaz většinou historiků přijata kladně a v předválečném období vyhraněná menšinová skupina marxistických historiografů byla záhy posílena dalšími osobnostmi. Klíčová úloha však připadla tzv. Historické skupině a osobě Zdeňka Nejedlého. Významný mezník, na němž mělo dojít k poměřování sil mezi stoupenci marxistické a nemarxistické vědy, představoval druhý sjezd československých historiků pořádaný v říjnu 1947. Představa, že o novém

¹²⁸ NA: fond KSČ – Ústřední výbor 1945-1989. *Ústřední kulturně propagační komise a kulturně propagační oddělení ÚV KSČ, 1945-1955* (Kulturně propagační oddělení ÚV KSČ), arch. j. 1372. Zápis ze schůze vedoucích kulturně-propagačního oddělení ze dne 6. 1. 1950.

¹²⁹ KRÍŽEK, Jurij – ŘÍHA, Oldřich: *Bez Velké říjnové socialistické revoluce by nebylo Československa*. Boj české a slovenské dělnické třídy za svobodu v letech 1917-1920. Praha: Rovnost 1951.

¹³⁰ NEJEDLÝ, Zdeněk: *Komunisté – dědici velikých tradic českého národa*. Praha: Sekretariát ÚV KSČ 1946. Do roku 1953 vyšlo v pěti vydáních.

¹³¹ NEJEDLÝ, Zdeněk: *O školské a kulturní politice v dnešní situaci*. Praha: ÚV KSČ 1946, s. 20.

směřování historiografie rozhodne kvalita a nosnost nové historiografické produkce, se nenaplnila.¹³² O její budoucí orientaci – minimálně pro 50. léta – rozhodlo pojetí dějinné filozofie Zdeňka Nejedlého, které se utvářelo pod vlivem diskurzu o smyslu českých dějin a jeho hlavních konceptů, Masarykova a Pekařova. Nejedlý především odmítal Pekařův názor, že husitství v úsilí o „zoprávdivění“ náboženského života způsobilo rozvrat duchovní jednoty národa, které vedlo až k Bílé hoře, i že doba pobělohorská byla obdobím barokní vzdělanosti a kultury, a kriticky se stavěl i k Masarykově tezi o náboženském smyslu českých dějin, kterou Pekař považoval za součást výchovného a „záměrného užití dějin“.¹³³ Nejedlý toto účelově výchovné formování historií vygradoval na (či za) nejvyšší mez. České dějiny koncentroval do tří historických mezníků (resp. tří kapitol z filozofie českých dějin), jejichž středobodem určil husitství, a vztah k němu za otázku lidského i odborného charakteru („...řekni mi, co soudíš o husitství, a řeknu ti, kdo jsi“).¹³⁴ Opíraje se o výklad národní minulosti založený na stěžejní tezi o demokratismu, pokrokovosti a revolučnosti českých národních tradic, jejichž nositeli byly vždy lidové vrstvy národa, vystavěl Nejedlý konstrukt dobového politického nazírání jako sporu dvou národů: „... i dnes [leden 1948] tu na jedné straně stojí národ husitský a na druhé straně národ protireformační, s reakční tradicí pobělohorskou“.¹³⁵ Pro Nejedlého poválečné projevy a texty jsou charakteristické historické aktualizace, které měly silně propagandistický charakter, mj. často citované fráze o tom, že Hus by jistě nebyl ani knězem ani voličem strany lidové, ale představitelem politické strany „velmi blízké“ komunistům, o komunismu Jana Žižky a fašismu císaře Zikmunda, o vestfálském míru jako prvním Mnichovu apod.¹³⁶ Národními historickými reminiscencemi byly ale zaštiťovány i ekonomické kroky vlády jako např. realizace pozemkové reformy pod heslem „Odčihneme Bílou horu“¹³⁷ či byla posilována bdělost lidové armády a pohraniční stráž v boji s americkým imperialismem s odkazem na husitské vojenské a chodské strážní tradice.¹³⁸

¹³² KOSTLÁN, Antonín: Česká historická věda v letech 1945-1948. In: HRUŠKA, Petr (ed.): *Rok 1947*, c. d., s. 123-130 a TÝŽ: *Druhý sjezd československých historiků*, c. d..

¹³³ PEKAŘ, Josef: O Husovi a husitství (1935), *Bílá Hora* (1921), *Smysl českých dějin* (1929). In: TÝŽ: *O smyslu českých dějin*. Praha: Rozmluvy 1990, s. 127, resp. 238, resp. 400.

¹³⁴ NEJEDLÝ, Zdeněk: *Spor o smysl českých dějin* (1913). In: TÝŽ: *O smyslu českých dějin*. Praha: Svoboda 1952, s. 56.

¹³⁵ TÝŽ: *Odkaz našich národních dějin* (1948). *Tamtéž*, s. 229.

¹³⁶ TÝŽ: *Komunisté – dědici velikých tradic českého národa* (1946), *Odkaz našich národních dějin* (1948). *Tamtéž*, s. 265-266, resp. 296, resp. 239.

¹³⁷ Jednalo se o nové uchopení hesla oficiální propagandy První republiky spojené se vznikem republiky, jenž přinesl „osvobození z třistaleté poroby“. Srv. RYCHLÍK, Jan: *Bitva na Bílé hoře a mýtus o třistaleté porobě (transformace mýtu v dějinném vývoji)*. In: *Studie Slováckého muzea* 6 (2001), s. 85-93.

¹³⁸ KOČÍ, Josef: *Klement Gottwald naší historické vědě*. In: *ČSČH 1* (1953), s. 152.

Gustav Bareš např. soudil, že „Psohlavce je nutno pochopiti ne jako selské povstání, ale jako určitý předvoj národního odboje. Vidíme, že území Chodů hraničí s americkou zónou v Německu a uvědomíme si, že bylo posláním Chodů býti strážci hranic. Je nutno pochopit celý boj Chodů, jak to Jirásek vylíčil. [...] Kdyby umělci Jiráska takto pochopili, byl by to film, který by mohl míti ohromný účinek.“ Obdobným způsobem byl koncipován ideový obsah slavnosti 520. výročí vítězství husitských vojsk u Domažlic: „Objasnit lidu západních Čech, jak významný úkol v boji z mír mu připadá vzhledem k poloze západních Čech na hranici dvou světů, na hranici západního Německa, kde se američtí imperialisté snaží vytvořit ohnisko nové světové války. V plnění tohoto úkolu navazujeme na slavné revoluční tradice husitů, kteří dovedli vítězit v boji proti vojskům celé reakční Evropy, na slavné tradice Psohlavců, kteří věrně střežili hranice vlasti a dovedli hrdinně bojovat za svá práva.“¹³⁹ S komunistickým „přisvojením“ dějin souvisela i změna symboliky míst paměti: poutní místo „reakce“ spojené s Bílou horou mělo zastínit v rámci Jiráskovské akce v roce 1951 otevřené muzeum v letohrádku Hvězda, prezentující národní dějiny v dílech Aloise Jiráska a Mikoláše Alše. Vyvrcholením husitských festivit se stalo znovuvybudování a zpřístupnění Betlémské kaple v roce 1954, jež byla komunistickým režimem předána pracujícím lidu jako „nejdražší památka českých dějin“.¹⁴⁰

Také vývoj české filozofie byl výrazně ovlivněn Nejedlého představami o jejích nových úkolech, které nastínil v lednu 1946 ve velké posluchárně pražské Filozofické fakulty v přednášce *Slovo o české filozofii* uspořádanou spolkem Filosofická jednota.¹⁴¹ Nejedlý v projevu žádal „radikální vymetení toho, co překáží“, tj. dědictví v podobě klasické německé a západoevropské filozofie, a postavení české filozofie na marxistický základ. Marxismus-leninismus označil za jedinou možnou metodu a cestu a kritizoval skutečnost, že filozofická obec tuto vědeckou metodu dosud ignorovala. Kriticky se rovněž vymezil k Masarykově filozofickému dílu, zejména k jeho konceptu malého národa a jeho zvláštní úloze ve filozofii, a k diskusi o světové orientaci české vědy a kultury vyvolané již zmiňovaným článkem Václava Černého *Mezi Východem a Západem*, odmítaje možnost orientace a inspirace oběma kulturními okruhy. Nové impulzy měla česká filozofie hledat v lidových typech jako pohádkový Honza, Kašpárek Matěje Kopeckého či Babička Boženy Němcové. Ostře kritický projev vůči představitelům české filozofie představoval pokus

¹³⁹ NA: fond *Sekretariát ÚV KSČ 1945-1951*, arch. j. 194, sv. 42, bod 8. Srv. KOPAL, Petr (ed.): *Film a dějiny*. Praha: NLN 2005 (zvláště Čornejovu studii *Husitská trilogie* a její dobový ohlas).

¹⁴⁰ RANDÁK, Jan: *Betlémská kaple, revoluční tradice a vstup marx-historiografie do prostoru*. In: JIROUŠEK, B. a kol.: *Proměny diskursu*, c. d., s. 225-249.

¹⁴¹ V písemné podobě vyšla v časopise *Var* v roce 1950.

z mocenské pozice nařídít její další směřování.¹⁴² Nejedlý v doslovu k vydání této přednášky kriticky reflektoval její nepochopení ze strany „akademické filozofické obce“, zejména její námětové inspirace o potřebách české filozofie. Ty podle autora dopadly „docela na hluchou půdu“ „intelektuální povýšeností“.¹⁴³ Přesto se Nejedlého hlavní zásady přednášky prosadily v širokém pojetí dějin filozofie včetně dělení na „pokrokové“ a „reakční“ dějinné prvky – podle Leninova schématu dvou kultur – zahrnuté do konceptu českých dějin.

2.b Prosazování společenských změn

Projekt politického a sociálního školství

Sféra vysokého školství prodělala v letech 1945–1946 prudký dynamický vývoj vyvolaný společenskou poptávkou ročníků, jimž nebylo za války umožněno studovat, a novými politickými potřebami osvobozeného Československa. Nacistickou okupační správou uzavřené české vysoké školy byly znovuotevřeny zkráceným letním semestrem 1945¹⁴⁴ a do struktury vysokého školství přibyly nové: nově založená univerzita Palackého v Olomouci, lékařské fakulty v Hradci Králové a v Plzni. Vznikla Vysoká škola politická a sociální v Praze, Vysoká škola sociální v Brně, Akademie múzických umění v Praze a Janáčkova akademie v Brně. Vysokou školou se též stala škola umělecko-průmyslová a Vysoká škola báňská byla přeložena z Příbrami do Ostravy. Výrazný početní úbytek pedagogického sboru postavil československé poválečné vysoké školství před zásadní dilema zajistit výuku několika tisíců studentů, jejichž počet uzavřením vysokých škol za války značně převyšoval početní průměry předválečných ročníků. Například Univerzita Karlova přišla o 70 z 381 habilitovaných osob, což představovalo více než 18 % pedagogického sboru všech fakult.¹⁴⁵ Bezprostředně po skončení druhé světové války tak bylo přikročeno k habilitaci osob, jež předložily své habilitační spisy ještě před válkou, a dále bylo nově jmenováno 73 nových profesorů a schváleno 63 habilitací.¹⁴⁶ Nejvíce pociťovaly nedostatek

¹⁴² KŘEŠŤAN, Jiří: Nejedlého projev Slovo o české filosofii v historickém kontextu. In: ZILYNSKÁ, Blanka – SVOBODNÝ, Petr (eds.): *Věda v Československu v letech 1945-1953*. Praha: Ústav dějin – Archiv UK 1999, s. 307-319.

¹⁴³ NEJEDLÝ, Zdeněk: Doslov ke Slovu o české filosofii. In: TÝŽ: *O umění a politice*. Praha: Melantrich 1978, s. 193-195.

¹⁴⁴ Naopak veškeré německé vysoké školy zanikly k 5. květnu 1945 na základě dekretů prezidenta republiky jako ústavy nepřátelské československému národu. Uzavřeny byly i univerzity ruská a ukrajinská založené pro emigraci z Ruska ve 20. letech, které působily i v období Protektorátu.

¹⁴⁵ ZILYNSKÁ, Blanka: Poválečná obnova a zápas o charakter university. In: HAVRÁNEK, J. – POUŠTA, Z. (eds.): *Dějiny Univerzity Karlovy*, c. d., s. 237.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 238.

pedagogického sboru fakulty lékařská (18 nově jmenovaných profesorů, 29 docentů) a filozofická (21 profesorů a 16 docentů).¹⁴⁷ Tito pedagogové Karlovy univerzity byli povoláni k výuce 12 500 studentů, kteří se zapsali v letním semestru roku 1945.¹⁴⁸ Vysoké školy však nebyly otevřeny všem zájemcům o studium: k přijetí na československé vysoké školy bylo podmíněno prokázáním morální bezúhonnosti, což v praxi znamenalo, že ke studiu nebyli připuštěni studenti, kteří nastoupili či pokračovali za války ve studiu na německých, slovenských nebo maďarských vysokých školách. Žádosti o studium a doložení morální bezúhonnosti v době nesvobody byly posuzovány individuálně. Plak velkého počtu nových studentů na vysoké školy však přes veškerá očekávání sílil, takže po ukončení mimořádného letního semestru roku 1945 se pro akademický rok 1945/1946 zapsalo na Univerzitu Karlovu a její fakulty sídlící v Praze mnohem více posluchačů: 19 800.¹⁴⁹ Obava z možné budoucí nezaměstnanosti vysokoškolsky vzdělané inteligence vedla v období let 1946–1947 k debatě o zavedení numeru clausu, přijímacích zkoušek a zpřísnění maturitních zkoušek jako možných způsobů, jež měly omezit počet studentů vstupující na vysoké školy. Již v březnu 1946 v parlamentní rozpravě k rozpočtovým kapitolám vyjádřil poválečný rektor Univerzity Karlovy Jan Bělehrádek, poslanec za sociální demokracii, nutnost začít se zamýšlet nad kroky vedoucími ve výhledu několika let k regulaci dostupnosti vysokoškolského vzdělání. Zároveň se vyslovil pro zavedení kontrolních mechanismů vysokoškolského studia: „Není možné poskytovat výhody všem bez současné kontroly jejich práce, jejich výkonnosti a zdatnosti. Bude nutno regulovat příliv studentů na vysoké školy podle jejich nadání a podle ničeho jiného.“¹⁵⁰ O rok později předložil Bělehrádek spolu s Vladimírem Krajínou, Bohdanem Chudobou a dalšími poslanci návrh zákona o přijímání posluchačů na vysoké školy. Podle něj měla být „způsobilost k vysokoškolskému studiu prokazována ve výběrovém řízení před přijetím na vysokou školu a ve zkušebním roce na vysoké škole“. Způsobilost měly posuzovat profesorské sbory či „příjímací komise z nich zvolené“ a přihlížet k pravděpodobné

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 238.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 250.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 259. Zatímco v roce 1937 připadalo na českých vysokých školách v průměru 17,9 studenta na jednoho pedagoga, v roce 1952 to bylo 37,4 studenta a v roce 1956 již 48 studentů na pedagoga. CONNELLY, J.: *Zotročená univerzita*, c. d., s. 113. V roce 1937 studovalo na 13 československých vysokých školách celkem 21 tisíc studentů, v roce 1950 na 21 vysokých školách více než 60 tisíc studentů. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna (Digitální parlamentní knihovna): Národní shromáždění republiky Československé 1948–1954 (NS RČS), 45. schůze, 18. 5. 1950, Společná zpráva výborů kulturního a ústavně-právního k vládnímu návrhu zákona o vysokých školách, <http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/045schuz/s045001.htm>

¹⁵⁰ Digitální parlamentní knihovna: Prozatímní NS RČS 1945–1946, Stenoprotokoly, 41. schůze, 27. 3. 1946, <http://www.psp.cz/eknih/1945pns/stenprot/041schuz/s041014.htm>

potřebě vysokoškolsky vzdělaných pracovníků v jednotlivých oborech. Zákon tak předpokládal stanovení směrných čísel pro jednotlivé vysoké školy a fakulty, která by sestavilo ministerstvo školství na základě vládního návrhu, jenž by se opíral o kvalifikované odhady státního plánovacího úřadu. Důvodová zpráva k zákonu obsahovala statistická data o nárůstu počtu vysokoškolských posluchačů (a předpokládaných absolventů), který se oproti 30. letům, kdy studovalo v průměru okolo 20 tisíc posluchačů, zvýšil na 49 tisíc, resp. téměř 53 tisíc v letech 1945/1946, resp. 1946/1947.¹⁵¹ Návrh zákona však byl projednán jen ve výborech. Komunistická strana se rozhodla tento návrh nepodpořit; naopak, v tomto směru musela eliminovat starší návrh vlastního ministra školství na zavedení poplatku za studium, jež by logicky znevýhodnilo studenty ze sociálně slabších rodin.¹⁵²

Tlaku enormního počtu zájemců o vysokoškolské vzdělání stejně jako dalším nově formulovaným požadavkům osvobozeného Československa a jednotné politické linie Národní fronty mělo dostat založení dvou nově zřízených vysokých škol, Vysoké školy politické a sociální v Praze (VŠPS) a Vysoké školy sociální v Brně. Vysoká škola politická a sociální v Praze byla zřízena dekretem prezidenta republiky z 26. října 1945. Představovala nástupkyni Svobodné školy politických nauk, která byla zřízena v roce 1928 podle vzoru francouzské *École libre des sciences politiques* a britské *School of Economics and Political Sciences*. VŠPS byla postavena na konceptu spojení politického a sociálního vzdělávání, jenž zároveň reflektoval poválečnou proměnu veřejného prostoru spojenou s organizací společenského a politického života v Národní frontě a etatizací tisku a sociálního sektoru. Obě nové školy měly vzdělávat budoucí státní úředníky, novináře a sociální pracovníky. Sociální školství se mělo navíc stát i jakousi vlajkovou lodí československého vysokého školství. „V sociálním zákonodárství jsme předstihli mnohé státy s vysokou kulturou, proč by se nám to nemohlo podařit i s vysokými školami sociálními, budeme-li se o to poctivě snažit, aby během let docílily takové úrovně, že by lákaly k nám i cizince?“¹⁵³ Vysoká škola politická a sociální představovala nový dobový evropský koncept sociálního školství, který v sobě spojoval francouzské a britské prvky tradičních politicko-vědních vysokých škol se sociální prací a tematikou sociálních věd. „Vysoká škola politická a sociální stala se

¹⁵¹ Digitální parlamentní knihovna: Ústavodárné NS RČS 1946–1948, tisk 466, http://www.psp.cz/eknih/1946uns/tisky/T0466_01.htm

¹⁵² CONNELLY, J.: *Zotročená univerzita*, c. d., s. 418.

¹⁵³ Digitální parlamentní knihovna: Ústavodárné NS RČS 1946–1948, Stenoprotokoly, 59. schůze, 24.6.1947, Zpráva výborů kulturního, právního, rozpočtového a soc.-politického o návrhu poslanců Pažoutové, Uhlířové, dr. Chudoby, Syrovátkové a druhů na vydání zákona, kterým se zřizuje vysoká škola sociální v Brně, <http://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/059schuz/s059004.htm>

v prvním období své existence střediskem i pro posluchače přicházející z jiných zemí a států studovat na této škole u nás. Fakulta sociální stala se za dobu svého krátkého působení známou celé řadě států evropských i cizích. V Anglii, v Americe, ve Švýcarsku i ve Švédsku se o této škole mluví i píše. Z mnoha zemí přišli vysokoškoláci a studují u nás,“ poznamenal v parlamentní debatě k založení brněnské vysoké školy národněsocialistický poslanec Lesák.¹⁵⁴ Statut vysoké školy politické a sociální však předjímal i její misi, kterou z řad dalších univerzitních institucí vybočovala. VŠPS měla „Národním shromáždění a vládě podávati dobrá zdání ve věcech politických, novinářských a sociálních“.¹⁵⁵

V mnoha ohledech se stala Vysoká škola politická a sociální vzorem organizačního a politického uspořádání pro všechny další československé vysoké školy v období třetí republiky.¹⁵⁶ Zejména VŠPS se měla stát vzorovým příkladem transformace ostatních vysokých škol ve smyslu její přeměny a přizpůsobení se novým požadavkům a cílům komunistické vědní politiky. V přípravném výboru pro zřízení Vysoké školy politické a sociální složeném podle národněfrontovního klíče zájmy komunistické strany hájil šéfredaktor Rudého práva Gustav Bareš. Z podrobné zprávy ze srpna 1945 vyplývá, že vedení KSČ zpočátku nezaujímal k otázce zřízení a zejména zaměření nové školy jasné stanovisko. Bareš se na zasedání kulturní rady KSČ vyjádřil, že „strana je proti škole“, byl však Kopeckým a Gottwaldem usměrněn, aby „zatím stanovisko nezaujímal, ježto strana nedospěla dosud k nijakému vlastnímu rozhodnutí“. Osnova vlastního komunistického návrhu zmiňuje důvody, které KSČ vedly k definitivnímu rozhodnutí zřízení školy podpořit. Byla to zejména možnost participace na výchově „funkcionářů nových a důležitých oborů veřejné správy, zejména systému Národních výborů a nacionalisovaného průmyslu“, kterou požadovali zástupci odborů, ale i vyšších úředníků, dosud vzdělávaných na Právnické fakultě, označené ve zprávě za „baštu reakce“. Pozornost byla přirozeně věnována i novinářskému oboru jako bezprostřední zájmové sféře ministra Kopeckého. Naopak oblast sociálního vzdělávání byla návrhem zcela opominuta. Koncepce zastávaná Barešem, tj. reformovat Filozofickou a Právnickou fakultu integrací politického, resp. správního a diplomatického oboru do těchto fakult, byla shledána jako nerealistická. Škola se měla stát „protiváhou reakčním fakultám vysokých škol, zejména fakulty právnické“, „střediskem marxistického politického vzdělávání“ a „výchovným institutem pro střední kádry aparátu jak stranického, tak velkých jednotných organizací

---

¹⁵⁴ Tamtéž.

¹⁵⁵ ROUČEK, František: *Studium na vysoké škole politické a sociální*. Praha 1947, s. 77.

¹⁵⁶ ZILYNSKÁ, B.: *Poválečná obnova*, c. d., s. 257.

(ÚRO, Rolnického svazu, Svazu mládeže, Svazu novinářů atd.)“.¹⁵⁷ Bareš poté ve zřízené politické komisi při předsednictvu vlády prosazoval koncept odděleného vzdělávání „podle vedoucích ideologických a politických směrů“, v tzv. sektorech, které by spravovaly jednotlivé politické strany Národní fronty a v jejichž rámci by si vychovávaly své funkcionáře, úředníky, novináře. Posluchačům „mimo politické strany“ by bylo umožněno studovat v „kombinovaném programu“ a pro všechny studenty by byl zřízen společný základ, tj. výuka předmětů, „na kterých se nedá nic zkazit nebo málo“ (jazyky, zeměpis, řečnictví).¹⁵⁸ Barešův návrh však nenalezl v politické komisi dostatečnou podporu a VŠPS poskytovala „pouze“ duální vzdělávací program, tj. marxistický či nemarxistický výklad hlavních politických předmětů. Díky svému výjimečnému postavení se obě vysoké školy sociální dostaly po únoru 1948 znovu do centra zájmu komunistické strany a nového režimu. Původní koncept však byl v průběhu akademického roku 1948/1949 opuštěn a naopak se prosadil koncept diskontinuitní, přičemž zpochybněna byla i sama funkce sociálních škol: „... vysoké školy sociální svým širokým a různorodým zaměřením se odchýlily od svého poslání a mimo to sociální péče v pojetí, jak se podávala, ztrácí svůj význam ve státě socialistickém či k socialismu směřujícím; to, co dříve náleželo do sociální péče, nachází své místo ve výkladě správního práva a sociální politiky (péče o pracující, péče o práce neschopné, pro stáří nebo pro ztrátu pracovní možnosti, mají zmizeti patologické zjevy sociální apod.)“.¹⁵⁹

„Politika řádu a kolektivní kázně“

Od samého počátku poválečného období se ve vědeckém a vysokoškolském prostředí začala projevat tenze mezi akademickou obcí a politickou mocí, jež se snažila prolomit tradiční akademickou autonomii a získat podíl na rozhodování o tom, kdo stane v čele obnovovaných vysokých škol a jakým směrem se bude jejich vývoj ubírat.¹⁶⁰ Na vlně nadšení pro slovanskou myšlenku a sovětské Rusko se realizovaly návrhy komunistické strany na zřízení univerzitních stolic (práva a ekonomiky Sovětského svazu na Právnické fakultě, sovětské filozofie a sovětské literatury na Filozofické fakultě Karlovy univerzity), rozvíjela se výuka ruského jazyka (zejména na Vysoké škole obchodní ČVUT) a na pražské

¹⁵⁷ NA: fond KSC – Ústřední výbor 1945–1989. Klement Gottwald, k. 67, fol. 5-17. Dokument zpracoval zástupce ministerstva informací v přípravném výboru (pravděpodobně Vladimír Procházka).

¹⁵⁸ Tamtéž, fol. 350. Dopis Bareše Gottwaldovi, Slánskému, Kopeckému a Nejedlému z 9. 10. 1945.

¹⁵⁹ Digitální parlamentní knihovna: NS RČS 1948–1954, tisk 356, Důvodová zpráva k vládnímu návrhu zákona o vzniku VŠPHV, http://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0356_00.htm

¹⁶⁰ Srv. např. vynucenou rezignaci rektora ČVUT Antonína Engela v květnu 1945. KOSTLÁN, A.: Die Prager Professoren, c. d., s. 606-608.

vysoké školy byli zváni k přednáškám profesori sovětských vysokých škol. Řada vědeckých osobností se začala vážnějším způsobem zajímat o marxisticko-leninskou filozofii.¹⁶¹ Výrazným tématem se staly projekty pedagogických fakult a jednotné školy, jež komunistická strana v osobě prvního poválečného ministra školství a osvěty Zdeňka Nejedlého prezentovala jako zásadní změnu, jež povede k demokratizaci školství. Ve vývoji poválečného vysokého školství lze sledovat tři profilující se linie, vzájemně se ovlivňující a prolínající. Bezprostředně po ukončení válečných operací se rozběhla linie „obnovení“, tj. snaha urychleně zacelit ztráty utržené válečným vývojem (uzavření vysokých škol, personální ztráty v pedagogických sborech), jíž dominovala představa návaznosti a kontinuity s předválečným stavem, následována „reformní“ a „zakladatelskou“, jež obě reagovaly na společenské a sociální posuny a prosazovaly myšlenku změny (reformovat stávající, zakládat „novým způsobem“).¹⁶² Jako významné nové subjekty vstupovali do vysokoškolských rozhodovacích mechanismů dynamicky se rozvíjející odbory, závodní rady a ve Svazu vysokoškolského studentstva (SVS) organizovaní studenti, s výrazným komunistickým zastoupením v těchto hnutích, která si v mimořádných podmínkách poválečné restaurace přisvojovala pravomoce dosud vyhrazené profesorským sborům. Tzv. studentský akční program z května 1945 sestavený „revolučním“ Studentským národním výborem (v červnu transformovaným na SVS) již dává v tomto směru jasné obrysy. Studenti se v něm prezentují jako „spolehliví strážci ryzosti naší kultury, našich národních zájmů a pokroku, a to i v dobách, kdy většina jeho učitelů propadala moru rasových teorií nebo fašistické ideologie“. Kromě majetkových a sociálních požadavků (včetně studentských platů) autoři programu předpokládají státem plánovanou regulaci přijímaných osob na jednotlivé obory vysokoškolského studia podle potřeb národního hospodářství a veřejné správy. Kritériem přijetí na vysokou školu mělo být prokázání „duševních schopností bez ohledu na sociální původ“ před přijímacími komisemi, složenými ze zástupců „studentských pracovníků“ a Ústřední rady odborů, „které posoudí národní a ideovou ryzost žadatele“. Tím bude naplněno právo dělnictva rozhodovat o tom, „kdo za peníze a hodnoty pocházející z práce jejich rukou má požívat možnosti nejvyššího vzdělání, aby se již nikdy v českém národě nemohlo státi, že by česká inteligence vpadla do zad dělnictvu a zájmům lidu“. Akční program dále žádal, aby na obnovených vysokých školách nepůsobili „lidé, kteří ať již ze zbabělosti nebo z politických zájmů pracovali proti potřebám našeho národa a proti pokroku a rozvoji lidské kultury“

¹⁶¹ Tamtéž, s. 612.

¹⁶² Za druhý pól linie zakladatelské lze přitom považovat zánik německých, ruských a ukrajinských univerzit a vysokých škol.

a pro prošetření morální způsobilosti studentů zřízení čestného soudu, v němž by za předsednictví prof. Pražáka zasedalo osm zástupců studentů a stejný počet zástupců dělnických odborů.¹⁶³ Prověřování národní a politické spolehlivosti výrazným způsobem ovlivňovaly ustavené závodní rady a odborové organizace. Očistná akce, jež v souladu s většinově sdíleným přesvědčením měla z veřejného života a také z vysokých škol vyřadit osoby kolaborující s nacistickou okupační správou, se ovšem stala záminkou i pro individuální případy eliminace z důvodů osobní nevraživosti, či již nově nastavených politických měřítek („antisovětské a reakční smýšlení“). To spolu s činností Čestného soudu pro vysoké školy, jenž byl odvolací instancí pro neproověřené studenty, představovalo kontinuitní prvky očisty veřejného života poválečné s její poúnorovou obdobou.¹⁶⁴ Zejména studenti se s ohledem na oběti jejich protinacistické rezistence stali společensky protežovanou skupinou, jejichž požadavkům se snažila poválečná politická reprezentace, včetně komunistů, vycházet vstříc.¹⁶⁵ Když však vyšli v prosinci 1945 do ulic kritizovat politiku distribuce nedostatkového papíru a požadovali větší příděl na učebnice na úkor tisku politické propagandy, ministr informací Václav Kopecký z této neplánované a improvizované demonstrace, jíž se zúčastnili i někteří komunističtí studentští představitelé, učinil politický skandál a hrozil účastníkům zatčením. Vysokým školám docházely petice odborů a závodních rad, v nichž dělníci protestovali proti narušování „národního porozumění“ a poukazovali na disproporci mezi svým pracovním úsilím a lehkovážností pražských studentů. V případě tzv. aféry majora Šoffra v únoru 1946 se pak již vyprovokovaná nespokojenost brněnských dělníků proměnila v otevřené nepřátelství, vyjádřené mj. hesly „Uzavřete vysoké školy!“ či „Profesoři do dolů!“¹⁶⁶ Politická aktivizace vysokoškolských studentů, zesílení vlivu odborů a problémy vstupu nadměrného počtu posluchačů vysokých škol za současného nedostatku pedagogických sil přinesly „nezvyklé jevy, demonstrace a neklid“.¹⁶⁷ „Přelidněné vysoké školy se stávají střediskem přebujelého

¹⁶³ NA: fond *Kulturně propagační oddělení ÚV KSČ*, arch. j. 338, sign. 2-5.

¹⁶⁴ ZILYNSKÁ, B.: *Cesta k ovládnutí*, c. d., s. 77.

¹⁶⁵ CONNELLY, J.: *Zotročená univerzita*, c. d., s. 23-24 a 170. Autor tento mocenský vzestup pokládá za důsledek pasivity univerzitních učitelů za Protektorátu a projev poklesu morálního kreditu ve společnosti. Požadavek studentů na očistu učitelských sborů a ústředních školských orgánů i pokusy rozhodovat, kdo bude po válce na vysokých školách rozhodovat, by např. v Polsku byly zcela nemyslitelné.

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 180 an. K aféře majora Šoffra viz též PERNES, Jiří: Aféra majora Šoffra. Střetnutí vysokoškolských studentů a dělníků Zbrojovky v Brně v únoru 1946. In: PECKA, Jindřich (ed.): *Acta contemporanea*. K pětadesátinám Viléma Prečana. Praha: ÚSD 1998, s. 295-318. K reakcím dobového tisku srv. SOUKUPOVÁ, Blanka: Inteligence a intelektuálové v zrcadle české veřejnosti. Od osvobození Československa k únorovému převratu. In: *Východočeské listy historické* 27 (2010), s. 8-9.

¹⁶⁷ K politizaci vysokých škol přispělo i převedení vysokoškoláků-straníků ze svých místních

politického života akademického, jehož formy pak někdy vybočí z mezí žádoucích pro zdravý a prospěšný politický život akademické mládeže“, konstatoval Bělehrádek při zpravodajském projevu k návrhu zákona o obnovení olomoucké univerzity.¹⁶⁸

Obnovování vysokých škol šlo ruku v ruce s diskusí o jejich poválečné podobě ve smyslu jejich přizpůsobení novým společenským požadavkům. Tato diskuse byla otevřena již před válkou v souvislosti s pokusem o omezení univerzitní autonomie v podobě úpravy profesorských jmenování. Ta měla být nadále v kompetenci profesorských sborů, ale na základě konkurzů vypsaných ministerstvem školství na dané místo. Již tehdy se hovořilo o tom, že uzavřený systém akademického řízení univerzit neodpovídá požadavkům moderní doby a sociální a odborné mobility vysokoškolských učitelů a návrh tehdy podpořili i dva pováleční rektori, Jan Bělehrádek a Karel Engliš.¹⁶⁹ Obecná politizace společnosti, přijetí koncepce Národní fronty jako institutu společenské organizace a značné zesílení vlivu komunistické strany ve veřejném životě tak změnily i prostředí vysokých škol. K přijetí konceptu „politiky řádu a kolektivní kázně“ se přihlásil i rektor Bělehrádek. „Svoboda není zvůle, svoboda sama volá po regulaci a pořádku, aby se uhájila. Moc státního aparátu, která reprezentuje vůli lidu k politické jednotě, zasáhne i naši kulturní politiku víc, než jsme byli zvyklí v první republice, ale bude to jen k prospěchu naší vědy a kultury vůbec, jak smíme věřiti.“ Zároveň věřil, resp. s vírou (se) ubezpečoval: „Ale ať se nová doba dotkne jakkoli svobody jedince a svobody společenské kultury, nechá samu vědu svobodnou.“¹⁷⁰ „Přejeme si, aby o našich věcech, o našich návrzích, o vybudování vysokých škol, o jejich rekonstrukci, o jejich obnově po té těžké době, kterou jsme prožili, a o jejich rozvoji rozhodovali lidé, kteří mají evropský rozhled, kteří vědí, jak je pěstována věda na Východě a na Západě a kteří vědí, jak může lidová demokracie po vzoru Sovětského svazu vybudovat svou vědu, vycházejíc od potřeb lidu, tak aby se její dobrodiní vracelo zase lidu zpátky.“¹⁷¹

Stěžejním problémem vysokého školství se stala otázka rekonstituování pedagogických sborů v důsledku personálních ztrát v období 1939–1945, resp. jejich konstituování

---

organizací do základních organizací při vysokých školách. NA: fond *Kulturně propagační oddělení ÚV KSČ*, arch. j. 338, sign. 8. Resoluce základních organizací vysokoškolských KSČ, 1946.

¹⁶⁸ Digitální parlamentní knihovna: Prozatímní NS RČS 1945–1946, Stenoprotokoly, 33. schůze, 21. února 1946. <http://www.psp.cz/eknih/1945pns/stenprot/033schuz/s033001.htm>

¹⁶⁹ CONNELLY, J.: *Zotročená univerzita*, c. d., s. 143.

¹⁷⁰ Projev Jana Bělehrádka v pražské Lucerně v květnu 1945. In: BĚLEHRÁDEK, Jan: *Novým dechem*. Praha: Borový 1946, s. 13. K otázce dobového konceptu jednoty srv. ZILYNSKÁ, Blanka: *Universitas, unitas, uniformitas*. In: ZILYNSKÁ, Blanka – SVOBODNÝ, Petr (eds.): *Věda v Československu v letech 1945–1953*. Praha: Ústav dějin a Archiv UK, s. 39–55.

¹⁷¹ Digitální parlamentní knihovna: Prozatímní NS RČS 1945–1946, Stenoprotokoly, 41. schůze, 27. 3. 1946. <http://www.psp.cz/eknih/1945pns/stenprot/041schuz/s041014.htm>

v případě nově zřizovaných vysokých škol. Mimořádná situace v květnu 1945 otevřela prostor pro prolomení dosavadních zvyklostí při habilitačních řízeních a rovněž pro integraci zásad politického zastoupení, tak jak byly stanoveny v systému Národní fronty. Profesorské vedení již zmíněných „sovětských“ stolic bylo svěřeno osobám bez habilitace (Vladimír Procházka, Bohumil Mathesius, Arnošt Kolman) a extrémním příkladem tohoto postupu se stala obecně vysmívaná profesura Ladislava Štolla na Vysoké škole politické a sociální. Nejvýznamnější systémovou změnu však představovalo schvalování profesur a habilitací závodními radami.¹⁷² Sítil zejména politický tlak na habilitaci komunistických pedagogů a vědců, jejichž pozice v prostředí vysokých škol nebyly obecně příliš silné. Je přitom signifikantní, že zastoupení komunistických pedagogů v nově konstituovaných učitelských sborech nově zřizovaných škol bylo výrazně vyšší než v případě rekonstituovaných sborů obnovovaných vysokých škol.¹⁷³ Jednalo se o první výraznou snahu o posílení postavení KSČ v akademickém prostředí, jež zasáhla všechny vysoké školy. Zatímco profesury Zdeňka Nejedlého pro obor slovanských dějin a Arnošta Kolmana pro filozofii na pražské Filozofické fakultě v roce 1945 proběhly bez většího zájmu akademické veřejnosti¹⁷⁴, ačkoli oba jmenovaní profilovali svou akademickou dráhu v úzkém sepětí s novými ideologickými potřebami KSČ, politické okolnosti působení několika komunistických právníků, kteří podali žádost o jmenování profesory v roce 1946, byly odmítnuty děkanem brněnské Filozofické fakulty. J. L. Fischer shrnul postoje pedagogů filozofické a právnické fakulty, kteří se odmítli žádostí svých komunistických kolegů zabývat: „fakulta vzhledem ke kvalifikacím kandidátů požadujících jmenování musí konstatovat, že university nejsou nejvhodnějším místem pro politickou agitaci a fakulta bude hájit svůj názor ve všech případech a se všemi z toho vyplývajícími důsledky.“¹⁷⁵ Případ habilitace Jaromíra Hrbka na Lékařské fakultě Karlovy univerzity se pod tlakem vyostření politické situace dostala v prosinci 1947 až na jednání schůze Národního shromáždění. Jeho práci *Dialektický materialismus a neurologie* habilitační komise vedená profesorem a v té době též rektorem Bělehrádkem zamítla z vědeckých

¹⁷² ZILYNSKÁ, B.: *Cesta k ovládnutí*, c. d., s. 77.

¹⁷³ Srv. viz dále tabulku č. 2. Údaje pocházejí ze situačních zpráv jednotlivých vysokých škol a fakult vypracovaných v roce 1949 pro kulturně propagační oddělení, pro situaci do února 1948 představují jen orientační přehled politického rozvrstvení, neboť je nutné vzít v úvahu změny nastalé v období po únoru 1948 a před sestavením zpráv, tj. zahrnutí nových pedagogů a z nich zejména předúnorové členy strany.

¹⁷⁴ Václav Černý ovšem ve svých pamětech věnuje oběma zmiňovaným „medailony“ v „galerii“ čtyř českých stalinistů, Nejedlému plný kritického morálního odsudku (s. 143-147), Kolmanovi sžíravého zavržení (s.152-153). (Druhým a třetím stalinistou jsou podle autora Kopecký a Štoll.) ČERNÝ, V.: *Paměti III*, c. d.

¹⁷⁵ Citováno podle CONNELLY, J.: *Zotročená univerzita*, c. d., s. 170.

důvodů.¹⁷⁶ Toto rozhodnutí však komunistická strana interpretovala jako politické a ministr financí Jaromír Dolanský za KSČ jako protikrok dočasně pozastavil veškeré finance určené ke jmenování nových profesorů na lékařských fakultách v Praze i mimo ni. Podle osobního šetření rektora Bělehrádka nebyl v době tohoto neoficiálního nařízení připuštěn na lékařských fakultách v Praze a v Plzni k profesuře ani jeden kandidát.¹⁷⁷

„Proces ideologické přestavby“

Rok 1947 byl v souvislosti s vyhlášením státního dvouletého plánu proklamován jako budovatelský i v ideologické sféře. Respektive na rozdíl od ekonomické, sociální a politické sféry, v nichž bylo „nové dílo [...], které je pevné a nezvratné,“ již vybojováno, obraceli komunističtí ideologové pozornost ke „zvratu staré ideologické nadstavby“. V tomto smyslu stála společnost před úkolem „odbourat staré a přežilé, přebudovat dosavadní a stavět nové“. Podle Václava Kopeckého nebylo náhodou, „že se u nás reakce utíká v oblast školství a výchovy, v oblast práva a justice, aby se tu pokoušela vytvořit si obranné pozice a aby se odtud snažila vzdorovat novému duchu lidové demokracie, brzdit nebo mařit pokrokový vývoj v republice. [...] O školy, o duši žactva a studentstva, o směr a ducha školní výchovy musí být v r. 1947 sveden zápas.“ V oblasti vysokého školství se má dostat „daleko většího významu školení technickému, jak to vyžaduje náš hospodářský život,“ a ve vědeckém životě je nutné zavést centrální a plánovitou organizaci práce v podobě vybudování Československé akademie věd jako „nejvyššího ohniska naší nové vzdělanosti“.¹⁷⁸ „O duši žactva“ se měl svést zápas v podobě přijetí zákona o jednotné škole, jenž měl vstoupit v platnost k 1. září 1947. Uzákonění koncepce jednotné školy a vysokoškolského vzdělávání pedagogů na pedagogických fakultách bylo stěžejní prioritou Nejedlého prvního funkčního období na ministerstvu školství a konkrétním naplňováním komunistického programu tzv. demokratizace školství. Oba projekty směřovaly ke stejnému cíli – formování budoucích generací v jednotné škole s výrazným vlivem komunistické strany na profesorské sbory pedagogických fakult a tím i na budoucí učitele této jednotné soustavy základních a středních škol. V obecné rovině princip vysokoškolského vzdělání učitelstva, které je bude nabývat „na pedagogických a jiných fakultách (odděleních) vysokých škol“, vstoupil v platnost vyhlášením dekretu prezidenta

¹⁷⁶ Digitální parlamentní knihovna: Ústavodárné NS RČS 1946-1948, 86. schůze, 12. 12. 1947, <http://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/086schuz/s086016.htm>. Dále též POUSTA, Z.: Univerzita Karlova v letech 1947-1953, c. d., s. 269. Jaromír Hrbek byl jmenován profesorem neurologie LF UK v Plzni 9. 9. 1948.

¹⁷⁷ Digitální parlamentní knihovna: Ústavodárné NS RČS 1946-1948, 86. schůze, 12. 12. 1947, <http://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/086schuz/s086016.htm>.

¹⁷⁸ KOPECKÝ, Václav: O další směr naší kulturní politiky. In: *Tvorba*, roč. XVI, č. 1, 1947, s. 2.

republiky z 27. října 1945 (č. 132/1945 Sb.) a 30. října byl organizací a personálním obsazením budoucích pedagogických fakult posílen pověřen Otakar Chlup, profesor pedagogiky Masarykovy univerzity a blízký spolupracovník Zdeňka Nejedlého. Jeho vliv zásadním způsobem neomezila ani změna na postu ministra školství v roce následujícím.¹⁷⁹ Zatímco veřejnost přijímala koncept vysokoškolského vzdělávání pedagogů většinou v kladně jako předpoklad obecného zvýšení kvalifikace učitelů základních a středních škol, univerzitní odborníci pohlíželi na nové fakulty, jež narušovaly dosavadní systém vysokého školství a zaváděly duplicitu přednášených oborů, se značnými rozpaky.¹⁸⁰ Při projednávání zákona o zřízení pedagogických fakult (č. 100/1946 Sb.) 9. dubna 1946 v parlamentu byl parlamentním zpravodajem jeho záměr charakterizován prostředek, jímž „se má dospěti k základní ideové jednotě všeho učitelstva“ a „vnitřní ideové jednoty všeho školství“ a vznik fakult za součást „státního kulturního plánu“. Rozpravy se zúčastnili zástupci všech politických stran a deklarovali tak vznik pedagogických fakult jako výsledek společné vůle Národní fronty. Pouze zástupce strany lidové se v projevu zastal práce dosavadních učitelských ústavů, jejichž reputace byla podle jeho slov částečně záměrně diskreditována, aby novému systému vzdělávání učitelů nestálo nic v cestě, a parlamentní zpravodaj za národněsocialistickou stranu připomněl existující nesoulad v otázce odborného vzdělávání budoucích studentů, resp. „jak a kde a kým toto odborné školení má být obstaráno“. Komunistický zástupce ve svém projevu nezastřel politický rozměr zákona: „Režim lidové demokracie si přeje, aby učitelé a profesori se sblížili s lidem a poctivě s ním spolupracovali. Budujeme novou školu, budujeme ji na idejích, z nichž vzešlo naše osvobození, na idejích, které jsou hybnou silou při výstavbě státu. Budujeme školu politickou, která bude úzce spjata se vším hospodářským a kulturním životem národa.“ Na závěr diskuse zazněla i ceremoniální slova o zásadním významu přijímaného zákona: „S upřímnou radostí vítám zákon o pedagogických fakultách a věřím, že se tyto nové vysoké školy stanou požehnáním národu a že celé naše generace budou s vděčností vzpomínat památného 9. dubna 1946 a velikého činu Prozatímního Národního shromáždění.“¹⁸¹

Ideové proudy dominující bezprostředně po osvobození – přepjaté vlastenectví, oslavování

¹⁷⁹ KOSTLÁN, A.: Die Prager Professoren, c. d., s. 628.

¹⁸⁰ POKORNÁ, Magdalena: Čeští vědci o vědě a školství v českých politických týdenících z let 1945-1948. In: *Práce z dějin Československé akademie věd*, Seria 3A, Praha: ČSAV 1988, s. 125-180 či TÁŽ: Čeští vědci v Prozatímním a Ústavodárném národním shromáždění v období od října 1945 do února 1948. Tamtéž, s. 85-124.

¹⁸¹ Digitální parlamentní knihovna: Prozatímní NS RČS 1945-1946, 45. schůze, 9. 4. 1946, <http://www.psp.cz/eknih/1945pns/stenprot/045schuz/s045002.htm>

slovanské myšlenky a sovětské inspirace – se postupně a dočasně utlumovaly a souvisely se společenským a politickým vývojem, zejména s prosazující se kritickou reflexí politiky Sovětského svazu a komunistické strany v Československu. Komunistickou ofenzivní politiku zbrzdil rovněž nástup nového národněsocialistického ministra školství Jaroslava Stránského po volbách v roce 1946 a odklon se projevil i v rozhodování a výsledku volby nového rektora Karlovy univerzity Karla Engliše v roce následujícím. Také volby do Svazu vysokoškolských studentů přinesly těsné vítězství tzv. demokratického bloku a vysokoškolský výbor KSČ se obával, že by další nárůst preferencí mohl vést k vystoupení SVS ze Svazu české mládeže a Revolučního odborového hnutí, čímž de facto potvrdil vlivovou dominanci v obou uvedených organizacích.¹⁸² Rok 1947 se stal rozhodujícím z hlediska uplatňování politických kroků komunistické strany vedoucí k ideologickému ovládnutí vysokých škol. Souvisely s vytčeným cílem změnit „společenskou funkci vysokých škol“ vyhlášeným v rámci celkové politické práce KSČ v tomto roce.¹⁸³ Spočívaly v úsilí ovládnout rozhodovací mechanismy vysokoškolských institucí (akademické senáty, spolky posluchačů) a jimi požadovat reformu studia.¹⁸⁴ Účinným prostředkem k dosažení tohoto cíle se stala politická agitace (zejména mezi přívrženci nekomunistické „levice“), prezentování vlastního politického programu jako „pokrokového“ a naopak obviňování nekomunistických představitelů z „reakčního“ působení.¹⁸⁵ „Politická práce“ KSČ na vysokých školách tak věrně kopírovala postupy aplikované na všech úrovních politické činnosti v Národní frontě, jejíž proklamovaná jednota se stala již jen iluzí, včetně obecného terminologického zmatení, když obranná stanoviska nekomunistických sil ke komunistickému „nástupu“ byla komunisty označována za „nástup, pronikání či plán reakce“. Za této situace se volba nového rektora Univerzity Karlovy Karla Engliše, významného národohospodářského odborníka, jež zosobňovala společenskovední kontinuitu s předválečným vývojem, musela logicky jevit jako zcela nepřijatelná. Trnem v oku bylo komunistům i Englišovo popírání jednoho ze základních pilířů jejich vysokoškolské politiky – dějnotvornou funkci kolektivního přístupu k vědě a ke studiu. Karel Engliš jasně reflektoval a i veřejně a kriticky formuloval prosazující se trendy

¹⁸² NA: fond *Kulturně propagační oddělení ÚV KSČ*, arch. j. 338, sign. 40-41.

¹⁸³ NA: fond *Kulturně propagační oddělení ÚV KSČ*, arch. j. 319, sign. 74-76. Situační zpráva o Vysoké škole politické a sociální (1949).

¹⁸⁴ To se podařilo jen na některých vysokých školách. Srv. následující kapitolu o Vysoké škole politické a sociální. Ve Svazu vysokoškolského studentstva i po lednových volbách v roce 1948 zůstala převaha nekomunistických funkcionářů. Srv. POUSTA, Z.: *Univerzita Karlova v letech 1947-1953*, c. d., s. 272.

¹⁸⁵ V tomto směru bylo úsilí podpořeno komunistickým tiskem, mj. (anti-)kampaní v *Tvorbě* v rámci série článků *Kdo také vychovává naše vysokoškoláky*. Tamtéž, s. 264.

kulturně-vědní politiky: „Nyní jde o eliminování individualismu, svobodné vůle jednotlivce, odpovědnosti jednotlivce a jeho hodnot, o eliminování soutěže a selektivity ve vědecké a umělecké práci. Tato práce má být kolektivizována a řízena, [...] standardizována a dogmatizována, jako by se jednalo o čistě ekonomickou otázku. Duch národa má být svázán a řízen.“¹⁸⁶ Otevřeně nepřátelská vyjádření komunistů k řádné a svobodné volbě rektora Engliše jasným způsobem signalizovaly, že i v akademickém prostředí se odehrává rozhodující střetnutí mezi komunistickými a nekomunistickými silami. Zatímco Klement Gottwald volbu komentoval v obecně politickém kontextu: „Je třeba s politováním konstatovat, že další pronikání vlivu reakce do některých stran Národní fronty i nadále pokračuje. Ukazuje to [...] zvolení dr. Engliše, obhájce kapitalismu, za rektora pražské university, což se nestalo bez politické podpory.“¹⁸⁷, Václav Kopecký se zaměřil na kritiku situace ve vysokém školství. K projevu zvolil půdu Vysoké školy politické a sociální a v jeho rámci zazněla často citovaná slova o tom, že „vysoké školy namnoze nedávají ani takové vzdělání, jaké získá dělník, když si přečte komunistické noviny“. Kopecký sebekriticky připustil, že komunistická strana udělala „velkou chybu“, když „jsme na vysoké školy pustili všechny“, tj. když nepodpořila diskutovaný návrh zákona o výběru vysokoškolských posluchačů, v němž by se již mohly zohlednit její parciální politické zájmy. To se mělo do budoucna změnit: „Otázka zavedení pořádku na vysokých školách se musí stát otázkou režimu. Ale klademe si ofensivní cíl: do půl roku bude ministerstvo školství již opět v pokrokových rukou. Tak bude rozhodnuto i o duchu na vysokých školách.“¹⁸⁸ Frontální útok ministra informací podnítil dosud asi největší odmítavou odezvu vysokoškolských organizací. Akademické senáty pražské a brněnské univerzity, Spolek posluchačů filosofie Karlovy univerzity, výbor Svazu vysokoškolského studentstva v Brně a další organizace odmítly projev jako útok na svobodu bádání a autonomii univerzit.¹⁸⁹ Rezoluci k projevu rovněž sestavila Ústřední sekce vysokoškoláků při československé sociální demokracii, ve kterém kromě obhajoby svobodné volby Karla Engliše („třebaže jako socialisté jsme zásadně proti jeho teoretickým názorům“) odsuzuje Kopeckého projev, jenž „je v příkrém rozporu s dosavadní spoluprací v rámci NF, kterou KSČ v celku od května 1945 zachovává“.¹⁹⁰ Toto vzednutí vlny odporu však již nemohlo zastavit komunistický „nástup“ připravovaný v rozporu s názorem sociálně-

¹⁸⁶ CONNELLY, J: *Zotročená univerzita*, c. d., s. 194.

¹⁸⁷ Citováno podle KOSTLÁN, A.: *Die Prager Professoren*, c. d., s. 629.

¹⁸⁸ Citace z projevu přineslo 5.12.1947 *Národní osvobození*. Citováno podle POUSTA, Z.: *Univerzita Karlova v letech 1947-1953*, c. d., s. 267.

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 270-271. URBÁŠEK, P. – PULEC J. a kol.: *Kapitoly*, c. d., s. 19.

¹⁹⁰ NA: fond *Kulturně propagační oddělení ÚV KSČ*, arch. j. 343, sign. 1.

demokratických studentů skrytě již od května 1945 a postupně stále více zjevně a usnadněným způsoby nekomunistických stran na zachování politického konsensu Národní fronty. A tak ve vyhrocené atmosféře únorové vládní krize 1948 byli vysokoškolští studenti jednou z mála společenských enkláv, kteří se aktivně podíleli na politickém dění: svolání Svazu vysokoškolského studentstva na obranu parlamentní demokracie z 24. února a dva studentské pochody na Hrad, z nichž první se uskutečnil předcházejícího dne, skončily 25. února zatčením 118 představitelů studentských spolků.¹⁹¹

2.b.1 „Demokratizace“ vysokého školství

Poúnorová „očista“ veřejného života na vysokých školách

Gottwaldova výzva k zakládání akčních výborů Národní fronty na pracovištích měla dalekosáhlé důsledky a ačkoli okolnosti jejich činnosti v individuálních případech nepostrádaly tragikomické momenty¹⁹², dopady působení akčních výborů na českou a slovenskou společnost byly rozhodně tragické. Je přitom signifikantní, že opatření akčních výborů byla retroaktivně legalizována teprve 21. července 1948 zákonem č. 213/1948 Sb., a to i v případech, kdy tato rozhodnutí byla v rozporu s platnými právními předpisy. Ochrana a zabezpečení lidovědemokratického zřízení a „očista“ veřejného života byly tedy nadřazeny právnímu systému a akční výbory, které nikdo nezvolil ani nejmenoval, se staly klíčovým „revolučním“ institutem komunistického převzetí moci ve státě. Na ministerstvu školství, do jehož čela byl v rekonstruované Gottwaldově vládě znovu jmenován Zdeněk Nejedlý, byl ustaven zmocněnec akčního výboru ministerstva s gescí pro vysoké školy František Lón, jenž koordinoval a schvaloval návrhy akčních výborů jednotlivých fakult či vysokých škol a jehož první výnosy nesou datum 25. února. Téhož dne se akční výbor ministerstva usnesl na prohlášení, distribuovaném ve formě oběžníku z 27. února rektorátům všech vysokých škol, v němž měla být obhájena jeho legitimita („... akční výbor NF byl ustaven ze zástupců politických stran a nadstranických organizací. Jeho složení bylo schváleno jednomyslně všemi zaměstnanci ministerstva školství a osvěty.“) k vykonávání moci: „Akční výbor převzal na přechodnou dobu odpovědnost za řádný chod školství a žádá, aby jeho pokynů bylo bezpodmínečně dbáno.“ V závěru prohlášení akční výbor „ukládá všem učitelům a profesorům všech stupňů škol, aby ihned nabídli

¹⁹¹ POUŠTA, Z.: Univerzita Karlova v letech 1947-1953, c. d., s. 278.

¹⁹² Srv. např. líčení Viktora Knappa, jak se několik jeho kolegů schovávalo před samozvanými vykonavateli „očisty“ v jeho kanceláři, aby je akční výbor nezastihl u jejich pracovních stolů. Knapp byl v té době tajemníkem Osídlovacího úřadu – Fondu národní obnovy. KNAPP, Viktor: *Proměny času. Vzpomínky nestora české právní vědy*. Praha: Prospektrum 1998, s. 89-90.

svoji spolupráci akčním výborům v místě svého působení a aby jim svěřené úkoly vykonávali obětavě a s nadšením“.¹⁹³ 9. března pak ministerstvo školství poslalo ustaveným ústředním akčním výborům vysokých škol v Praze a v Brně přípis, v němž schválilo rozhodovací pravomoce čestných soudů a fakultních vyšetřovacích komisí a z něhož lze usuzovat, že poúnorovou „očistu“ chápalo jako dokončení prověřování národní a politické spolehlivosti podle retribučních dekretů. V tomto smyslu i definitivní rozhodnutí o postizích posluchačů mělo náležet Čestnému soudu pro vysoké školy zřízeném výnosem ministerstva školství v červnu 1945, jehož činnost byla v květnu 1947 utlumena. Vývoj však ukázal, že záměry Ústředního akčního výboru Národní fronty byly dalekosáhlejší. Přesto byla v rámci poúnorové „očisty“ v individuálních případech rozhodnutí prověřkových komisí z roku 1945 opravdu revokována¹⁹⁴ a některé úřady požadovaly v průběhu roku 1948 nová potvrzení o „politické spolehlivosti“ občanů i přes opakované prohlášení Ústředního akčního výboru z března a dubna, že taková potvrzení akční výbory jednotlivcům nevydávají (ani na dožádání úřadů).¹⁹⁵ Poúnorová „očista“ probíhala jako většina „revolučních“ opatření, zejména v počátečním období, ne zcela koordinovaně a systematicky a ponechávala prostor iniciativě vyplývající z aktuální situace a potřeby. Na některých vysokých školách se ustavily fakultní akční výbory, v jiných případech jen celouniverzitní, někde s plnou participací všech zaměstnaneckých složek (tj. včetně „spolehlivých osob“ z řad profesorů), jinde jen s částečnou. Netypická situace se utvořila na Vysoké škole sociální v Brně, kde výzvu k zakládání akčních výborů Národní fronty pochopil její rektor I. A. Bláha jako akt sociálního pokroku celosvětového významu a ustavili akční výbor s reprezentativním zastoupením profesorského sboru.¹⁹⁶ Společným jmenovatelem ustavování akčních výborů se stala iniciativní úloha studentů. Aktivní účast „nových studentských vůdců“, včetně některých budoucích čelných reformních komunistů a společenských reformátorů v „akademických“ akčních výborech nejrůznějších úrovní a v pražském vysokoškolském výboru KSČ, podílejících se na „revoluční“ proměně „společenské funkce vysokých škol“ lze nejspíš vysvětlit jako podlehnutí svodu komunistické ideologie o budování „světlych zítřků“ a nutnosti třídního boje (a jeho obětí) jako prostředku k jejich dosažení. Principiální resistenci vůči

¹⁹³ Archiv ČVUT (A ČVUT): fond *Vysoká škola obchodní (VŠO)*. I/3 Záležitosti závodní a podnikové rady VŠO a akčního výboru VŠHV.

¹⁹⁴ URBÁŠEK, P. – PULEC, J. a kol.: *Kapitoly*, c. d., s. 15-17.

¹⁹⁵ *Věstník ministerstva školství* 5 (1949), s. 20.

¹⁹⁶ „Jsme to my, kteří zase máme jednou co říci světu a jdeme před světem v otázkách sociálního pokroku. Toto hnutí musí být proniknuto po masarykovsku ideály humanitními, po benešovsku věrností k demokracii, po gottwaldovsku průbojností a po našem rozvážností a zdravým rozumem.“ Tamtéž, s. 42 an.

mimořádnému naplňování revolučního práva neprojevili ani někteří demokraticky zvolení akademičtí funkcionáři¹⁹⁷ a rovněž rektor Engliš neobhájil svůj slib učiněný na zasedání akademického senátu v říjnu 1947, kde prohlásil, že bude hájit nezávislost profesorů a učitelů univerzity proti všem politickým vlivům, a ještě před rozuzlením únorové krize nabídl svoji rezignaci, již vzápětí podepsal.¹⁹⁸ Rektor olomoucké univerzity J. L. Fischer se s úmyslem chránit její zájmy a za cenu morálního kompromisu stal členem akčního výboru ovládaného radikálními studenty.¹⁹⁹ Na vysokých školách byli nekomunističtí exponenti neprodleně zbavováni akademických funkcí, propouštění či postihováni zákazem pedagogické praxe. „Očista“ se dotkla všech vysokých škol v Československu (viz tabulku 1). Z řad studentů byli okamžitě vyloučeni zejména aktivní funkcionáři studentských spolků podílející se na veřejných vystoupeních v únorových dnech. V součinnosti s branně-bezpečnostními složkami státu byli vylučováni také všichni studenti podezřelí z „protistátní činnosti“, včetně letákových akcí před květnovými volbami.²⁰⁰

Tab. č. 1: Výsledek očisty učitelstva a žactva na školách všech druhů v českých zemích (očista podle zákona č.213/48 Sb.)²⁰¹

a) Počet zaměstnanců, kteří byli postiženi v důsledku očisty AV

	propuště -ni	zbaveni docentury	pensiono -váni	distanco- váni	přemís- těni	celkem postiženi
Placení řádní a mimořádní profesori	6	-	16	16	11	49
Smluvní profesori	1	-	-	-	-	1
Bezplatní řádní a mimořádní profesori	1	3	-	-	-	4
Soukromí docenti	-	12	-	3	-	15
Celkem	8	15	16	19	11	69

¹⁹⁷ Výnosy Akčního výboru Vysoké školy obchodní, resp. od 25. února již Vysoké školy hospodářských věd signoval její děkan Josef Macek, jenž byl s touto skutečností opakovaně konfrontován, a to i po své emigraci. Srv. ALBRECHT, Caroline: Dvě proměny. Počátky a konec Vysoké školy obchodní, 1919-1953. In: DOLEŽALOVÁ, A. a kol.: *Učíme ekonomii 90 let*, c. d., s. 50-51.

¹⁹⁸ POUSTA, Z.: Univerzita Karlova v letech 1947-1953, c. d., s. 265. Connelly považuje únor 1948 za kulminační bod politické pasivity univerzitních pedagogů, kterou odstartovalo uzavření vysokých škol v roce 1939 a jež vedla ke ztrátě společenské a morální prestiže tohoto profesního stavu. Statečné vystoupení prof. Vackové bylo v tomto ohledu jen výjimkou z převládajícího přístupu. CONNELLY, J.: *Zotročená univerzita*, c. d., s. 137.

¹⁹⁹ ZILYNSKÁ, B.: *Cesta k ovládnutí*, c. d., s. 81.

²⁰⁰ NA: fond *Kulturně propagační oddělení ÚV KSČ*, arch.j. 338, sign. 36.

²⁰¹ Pedagogické muzeum J. A. Komenského (PM JAK): fond *Ústřední školské instituce*, sign.14M/IA, g7. Výsledek očisty učitelstva a žactva na školách všech druhů v českých zemích (očista podle zákona č.213/48 Sb.), *University a techniky*.

b) Počet žáků, kteří byli postiženi v důsledku očisty AV

vyloučení ze školy	ze studia vůbec ²⁰²	dočasně distancování	podmínečně vyloučení	potrestání důtkou	celkem postiženi
214	-	103	48	134	499

Uprostřed „očisty“ veřejného života akčními výbory proběhly dlouho připravované oslavy 600. výročí založení Karlovy univerzity, jež měly představit staletou tradici československého demokratického univerzitního vzdělávání na mezinárodním fóru. V nové politické situaci poskytly příležitost demonstrovat ztracené či dobyté pozice. Oslavy tak provázely odřeknutí účasti některých zahraničních delegací, odmítnutí čestných doktorátů, poslední veřejné vystoupení prezidenta Beneše i jedno z prvních Zdeňka Nejedlého jako staronového ministra školství.²⁰³ Nový kurz nastoupený po únoru 1948 zřetelně odrážely i inaugurační projevy nových rektorů v Praze a Brně zvolených v květnu, resp. červnu. Jan Mukařovský zvolil téma o stranickosti v umění a František Trávníček zahájil „svou dlouhou sérii proslulých politických projevů na univerzitní půdě.“²⁰⁴ Mnoho vysokoškolských učitelů vstoupilo do komunistické strany a doufalo v její benevolenci. Jen za první dva měsíce po únoru 1948 se počet členů KSČ mezi vysokoškolskými učiteli v Brně zvýšil osmkrát.²⁰⁵ Učitelům, kteří byli poslání na nucenou dovolenou, byla nabídnuta výplata nemocenské a i ohlášení (nekonajících se) přednášek otevíralo možnost dalšího pobírání platu. Této hře s novým režimem neodolalo jen málo postižených profesorů, kteří dali přednost tomu „co o nich bude napsáno v učebnicích dějepisu za padesát let“.²⁰⁶ Úbytky ve stavech pedagogických sborů způsobené jednak postihy akčních výborů a neméně vážným fenoménem politické emigrace řešil nový režim pověřováním „kádrových rezerv“ k pedagogické činnosti a v dlouhodobějším horizontu pak doplňováním profesorských sborů novými jmenováními, jichž se od února do srpna 1949 uskutečnilo přes 130.²⁰⁷ Přesto však na prahu akademického roku 1949/1950 nemohla v otázce politického profilu přednášejících na vysokých školách panovat spokojenost (viz

²⁰² Autoři přehledu poúnorové „očisty“ na brněnských vysokých školách (na Palackého univerzitě v Olomouci se patrně neuskutečnila) uvádějí 78 distancovaných a 79 posluchačů vyloučených ze všech vysokých škol. Srv. URBÁŠEK, P. – PULEC, J. a kol.: *Kapitoly*, c. d., s. 20-21.

²⁰³ POUSTA, Z.: *Univerzita Karlova v letech 1947-1953*, c. d., s. 284-292.

²⁰⁴ URBÁŠEK, P. – PULEC, J. a kol.: *Kapitoly*, c. d., s. 92. František Trávníček byl předsedou ústředního akčního výboru vysokých škol v Brně a rektorem Masarykovy univerzity v letech 1948-1959.

²⁰⁵ CONNELLY, J.: *Zotročená univerzita*, c. d., s. 237.

²⁰⁶ S tímto názorem se svěřil František Weyr Karlu Englišovi. Weyr patrně netušil, že i Engliš pobíral nemocenskou až do doby svého penzionování v roce 1950. Tamtéž, s. 302-303..

²⁰⁷ Více viz DEVÁTÁ, Markéta: *Profesoři jmenovaní v letech 1948-1950 na českých vysokých školách*. In: *AUC – HUCP*. Roč. 43, 1-2 (2003), s. 191-249.

tabulku 2). Podle šetření prováděného stranickými organizacemi fakult a vysokých škol pro kulturně propagační oddělení sekretariátu ÚV KSČ byly české vysoké školy podle nastavených kritérií jen necelými dvěma třetinami v „pokrokových“ rukou.²⁰⁸

Tab. č. 2: *Tzv. Politické rozvrstvení přednášejících na vysokých školách v roce 1949 (výběr)*²⁰⁹

Vysoká škola	KSČ předúnoroví	KSČ poúnoroví	„pokrokoví“	„indiferentní“	„reakční“
	(údaje v procentech)				
FF UK	15	21	16	28	20
PF UK	11	29	-	34	26
PřF UK	16	14	13	35	22
LF UK	19	14	2	46	19
PedF UK	62	11	16	11	-
FF MU	9	40	14	23	14
PF MU	18	27	-	9	46
PřF MU	7	56	10	10	17
LF MU	12	55	12	15	6
PedF MU	39	45	8	5	3
FF UP	10	45	30	15	-
LF UP	19	31	4	31	15
PedF UP	23	44	-	28	5
VŠPS	63	23	7	5	2
VŠS Brno	40	60	-	-	-
VŠUP	44	12	20	20	4
AMU	46	23	8	23	-
JAMU	23	30	7	23	17
české vysoké školy celkem	25	31	8	24	12

Tzv. studijní prověrky

Poúnorová „očista“ vysokých škol byla však pouze prvním krokem na cestě, na jejímž konci měly stát univerzity reformované ve smyslu komunistické ideologie. Zásadním předpokladem budování nového marxistického vzdělávání se stalo prosazení změny „třídně-politického složení“ studentů, jíž se mělo dosáhnout po dvou liniích – pozitivní

²⁰⁸ Více viz DEVÁTÁ, Markéta: Příspěvek k dějinám vysokých škol 1948-1950. In: KOSTLÁN, Antonín (ed.): *Semináře a studie Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2002-2003*. Práce z dějin vědy 6. Praha: VCDV 2003, s. 631-652.

²⁰⁹ NA: fond *Kulturně propagační oddělení ÚV KSČ*, arch. j. 306-329. Situační zprávy jednotlivých fakult a vysokých škol pro kulturně propagační oddělení. Pro brněnskou právnickou fakultu nebyly údaje odevzdány.

diskriminací budoucích posluchačů z dělnických a rolnických rodin v rámci přijímacího řízení na vysoké školy a novým, nyní již plošným prověřováním třídně-politické způsobilosti stávajících posluchačů. Proces přijímacího řízení, jak jej stanovily směrnice ministerstva školství z května 1948, se v základních rysech udržel až do roku 1989. Spočíval v tzv. předběžném zápisu, ve kterém se vyřazovali uchazeči o vysokoškolské studium s negativním postojem k lidově demokratickému zřízení, jenž se hodnotil na základě vyjádření příslušných národních výborů a posudků školy ve spolupráci s odborovou a mládežnickou organizací. Tzv. řádný zápis probíhal formou rozhovoru s uchazečem, v němž tři ze čtyř okruhů sestávaly z politických otázek. Realizací přijímacího řízení byly pověřeny akční výbory a ministerstvo školství se tímto rozhodnutím samo zbavilo možnosti výsledky korigovat v případném odvolacím řízení.²¹⁰ Přijímací řízení se kromě změny sociálního a politického složení posluchačů stalo také prostředkem k celkové regulaci vysokoškolsky vzdělané inteligence v souladu se záměry otevřené debatou z let 1946–1947 včetně její strukturace podle ekonomických potřeb nového režimu. Studenti přijatí na základě přijímacího řízení tvořili tzv. reformovaný ročník, neboť se na ně vztahovala studijní reforma, jež spočívala v zavedení systému dílčích zkoušek, studijních plánů a kolektivního studia. Nahrazovala dosavadní tradiční systém volného zapisování přednášek a seminářů, umožňovala centralizovanou průběžnou kontrolu studia posluchačů a zejména vytvořila předpoklady pro plánovitý vstup jednotlivých absolventských ročníků do praxe. Prošetření třídně-politického profilu již studujících vysokoškoláků umožnily tzv. studijní prověrky, k jejichž zahájení vydal pokyn 30. listopadu 1948 ministr školství.²¹¹ Výnos ministerstva také určil právní rámec, v němž prověrky měly probíhat, tj. jako řízení vedené podle disciplinárních řádů vysokých škol, které zmíněný výnos doplňoval o pravomoci ministerstva, včetně finálního rozhodnutí o vyloučení posluchače.²¹² V souladu s prováděcími pokyny měly být ukončeny k 10. únoru 1949 (*viz tabulku 3*), po němž následovala desetidenní lhůta pro podání odvolání, a odvolací řízení, k němuž vysílalo ministerstvo svého zástupce, mělo být ukončeno 26. února. Seznamy vyloučených posluchačů byly neprodleně zaslány úřadům ochrany práce, aby se neprověřeni studenti mohli „co nejdříve zapojit do produktivní

²¹⁰ URBÁŠEK, P. – PULEC, J. a kol.: *Kapitoly*, c. d., s. 22.

²¹¹ Ke tzv. studijním prověrkám srv. HANZAL, Josef: Studijní prověrky na vysokých školách. In: *Dějiny a současnost* 6 (1969), s. 28-30 či POUŠTA, Zdeněk: Studijní prověrky na českých vysokých školách. In: *AUC – HUCP*. 1-2 (1996-1998), s. 87-93.

²¹² Výnos Ministerstva školství, věd a umění (j.č. A 235.271/48-V/1), kterým se doplňuje zatímní disciplinární řád pro university, jakožto i disciplinární řády všech ostatních vysokých škol. HRADECKÁ, Vladimíra: KSC a tzv. studijní prověrky na vysokých školách. In: *Věda v Československu v letech 1945-1953*, c. d., s. 277.

práce, v zájmu úspěšného provádění pětiletého plánu“.²¹³ Organizace prověrek se ujaly akční výbory jednotlivých fakult a vysokých škol koordinované ústředním celovysokoškolským akčním výborem a vysokoškolským výborem KSČ a netýkaly se nově přijatých studentů prvních ročníků. Studijní prověrky probíhaly za pomoci písemných dotazníků, po jejichž vyplnění následoval osobní pohovor s podkomisí, k níž byl dotyčný student přidělen. Cílem dotazníků bylo za pomoci podrobných otázek získat co nejdetailnější profil studenta, co nejvíce informací o jeho sociálním a třídním původu, o jeho činnosti za války, po válce a především pak v únorových dnech. Na základě informací uvedených v dotaznících a informací získaných v rámci pohovoru bylo posléze rozhodnuto o tom, zda je student prověřen kladně a může pokračovat ve studiu, či zda bude ze studia vyloučen. Rozhodnutí podkomise mohla změnit hlavní fakultní disciplinární komise, jež byla o výsledcích pohovorů průběžně informována, nicméně většina případů byla rozhodnuta již v první instanci.

Tab. č. 3: *Personální opatření na vysokých školách: Zpráva o studijní prověrce na pražských vysokých školách (stav ke dni 10. 2. 1949)*²¹⁴

	Celkem prověřováno	Kladně prověřeno	Nerozhodnuto	Vyloučeno	Vystoupili	Nedostavilo se	Předáno AV	Celkem odešlo ze školy
AMU	145	128		12	5			17
AVU	266	226		23	13	4		40
ČVUT arch.	712	608		90			14	104
ČVUT chem.	1657	1330		327				327
ČVUT spec. nauk	308	271		37				37
ČVUT staveb.	708	568		140				140
ČVUT strojní	2963	2025	242	696				696
ČVUT VŠHV	2418	1520		898				898
ČVUT zem.-les.	1348	809	56	424		50	9	483
UK FF	3748	2813		435		500		935
UK LF	3925	2948		751		205	21	977
UK PedF	762	702		60				60
UK PF	3800	1900	500	1050		350		1400

²¹³ Oběžníky ministerstva školství z 13. ledna a 9. února 1949. Archiv hlavního města Prahy (A HMP): fond *Vysoká škola politická a sociální v Praze (VŠPS)*, IIA, karton 13.

²¹⁴ PM JAK: fond *Ústřední školské instituce*, sign.14M/IA, e6. Personální opatření na vysokých školách: Zpráva o studijní prověrce na pražských vysokých školách (stav ke dni 10. 2. 1949). Edici dokumentu (Státní oblastní archiv Praha) přináší HRADECKÁ, V.: KSČ a tzv. studijní prověrky, c. d., s. 282-286.

UK PřF	1368	1100	39	110	78	35	6	229
UK PřF farm.	344	264		69		11		80
UMPRUM	207	194		13				13
VŠPS	1378	877		290		211		501
Celkem	26057	18283	837	5425	96	1366	50	8937

Tzv. studijní prověrky neprobíhaly jen na základě obecného politického zadání, jež pregnantně vyjádřil na listopadovém zasedání ÚV KSČ její generální tajemník Rudolf Slánský: „Nemilosrdně vyčistíme střední a vysoké školy od reakčních studentů a postaráme se o to, aby převážná část studentů [...] se rekrutovala z dělnických rodin.“²¹⁵ Pro jednotlivé fakulty a vysoké školy byly vypracovány kvóty studentů, jež je měli opustit, a to podle předpokládané „reakčnosti“ těchto subjektů, tj. podle odhadovaného sociálního a politického složení posluchačů, a současně podle progresivnosti studovaných oborů v novém politickém režimu. Srovnání výsledků studijních prověrek, resp. jejich plánovaných kvót a realizace (*viz tabulku 4*) jasně ukazuje, že cílem prověrek byly především sociální, právní a ekonomické vědní obory, jejichž existence v původní meziválečné podobě byla pro komunistický režim z důvodu změny vědeckého paradigmatu nepřijatelná. Tyto fakulty a vysoké školy bylo nuceno opustit více než třetina všech prověřovaných studentů a je symptomatické, že disciplinární komise Vysoké školy politické a sociální „splnily plán“ dokonce na 120 %. V tomto směru ji ovšem předstihly např. Filozofická fakulta a Akademie výtvarných umění, přičemž pro nově založené umělecké školy a pedagogické fakulty byly stanoveny nejnižší kvóty v souladu s předpokladem „pokrokovější“ sociální a politické skladby posluchačů. Pražské vysoké školy muselo opustit 22 % jejich stávajících studentů.

Tab. č. 4: *Percentuální průměr studentů, kteří opustili po tzv. studijních prověrkách vysoké školy*²¹⁶

	stanovené kvóty	studenti, kteří byli nuceni školu po prověrkách opustit	rozdíl mezi kvótami a skutečným stavem
	(údaje v procentech)		
UK PF	42	37	-5
ČVUT VŠHV	42	37	-5
ČVUT zem.-les.	40	36	-4
VŠPS	30	36	+6
UK FF	16	25	+9

²¹⁵ POUSTA, Zdeněk: *Studijní prověrky*, c. d., s. 89.

²¹⁶ PM JAK: *fond Ústřední školské instituce*, sign.14M/IA, e6. Personální opatření na vysokých školách: Zpráva o studijní prověrce na pražských vysokých školách (stav ke dni 10. 2. 1949). Údaje o stanovených kvótách pocházejí ze souhrnné zprávy vysokoškolského výboru KSČ Ústřednímu akčnímu výboru Národní fronty na vysokých školách z ledna 1949. Viz HRADECKÁ, V.: *KSČ a tzv. studijní prověrky na vysokých školách*, c. d., s. 280-281.

UK LF	20	25	+5
ČVUT strojní	20	23	+3
UK PřF farmacie	30	23	-7
ČVUT chemická	18	20	+2
ČVUT stavební	19	20	+1
UK PřF	18	17	-1
AVU	8	15	+7
ČVUT architektury	15	15	0
AMU	8	12	+4
ČVUT spec.nauk	12	12	0
UK PedF	12	8	-4
UMPRUM	6	6	0

Také výsledky prověrek na brněnské a olomoucké univerzitě potvrzují naznačené trendy (viz tabulku 5). Jmenovitě pak doslova likvidační průběh na Právnické fakultě Masarykovy univerzity²¹⁷ a významný procentuální rozdíl v počtu studentů, kteří museli opustit fakulty předválečné Masarykovy univerzity a fakulty Palackého univerzity, z nichž některé začaly vyučovat až v roce 1947. Více než pětina studentů nebyla prověřena na Vysoké škole sociální s utlumujícím se programem sociálního vzdělávání.

Tab. č. 5: Výsledky tzv. studijní prověrky na univerzitách v Brně, Olomouci a na Vysoké škole sociální v Brně²¹⁸

	Počet prověřovaných	Záporně prověřeni	Nedostavili se	Vystoupili	Úbytek v procentech
MU PF	883	263	96	47	46,0
MU FF	828	170	53	13	28,5
MU PřF	670	101	65	7	26,0
VŠS	333	49	11	10	21,2
MU LF	2 163	-	457	-	21,1
UP LF	501	58	11	-	13,8
UP FF	261	13	19	-	12,3
MU PedF	379	15	2	2	05,0
UP PedF	210	-	8	-	03,8

Na základě tzv. studijních prověrek opustilo české a slovenské vysoké školy přes deset tisíc jejich posluchačů (viz tabulku 6), kteří nesplňovali podmínky novým režimem nastaveného třídně-politického profilu budoucí „socialistické inteligence“.

²¹⁷ Zrušena vládním nařízením z 19. 6. 1950.

²¹⁸ URBÁŠEK, P. – PULEC, J. a kol.: *Kapitoly*, c. d., s. 24.

Tab. č. 6: Výsledky tzv. studijní prověrky posluchačů českých a slovenských vysokých škol²¹⁹

Počet prověřovaných	Kladně prověřeno	Záporně prověřeno	Nedostavili se	Absolutní úbytek	Percentuální úbytek
39 667	28 847	7 765	2 438	10 203	25,7

Procesní a ideologické obtíže naplňování cílů „studijních“ prověrek

I přes školení, kterým prošli členové prověřkových komisí pod vedením předsedy organizace KSČ a stranického instruktora, docházelo v průběhu prověrek k zásadním nejasnostem, které v některých případech vyústily i ve vylučování členů KSČ, což bylo shledáno zcela nepřijatelným. Souhrnná zpráva o průběhu studijních prověrek uvádí: „Největší nejasnosti vznikaly kolem tzv. problému studijního či politického charakteru prověrky. Někde se vyskytly tendence nevšímáti si vůbec politického a sociálního profilu prověřovaného, což došlo tak daleko, že např. na medicíně byli vyloučeni při studijní prověrce i komunisté bez předchozího projednání ve straně a i dobrým soudruhům bylo proti jejich vůli doporučováno, aby zanechali studia. Částečně se tato chyba projevila i při oceňování posluchačů dělnického původu, na který někde nebyl brán náležitý zřetel. Na jiných fakultách (práv.) se naopak vyskytly levičácké tendence a soudruzi si pletli vylučování s likvidací. Sem patří na štěstí řídké případy vylučování nebo zbytečného popotahování vynikajících studentů, dále zbytečné kladení podrobných politických otázek, hlavně však lehkovážné posuzování případů posluchačů s větším majetkem, kde docházelo někdy k mechanickému vylučování, které se obracelo dokonce i proti středním vrstvám. Tu a tam došlo k nepochopení ekonomických aspektů prověrky, když došlo k vylučování posluchačů těsně před dostudováním.“ Přestože měly prověrky probíhat v přátelském a přesvědčovacím duchu, souhrnná zpráva konstatuje, že velmi často sklouzávaly k výsledkům policejního typu. Z těchto chyb byly také vyvozeny patřičné důsledky: studijní prověrky členů KSČ a jejich výsledky měly být postoupeny okresní organizaci KSČ, jimž přináleželo výsledné rozhodnutí. Projednáváním odvolání byla pověřena centrální dovolávací komise složená ze zástupců ministerstva školství, krajských výborů KSČ a akčních výborů na vysokých školách, která o výsledku rozhodovala po konzultaci s instruktorem fakultního orgánu strany. Při rozhodování o výsledku odvolání bylo doporučeno vyvarovat se především chyb popsaných výše. Členové sekretariátu a předsednictvo AV byli povoláváni ke sledování případů, jež byly označeny za sporné. Dále byl vydán přímý pokyn, aby nebyli vylučováni studenti s vynikajícími studijními výsledky,

²¹⁹ Údaje ze závěrečné zprávy ministerstva školství z 14. 2. 1951. Tamtéž.

a to ani ze zásadních politických důvodů, tito studenti měli být získáni pro KSČ. I přes výše popsané chyby, z nichž byly záhy vyvozeny důsledky, byl výsledek studijních prověrek shledán dostatečně uspokojivým: „Vcelku tedy studijní prověrka splnila svůj politický úkol, upevnila naše pozice na vysokých školách a otevřela nám široké perspektivy další práce.“ Dosažené cíle byly popsány takto: „Byl ve své podstatě odstraněn studijní balast a většina nám známých reakcionářů. Tím jsme odstranili z vysokých škol základní masovou oporu reakce (neboť o koho se reakce opírala, ne-li o flinky, zlatou mládež, nihilisty a zásadní nepřátele poctivé práce, o lidi neschopné a společensky nezodpovědné). Byla provedena velmi ostrá, zatím ovšem neuvědomělá diferenciací poctivých studentů od tohoto balastu (zatím na docela obyčejném egoistickém základu: já jsem prošel, on ne). Tuto diferenciaci velmi ztěžuje silná šeptanda o politickém charakteru prověrky nebo o nové, tentokrát určitě politické prověrce. Tato diferenciací nám umožňuje daleko pevněji než dosud dostat indiferenty na fakultách pod naše vedení. Prověrka přinesla další zostření třídního boje na vysokých školách (šeptanda, letáky, vyhrožování, seskupování vyloučených apod.). Prověrka rázem zvýšila odbornou kvalitu a tím i morální a politickou hodnotu vysokých škol a studentstva. Umožnila plánování a kontrolu studia.“²²⁰

„Mobilizace mas“

Tzv. studijní prověrky přinesly kromě základního politického zadání, tj. vyloučení „třídně-politicky“ nevhodných studentů, také další podstatné efekty. Rozrušily dosavadní akademické spolkové aktivity a otevřely prostor pro jejich postupné „rozplynutí“ v jednotné organizaci Československého svazu mládeže. V psychologické rovině vytvořily mezi prověřenými a neproověřenými posluchači společenskou a sociální bariéru, jež naopak uvnitř obou skupin fungovala jako identifikační a sjednocující prvek. Prověřené posluchačstvo se mělo stát nediferenciovanou skupinou, „masou“, jež měla být za pomoci strany dále mobilizována. Zároveň se konstituovala nová hierarchie „studentských vůdců“ z aktivních účastníků prověřkového řízení. Již na podzim 1948 vypracoval vysokoškolský výbor KSČ návrh kroků směřujících k „organickému“ zapojení studentů do Svazu české mládeže v rámci „boje s reakcí na vysokých školách“, který dokumentuje systematickosti a pragmatičnost tohoto stěžejního úkolu: „S ohledem na dnešní situaci mezi studenty ponechat formálně fakultní spolky a použít jich jako základny širokého svazku komunistů a poctivých studentů a intenzivní výchovné práce. Prostřednictvím fakultních spolků

²²⁰ PM JAK: fond *Ústřední školské instituce*, sign.14M/IA, e6. Personální opatření na vysokých školách: Zpráva o studijní prověrce na pražských vysokých školách (stav ke dni 10. 2. 1949).

oddělovat kolísavé od nepřátel, které vyloučíme ze spolků, a provádět důslednou očistu vysokých škol od odhalených reakcionářů (pracovní tábory). Demokratizovat fakultní spolky, tj. zavést jednotné stanovy, zbavené právnických klíčků, proorganisovat spolky v malé zvládnutelné studijní skupiny (20–50 lidí). V těchto skupinách vést drobnou ale intenzivní výchovnou práci, navazující především na studium. Staré valné hromady, které by mohly poskytnout legální možnost opozice, nahradit pracovními konferencemi delegátů skupin. Práci spolků a skupin přeměnit v normální práci skupin SČM (především po politicko-výchovné stránce). Členství ve spolku je rovno členství ve skupině SČM. Fakultní spolky jsou organizací SČM na fakultě. Nevytvářet samostatné studentské hnutí, nýbrž jednotlivé spolky pracovní sepnout uvnitř SČM. Přeměnit jednotlivé Svazy vys. studentstva v universitních městech ve Vysokoškolské rady při krajském výboru SČM (dle možnosti volené delegáty fakultních spolků). Utvořit Ústřední vysokoškolskou radu při SČM, která by ústředně řídila práci všech fakultních spolků a která by (prozatím) před zahraničím vystupovala jako Ústřední svaz čl. studentstva.“ Období velkého studentského přerodu mělo být rovněž zohledněno při výročí 17. listopadu:

„Nevyzdvihovat tentokrát ve veřejnosti studentstvo jako celek, nesvolávat původně zamýšlený sjezd československého studentstva a soustředit se spíš na konferenci vysokoškoláků-komunistů. Předějit pokusům reakce intenzivní výchovnou kampaní uvnitř spolků a jejich skupin a vyvarovat se přitom všech masových akcí, které by jednak vyzdvihly studenty před veřejností, jednak daly reakci příležitost k provokacím. Základními politickými hesly této kampaně bude: Správné zhodnocení 17. listopadu a poučení z historie, pětiletka, reforma vysokých škol, mezinárodní solidarity pokrokového studentstva. Použití 17. listopadu k propagaci postavení studentstva v lid. dem. ČSR pro zahraničí.“²²¹

Zpráva vysokoškolského výboru KSČ konstatovala, že prověrka upevnila pozice KSČ na vysokých školách a „otevřela široké perspektivy další práce“. Za bezprostřední úkol označila další upevnění pozic v souvislosti s jejím ukončením (ideologické zhodnocení, korekce politických chyb v odvolacím řízení), v němž nechyběly výzvy připomínající policejní metody („stálé sledování nálad na fakultě, sledování vyloučených, nevytváří-li skupiny“). Kádrové materiály z prověrky měly být zajištěny a archivovány k dalším účelům. Dále bylo striktně doporučeno nepřistupovat k dalším mimořádným administrativním opatřením většího rozsahu, další „vytlačování buržoasních živlů“ mělo

²²¹ NA: fond *Kulturně propagační oddělení ÚV KSČ*, arch. j. 338, sign. 61-63. Návrh vysokoškolského výboru KSČ v Praze na přeměnu studentských organizací.

probíhat individuálně s pomocí běžných administrativních metod kontroly studia („zkoušky ze společenských nauk“).²²² Za hlavní úkol politické práce KSČ v letním semestru 1948/1949 byl vytyčen „velký nástup do mas“, v němž mělo být agitačně a propagandisticky využito stranických vrcholných podniků (celostátní konference vysokoškolských organizací KSČ a IX. sjezd, jehož závazky měly být převzaty všemi fakultami a vysokými školami). Členové KSČ byli pověřeni aktivně se profilovat jako vedoucí v Soutěži tvořivosti mládeže, jež byla vybrána za hlavní masovou vysokoškolskou akci. K prosazování těchto cílů měla být vybudována síť stranických agitátorů na všech úrovních vysokoškolských struktur. Těmito formami mělo být naplňováno stěžejní směřování „k iniciativnímu plnění tvůrčích, budovatelských, odborných úkolů cesty k socialismu za neochabující bdělosti a tvrdosti v boji za vytlačování buržoazních živlů“.²²³ V souladu s těmito základními směrnicemi se konala v březnu 1949 celostátní konference vysokoškolských organizací KSČ, jež se zabývala politickou linií vysokoškolských výborů ohledně dalšího fungování studentských organizací a spolků a jejich budoucího převedení do Svazu české (československé) mládeže a ideologickým bojem na vysokých školách. Účinnou prezentaci činnosti vysokoškolských výborů KSČ vůči veřejnosti měly podpořit tři zásadní referáty, jimiž ústřední výbor pověřil Ladislava Novomeského (O vývoji vysokých škol), Ladislava Štolla (Věda a otázky ideologického boje) a Jiřího Pelikána (O úkolech stranických organizací na vysokých školách).²²⁴

Formování socialistické inteligence

Potřeba nové inteligence vznikla z dobového poúnorového chápání budování socialismu jako nekontinuitního procesu, na kterém se dosavadní inteligence nemohla podílet. Výchova nové inteligence byla vyhlášena na IX. sjezdu KSČ v květnu 1949 v rámci tzv. generální linie budování socialismu v Československu.²²⁵ Důvodem tohoto rozhodnutí byl souběh dvou momentů: svou úlohu sehrála již historicky zakořeněná rezervovanost KSČ vůči inteligenci jako sociální vrstvě a zároveň nutnost revize politiky KSČ v důsledku přijaté stalinské teze o zostřování třídního boje. Přestože byla sovětská zkušenost 20. let objektivně jiná než československá v roce 1949, podřízení sovětskému vzoru předurčilo

²²² Složení zkoušky ze základů marxismu-leninismu, které od letního semestru školního roku 1948/1949 zaváděl předmět společenské nauky, bylo povinné i pro absolvující posluchače.

²²³ PM JAK: fond *Ústřední školské instituce*, sign.14M/IA, e6. Personální opatření na vysokých školách: Zpráva o studijní prověrce na pražských vysokých školách (stav ke dni 10. 2. 1949).

²²⁴ NA: fond *Kulturně propagační oddělení ÚV KSČ*, arch. j. 338, sign. 25-26, 32.

²²⁵ „Zkušenost nás učí, že pro budování socialismu si musí pracující lid vytvořit a vychovat vlastní inteligenci pocházející z jeho středu a s ním třídně a ideologicky spjatou.“ GOTTWALD, Klement: *Prožíváme velký kulturní rozmach*. In: TÝŽ: *O kultuře a úkolech inteligence*, c. d., s. 27.

proces nastupující sovětizace ve výchově a vzdělávání. Únorové veřejné vystoupení téměř dvou set kulturních, vědeckých a hospodářských představitelů na podporu politické linie KSČ a masové vstupování inteligence do KSČ v poúnorovém období přitom jasně ukazuje, že počet inteligence ochotné s KSČ po únoru spolupracovat, nebyl malý, jakkoli lze dnes pochybovat o jejím vnitřním přesvědčení. V březnu 1948 vstoupilo do strany 23 000 osob činných v kultuře a ve vědě, v dubnu 1948 jich bylo již 99 000, oproti 15 tisícům nových členů za celý rok 1947 či čtyřtisícovému nárůstu v lednu a únoru 1948. Masové přijímání inteligence do strany bylo provázeno dvěma různě motivovanými tendencemi: existenčním zájmem vstupujících a zájmem KSČ mít členské zázemí v co nejširším intelektuálním prostředí, neboť podíl inteligence a jeho nábor do února 1948 byl pociťován jako nedostatečný.²²⁶ Změnu této politiky přineslo upevnění převzaté moci, jež se projevilo zastavením kolektivního přijímání do strany v červenci 1948 a požadavkem na prověření nově přijímaných členů ve smyslu jejich vnitřního ztotožnění s politikou KSČ a ochotou aktivně ji prosazovat. Tento požadavek úzce souvisel s nedůvěrou strany vůči inteligenci, jejíž vstupování do KSČ bylo pociťováno jako projev kariéristického smýšlení.²²⁷ V srpnu pak vedení KSČ rozhodlo o prověření všech členů strany. Členská prověrka probíhala – jako pokračování poúnorové očisty přenesené na stranickou platformu – od října 1948 do ledna 1949 a současně byl dočasně zastaven veškerý nábor do strany a zaveden institut tzv. kandidátství. Pro uchazeče z dělnického prostředí byla ustavena jednoletá kandidatura pro vstup do KSČ, pro ostatní dvouletá. Na jejím základě bylo z poúnorového náboru potvrzeno členství jen necelé čtvrtině osob a přes 45 % bylo převedeno do kandidátského stavu.²²⁸ Formování nové politiky KSČ vůči inteligenci lze vysledovat v podkladech pro listopadové plénum ústředního výboru: Gustav Bareš potvrzoval formulovaný předpoklad o dostatečném počtu inteligence, jíž je ale potřeba – jak se vyjádřil – „přemandlovat“. Dále navrhoval proškolit dělníky v řídicích funkcích, změnit sociální strukturu vysokoškolského studentstva a zajistit přístup dělnických kádrů. Rudolf Slánský navrhoval zřídit dělnické přípravy, naplánovat počet dělnických kádrů pro jednotlivé vysoké školy a těmto

²²⁶ Současně rozběhnutá „očista“ veřejného života akčními výbory Národní fronty vyústila již v květnu v propuštění téměř 10 000 osob z řad úřednické inteligence ze státních a veřejných služeb. MAŇÁK, J.: *Orientace KSČ*, c. d., s. 124-130.

²²⁷ „Při masovém náboru nových členů došlo ovšem k chybám a přehmatům, a to i před únorem, ale zejména po únoru. Tu přišly do strany vedle tisíců poctivých pracovníků také úzká vrstvička kariéristů, kteří ve straně hledali půdu pro vybudování své ‚společenské situace‘.“ ČÍSAŘ, Čestmír: *O smyslu prověřování*. In: *Tvorba*, roč. XVII, č. 35, 1948, s. 683-684.

²²⁸ MAŇÁK, J.: *Orientace KSČ*, c. d., s. 130-131. Bylo prověřeno 2 418 199 členů strany, 76 638 vyškrtáno, 30 495 vyloučeno a 522 683 převedeno do stavu kandidátů. Další prověrka spojená s vydáváním nových stranických legitimací proběhla na podzim 1950. *Jak prověřovat*. Knihovna funkcionáře. Praha: ÚV KSČ 1950.

směrným číslem přizpůsobit nábor. Do hlavního Gottwaldova referátu nebyl začleněn žádný z uvedených návrhů. Naopak Slánský na plénu vystoupil s projevem o nových úkolech stranické práce, do něhož zahrnul všechny přípravné podklady. Nutnost změny zdůvodnil zostřováním třídního boje. Za prvořadý úkol označil výchovu „vlastní, z dělnické třídy vzešlé, straně oddané kádry vedoucích pracovníků ve státním a hospodářském aparátě, důstojníků v armádě i SNB“, a to zavedením jak přechodných opatření, která umožní po zřízení jednorozhodných přípravných kurzů přijmout na vysoké školy v krátkém časovém horizontu „nadané a třídně uvědomělé dělníky“, tak mimořádných opatření, jakým bylo například povolávání dělnických kádrů do řídicích funkcí přímo z výroby nebo po krátkodobém školení. S odvoláním na skutečnost, že „dělnická třída je nejpočetnější a vládnoucí třídou a tomu musí odpovídat sociální složení studentů“ požadoval uplatnění sociálně-třídního hlediska v přístupu k vyššímu vzdělání ve prospěch dětí z dělnických rodin. Ideovým předpokladem výchovy socialistické inteligence bylo prosazení marxismu-leninismu jako světového názoru dělnické třídy, jenž „se musí stát důležitou součástí učebních osnov na všech školách a universitách, že všechny vědy musí být osvětlovány z hlediska našeho světového názoru“.²²⁹ Nová linie vůči inteligenci nevyvolala téměř žádnou diskusi, nevyjádřil se k ní ani resortní ministr Zdeněk Nejedlý, byla schválena víceméně bez korektur, tak jak ji zformuloval Slánského projev, a zahrnuta do Gottwaldovy zprávy o generální linii KSČ jako její 6. bod.²³⁰ Rozpracování programových zásad výchovy socialistické inteligence přinesl inaugurační rektorský projev Ladislava Štolla pronesený při otevření Vysoké školy politických a hospodářských věd na podzim roku 1949, jenž byl pod názvem *O socialistickou inteligenci* vydán Kopeckého ministerstvem v desetitisícovém nákladu.

Rok 1945 jako diskontinuitní bod

Rok 1945 byl v mnoha ohledech – společenských, sociálních, politických i kulturně-vědních – bodem obratu, který období třetí republiky výrazně distancuje od předválečného vývoje.²³¹ Přijetí výrazné úlohy státu v kulturně-vědní oblasti, reglementace tisku, zavržení „západního“ liberalismu a politickým vývojem podmíněná orientace na slovanské hodnoty otevřely prostor pro narušování tradičních struktur. Některé jevy, jež se prosadily ve

²²⁹ NA: fond KSČ – sjezdy. IX. sjezd, sv. 1, arch. j. 1 .

²³⁰ MAŇÁK, J.: Orientace KSČ, c. d., s. 132-139.

²³¹ DRÁPALA, M.: *Na ztracené vartě*, c. d., KOSTLÁN, A.: Die Prager Professoren, c. d., ZILYNSKÁ, B.: *Cesta k ovládnutí*, c. d., ad. Jak konstatoval John Connelly, čím více tradičních struktur odstranili komunisté v období let 1945–1946, tím méně toho museli udělat později. CONNELLY, J.: *Zotročená univerzita*, c. d., s. 61.

společenské oblasti, již naopak obsahují prvky kontinuity s vývojem po únorovém převzetí moci komunistickou stranou. Omezení politické stratifikace, ingerence odborů a konstituovaných závodních rad do chodu společenských institucí a průběh poválečné očisty veřejného života proměňovaly dosavadní společenské vazby. Za konsenzuální podpory ekonomických, sociálních a společenských reforem byla nastoupena československá cesta k socialismu, v níž dominoval „budovatelský“ program komunistické strany, a z níž byly naopak vylučovány některé dominantní součásti předválečné společnosti, například voliči agrární strany. Ve vysokoškolském prostředí se tento posun projevil postupným rozvolňováním korporativních prvků univerzitní autonomie: do rozhodovacích mechanismů dosud spojených s pravomocemi profesorských sborů vstupovaly nové subjekty – studentské, zaměstnanecké a odborové – a vysoké školy se otvíraly aktuálním společenským, politickým a ekonomickým požadavkům nové doby. V období od února 1948 do IX. sjezdu KSČ v květnu 1949 pak byly dovršeny zásadní kroky k ovládnutí kulturního a vědeckého diskurzu ve smyslu vedoucí úlohy komunistické strany ve společnosti.

2.c Vysoká škola politická a sociální. Příklad komunistického „nástupu“ na vysoké školy

Integrace „pokrokových“ zásad

Vývoj Vysoké školy politické a sociální (VŠPS) v letech 1945–1949 zřetelně odráží všechny zásadní jevy a tendence obecnějšího společenského vývoje a kulturně-vědní politiky v poválečném období. V konkrétních podobách se do něj promítly společensko-politické koncepty i prosazování společenskovedních změn. Z výstavby argumentace osnovy vládního nařízení, jímž se 26. října 1945 zřizovala Vysoká škola politická a sociální, vyplývá, že kolem založení školy probíhala velká diskuse mezi skupinami podporujícími či naopak vystupujícími proti jejímu zřízení. Tato diskuse se v obecnější rovině týkala rovněž postavení vysokých škol včetně programu demokratizace vysokého školství, tj. otevření přístupu k vysokoškolskému vzdělání pro široké vrstvy poválečné společnosti. Současně však vznik školy měl být výrazem principiálního souhlasu všech součástí Národní fronty a konsenzuální podpory dalších relevantních společenských organizací. Osnovu vládního nařízení proto připravila tzv. politická komise při úřadu předsednictva vlády, složená z expertních pracovníků, zástupců politických stran, Ústřední rady odborů, Svazu českých novinářů apod., jež zároveň vypracovala statut školy a další její závazné dokumenty. V ní

se mj. uvádí: „V lidové demokracii vidíme nástup širokých vrstev na scénu státního života [...]. Jest mnohem větší počet pracovníků nového veřejného života, který přerodným vývojem bude ještě stoupat, jejichž pole působnosti jest nesrovnatelně širší a bude se ještě šířit, a jejichž poslání jest daleko důležitější a odpovědnější a bude se ještě stupňovat. [...] Ve smyslu ryzích hodnot má politické a sociální vzdělání pro stát význam větší, než příprava odborníků v jiném směru. [...] Soustavná a plánovitá politická výchova jest zárukou existence i rozvoje lidové demokracie, na ní závisí uskutečnění vládních programů a plánů i kulturní, sociální a hospodářská nová výstavba státu.“²³² Právě pro „pracovníky nového veřejného života“ měla být určena Vysoká škola politická a sociální, jež měla vzdělávat budoucí státní úředníky, novináře a sociální pracovníky. VŠPS byla postavena na konceptu spojení politického a sociálního vzdělávání, jenž zároveň reflektoval poválečnou proměnu veřejného prostoru spojenou s organizací společenského a politického života v Národní frontě a etatizací tisku a sociálního sektoru. Původními autory koncepce nové školy pro politická a sociální studia byla skupina sociologů kolem Otakara Machotky a Zdeňka Ullricha. Návrh opírající se o anglosaskou tradici²³³ byl připraven v druhé polovině 30. let a předložen odborné veřejnosti k posouzení prostřednictvím Společnosti pro sociální bádání v roce 1937. V roce 1945 získala argumentace na podporu vzniku školy nový rozměr: staví se na „pokrokových zásadách“, dokládá se sovětská inspirace²³⁴, integrují se zásady politické spolupráce v rámci systému Národní fronty a v dobovém diskurzu široce rozšířený princip „jednoty“: „Nové vysoké učení bude působiti k tomu, aby se zmírnila osobní zaujatost a zahrocenost, diktovaná vírou v absolutní pravdu vlastní politické koncepce [...]. Škola chce vyvolávati jednotu mezi jednotlivci a zájmovými skupinami, společenskými třídami a politickými stranami [...].“²³⁵ Přímé sepětí s politickou praxí obnovovaného státu spočívalo v třetím úkolu nové školy definovaném v jejím statutu – kromě badatelské a pedagogické činnosti měla škola poslání poradní, tj. „Národnímu shromáždění a vládě podávati dobrá zdání ve věcech politických, novinářských a sociálních“.²³⁶ Toto mimořádné postavení nové školy vedlo k rozhodnutí, že profesorský sbor bude paritně vybrán na základě kandidatur politických stran sdružených v Národní frontě, přičemž nominace nebyla striktně vázána na

²³² ROUČEK, František: *Studium na vysoké škole politické a sociální*. Praha 1947, s. 19-20.

²³³ „Jest známé rčení, že prý Čech mnoho ví, ale málo umí, kdežto Američan málo ví, ale mnoho umí. Nová škola chce sepnouti toto ‚ví‘ a ‚umí‘, ale přece jenom klásti důraz na ‚umí‘.“ Tamtéž, s. 55.

²³⁴ „Volání po vysokém učení politickém a sociálním provázal a provází i hlas kulturního světa [...] (SSSR, Anglie, Francie, Amerika).“ Tamtéž, s. 20.

²³⁵ Tamtéž, s. 22-23.

²³⁶ Tamtéž, s. 77.

dosavadní akademickou dráhu kandidátů a statut školy dovoľoval profesury „vynikajících osob, které se osvědčily v oboru politickém, sociálním a novinářském“.²³⁷ Politická kritéria byla explicitně vyjádřena při výběru smluvních profesorů, jenž měl zohledňovat proporcionální zastoupení stoupeňců jednotlivých politických programů.²³⁸ O zájmu komunistické strany etablovat se na této škole svědčí četná korespondence s ministrem Nejedlým, jenž měl „stranicky dohlédnout“ na řádné jmenování komunistických „politických“ profesorů²³⁹ i kritické přípisý ke jmenování po změně ve funkci ministra školství.²⁴⁰ VŠPS se tak programově stala vysokoškolskou institucí, kde bylo možné absolvovat přednášky a semináře z filozofických, politických a ekonomických disciplín z marxistického i nemarxistického pohledu.

Pozitivní sociální diskriminace posluchačů

Slavnostní otevření Vysoké školy politické a sociální proběhlo 28. února 1946 v Obecním domě za účasti prezidenta Beneše. Ideovými patrony byli ustaveni TGM jako patron školy, František Palacký (fakulty politické), Karel Havlíček (fakulty novinářské), Charlotta Masaryková (fakulty sociální) a Jiří z Poděbrad (studia diplomatického a konsulárního). Do studia na VŠPS byly zvláštními usneseními integrovány studentky Masarykovy státní školy zdravotní a sociální péče a Vyšší školy sociální péče v Praze²⁴¹ a v rámci VŠPS působila zkušební komise pro studenty předválečných ročníků Svobodné školy politických

²³⁷ Tento princip byl veřejností kritizován i vysmíván zejména v případě udělení profesury Ladislavu Štollovi. Srv. Paměti Václava Černého (díl 3, Brno: Atlantis 1992, s. 234-235): „Řeči Sjezdu národní kultury stěží dozněly a rektor Vysoké politické, profesor Rouček [...] rychle svolává nekomunistické členy sboru a staví je tváří v tvář skutečnosti: Strana si absolutně přeje, abychom habilitovali Štolla, a to hned na řádného profesora, střežme se uplatňovat práva autonomního výběru, zachraňme školu! I ustavena hbitě svolná komise [...] a té se dostane aktů a dokladů k Štollovi habilitaci: maturita na turnovské reálce + jednoroční obchodně dopravní kurs na obchodní střední škole + habilitační práce žádná.“ Časové zařazení je ovšem nepřesné, neboť Štoll byl jmenován profesorem VŠPS již v roce 1946.

²³⁸ KOSTLÁN, A.: Die Prager Professoren, c. d., s. 626-627.

²³⁹ Podle návrhu se řádnými profesory VŠPS za KSČ měli stát Vladimír Procházka (politická věda), Ladislav Štoll (politické dějiny), Ludvík Svoboda (historický materialismus), Vladimír Outrata (veřejnoprávní politika). NA: fond *Kulturně propagační oddělení ÚV KSČ*, arch. j. 319, sign. 93.

²⁴⁰ Kritizována byla zejména skutečnost, že nový národnosocialistický ministr Jaroslav Stránský stáhl již Nejedlým připravený a vládou projednaný návrh na jmenování profesorů a vypracoval nový, pozmeněný návrh, v němž proti původnímu byli navrženi dva zástupci strany lidové, Bohdan Chudoba a Zdeněk Ullrich. Viz ustavení akademických funkcionářů z 31.12.1946. NA: fond *Kulturně propagační oddělení ÚV KSČ*, arch. j. 319, sign. 103-105.

²⁴¹ Koncipování sociálního programu školy se aktivně účastnila Organizace sociálních pracovníc – absolventek Vyšší školy sociální péče v Praze a Masarykovy státní školy zdravotní a sociální péče. Přes zamítavé stanovisko Lékařské fakulty Univerzity Karlovy, která byla požádána o odborný posudek, byly posluchačky zmíněných škol převedeny na VŠPS v r. 1947. A HMP: fond *VŠPS, II-B*, k. 16.

nauk.²⁴² O zřízení vysokoškolského sociálního vzdělávání v Brně usilovala – nezávisle na iniciativě pražské – skupina učitelů Masarykovy univerzity v čele s Inocencem Arnoštem Bláhou, ředitelem sociologického semináře Filozofické fakulty v Brně a vůdčí postavou brněnské sociologie. Jejich původním záměrem bylo zřízení sociální fakulty, jež by byla integrována do sestavy fakult Masarykovy univerzity, jejíž vedení se však k této možnosti nakonec postavilo rezervovaně. Neúspěšnou se dočasně ukázala také snaha o zřízení samostatné brněnské vysoké školy sociální. Otevření sociálního oddělení s pouze dvěma ročníky akademického studia v Brně v rámci Vysoké školy politické a sociální v Praze, jež se uskutečnilo 2. března 1946, bylo považováno jen za minimalistickou variantou původního projektu. Zastáncem tohoto modelu byl naopak rektor VŠPS Rouček.²⁴³ Ke studiu na VŠPS se v prvním roce přihlásilo 7 200 posluchačů, z nichž bylo řádně zapsáno 2 900, tj. ti, kteří absolvovali předepsané zkoušky pro první ročník, a z nichž přibližně třetina pokračovala ve studiu v dalším ročníku. Pro tak značný počet posluchačů se přechodně využívaly k přednáškám kinosály Arbes a Na Knížecí, divadelní sál Malostranské besedy či vytápěné hlediště cirkusu Letná s 2 500 místy k sezení a s rozhlasovým zařízením. Sídlem školy se stal Lobkovický palác na Malé Straně ve Vlašské ulici.²⁴⁴ Na VŠPS se mohli přihlásit i nematuranti – tento princip (dočasněho charakteru) byl odůvodněn „dřívějšími sociálními poměry“ s ohledem na hospodářskou krizi postiženou generaci rodičů a poměry za nacistické okupace. Podmínkou přijetí byl posluchačův nadprůměrný inteligenční kvocient zjišťovaný psychotechnickou zkouškou a složení výběrových zkoušek z předmětů všeobecného vzdělání v průběhu prvního ročníku studia. Ustavení tohoto dosud bezprecedentního principu přijímání nematurantů na vysokou školu inspirovaného sovětskou praxí²⁴⁵ ovlivnilo sociální skladbu posluchačů školy, bez ohledu na spekulace, zda bylo motivováno též politicky. Otázka vhodnosti výběru posluchačů psychotechnickými zkouškami i principu přijímání nematurantů samého se stala předmětem poslanecké interpelace na podzim 1946, i když jen jako vhodná záminka k znovunastolení otázky konečného „narovnání“ ve věci pražského a brněnského

²⁴² Svobodná škola politických nauk byla otevřena na podzim r. 1928. Zakladatelé školy při jejím zřizování vycházeli ze zahraničních vzorů, zejména francouzské École libre des sciences politiques a britské School of Economics and Political Sciences, s nimiž škola udržovala kontakty, a stejně jako ony se zaměřovala na sociologizující výklad politických věd. Studium probíhalo v šesti trimestrech, v rámci dvou oddělení – obecného (politického) a novinářského. Škola byla určena pro posluchače s úplným středním vzděláním maturitního směru nebo pro posluchače starší 25 let s jiným všeobecným vzděláním. Škola nebyla po válce obnovena. A HMP: fond VŠPN, Inventář.

²⁴³ URBÁŠEK, P. – PULEC, J. a kol.: *Kapitoly*, c. d., s. 34-40.

²⁴⁴ A HMP: fond VŠPS, II-A, k. 1.

²⁴⁵ Viz ROUČEK, F: *Studium*, c. d., s. 49.

sociálního školství. Poslankyně Běla Pažoutová za sociální demokracii v ní na základě podkladů z činnosti VŠPS uvedla, že úspěšnost studentů brněnského sociálního oddělení, kam bylo přijato jen 20 % nematurantů, je výrazně vyšší než posluchačů pražské sociální fakulty s 33% podílem nematurantů. Z posluchačů přijatých na jaře 1946 totiž opustily studium ještě před zkouškami téměř dvě třetiny, z toho 86 % v Praze a 43 % v Brně. Na interpelaci reagoval rektor Rouček rozkladem, v němž obhajoval stávající stav, mj. poukazem na skutečnost, že pražská sociální fakulta má nepoměrně vyšší počet studentů, ale také řádný profesorský sbor, jenž se může výuce plně věnovat, na rozdíl od brněnského oddělení, kde výuku zajišťují externí profesoři. Rozhodující se nakonec ukázala podpora moravské politické reprezentace, a tak iniciativní návrh zákona o Vysoké škole sociální v Brně (VŠS) předložený jejími zástupci v parlamentu v lednu 1947 byl po projednání ve výborech v červnu téhož roku schválen. Rektorem VŠS byl jmenován I. A. Bláha, většina ověřeného učitelského sboru pro akademický rok 1947/1948 se konstitovala z pedagogů Masarykovy univerzity.²⁴⁶

Organizace a obsah studia

Posluchači se mohli zapsat buď na dvouleté akademické studium či na čtyřleté vysokoškolské, a to politického, novinářského či sociálního směru, pro které byly zřízeny stejnojmenné fakulty. Nematuranti byli přijímaní většinou do akademického typu studia. Studium probíhalo ve dvouletých cyklech, které se ukončovaly postupnými či závěrečnými zkouškami. Mezi oběma typy studia bylo možno přestoupit po vykonání tzv. přestupových zkoušek, tj. přestoupit z akademického studia na vysokoškolské, či naopak ukončit vysokoškolské studium již po dvou letech jako akademické. Studium „akademického základu“ stanovené studijním řádem bylo rozděleno na šest „zkušebních předmětů“: 1. filozofický (noetika, základy filozofického, politického, hospodářského a právního myšlení), 2. státoprávní (politická věda, socialismus, demokracie, politické instituce), 3. sociální (sociologie, sociální politika, etika, psychologie, zdravotní péče, věda o práci), 4. ekonomický (národní hospodářství, dějiny ekonomických nauk a ideologií, hospodářská politika), 5. novinářský, 6. politický (politika ústavně-právní, administrativně-právní, trestně-právní, mezinárodně-právní, psychologie, politická historie, současná politika vnitřní a zahraniční).²⁴⁷ Ve vysokoškolském studiu se posluchači podrobovali prvním a druhým státním zkouškám. První státní zkoušky pro studium politické a

²⁴⁶ URBÁŠEK, P. – PULEC, J. a kol.: *Kapitoly*, c. d., s. 40-42.

²⁴⁷ NA: fond *Kulturně propagační oddělení ÚV KSČ*, arch. j. 319, sign. 8-19. Osnova zkušebního řádu VŠPS.

novinářské sestávaly z předmětů sociologie, hospodářské dějiny I. (národohospodářská teorie, hospodářské dějiny, dějiny národohospodářských nauk a ideologií), politické nauky I. (politické vědy, politické ideologie soudobé, dějiny politických ideologií); pro studium sociální z předmětů sociologie, psychologie a psychopatologie, preventivní a sociální lékařství, sociální zákonodárství. Druhé státní zkoušky pro studium politické pak z předmětů hospodářské nauky II. (hospodářská politika, obchodní politika, hospodářský zeměpis), politické nauky II. (soudobá politika vnitřní, soudobá politika zahraniční, politické strany), zeměpisně-politické nauky (politický zeměpis, menšinová politika, slovanský národopis, politický národopis); pro studium novinářské – novinářská teorie (sociologie veřejného mínění, novinářská věda), politické nauky II., novinářství (organizace novinářství, novinářský zeměpis), politické a novinářské vědy (novější politické dějiny světové, politické dějiny československé, novinářský dějepis); v sociálním studiu posluchači vykazovali znalosti z pracovního práva (a sociálního pojištění), sociální administrativy (veřejná správa sociální, soudní řízení se zřetelem k sociální práci, dobrovolná sociálně-zdravotní péče, péče o mládež), sociální práce individuální (psychogeneze, diagnostika a terapie sociálního případu, metody sociální práce případové).²⁴⁸

Konstituování profesorského sboru podle politického klíče

Do čela školy byl zvolen jako „neutrální kandidát“ František Rouček, profesor Právnické fakulty v Brně (národní socialista), jemuž byla dána přednost před dalšími kandidáty včetně Otakara Machotky, významného exponenta téže strany a místopředsedy Zemského národního výboru v Čechách.²⁴⁹ V prosinci 1946 došlo k již zmíněnému ustanovení akademických funkcionářů VŠPS: zástupcem rektora se stal Josef Borovička, profesor moderních dějin (národní socialista)²⁵⁰, zatím co profesor sociologie Otakar Machotka byl pověřen vedením politické fakulty a proděkanem fakulty Radim Foustka, redaktor Práva lidu (sociální demokrat)²⁵¹. Děkanem sociální fakulty byl jmenován profesor trestního

²⁴⁸ ROUČEK, F.: *Studium*, c. d., s. 114 an. Absolventi vysokoškolského studia získali tituly: *Magister scientiarum politicarum / scientiarum sociolium / actorum diurnorum*.

²⁴⁹ Podle kritického a kádrovacího prohlášení studenta školy o politické koncepci VŠPS adresovanému kulturně propagačnímu oddělení ÚV KSČ byl František Rouček předválečným členem strany lidové a poválečným příznivcem národněsocialistické strany. NA: fond *Kulturně propagační oddělení ÚV KSČ*, arch. j. 319, sign. 51-53.

²⁵⁰ Archivář a historik, předválečný profesor Komenského univerzity v Bratislavě. Více viz LACH, Jiří: *Josef Borovička. Osudy českého historika ve 20. století*. Praha: Academia 2010.

²⁵¹ V únoru 1948 se Foustka stal jedním z profesorů pražského ústředního akčního výboru pro vysoké školy. Srv. CONNELLY, J.: *Zotročená univerzita*, c. d., s. 127. Foustka, Vozka a Bauer se podíleli na poválečné koncepci vývoje českého tisku. Srv. BEDNAŘÍK, P.: *Český tisk*, c. d., s. 132-144.

práva Erich Olšar (KSČ)²⁵² a jeho zástupcem literární kritik Jan Strakoš (lidovec), děkanem novinářské fakulty profesor národního hospodářství Karel Maiwald (sociální demokrat)²⁵³, proděkanem Jaroslav Vozka, redaktor Práce (sociální demokrat). Ředitelem diplomatického a konsulárního oddělení byl jmenován profesor trestního práva Antonín Ráliš (sociální demokrat) a jeho zástupcem Ladislav Štoll (KSČ). Jmenované doplňovali v akademickém senátu docent moderních dějin a zároveň přednosta tiskového odboru ministerstva informací František Bauer (národní socialista) a publicisté-politici Hubert Ripka a Vladimír Clementis. V následujících letech se akademickými funkcionáři stali rovněž profesor sociologie Zdeněk Ullrich jako děkan novinářské fakulty (lidovec)²⁵⁴ či profesor politické ekonomie Pavel Hrubý jako děkan politické fakulty (KSČ)²⁵⁵. Již 25. února 1948 vyhověl zmocněnec Akčního výboru Národní fronty pro vysoké školy František Lón návrhu akčního výboru posluchačů VŠPS a zprostil profesorských funkcí Otakara Machotku a Jana Strakoše, jimiž pověřil Ludvíka Svobodu a Jiřího Hájka, a současně pověřil Vladimíra Outratu vykonáváním funkce prorektora. V březnu bylo opatření obou jmenovaných potvrzeno, Otakar Machotka musel školu opustit pro „záporný postoj, rasistické názory a jejich šíření, šíření reakční ideologie na přednáškách a v publikacích“, Jan Strakoš pro „záporný postoj k lidově demokratickému zřízení“ a stejný postih byl učiněn vůči Antonínu Rálišovi a Zdeňku Ullrichovi.²⁵⁶ Další oslabení pedagogického sboru nastalo v souvislosti s emigrací jeho členů v následujícím období. Za hranice odešli František Rouček (který ještě předtím podepsal výnosy akčního výboru VŠPS, jemuž předsedal tehdy student Jaroslav Kladiva), Otakar Machotka, Karel Maiwald, Zdeněk Ullrich, Hubert Ripka. Josef Borovička byl v souvislosti s Ripkovou emigrací uvězněn, Jaroslav Vozka spáchal sebevraždu po zadržení při neúspěšném přechodu do západního sektoru Berlína.²⁵⁷ To je ve stručném výčtu výsledek účtování nového režimu s bývalými politickými partnery. Je třeba se ptát, jak k tomu došlo na škole, jež měla

²⁵² Prof. Olšar byl členem KSČ od roku 1945 do roku 1946, kdy ze strany vystoupil, a znovu v roce 1948, kdy byl vyškrtnut. V šetření pro kulturně propagační oddělení ÚV KSČ v následujícím roce byl již klasifikován jako „reakční“. NA: fond *Kulturně propagační oddělení ÚV KSČ*, arch. j. 319. Situační zpráva o VŠPS (1949).

²⁵³ Profesor pražské právnické fakulty, od r. 1945 předseda Státního úřadu plánovacího.

²⁵⁴ Více viz JANIŠOVÁ, Helena: *Zdeněk Ullrich*. Příspěvek k dějinám československé sociologie 1945-1949. Praha : SLON 1998.

²⁵⁵ Autor *Základů marxistického myšlení* (1946, spolu s Václavem Vlkem) či *Sociální politiky SSSR* (1949). Byl obviněn z trockismu a vězněn v 50. letech (viz dále).

²⁵⁶ A HMP: fond VŠPS, II-A, k. 15. Akční výbory ministerstva školství a osvěty, Očistná akce. Zpráva o opatřeních provedených v rámci očisty veřejné správy (23. 3. 1948). Machotka a Ullrich museli současně opustit i Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy.

²⁵⁷ Rouček se stal poradcem etiopské vlády, Ullrich nalezl uplatnění v Egyptě. Machotka emigroval do USA, kde přednášel na tamních univerzitách, Maiwald působil ve Velké Británii. Srv. KOSTLÁN, A.: *Die Prager Professoren*, c. d., s. 635.

vychovávat v duchu politické spolupráce po válce povolených stran?

Podněcování radikalizace studentů

Především je třeba konstatovat, že levicové smýšlení reprezentovali v první řadě sami studenti, traumatizovaní Mnichovem a radikalizovaní válečnou zkušeností. Komunistická propaganda obratně manipulovala těmito veřejnými náladami, zdůrazňujíc svoji roli v osvobozovacím boji, své mučedníky a oběti tohoto boje, a zejména roli Sovětského svazu, svého politického spojence, a míru jeho obětí. Na rozdíl od nekomunistických stran, které obtížně hledaly nové politické koncepty v pozměněné geopolitické situaci a v reflexi rozbití státu po Mnichovu, komunisté předkládali „jednoduchá řešení“: není třeba nic z předválečného vývoje státu přenášet do současnosti – tato etapa je minulostí, potvrzená vinou předválečné politiky „buržoasních“ stran za Mnichov a za rozpoutání válečného konfliktu, současnost je rokem nula a radostné zítřky čekají společnost při společné „nové výstavbě státu“ a budování socialismu, v nichž nezastupitelnou a avantgardní úlohu bude mít mládež – studenti ruku v ruce s dělnickou třídou pod vedením komunistické strany. Zároveň své principiální cíle třídního boje dovedně zakrývala proklamacemi o specifické československé cestě k socialismu, v níž nebude třeba jít cestou revolučního násilí a diktatury proletariátu. Posilování těmito hesly byli studenti přivedeni k aktivní účasti v politických čistkách na vysokých školách po únoru 1948 režírovanými komunistickým aparátem, jež vedly v tomto prostředí k přechodnému rozšíření tzv. studentokracie. Na školách vládla psychóza „vše pro studenta“, studenti odmítali přednášky s poukazem na údajnou nepotřebnost látky „k boji dělnické třídy“, vyžadovali sebekritiku pedagogů apod. Neméně důležitým prvkem bylo pedagogické působení okruhu novinářů a publicistů – jak levých sociálních demokratů (Jaroslav Vozka, Radim Foustka), tak především předních komunistických ideologů – Ladislava Štolla, Arnošta Kolmana, Stanislava Budína, Andrého Simone, a zástupně – prostřednictvím řízení agendy tisku, filmu a dalších kulturně-politických zařízení – Václava Kopeckého. Není třeba zdůrazňovat, že i mnohé z nich postihly důsledky „zostřeného třídního boje“ přelomu 40. a 50. let, kterému předcházela „předčasná“ Kolmanova kritika Slánského, Švermové a dalších funkcionářů a odvěta stranického vedení v roce 1948.

Prosazování změny „společenské funkce“ školy

VŠPS jako škola nově a netradičně založená představovala pro komunistickou stranu, jejíž pozice na vysokých školách nebyly obecně příliš silné, prostor pro její postupné mocenské ovládnutí, tím spíše, že zaměření školy vzdělávající veřejné pracovníky bylo pro ni

mimořádně zajímavé. Z hlediska stranické přítomnosti na VŠPS se jednalo zejména o propojení s ministerstvem informací a kulturně propagačním oddělením ÚV KSČ. VŠPS se stala první vysokou školou, v níž byly uplatňovány politické kroky komunistické strany vedoucí k jejímu ideologickému ovládnutí, jež souvisely se snahou změnit „společenskou funkci vysokých škol“ vyhlášenou v rámci celkové politické práce KSČ v roce 1947.²⁵⁸ V souladu s tímto plánem měla být VŠPS, „na které se dosud eklekticky přednášelo z různých hledisek“, transformována „v novou školu vědeckého socialismu“. „KSČ na VŠPS odhalovala [...] pravou tvář reakčnicků [...] a isolovala je od studijního pléna [...]. Diskusemi proti buržoasní pavědě popularisovala své návrhy na reformu studia.“²⁵⁹ Komunisté v tomto ohledu využívali především politického charakteru školy a jejího pokrokového statutu umožňující první soustavnou výuku marxistických disciplín k politické agitaci: „Přednášky našich soudruhů jsou jednou z nejlepších náborových akcí pro náš světový názor, politiku strany i přímé členství ve straně.“²⁶⁰ Současně programově usilovali o omezení vlivu ostatních politických stran: „Usilovnou prací soudruhů a důslednou politikou se podařilo vybudovat z původního plánu nár.-soc. a soc.-dem. pokrokovou školu.“ Studijní řád VŠPS umožňující reagovat na společenské potřeby případnou reformou studia poskytoval podle plánů stranické organizace prostor dále rozšiřovat výuku marxismu-leninismu a současně omezit „některé přednášky profesorů, sledujících osobní prospěch a nikoliv rozvoj vědy a vědeckého bádání (Machotka, Ullrich, Rouček)“. V konečném plánu měla se reforma studia VŠPS stát předobrazem „v boji za reformu na ostatních vysokých školách“.²⁶¹ Snaha ovládnout VŠPS probíhala zejména prostřednictvím zastoupení ve spolku posluchačů školy a byla úspěšně završena získáním nadpoloviční většiny komunistických zástupců na podzim 1947, čímž byl porušen proklamovaný princip paritního zastoupení stran Národní fronty (v dokumentu ovšem označený za „plán reakce“).²⁶² Podle údajů zástupců politických stran v mandátní komisi školy rozložení politických sil většinové zastoupení KSČ neumožňovalo.²⁶³ To bylo ovšem

---

²⁵⁸ NA: fond *Kulturně propagační oddělení ÚV KSČ*, arch. j. 319, sign. 74-76. Situační zpráva o VŠPS (1949).

²⁵⁹ Tamtéž.

²⁶⁰ Míňeny přednášky Ladislava Štolla – dějiny politických ideologií („vlastně historický materialismus“) a přednášky a semináře Pavla Hrubého – dějiny národohospodářských nauk a ideologií a národohospodářské teorie („vlastně politická ekonomie marxistická“) a národohospodářská metodologie („vlastně diamat“). NA: fond *Kulturně propagační oddělení ÚV KSČ*, arch. j. 319, sign. 70-72. Zpráva organizace KSČ na VŠPS (1947).

²⁶¹ Tamtéž.

²⁶² NA: fond *Kulturně propagační oddělení ÚV KSČ*, arch.j. 319. Situační zpráva o VŠPS (1949).

²⁶³ KSČ 500 členů, národněsocialistická strana 350, sociální demokraté 240 a strana lidová 115. Tamtéž. Zpráva organizace KSČ na VŠPS (1947).

zpochybněno jak odhady komunistické stranické organizace²⁶⁴ tak samými výsledky voleb; agitací mezi sociálními demokraty či dosud „indiferentními“ posluchači se komunistické straně podařilo většinu získat. Manifestačním dovršením tohoto úsilí se stal projev Václava Kopeckého v prosinci 1947, v němž vedl útok proti vysokým školám. Pro toto veřejné prohlášení si Kopecký vybral právě veřejnou schůzi VŠPS organizovanou vysokoškolským výborem KSČ a stranickou organizací školy. Úspěšná komunistická hegemonizace VŠPS byla reflektována v podobě prosazení propagandistického charakteru školy „vychovávající propagandisty tak, že propagandista je jakýmsi vševědem, který má ve všem povšechný přehled [...], bude cokoli úspěšně ‚rámcově‘ řídit a ‚polejvat‘ lidi marxismem“ a převzetí tohoto pojetí výchovy Vysokou školou politických a hospodářských věd za „neblahé dědictví“.²⁶⁵

Transformace a reorganizace

Situace po únoru 1948 akcelerovala komunistické návrhy na přeměnu Vysoké školy politické a sociální v marxistickou školu. Při akčním výboru VŠPS byla zřízena reformní komise s cílem přeměnit VŠPS „v jednotnou a jednolitou školu dialektického a historického marxismu“.²⁶⁶ Po provedení „revolučních“ politických opatření na škole vešli její komunističtí zástupci v jednání s aparátem strany. Za VŠPS, resp. akční výbor školy se těchto jednání zúčastňoval mj. Jaroslav Kladiva, stranický aparát aktivně zastupoval Gustav Bareš.²⁶⁷ V průběhu jednání ohledně dalšího vývoje VŠPS postupně vykrystalizovala myšlenka vzniku nové, již zcela marxistické školy pro vzdělávání tzv. propagandistů a stranických kádrů, kteří by byli schopni zajišťovat chod nového státního aparátu. Ve „vnitřním převratu“ na VŠPS sehráli významnou úlohu Ladislav Štoll a Jiří Hájek, kteří se po únoru 1948 ujali dvou nejvyšších akademických funkcí. Pro akademický rok 1948/1949 byla výuka VŠPS upravena výrazným rozšířením přednášek z marxistické politické ekonomie, filozofie a dějin dělnického hnutí. V závěru roku 1948 v souladu s vystoupením Rudolfa Slánského na listopadovém zasedání Ústředního výboru KSČ o programu nové politiky strany vůči inteligenci byli Štoll a Hájek pověřeni vypracovat ideový plán reformy VŠPS a jejího přebudování ve smyslu tohoto programu.

V návrhu hlavních zásad reformy VŠPS – jako výsledku porady Štolla a Hájka u Bruno

²⁶⁴ „Kromě KSČ jsou silně nadsazeny. Naše zjištění: nár.-soc. 350, soc.-dem. 80-100 (!!), lid. 30 (nejvyšší odhad!).“ Tamtéž.

²⁶⁵ Archiv Univerzity Karlovy (A UK): fond *Filozofická fakulta* (FF), k. 771. Závěrečné hodnocení práce na VŠPHV z 12. 6. 1953. Dokument byl vypracován katedrou filozofie VŠPHV a signován jejím vedoucím Milanem Machovcem..

²⁶⁶ NA: fond *Kulturně propagační oddělení ÚV KSČ*, arch. j. 319. Situační zpráva o VŠPS (1949).

²⁶⁷ A UK: fond *FF*, k. 771. These k hodnocení VŠPHV.

Köhlera v kulturně propagačním oddělení z března 1949 – je již obsažen dualismus budoucí školy jako „formálně veřejné školy“, „prakticky však školy strany“. Škola měla být koncipována pro 500 posluchačů v jednom ročníku a po společném dvouletí se měla rozestupovat na čtyři fakulty – hospodářskou a finanční, politickou a správní, zahraniční politickou a novinářskou. V této fázi transformace se také uvažovalo o spoluužívání budovy právnické fakulty, neboť vzhledem k plánované reformě měl být počet nově přijímaných studentů právnického studia „daleko nižší“.²⁶⁸ V návrhu na reformu VŠPS předkládaném Slánským předsednictvu ÚV KSČ 13. června 1949 se již hovoří o tisíci nově plánovaných posluchačů, neboť v mezidobí bylo rozhodnuto zrušit Vysokou školu hospodářských věd a její výuku začlenit do reformované školy.²⁶⁹ Do struktury plánovaných fakult návrh zahrnoval pátou fakultu společenských věd „pro pracovníky o teorii marxismu-leninismus, pro učitele marxismu-leninismu na vysokých a středních školách a pod.“, při níž měl být navíc zřízen jednoroční kurz i pro učitele společenských věd (základů marxismu-leninismu) na středních a vysokých školách. Škola návrhem získávala právo zřídit nově zaváděné aspirantury pro absolventy vhodné k další vědecké práci a mohla udělovat titul kandidáta nebo doktora společenských věd. Předsednictvo ÚV KSČ předkládané hlavní zásady schválilo, zproblematizovala se jen otázka politicko-správního směru ve smyslu jeho sladění s reformovaným studiem na právnické fakultě, bylo proto doporučeno tuto otázku předložit právní radě ÚV KSČ, ta však k návrhu VŠPS zaujala kladné stanovisko.²⁷⁰ Nebyly zohledněny kritické výhrady Gustava Bareše k fakultě společenských věd, který její zřízení považoval za nevhodné jak v rámci nové školy tak i z hlediska celkové organizace výuky na vysokých školách. („Jednak bude samozřejmě marx-leninismus vyučován, a to ve značném rozsahu na všech ostatních fakultách Vysoké školy politické, vedle toho však, což považujeme za důležitější námitku, vzdělání v marx-leninismu by mělo být získáno na filosofické fakultě university.“) V tomto smyslu považoval Bareš za účelnější – než zavádět duplicitu dvou společenskovědních fakult – posílit přímo Filozofickou fakultu učitelskými kádry pro novou školu a organizačně sladit výuku marxistických oborů pro posluchače obou institucí.²⁷¹

²⁶⁸ NA: fond *Kulturně propagační oddělení ÚV KSČ*, arch. j. 319. Hlavní zásady reformy VŠPS.

²⁶⁹ „Dosavadní ročníky VŠHV doběhnou normálně až do konce, takže nám tato škola do tří let zcela zmizí. Převést staré ročníky do VŠP není možné pro sociální a politické složení posluchačů.“ NA: fond *Předsednictvo ÚV KSČ*, sv. 11, arch. j. 179. Návrh na hlavní zásady reformy Vysoké školy politické. Vypuštění sociálního směru z názvu školy signalizovalo, že se reforma koncentrovala jen na politická studia a sociální směr stejně jako celá Vysoká škola sociální v Brně (obdobně jako VŠHV) „nám měly zcela zmizet“.

²⁷⁰ Tamtéž. K projednání návrhu v právnické radě viz HÁJEK, J.: *Paměti*, c. d., s. 180–181.

²⁷¹ NA: fond Klement Gottwald, k. 67, fol. 401–411.

Schválením reformy VŠPS stranickým vedením byly ukončeny diskuse o ideové podobě nové školy, jejíž budování po stránce organizační bylo svěřeno Vilému Fuchsovi, dosavadnímu pracovníku kulturně propagačního oddělení, a sestavení nového výukového programu Jiřímu Hájkovi. Přestože se v návrzích o reformě VŠPS hovoří o jejím přebudování, tj. o integraci do nové školy, byla Vysoká škola politická a sociální v Praze spolu s Vysokou školou sociální v Brně zákonem č. 227/1953 Sb. o zřízení Vysoké školy politických a hospodářských věd zahrnuta mezi školy postupně rušené. Vedení VŠPS, z nějž odešli Ladislav Štoll a Jiří Hájek do dvou nejvyšších akademických funkcí v nové škole, stálo před rozhodnutím, jak řídit činnost školy v souběhu s VŠPHV. Ze zprávy o činnosti VŠPS za první měsíc akademického roku 1949/1950 vyplývá, že nové vedení se řídilo jen informacemi zákonného znění, že běžící ročníky VŠPS mají dokončit svá studia do školního roku 1952/1953. V této situaci se rozhodlo „potírat jakékoli likvidátorské tendence mezi posluchači, profesory a zaměstnanci VŠPS“ a „přiblížiti studium na VŠPS co nejvíce studiu na VŠPHV“. Reforma studia se největší měrou koncentrovala na druhé ročníky s cílem sladit obsah studia s prvními dvěma ročníky VŠPHV, aby tam mohly být v dalším roce převedeny.²⁷² Tato varianta však předpokládala vznik fakult (či alespoň společenské fakulty²⁷³) VŠPHV o rok dříve, než fakticky vznikla potřeba fakult pro nové studenty školy. To se nestalo a studenti VŠPS na novou školu převedeni nebyli, pravděpodobně ze stejného důvodu jako v případě vyšších ročníků VŠHV, tj. pro nevhodné sociální a politické složení posluchačů. Rušení se týkalo též Vysoké školy sociální v Brně, jež vznikla v roce 1947 osamostatněním brněnské pobočky akademického sociálního studia VŠPS. O odtržení od VŠPS usilovalo její vedení od samého počátku a bylo provázeno sporem mezi sociology na odborné i osobní úrovni (pražská versus brněnská sociologická škola, resp. Josef Král versus Inocenc Arnošt Bláha), nicméně se v Brně i nadále vyučovalo podle statutu VŠPS.²⁷⁴ Na rozdíl od pražské školy byla politicky ukotvena více pravicově, s výrazným zastoupením národních socialistů a strany lidové. Školu významným způsobem destabilizovala skutečnost, že neměla vlastní profesorský sbor, výuku zajišťovali výhradně pověřeni profesori z jiných ústavů. Po únoru 1948 zůstalo z třiceti členů učitelského sboru jen deset (ne všichni odešli z politických důvodů, mj. též I. A. Bláha) a přišlo 13 nových, většinou z mimopedagogického prostředí (jeden semestr zde učil i krajský tajemník KSČ Otto Šling). Novým rektorem se stal Mihajlo Rostohar,

²⁷² A HMP: fond VŠPHV, k. 12. Zpráva o činnosti VŠPS za říjen 1949.

²⁷³ Viz návrh studijních plánů předkládaných sekretariátu ÚV KSČ prorektorem Hájkem v květnu 1950. NA: fond Sekretariát ÚV KSČ 1945–1951, sv. 17, arch. j. 133.

²⁷⁴ VANĚK, Antonín: *Kapitoly z dějin české a slovenské sociologie*. Praha: Univerzita Karlova 1985, s. 82–83.

profesor psychologie Masarykovy univerzity. V akademickém roce 1948/1949 byla značně zredukována výuka sociologie, právních disciplín a sociálně-zdravotního oboru.²⁷⁵

Největší zásah této navýsost politické reorganizace představovalo postupné rušení Vysoké školy věd hospodářských, resp. Vysoké školy obchodní ČVUT založené v roce 1919. Její zástupci nebyli vůbec na přípravná jednání přizváni, nemohli tudíž participovat na sestavování učebních plánů a o chystané změně se dozvěděli až z oficiálního výnosu ministerstva školství několik týdnů před zahájením nového akademického roku. Vysoká škola obchodní vyučovala hospodářské obory na jednotlivých odborech školy – obchodním, bankovním, průmyslovém a hospodářsko-politickém. V poválečném období zahájila práce na reformě studia, jež reagovala na změny v hospodářsko-společenském životě, zejména na znárodňovací proces a na hospodářské plánování; práce byly dokončeny na počátku roku 1948, ale do února 1948 již schváleny nebyly. V březnu byl na škole ohlášen – částečně jako výsledek připravované reformy a částečně jako důsledek převratných politických událostí – nový běh přednášek k hospodářskému plánování, v němž přednášeli mj. národohospodářský poradce Klementa Gottwalda Ludvík Frejka či Rudolf Margolius, vysoký úředník ministerstva zahraničního obchodu, popravení později v procesu se Slánským. 25. února 1948 večer byla budova Vysoké školy obchodní zajištěna příslušníky Lidových milicí za účasti ministerstvem školství pověřeného správce ing. Viléma Šády a v budově náhodou přítomným prof. Josefem Mackem. Druhého dne se konala mimořádná schůze profesorského sboru, kterou již vedl ing. Šáda, prezident Ústředny československých obchodních a živnostenských komor. (V dubnu pak byl jmenován děkanem na zbytek funkčního akademického období a v září jmenován řádným profesorem podnikového hospodářství a zvolen děkanem na akademický rok 1948/1949.) Oznámil, že na přání akčního výboru studentů byla ministerstvem školství schválena změna názvu školy na Vysokou školu hospodářských věd a že dosavadní děkan prof. Gustav Švamberg byl dán na dovolenou (v souladu se směrnicemi o očištění akci prováděné akčními výbory Národní fronty). V březnu prof. Švamberg na funkci děkana rezignoval a v dubnu se pak znovu mohl ujmout své profesorské funkce. Již 4. března akční výbor školy vyloučil ze studia na všech vysokých školách 14 studentů školy.²⁷⁶ Největší personální ztrátou byla emigrace prof. Macka, osobnosti profilující zaměření Vysoké školy obchodní. Prof. Macek sice nebyl postižen v očištění akci akčních výborů, nicméně v akademickém roce 1948/1949 již nebyl znovu zvolen akademickým

²⁷⁵ URBÁŠEK, P. – PULEC, J. a kol.: *Kapitoly*, c. d., s. 43-46.

²⁷⁶ A ČVUT: fond VŠO, II/9. Zápisy ze schůzí profesorského sboru.

funkcionářem (ve školním roce 1947/1948 zastával funkci proděkana).²⁷⁷ V situační zprávě stranické organizace o stavu školy byl prof. Macek jako „propagátor angloamerických ekonomů a buržoasní demokracie“ shledán „zodpovědným za vznik celé školy, jejíž příslušníci napáchali značných škod“. Studijní reforma podle autorů zprávy zůstala pouze na papíře, „reakční odborníci“ vyučovali „buržoasní vědě“ pod novými názvy a škola neplnila svou funkci, totiž vychovávat ekonomické odborníky pro znárodněné hospodářství. Rovněž politické rozvrstvení vyznělo velmi neuspokojivě – pouze 25 % „pokrokově“ orientovaných posluchačů a pedagogů oproti 60 % tzv. indiferentních a 15 % reakčních.²⁷⁸ Za této situace nebylo rozhodnutí předsednictva ÚV KSČ o zrušení školy nijak překvapivým krokem. Vzhledem k postupnému ukončování činnosti škol však VŠHV vyučovala ještě v akademickém roce 1951/1952 (v následujícím probíhala zkoušková činnost, poslední druhé státní zkoušky se konaly 10. července a poslední promoce doktorů obchodních věd 30. července 1953),²⁷⁹ kdy již sama VŠPHV podlehla nové reorganizaci vládním nařízením z 19. srpna 1952, v jejímž rámci se od 1. září 1953 z hospodářské fakulty VŠPHV zřizovala Vysoká škola ekonomická. Institucionální kontinuita výuky hospodářských věd tedy nebyla zásadním způsobem narušena. Otázkou ovšem zůstává míra obsahové kontinuity výuky hospodářských oborů ve smyslu jejího přizpůsobení hospodářským cílům budované socialistické ekonomiky, tj. opuštění výuky ekonomiky v systému tržního hospodářství, na kterou se orientovala Vysoká škola obchodní (včetně sociální ekonomiky prosazované prof. Mackem), a přechod na systém hospodářského plánování, jehož koncepci po roce 1945 připravoval Státní plánovací úřad.

Koncept diskontinuity

Vznik Vysoké školy politických a hospodářských věd rušil dosavadní pojetí výuky čtyř oborů – politického, sociálního, novinářského a ekonomického –, přičemž reformní kroky se plně soustředily na změnu paradigmatu výuky politických věd. Jako zcela diskontinuitní se ukázal směr sociální a potlačen byl také význam novinářského směru.

²⁷⁷ V listopadu 1949 byl ostře napaden v revui *Nová mysl* v článku Oty Šika Reformismus v politické ekonomii. Číslo vyšlo s úvodníkem Zvýšit bdělost a ostrážitost vůči nepřítelům socialistické výstavby. Josef Macek se v atmosféře „zostřeného třídního boje“ a zřejmě i před reálnou hrozbou zatčení rozhodl pro emigraci a o vánočních svátcích 1949 za dramatických okolností opustil s manželkou republiku. VENCOSKÝ, František: Tři vysoké školy – tři centra ekonomického myšlení v prvním Československu. In: *Acta oeconomica pragensia* 5 (1999), s. 13.

²⁷⁸ V charakteristice se dále uvádí: „Známý pravičácký soc. dem. ideolog a politik... V únoru předstíral spolupráci a snažil se zachránit co se dá. ... Na druhé straně je nutno zdůraznit jeho pomoc při prosazování reformy, on sám o sobě tvrdí, že chce socialismus, který si ovšem socialista nedovede dost dobře představit.“ NA: fond *Kulturně propagační oddělení ÚV KSČ*, arch. j. 311. Situační zpráva na VŠHV (1949).

²⁷⁹ ŠAUER, L. – ŠAUEROVÁ, I.: Vysoká škola obchodní. In: *Acta Polytechnica* 1 (1984), s. 37.

Ještě návrh na reformu VŠPS z června 1949 předpokládal studium novinářství na samostatné fakultě, avšak zákon o zřízení VŠPHV z října téhož roku ji již neustavil. Posluchači VŠPHV byli k novinářské praxi připravováni jen v rámci vyšších ročníků – jednak na fakultě společenských věd (s jediným profilovým předmětem), jednak na politicko-diplomatické fakultě (pro zaměření na vnitřní a zahraniční politiku bez specializované novinářské přípravy). Významné změny se týkaly směru ekonomického, neboť původní reforma VŠPS předpokládala, že na nové škole bude studium ekonomického směru orientováno jen na výchovu „teoretických“ ekonomických pracovníků rozšířením dosavadního studia marxistické politické ekonomie. Rozhodnutím o zrušení Vysoké školy hospodářských věd však byla na VŠPHV převedena i výuka „praktických“ ekonomů, což představovalo významný posun a zároveň úkol, s nímž se vedení nové školy potýkalo po celou dobu krátké existence školy. V tomto smyslu byla výuka hospodářských věd na VŠPHV určitým transformačním obdobím, v němž se obsah výuky změnil v souvislosti s přechodem na plánovanou ekonomiku socialismu. Zpochybněna však byla i koncepce sociálního vzdělávání vedoucí k popírání samostatnosti sociální politiky (neboť v novém socialistickém uspořádání nebudou existovat chudí lidé), resp. k jejímu podřízení státní hospodářské politice, jež bude svými nástroji zajišťovat sociální jistoty obyvatelstva.²⁸⁰ Výuka sociálních věd byla reorganizací zcela potlačena a snahu o jejich opětovnou integraci do výukových programů „politických“ vysokých škol lze zaznamenat až v druhé polovině šedesátých let.²⁸¹ Zaměření těchto škol se podle komunistických ideologů rozešlo s potřebami nového režimu. Pro výchovu nové „socialistické inteligence“, jak ji kodifikoval IX. sjezd KSČ, bylo nutné zřídit školu novou, založenou již na jediném ideologickém konceptu marxismu-leninismu.²⁸² Při podrobnějším pohledu se však reorganizace, resp. postupné rušení Vysoké školy politické a sociální v roce 1949 nejeví jako faktická nutnost vyplývající ze změny dalšího vzdělávání v rámci VŠPHV, ale spíše jako nutnost „symbolické diskontinuity“ distancující se od předúnorového působení VŠPS, neboť její poúnorové vedení dávalo opakovaně najevo vůli podřídit se všem politickým a ideologickým zadáním vedení KSČ.

²⁸⁰ Více viz např. RÁKOSNÍK, Jakub: *Sovětizace sociálního státu*. Praha: FF UK 2010, s. 94 an.

²⁸¹ Viz návrh na reformu Vysoké školy politické ÚV KSČ z období let 1968–1969. DINUŠ, Peter: *Vznik a vývoj Vysoké školy politické ÚV KSČ v letech 1953–1969*. In: DEVÁTÁ, M. – OLŠÁKOVÁ, D. – SOMMER, V. – TÝŽ – KOSTLÁN, A. (ed.): *Vědní koncepce, c. d.*, s. 240 an.

²⁸² Více viz MAŇÁK, J.: *Orientace KSČ, c. d.*, s. 115 an.

III. Období sovětizace, 1949-1953

3.a Politický a společenský kontext

Kulturně ideologické kampaně

Opuštěním, resp. postupným opouštěním „československé cesty k socialismu“ jako důsledku sovětsko-jugoslávské roztržky provázeném podřízením se sovětským direktivám a neschopností či neochotou komunistické strany obhájit samostatný vnitropolitický kurz v období mezi první a druhou rezolucí Informbyra se uzavřela první etapa vývoje československé společnosti po roce 1945, již charakterizoval většinový společenský konsenzus zformovaný právě na ideji této cesty, jakkoli se představy o faktickém naplňování této cesty různily. Po nastolení monopolu moci ze strany KSČ byla „československá cesta k socialismu“ definitivně opuštěna a zaveden jednoznačný kurz plné podřízenosti sovětské cestě. Základní teze naplňování programu stalinské kulturní revoluce byly formulovány a vyhlášeny IX. sjezdem KSČ v květnu 1949, kterým se komunistický režim přihlásil ke generální výstavbě socialismu v intencích zásad proletářského internacionalismu. V roce 1951 byla sovětizace manifestačně deklarována přesunem státního svátku z 28. října na 9. května.²⁸³ Změny týkající se ideologické, hospodářské a kulturní sféry připravilo listopadové plénum ÚV KSČ v roce 1948 jako důsledek uplatnění teze o zostřování třídního boje a zakončilo tím přechodné stabilizační období, v němž KSČ nabízela „všem poctivým Čechům a Slovákům“ participaci na stranickém životě. Tyto změny provázela silná vlna sociální mobilizace, jejímž cílem bylo rozrušit dosavadní společenské struktury. Přesuny inteligence do výroby (65 a 77 tisíc podle vládních usnesení z prosince 1948, resp. ledna 1951), zřizování táborů nucených prací, jimiž v období 1948–1954 prošlo přibližně 20 tisíc občanů, byly motivovány jednak ekonomickými zájmy, ale současně představovaly „převýchovná pracovní opatření“

²⁸³ „Prohlašujeme za náš státní svátek 9. květen, den osvobození naší vlasti Rudou armádou, ve kterém Sovětský svaz vrátil našemu lidu nejen jeho samostatnost a osvobodil jej z fašistického útlaku, nýbrž také mu umožnil, aby formou lidově demokratického zřízení zajistil si svou skutečnou vládu na svém území, odstranil vykořisťování, vykořisťovatelské třídy a její pomocníky a zajistil si budování socialismu. Tímto aktem ukazujeme celému světu naši vděčnost Rudé armádě a Sovětskému svazu a naši příslušnost do velkého a stále rostoucího tábora pokroku, tábora světového míru.“ (Zákon č. 93/1951 Sb., o státním svátku, o dnech pracovního klidu a o památných a významných dnech) Význam 28. října byl degradován na pouhý den pracovního klidu a měl být připomínán jako „Den znárodnění“. Srv. „vlastenecký“ výklad Václava Kopeckého: „28. října je náš svátek. Ano, slavíme jej, neboť reakční emigranti se ve své kampani [...] snaží budit dojem, jako by jim příslušelo oslavovat 28. říjen. [...] 28. říjen je naším svátkem, ať již jako den výročí vzniku Československé republiky a ať již jako dne výročí znárodnění československého průmyslu. A výročí trvání ČSR my používáme, abychom i v tento den manifestovali svoji horoucí lásku k naší vlasti, podobně jako to v plné míře činíme v den 9. května, který je dnem znovuzkříšení naší republiky.“ KOPECKÝ, V.: *ČSR a KSČ*, c. d., s. 491.

komunistického režimu pro politicky nespolehlivé občany. Tyto projevy sociálního inženýrství doplňovaly v opačném směru přesuny dělníků do stranického a státního aparátu a do hospodářských funkcí (do řídicích funkcí nastoupilo 200 tisíc dělníků).²⁸⁴ V ideologické oblasti se otevřeně stala základem stalinská doktrína formulovaná ve *Stručném výkladu dějin Vsesvazové komunistické strany bolševiků* (1938), ve kterém cesta od Marxe přes Lenina ke Stalinovi byla považována za jediný legitimní postup marxismu.²⁸⁵ S historickým úkolem „ideologického přerodu“ souviselo nové pojetí marxisticko-leninské výchovy, jak jej na IX. sjezdu formuloval Václav Kopecký, tj. přejít od výchovy komunistů k celospolečenské převýchově: „dokonati revoluční převrat v myslích lidí, uskutečniti ideologickou převýchovu nejširších mas v socialistickém duchu a dáti nejširším masám , všem pracujícím třídám a vrstvám ideologii naší nové epochy, našeho nového řádu [...]“²⁸⁶ Kopecký také ve svém referátu tematizoval některé základní postuláty této ideologie, v níž ústřední místo zaujímaly socialistické vlastenectví a proletářský internacionalismus jako totožné ideje v boji proti buržoaznímu nacionalismu a kosmopolitismu, a o tuto koncepci se opíraly jeho další ideologické projevy počátku 50. let.

V kulturní sféře byl vyhlášen socialistický realismus jako jediná tvůrčí metoda a angažovaná tvorba, jehož závaznost v literární tvorbě teoreticky zformuloval Ladislav Štoll v přednášce *Třicet let bojů za českou socialistickou poezii* přednesenou na plenárním zasedání Svazu československých spisovatelů v lednu 1950.²⁸⁷ Analogicky k marxistickému výkladu pojetí českých dějin zde byly popsány „pokrokové“ či naopak „zpátečnické“ tendence a Štollův referát nabyl postupně podoby oficiální metodické směrnice ve smyslu Ždanovových tezí.²⁸⁸ Projev byl dobově chápán jako formulace „generální linie budování socialismu“ v české a slovenské literatuře a toho, kdo se na tomto úkolu bude moci podílet a kdo byl z něho naopak vyloučen.²⁸⁹ Naplnění teze o tzv. demokratizaci kultury,²⁹⁰ tj. její aktivní zpřístupnění širokým vrstvám pracujících, našlo svůj výraz v literárních kampaních typu *Dobříšský program kulturního nástupu na vesnici* či *Pracující se hlásí do*

²⁸⁴ KALINOVÁ, Lenka: *Společenské proměny*, c. d., s. 132-133; RATAJ, J.: *KSČ a Československo I.*, c. d., s. 94.

²⁸⁵ SERVICE, Robert: *Soudruzi. Světové dějiny komunismu*. Praha: Argo-Academia 2009, s. 162.

²⁸⁶ KOPECKÝ, V.: *Vedení nepřemožitelným učením*, c. d., s. 6.

²⁸⁷ Viz např. KNAPÍK, Jiří: *Od korektury k ideologické normě. Ze zákulisí vzniku „třiceti let bojů“ Ladislava Štolla*. In: *Soudobé dějiny 1* (2005), s. 62-82.

²⁸⁸ ŠTOLL, Ladislav: *Třicet let bojů za českou socialistickou poezii*. Praha: Orbis 1950, 155 s.

²⁸⁹ BAUER, M.: *Souvislosti labyrintu*, c. d., s. 178 an.

²⁹⁰ „Jak by naše kultura mohla zůstat nelidovou ve státě tak lidovém, jakým jest a bude tato nová naše republika! Tím by se sama vylučovala ze společenství národa a republiky. I naše kultura musí proto zlidovět. Potřebujeme kulturu pro široké masy národa, jak jsme ji měli kdysi v době obrození.“ NEJEDLÝ, Zdeněk: *Za lidovou a národní kulturu* (1948). In: TÝŽ: *O umění a politice*, c. d., s. 169.

literatury, jež představovaly jakousi variantu sociálního inženýrství v kulturní oblasti, v němž je dělnická třída povolána k nejpravdivějšímu uměleckému zobrazování budování socialismu.²⁹¹ Většina kampaní (mj. *Soutěž tvořivosti mládeže*) byla orientována na formování mládeže: *Fučíkův odznak*, jenž byl vyhlášen na podzim 1949 jako součást výchovného a kulturního plánu Československého svazu mládeže, měl vést mladou generaci k četbě ideologické literatury a aktivně budovat kult národního hrdiny. Nejen Fučík se měl stát prostřednictvím této soutěže vzorem a zároveň poučením o vykořisťování dělnické třídy v minulosti: „Láska ke vzdělání, ke knize, vychovala již mnoho vynikajících mužů. Krásným vzorem je naší mládeží president Klement Gottwald, který v době, když ještě truhlářský učedník byl mučedník, toužil po vzdělání. Po namáhavé práci sáhl vždy po knize a četl, překonávaje svou únavu a ostatní překážky. Když mu mistr zakázal číst a zhasl svíčku, vydržel dlouho na ulici s otevřenou knihou pod lucernou a četl a četl.“²⁹² *Jiráskovská akce* vyhlášená projevem prezidenta Gottwalda v listopadu 1948 se měla stát „počátkem velikého kritického přehodnocení našich tradic a odkazu naší kultury“. Jejím hlavním cílem bylo zajistit za dostupnou cenu kompletní vydání Jiráskových spisů, jejichž tisk byl za okupace zakázán, a otevření spisovatelova muzea v letohrádku Hvězda. Učinit z Bílé hory „poutní místo naší kultury“ označil Gottwald za šťastnou myšlenku, neboť jím se měla zbavit pobělohorských „reakčních“ konotací: „Tedy nikoli [...] doba pobělohorská je nám dobou národního rozkvětu, jak se to nerozpakovali tvrdit reakční pekařovští dějepisci i spisovatelé, nýbrž doba husitská a probuzenecká tvoří nejsvětější stránky našich dějin a je nám příkladem. Následníky a odchovanci tradic pobělohorských byli mnichované, kolaboranti a zrádci. Naši bojovníci za svobodu proti německým okupantům šli stopou Tábora.“²⁹³ Zdeněk Nejedlý, iniciátor projektu, jenž měl být ukončen ke 100. výročí narození spisovatele v roce 1951, označil ideové východisko Jiráskovské akce za „velkou otázku politickou“, resp. „velkou otázku naší třídní politiky“.²⁹⁴ Jiráskovy spisy vyšly v řadě *Odkaz národu* ve 32 svazcích s dosloví Zdeňka Nejedlého, a to ve dvou

²⁹¹ Účastníci soutěže vyhlášené Svazem československých spisovatelů spolu s ministerstvem informací a osvěty měli psát o dvouletce a prvním roce pětiletky jako přímí účastníci budování. „Už aby v ní byli [pracující v literatuře] a hodně aby jich bylo! Pak by nám nemohli fušovat do práce takoví kumštýři, kteří znají dělníka leda z obrázku a fabriku z biografu.“ KÁŇA, Vašek: *Pracující do literatury*. In: *Tvorba*, roč. XVIII, č. 19, 1949, s. 434.

²⁹² *Jak získám Fučíkův odznak*. Praha: Sekretariát ústředního výboru ČSM 1950.

²⁹³ GOTTWALD, Klement: Význam díla Aloise Jiráska. Projev při přijetí ministra školství, věd a umění prof. dr. Zdeňka Nejedlého, ministra informací a osvěty Václava Kopeckého a předsedy Společnosti Aloise Jiráska prof. dr. Alberta Pražáka 10. listopadu 1948. In: TÝŽ: *O kultuře a úkolech inteligence*, c. d., s. 103–105.

²⁹⁴ NEJEDLÝ, Zdeněk: O rozvoji a poslání Jiráskovské akce. In: *Tvorba*, roč. XVIII, č. 20, 1949, s. 471–472.

vydáních v celkovém tří a půl milionovém nákladu. Pod heslem „Jiráskovy spisy – nejkrásnější učebnice českých dějin“ ve smyslu dostupné beletrizované podoby Palackého dějinné filozofie byly předkládány jako učební texty.²⁹⁵ Literární kampaně za socialistický realismus tak byly silně ovlivněny Nejedlého historicismem. Jeho kulturně estetické ideály zakotvené v obrozeneckých inspiracích však po roce 1945 mezi generací mladých levicových intelektuálů příliš nerezonovaly a opuštěním ideje československé cesty k socialismu ztrácely oporu i jeho politicko-historické koncepce.²⁹⁶ Nejedlého obnovený kulturně-politický časopis *Var* (1948–1953) se stal individuální platformou proti levicovému radikalismu v kulturní politice.²⁹⁷ Spory o koncepci a směřování kulturní politiky v nové politické konstelaci provázely v letech 1949–1953 ostré mocenské boje – na institucionální úrovni mezi kulturně propagačním oddělením ÚV KSČ a ministerstvem informací a osvěty a personálně mezi radikálním levicovým křídlem reprezentovaným zejména osobou Gustava Bareše a zastánci „umírněné kontinuity“ (Kopecký, Štoll), které ukončil politický pád Rudolfa Slánského, Barešova protektora.²⁹⁸

Vědní ideologické kampaně

Období let 1949–1953 charakterizuje etablování vrstvy vědeckých funkcionářů jako důsledek snahy KSČ ovládnout vnitřní systém vědy. Vybraní vědečtí pracovníci byli – jako objekty i subjekty ideologického vlivu – dosazeni do různých politických funkcí ve stranických, poslaneckých skupinách či výborech, ve společenských organizacích, v mírovém hnutí apod.²⁹⁹ Přejímání sovětských vzorů a jejich násilná aplikace do českých vědeckých oborů na přelomu 40. a 50. let probíhaly ve dvou základních modelech: jednak pod vlivem tlaku sovětizace přímou politickou indoktrinací a jednak – ne nevýznamnou – aktivní inspirací sovětskými trendy jako důsledku „sebeideologizace“, či „požadavku doby“, pro niž se vžil pojem sebesovětizace (self-sovietization).³⁰⁰ Úhelný bod všech

²⁹⁵ K vnitřnímu nepochopení Jiráskova díla ze strany Zdeňka Nejedlého srv. STICH, Alexandr: Kopací míč Jirásek. In: TÝŽ: *Jazykověda – věc veřejná*. Praha: NLN 2004, s. 155-166. Srv. též NEJEDLÝ, Zdeněk: *Staré pověsti české jako historický pramen*. Praha: Československý spisovatel 1953.

²⁹⁶ KŘEŠŤAN, Jiří: Zdeněk Nejedlý v posledních letech života: dotyky s vědou (1953–1962). In: *Věda v Československu v letech 1953-1963*, c. d., s. 472.

²⁹⁷ KŘEŠŤAN, Jiří: „Poslední husita“ odchází. Zdeněk Nejedlý v osidlech kulturní politiky KSČ po roce 1945. In: *Soudobé dějiny* 1 (2005), s. 25–26.

²⁹⁸ Více viz KNAPÍK, J.: *Únor a kultura*, c. d. či TÝŽ: *V zajištění moci*, c. d. a KUSÁK, A.: *Kultura a politika*, c. d.

²⁹⁹ BERAN, Jiří: Vědci a funkce ve vědě a v politice. In: *Věda v Československu v letech 1953–1963*, c. d., s. 535–536 či FRANC, Martin: *Ivan Málek a vědní politika 1952-1989* aneb Jediný opravdový komunista? Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR 2010, s. 17 an.

³⁰⁰ Pojem uvedený do diskurzu Manfredem Heinemannem (HEINEMANN, M.: *Von der Volksuniversität zur sozialistischen Universität. Zur Praxis der kommunistischen*

ideologických kampaní, které postihovaly vědecké a školské prostředí, představovalo násilné podřizování vědeckých oborů marxismu-leninismu jako jediné možné vědecké metody bádání a bezvýhradné přijetí principu stranickosti ve vědě jako jediného přístupu k vědeckému poznání. Byly vyvolávány novými „vědeckými teoriemi“ sovětské provenience (lysenkismus, marrismus), které ohrožovaly existenci celých vědeckých oborů. Existenčním zpochybněním procházely tzv. buržoazní vědy: genetika, kybernetika, sémantika a sociologie, která byla „rozdělena“ podle oficiální doktríny na „buržoazní sociologii“ a „historický materialismus“.³⁰¹ Do diskurzu k marxistickému pojetí vědy se zapojil i sám J. V. Stalin. Lingvistice se věnoval ve svém spisu *O marxismu v jazykovědě* (1950) a politické ekonomii v díle *Ekonomické problémy socialismu v SSSR* (1952).³⁰² Zejména lingvistická stať vyvolala značnou odezvu, a to nejen v české jazykovědě.³⁰³ Stalinova kritika učení N. J. Marra, který v souladu s tezí o „nadstavbovém“ a „třídním“ charakteru jazyka požadoval odmítnutí gramatické stavby jazyka jako prázdný formalismus, paradoxně uchránila obor před rozvíjením marxistické lingvistiky v její nejhorší excesivní podobě.³⁰⁴ Kampaň vyvolaná Stalinovými ekonomickými otázkami, mj. tematizující nezbožní charakter ekonomiky socialismu, představovala naopak v Československu vyvrcholení dogmatismu v oblasti politické ekonomie.³⁰⁵ Silnému ideologickému tlaku byly vystavovány zejména teoretické vědní disciplíny, v nichž byl marxismus-leninismus (- stalinismus) vyžadován jako jediný možný teoretický přístup.³⁰⁶ Byly zavedeny

---

Machtergreifung in Ostdeutschland. In: *Věda v Československu v letech 1945–1953*, c. d., s. 97–98) a Johnem Connellym (CONNELLY, J.: Hochschulpolitik in der ČSR in vergleichender Perspektive 1945–1954. Tamtéž, s. 247–254. Některé projevy československé sebesovětizace vzbuzovaly údiv i sovětských vědeckých reprezentací, viz diskusní příspěvek Josefa Polišenského na konferenci *Věda v Československu v letech 1953–1963*. In: *Věda v Československu v letech 1953–1963*, c. d., s. 525.

³⁰¹ PETRUSEK, M.: Co bylo, když sociologie nebyla, c. d., s. 41.

³⁰² Srv. též OREL, Vítězslav: Stalin a lysenkismus. Z výpovědi odtajněných archivů. In: *Dějiny vědy a techniky 1* (2004), s. 23–36.

³⁰³ OLIVA, Felix: Stalinův dopis o jazykovědě a některé otázky politické ekonomie. In: *Tvorba*, roč. XIX, č. 32, 1950, s. 757; MACEK, Josef: Práce J. V. Stalina o jazykovědě a vytváření českého národa. In: *Tvorba*, roč. XIX, č. 32, 1950, s. 332–334. K Stalinově článku se také např. konala 29. června 1950 na Filozofické fakultě Karlovy univerzity veřejná diskuse. Srv. *Ohlas článku J. V. Stalina „O marxismu v jazykovědě“ na našich vysokých školách*. Praha: Rovnost 1951.

³⁰⁴ Např. STALIN, J.: K některým otázkám jazykovědy. Odpověď soudružce E. Krašeninnikové. In: *Tvorba*, roč. XIX, č. 28, 1950, s. 648–649. O Stalinových jazykovědných názorech informoval v souvislosti s poukázáním na „velké slabiny“ české jazykovědy Gustav Bareš ve stati Stalin ukazuje cestu (*Tvorba*, roč. XIX, č. 28, 1950, s. 659–660). Se sebekritikou přispěchal již v dalším čísle Bohuslav Havránek, kvůli literárněvědnému strukturalismu se podrobil sebekritice také Jan Mukařovský, laureát státní ceny za vědu a umění za rok 1949 (*Tvorba*, roč. XIX, č. 20, 1950).

³⁰⁵ Stalinovy teze se promítly do oficiální učebnice politické ekonomie používané i v Československu a ovlivňovaly teorii politické ekonomie do počátku 60. let. Viz PRŮCHA, Václav: Poznámky k vývoji československé ekonomiky 1945–1989, el. dokument.

³⁰⁶ „Z tohoto buržoasního třídního zájmu na lži se pak zrodily všechny ty obludné, cynické,

a pěstovány nové obory jako dějiny Komunistické strany Československa, dějiny Vsesvazové komunistické strany bolševiků, dějiny mezinárodního dělnického hnutí, dějiny revolucí, dějiny lidových demokracií apod., které byly rozvíjeny zejména v nově založených vědecko-pedagogických institucích, mezi něž patřily například Vysoká škola politických a hospodářských věd (1949), Ústav dějin KSČ (1950), Vysoká škola stranická při ÚV KSČ (1953). Novým nástrojem aplikace sovětské vědy se stal Československo-sovětský institut založený při ministerstvu školství v roce 1950 z podnětu a za přímé účasti Zdeňka Nejedlého, jehož úkolem bylo „osvojit si výsledky nejpokrokovější vědy na světě, sovětské vědy, a pracovat v úzkém souručenství s ní“.³⁰⁷ Institut zaujímal zásadní roli při zprostředkovávání sovětského kulturně-vědního diskurzu vydáváním periodik pro jednotlivé vědní sekce a obory pod společným titulem *Sovětská věda* (ve společenských vědách např. pro obory filozofie, filologie, historie, politická ekonomie, stát a právo, pedagogika a psychologie).

Výsledky sovětské vědy a správnou ideovou linii výuky marxismu-leninismu přijížděli prezentovat sovětští profesori, kteří současně prováděli jakousi supervizi vysokoškolské vědní politiky. Historik P. G. Sofinov, který navštívil pražskou univerzitu na počátku roku 1949, například kriticky konstatoval, že „dokonce i mezi lepším jádrem profesorů je možno pozorovat sebeuspokojení a poklid“, ačkoli české a slovenské univerzity ještě „čekají závažné bitvy“. „Univerzitní profesori, kteří vstoupili do komunistické strany, věří, že se tím zároveň stali marxisty. [...] Dokonce i nejlepší představitelé staré generace vzdělanců, jako je rektor Univerzity Karlovy Mukařovský nebo děkan její filosofické fakulty Havránek, mají daleko k tomu, aby ve svém každodenním vědeckém životě aplikovali marxismus.“³⁰⁸ Ne všechny vědecké deformace však byly důsledkem sovětského importu. Na kampaních spojených s formováním indoktrinovaného výkladu českých dějin měla i přes neopominutelný ideový impulz ze SSSR podíl také česká historiografie. Historiografie se měla stát disciplínou, jejímž úkolem je pěstovat socialistické vlastenectví lidu a pomoci novému politickému řádu zlikvidovat staré třídy, a to orientací na pokrokové osvobozené tradice našeho lidu a kritikou kosmopolitismu Gollovy školy a zejména Pekařova díla,³⁰⁹ „legend“ o Masarykovi Benešovi a Štefáníkovi, které „záměrně vytvořila

---

nesmyslné malthusianské, rasistické, subjektivistické i objektivistické ‚sociologie‘, ‚ekonomie‘, pedologie, geopolitické a jiné theorie – které nemají s vědou nic společného.“ ŠTOLL, L.: *Věda jde s lidem*. Praha: Orbis 1952, s. 17.

³⁰⁷ GOTTWALD, Klement: K zahájení činnosti Československo-sovětského institutu. In: TÝŽ: *O kultuře a úkolech intelligence*, c. d., s. 39. Institut byl k 1. lednu 1953 integrován do Československé akademie věd.

³⁰⁸ Citováno podle CONNELLY, J.: *Zotročená univerzita*, c. d., s. 96.

³⁰⁹ NEJEDLÝ, Z.: *O školské a kulturní politice*, c. d., s. 19. Viz též PACHTA, Jan: *Josef Pekař, ideolog*

buržoasní historiografie“. Předmětem zájmu historiků se měly stát husitské revoluční hnutí,³¹⁰ nevolnická povstání za feudalismu, národní obrození a revoluce 1848 a „slavné dějiny“ dělnického hnutí až do svržení starého řádu a budování socialismu.³¹¹ „Jest vskutku nádherná naše národní historie a vynikne ve své revoluční velikosti, až naši noví historikové ji zpracují s marx-leninského hlediska a až historickou naši vědu očistí od všech stop pekařovštiny, což již dělá soudruh Nejedlý i soudruh Husa a jeho kolektiv,“ prohlásil v projevu na IX. sjezdu KSČ Václav Kopecký.³¹² Kampaň proti kosmopolitismu a objektivismu, již se historická obec aktivně účastnila, měla přinést definitivní rozlučku od „západního“ pojetí prvorepublikové „buržoasní“ historiografie, které mělo být nahrazeno principy ideovosti a stranickosti socialistické vědy.³¹³ Mocným impulzem v boji proti těmto „ideologiím amerického imperialismu“ byla první ideologická konference vysokoškolských vědeckých pracovníků na přelomu února a března 1952 v Brně a hostila ji Vojenská technická akademie, jež vznikla v předcházejícím roce reorganizací Vysokého učení technického v Brně. V době přípravy politických procesů s komunistickými funkcionáři byla ovlivněna ideologickými konotacemi jejich konstrukce (sionismus, trockismus, titoismus, slovenský buržoasní nacionalismus). Ideologický tón a směry, jimiž měla být kritika kosmopolitismu vedena, předurčil úvodní referát ministra Kopeckého. Autor v něm označil Masaryka a Beneše za čelné představitele domácího kosmopolitismu, jenž byl charakterizován jako servilní podřízenost západnímu světu, přehlížení projevů českého vlastenectví a prosazování teorie psychologie malého národa. Ve vědě se podle Kopeckého kosmopolitní praxe udržovala po roce 1945 i po únoru 1948,³¹⁴ avšak „budeme-

---

kontrarevoluce. Praha: Socialistická akademie 1948 a TÝŽ: *Pekař a pekařovština v českém dějepisectví*. Brno: Rovnost 1950.

³¹⁰ Historie sloužila ideologii i v neaktuálnějších politických otázkách. Např. v návrhu na uspořádání oslav 520. výročí vítězství husitských vojsk u Domažlic předložil Gustav Bareš ideový obsah slavnosti spočívající v objasnění „lidu západních Čech, jak významný úkol v boji z mír mu připadá vzhledem k poloze západních Čech na hranici dvou světů, na hranici západního Německa, kde se američtí imperialisté snaží vytvořit ohnisko nové světové války“. NA: fond *Sekretariát ÚV KSČ 1945-1951*, sv. 42, arch. j. 194. Zároveň však vznikala i díla, která se snažila skloubit nové ideologické požadavky s tradičními historickými postupy. Viz např. KAVKA, František: *Husitská revoluční tradice*. Praha: SNPL 1953.

³¹¹ [Editorial]: Za marxistickou historickou vědu. In: *ČsČH*, roč. I, 1 (1953), s. 2–6. Viz též VANÍČEK, Vratislav: *Gesta „Dei“ per Bohemos*. In: *Věda v Československu v letech 1945–1953*, c. d., s. 392–393.

³¹² Převýchova národa v duchu socialismu. In: *Tvorba*, roč. XVIII, č. 23, 1949, s. 527.

³¹³ Srv. MUKAŘOVSKÝ, Jan: *Stranickost ve vědě a umění*. Praha: Orbis 1949. „Požadavek socialistické stranickosti netoliko nijak neohrožuje svobodu zkoumání, nýbrž naopak vědu zavazuje, aby k svým závěrům docházela nezanedbávajíc různotvárnost a mnohotvárnost skutečnosti a její historičnost (povahy procesu). Socialistická stranickost neporušuje ani svobodu závěrů vědeckého zkoumání, ani vědeckou úroveň jeho postupu, nýbrž posiluje obojí. Kromě toho činí vědu důstojným pomocníkem a spolupracovníkem díla, které buduje lepší budoucnost světa. Dává vědeckému pracovníku štěstí cítit se doma v nové skutečnosti tím, že ji pomáhá vytvářet.“

³¹⁴ KOPECKÝ, Václav: *Proti kosmopolitismu jako ideologii amerického imperialismu*. Praha: Orbis 1952,

li se vědě co nejpilněji učit u Sovětského svazu, budeme-li pěstovat nejužší spolupráci s nejnávštěvnější vědou na světě, vědou sovětskou, jejíž vymoženosti jsou nám plně přístupny a jejíž pracovníci jsou nám ochotni radami a přímo jako učitelé ve všem pomáhat – pak přivedeme naši čs. vědu na novou vysokou úroveň a získáme si její práci zásluhy všeobecné“.³¹⁵ Účastníci na závěr konference přijali společné prohlášení o „zákeřných a rozkladných ideologických vlivech“ kosmopolitismu, buržoazního nacionalismu, pseudovědeckého objektivismu a dalších „cynických a lživědeckých tendencích, které je třeba „s veškerou rozhodností ze všech oborů vědy a vzdělání vymyčovat.“³¹⁶ Politické události roku 1953, kdy zemřeli Stalin a Gottwald a kdy byl komunistický režim značně destabilizován projevy sociální nespokojenosti v souvislosti s měnovou reformou, přinesly do ideologického boje s buržoazními relikty novou kampaň zaměřenou proti sociálnědemokratické a masarykovské tradici. Kampaň proti masarykismu jako ideologii „lžidemokracie a lžihumanismu“ a proti sociáldemokratismu jako rovnostářské ideologii byla vedena jako „boj o změnu názorů a myšlení lidí“, jehož cílem bylo přesvědčit veřejnost, „že masarykovská legenda [...] je ideologií reakční, protilidovou“,³¹⁷ do níž se příkladně zapojili i čeští historici.³¹⁸ Podle Kopeckého měly dokumenty odhalující Masarykovu angažovanost „v nepřátelských piklech proti Sovětskému svazu“ přímo dějnotvorné konsekvence, „když hněv čtenářů dokumentů o Masarykově činnosti živelně vedl k aktům odstraňování soch, bust a obrazů Masaryka a Beneše“ během červnových událostí.³¹⁹ Ideologické kampaně provázely cenzurní zásahy ministerstva informací: v roce 1952 byla z knihoven, knihkupectví a antikvariátů stažena tzv. protisovětská literatura,

---

s. 23.

³¹⁵ Tamtéž, s. 38–39.

³¹⁶ MACEK, Josef (ed.): *Proti kosmopolitismu ve výkladu národních dějin*. Praha: Nakladatelství ČSAV 1953, s. 10.

³¹⁷ Úvodní referát Antonína Novotného. In: *Plenární zasedání Ústředního výboru Komunistické strany Československa ve dnech 3.-5. prosince 1953*. Praha: ÚV KSČ 1953, s. 16.

³¹⁸ KAMELSKÝ, Jan (ed.): *Dokumenty o protilidové a protinárodní politice T. G. Masaryka*. Sborník dokumentů. Praha: Orbis 1953. Podle editora je soubor předkládaných materiálů „otřásajícím svědectvím, které vrhá prudké světlo na předmnichovskou kapitalistickou republiku a definitivně rozbíjí lživé buržoazní legendy, stejně jako některé naivní iluze o T. G. Masarykovi jako o ‚nadstranickém filosofu a státníkovi‘, ‚osvoboditeli národa‘, ‚příteli dělnictva a pracujících lidí‘ a pod. Dokumenty usvědčují naopak Masaryka z vědomého přísluhovačství americkému, anglickému a francouzskému imperialismu, odhalují ho jako vedoucího exponenta velkokapitalistů, jako hlavu vykořisťovatelských a fašistických sil v předmnichovské republice, jako válečného štváče a organisátora protisovětských a protikomunistických tažení.“; NEČÁSEK, František – PACHTA, Jan (edd.): *Dokumenty o protisovětských piklech československé reakce*. Z archivního materiálu o kontrarevoluční činnosti Masaryka a Beneše v letech 1917–1924. Praha: SNPL 1954; KRÁL, Václav: *O Masarykově a Benešově kontrarevoluční protisovětské politice*. Praha: SNPL 1954.

³¹⁹ NA: fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989. Ideologické oddělení, 1951–1961 (Ideologické oddělení), sv. 15, arch. j. 86. O úkolech zvýšené ideologické činnosti strany (1953).

zejména tzv. trockistická, v roce následujícím díla TGM, Beneše, tzv. pravicových sociálních demokratů a legionářské literatury. Zabavené tituly byly částečně zpřístupněny k vědeckým účelům ve zvláštním režimu v knihovně Ústavu dějin KSČ, jenž se na sestavení cenzurních soupisů podílel.³²⁰

Indoktrinace marxismem-leninismem

Problematika vzdělávání v novém režimu stála na představě, že se jejím základem stane politická výchova, již budou docíleny všechny žádoucí ideové výsledky. Zvýšení třídně-politického uvědomění nové budoucí inteligence se mělo podle stranických ideologií docílit dvěma reformami vysokoškolského studia, formální (metodickou) a obsahovou. Nejvýznamnější změnu ve formálním smyslu přineslo zavedení přijímacího řízení. Zásadně byl přitom zohledněn vstup absolventů dělnických kurzů na vysoké školy. V návrhu kulturně propagačního oddělení pro výběr vysokoškolských studentů z roku 1950 bylo plánováno přijmout na vysoké školy všech 1 700 dělnických uchazečů, 300 uchazečů z předpokládaného počtu 500 absolventů středních odborných škol, zatímco z 9 700 gymnaziálních absolventů pouze 5 000 uchazečů, z nichž mělo 1 200–1 500 studovat učitelský směr. Tomuto plánu byly podřízeny i podmínky přijímacího řízení. O přijetí absolventů středních škol měly v konečné instanci rozhodovat fakultní přijímací komise jmenované ministrem školství, přijetí absolventů dělnických kurzů (ADK) bylo z jejich pravomoci vyňato a delegováno na rozhodnutí komise při závěrečné zkoušce dělnického kurzu. Vysokoškolským přijímacím komisím bylo uloženo se řídit „1. třídním původem uchazečů, 2. politickou uvědomělostí a rozhledem, 3. odborným rozhledem a předpoklady a 4. směrnými čísly ministerstva školství“. Byla stanovena míra přísného ideologického výběru pro jednotlivé obory ve stupních „nejpřísnější“ – pro právnickou, filozofickou a přírodovědeckou fakultu, dramaturgii a filmový odbor AMU a „velmi přísný“ pro pedagogickou, zemědělsko-lesní a veterinární vysokou školu. Současně bylo uloženo stranickým organizacím na středních a vysokých školách, aby „prostřednictvím soudruhů“ zajistily „správný průběh“ maturitního řízení, resp. „zachování politické linie přijímání“.³²¹ Ideologická proměna se promítla i do ceremonií při zahájení nového akademického roku, které bylo od října 1949 zavedeno v jednotném termínu pro všechny vysoké školy. „Na každé fakultě bude svoláno děkanstvím slavnostní shromáždění s programem: 1. státní a sovětská hymna, 2. proslov děkana, 3. projev zástupce vlády, 4. slib zástupců studentů,

³²⁰ KAPLAN, K.: *Proměny české společnosti*, c. d., s. 54-55.

³²¹ NA: fond *Kulturně propagační oddělení ÚV KSČ*, arch. j. 309. Návrh zásad pro výběr studentů do 1. ročníku vysokých škol.

5. Píseň práce. Případně ještě projev zástupce patronátního závodu. V projevech bude zvláště zdůrazněn význam vstupu dělníků na vysoké školy, význam studijní reformy jako procesu přestavby vysokých škol, péče lidově demokratické republiky o vysoké školy a studenty (zvýšená stipendia, zlepšené stravování), perspektivy inteligence v lidově demokratickém řádu a povinnosti vysokoškolských studentů a učitelů v lidově demokratické republice.³²² Od roku 1950 bylo nově zavedeno plánovité rozmísťování absolventů středních odborných škol a vysokých škol do praxe podle potřeb jednotlivých sektorů hospodářství. Nový reorganizační návrh z počátku roku 1952 označil dosavadní praxi jako neuspokojivou a inspiroval se sovětským modelem: „V SSSR považují absolventy vysokých a odborných škol za zvláštní kategorii pracovních rezerv. Po ukončení studia [...] mají povinnost tři roky pracovat tam, kam je určí podle potřeb národohospodářského plánu ministerstvo, pod něž škola [...] patří. Absolventi při tom dostávají [...] tak zv. puťovky, v nichž je vyznačeno stanovené pracovní místo, hodnost, výše platu a ubytování. Závodům je zakázáno přijímat tyto odborné pracovníky bez puťovek. Tak je zabráněno neúčelnému rozmístění a fluktuaci těchto kádrů.“³²³ Návrh téměř identického znění byl uveden do praxe vládním nařízením 20/1952 Sb. z 31. května 1952.

Zásadní obsahovou změnu představovalo rozšíření studia společenských věd o základy marxismu-leninismu na všech vysokých školách od letního semestru 1948/1949.³²⁴ Učební osnovy nového předmětu vypracovali pracovníci kulturně-propagačního oddělení sekretariátu ÚV KSČ a výuku zajišťovali přednášející, kteří jím byli vybíráni z okruhu jednotlivých krajských stranických sekretariátů a mezi „vyspělými soudruhy studenty“. V roce 1951 předložil Gustav Bareš nový návrh, inspirovaný pobytem skupiny kulturně-propagačních pracovníků v Moskvě. Návrh schválený též Státním výborem pro vysoké školy požadoval převedení studia společenských nauk ze stranické na státní formu. Úprava spočívala v zavedení jednotného povinného studia základů marxismu-leninismu jako tzv. úvodu do společenských nauk na všech vysokých školách v dotaci čtyř hodin týdně (1. a 2. ročník dějiny VKS(b), 3. ročník politická ekonomie, 4. ročník dějiny KSČ; na přírodovědecké, filozofické a právnické fakultě navíc dialektický a historický materialismus jako zvláštní předmět v nejvyšších ročnících) a ve zřízení kateder

³²² NA: fond *Sekretariát ÚV KSČ 1945-1951*, sv. 19, arch. j. 86, bod 21. Návrh na zahájení školního roku na vysokých školách (1949).

³²³ NA: fond *Sekretariát ÚV KSČ 1945-1951*, sv. 19, arch. j. 87, bod 11. Návrh na rozmísťování absolventů ze škol vysokých a odborných III. stupně v r. 1952.

³²⁴ Studium společenských nauk bylo zavedeno výnosem ministerstva školství z 20. ledna 1949 o politické výchově na českých vysokých školách.

společenských věd při rektorátech pro všechny příslušné vysoké školy, čímž jim bylo přiručeno faktické postavení fakulty: kateder základů marxismu-leninismu (v akademickém roce 1951/1952), kateder politické ekonomie (od akademického roku 1952/1953) a kateder dialektického a historického materialismu. Organizační změny byly odůvodněny dosavadním neuspokojivým stavem výuky společenských nauk: „Společenské vědy jako celek byly na většině vysokých škol považovány akademickými funkcionáři, odbornými profesory a konečně někdy i samými studenty za předmět vedlejší. Katedry marxismu-leninismu většinou neexistovaly nebo existovaly jen formálně a nemohly proto uplatňovat ideologický vliv na vedení fakult a škol. Organizačně nebyly společenské nauky zajištěny většinou orgány školské správy, nýbrž organizacemi strany, což napomáhalo tomu, že akademičtí funkcionáři necítili zodpovědnost za jejich vyučování na příslušných fakultách.“³²⁵ Rektorátní katedry byly zřízeny usnesením politického sekretariátu ÚV KSČ z listopadu 1951.³²⁶ O jejich nedostatečném ideologickém uchopení významu referoval na první ideologické konferenci vysokoškolských vědeckých pracovníků na jaře 1952 Miloš Kaláb, vedoucí katedry marxismu-leninismu na Karlově univerzitě. Zmiňoval přitom i „nebezpečné tendence“ přesouvat na katedry marxismu-leninismu veškerou péči o postavení jednotlivých vědeckých oborů na metodologický základ dialektického materialismu či dokonce přenášení výsledků sovětské vědy do jednotlivých vědeckých oborů. Důsledkem tohoto nesprávného pojetí by mohly vzniknout objektivistické představy o existenci dvou vědeckých oborů – jednoho přednášeného na odborných katedrách a druhého marxistického či „komunistického“ přednášeného na katedrách marxismu-leninismu. Zároveň kritizoval nesprávné stanovisko „těch vědeckých pracovníků, kteří se chtějí marxismu přiblížit jen jednostranně, výlučně přes svůj obor“. Těm, kteří nechápali, „proč právě studium VKS(b) je základem celého čtyřletého studia marxismu-leninismu na vysokých školách“, bylo odpovězeno: neboť „dějiny VKS(b) jsou marxismem-leninismem v činnosti“.³²⁷ V praxi pak zavedení marxisticko-leninských disciplín a jejich teoretických i praktických aplikací tvořilo významnou část týdenní

³²⁵ NA: fond *Politický sekretariát ÚV KSČ 1951-1954*, sv. 4, arch. j. 47, bod 13. Návrh na úpravu studia společenských věd na vysokých školách z 31.7.1951. Návrh dále navrhuje schválit způsob získání stálých učitelů z okruhu absolventů Vysoké školy politické a sociální, svěřit vedení proseminářů studentům 3. ročníku Vysoké školy politických a hospodářských věd fakulty společenských věd a zřídit roční aspiranturu při Ústřední politické škole pro obory dějiny VKS (b) a KSČ, dialektický materialismus a politická ekonomie.

³²⁶ Usnesení politického sekretariátu ÚV KSČ z 8. listopadu 1951 O vyučování marxismu-leninismu na vysokých školách. A UK: fond *FF*, k. 772. Zpráva o stavu celouniversitních kateder společenských věd na UK (1954).

³²⁷ KALÁB, Miloš: Znalost marxisticko-leninské vědy o společnosti jako zbraň v boji proti kosmopolitismu a objektivismu ve vědě. In: *Marxisticko-leninskou ideovostí*, c. d., s. 191-195.

hodinové dotace výuky (v prvním ročníku dokonce více než 50 %) na úkor dotace odborných předmětů (*viz tabulku 7*), čímž se téměř naplnil požadavek rektora Františka Trávníčka z roku 1950 o nutnosti „odbourat“ padesát procent učiva na školách pro nalezení výukového prostoru pro politickou výchovu.³²⁸

Tab. č. 7: *Přehled přednášek oboru francouzského jazyka učitelského směru na Masarykově univerzitě v Brně (1952)*³²⁹

a) První ročník

Předmět / týdenní hodinová dotace	1. semestr	2. semestr
Základy marxismu-leninismu I.	2	-
Úvod do marxismu-leninismu (cvičení)	2	-
Dialektický a historický materialismus (přednášky)	2	2
Dialektický a historický materialismus (cvičení)	2	2
Úvod do marxistické lingvistiky	2	-
Marxistická teorie literatury (přednášky)	-	2
Marxistická teorie literatury (cvičení)	-	2
Sovětská terminologie v lingvistice	-	2
Český jazyk	2	2
Prvky francouzské gramatiky	2	2
Úvod do francouzské kultury (dvě přednášky)	3	3
Praktická cvičení francouzského jazyka	4	4

b) Druhý ročník

Předmět / týdenní hodinová dotace	1. semestr	2. semestr
Základy marxismu-leninismu II.	2	-
Úvod do marxismu-leninismu (cvičení)	2	2
Dialektický a historický materialismus (přednášky)	2	2
Dialektický a historický materialismus (cvičení)	2	2
Vývoj francouzského jazyka	2	2
Praktická cvičení francouzské filologie	2	2
Přehled dějin francouzské literatury až do Velké buržoazní revoluce	3	3
Praktická cvičení z francouzské literatury	2	2
Praktická cvičení francouzského jazyka	3	3

c) Třetí ročník

Předmět / týdenní hodinová dotace	1. semestr	2. semestr
Základy marxismu-leninismu IIIa.	2	2
Základy marxismu-leninismu IIIb.	2	2
Praktická cvičení z politické ekonomie	2	2
Základy socialistické pedagogiky	2	2
Pedagogická psychologie na základě Pavlovových teorií	2	2
Analýza moderní francouzštiny	2	2
Praktická cvičení z francouzské filologie	2	2

³²⁸ URBÁŠEK, P. – PULEC, J. a kol.: *Kapitoly*, c. d., s. 52.

³²⁹ *Seznam přednášek na Masarykově univerzitě v Brně ve studijním roce 1951–1952*. Brno: Masarykova universita v Brně 1952, s. 13-15 a 51-52. Citováno podle PISTORIUS, Georges: *Destin de la culture française dans une démocratie populaire*. La présence française en Tchécoslovaquie (1948–1956). Paris: Les Iles d'Or 1957, s. 106-109.

Přehled dějin francouzské literatury po Velkou buržoazní revoluci	3	3
Praktická cvičení z francouzské literatury	2	2
Praktická cvičení francouzského jazyka	2	2

d) Čtvrtý ročník

Předmět / týdenní hodinová dotace	1. semestr	2. semestr
Základy marxismu-leninismu IV.	2	2
Základy marxismu-leninismu (praktická cvičení)	2	2
Metodologie a praxe výuky francouzštiny	2	2
Metodologie a praxe výuky druhého předmětu	2	2
Anatole France nebo Vybrané problémy moderní syntaxe	2	2
Praktická cvičení z francouzské literatury	2	2
Praktická cvičení francouzského jazyka	2	2

„Minimum marxisticko-leninských znalostí“ bylo vyžadováno ke „zvýšení politické úrovně členstva“ KSC. V souladu se závěry IX. sjezdu KSC a generální linií výstavby socialismu vyhlásilo předsednictvo ÚV KSC v září 1949 tzv. Rok stranického školení (RSS). Jeho základní formou se stal osmiměsíční kurz od listopadu do června a pro každý měsíc bylo centrálně stanoveno jednotné školící téma. Do akce byly zapojeny všechny stranické osvětové organizace (okresní večerní školy KSC, kroužky, studovny a poradny marxismu-leninismu). Školení bylo rozděleno na kolektivní (kurzovní skupiny) a individuální studium (tzv. dny marxisticko-leninské výchovy) organizované na úrovni okresních výborů, které určily jeden den v týdnu, „kdy bude každý funkcionář, člen i kandidát po skončení práce v zaměstnání osvobozen od všech jiných stranických a veřejných povinností, aby se mohl věnovat četbě a studiu marxismu-leninismu“.³³⁰ Hlavním cílem RSS bylo rozšíření okruhu kvalifikovaných dělnických kádrů a účast v něm měla být zohledněna při plánovaných stranických prověrkách v roce 1950.³³¹ Během prvního roku školení bylo ve straně vytvořeno přes 100 tisíc skupin a prošlo jím přes milion a půl funkcionářů, členů a kandidátů KSC. Přesto nebyla akce hodnocena jako zcela úspěšná. Výtky směřovaly především k postupnému poklesu účasti, zejména tam, kde „nebyl pravidelně sledován průběh školení“ základními organizacemi. Těm členům strany, „kteří se neškolili vůbec, nebo jen velmi ledabyle“, bylo s výstrahou připomenuto, že „velká prověřovací kampaň před výměnou členských legitimací [...] poučí všechny členy strany, že komunista musí neustále prohlubovat své marxisticko-leninské znalosti a dávat je straně k dispozici, využívat jich v každodenní politické práci... není možno být natrvalo členem

³³⁰ Specifický příspěvek k „ženské každodennosti“ Roku stranického školení přinesla Marie Pujmanová stejnojmennou básní: Povídám: To je nadělení, / kdopak mi žabku ohlídá? / a vždyť jsme všichni unaveni, / učitel bude nelida, / a co, když něco nepochopím / a budu sedět jako hloupá? ... PUJMANOVÁ, Marie: Rok stranického školení. In: *Tvorba*, roč. XIX, č. 34, 1950, s. 813.

³³¹ NA: fond *Předsednictvo ÚV KSC*, sv. 12, arch. j. 187. Materiál pro schůzi z 19. 9. 1949.

KSČ a politicky se nevzdělávat.“³³² Osvojení marxistické metody se stalo i jedním z hlavních úkolů činnosti Ústřední politické školy KSČ jako školícího střediska pro stranické funkcionáře v letech 1945–1953. Po roce 1948 byly původně krátkodobé několikaměsíční kurzy rozšířeny i na roční studium (později i na dvouleté). Frekventanti kurzů se podřizovali internátnímu režimu ve školících střediscích (Doksy, Slapy apod.), kde se věnovali kolektivnímu i individuálnímu studiu marxismu-leninismu.³³³ Veřejnost měla být se základy učení marxismu-leninismu seznamována prostřednictvím Československé společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí zřízené v roce 1952 podle sovětského vzoru jako nástroj „zvýšení politického uvědomění a kulturní úrovně pracujících“ v rámci reorganizace osvětových a vědecko-popularizačních institucí, včetně Socialistické akademie. Hlavní forma činnosti společnosti spočívala v organizaci přednášek, do níž měli být co nejširší míře zapojeni „pokrokoví vědečtí a techničtí pracovníci z řad nekomunistů“.³³⁴

Výchova socialistické inteligence

Linie strany pro výchovu nové pracující inteligence vyhlášená IX. sjezdem se prakticky uskutečňovala několika formami, především ideologicky prosazováním marxismu-leninismu a výchovou v jeho duchu na všech stupních škol a pozitivní diskriminací talentovaných dětí z dělnických rodin při přijímání ke studiu na středních a vysokých školách, jejíž odvrácenou stranou byl postih dětí z rodin inteligence, přeškolováním ministerských úředníků ve večerních či internátních kurzech, jejichž dosah byl značně problematický, a vyzvedáváním dělnických kádrů do řídicích funkcí, buď přímo z výroby nebo po krátkodobém školení.³³⁵ Již v prosinci 1948 byly schváleny Státní kurzy pro přípravu pracujících na vysoké školy, tzv. dělnické přípravy, které byly koncipovány jako jednoleté studium zakončené maturitní zkouškou. Na základě náboru a složení přijímací zkoušky byli přijímáni do kurzu studenti-členové strany, přičemž podmínkou přijetí bylo minimálně dvouleté členství v KSČ (uchazečům mladším 20 let byla udělována výjimka). Za dobu existence od ledna 1949 do září 1953 absolvovalo tyto státní kurzy přes 10 tisíc

³³² CÍSAŘ, Čestmír: Za vyšší politickou uvědomělost. In: *Tvorba*, roč. XIX, č. 22, 1950, s. 527-528.

³³³ Podle pravidel ústřední politické školy byla učební doba od osmi do půl sedmé. Studium a konzultace probíhaly individuálně – žáci se učili ve svých pokojích a učitelé a asistenti procházeli pokoji a objasňovali případné nejasnosti. NA: fond *Kulturně propagační oddělení ÚV KSČ*, arch. j. 155, sign. 54-55. 19. ledna 1953 přijal politický sekretariát ÚV KSČ usnesení, jímž se Ústřední politická škola transformovala „na úroveň a postavení“ Vysoké stranické školy při ÚV KSČ.

³³⁴ NA: fond *Politický sekretariát ÚV KSČ*, sv. 14, arch. j. 79, bod 6. Návrh na zřízení Československé společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí (1952).

³³⁵ MANÁK, J.: *Orientace KSČ*, c. d., s. 139–141.

pracujících, z nichž 97 % pokračovalo ve studiu na vysoké škole technického směru, zbylá tři procenta v univerzitním studiu netechnických oborů. K proškolení dělnických kádřů, kteří měli být povýšeni do řídicích funkcí státní správy, byly určeny tzv. ústřední dělnické školy. Školy zřizovala jednotlivá ministerstva a pro střední a nižší funkce byly koncipovány jako půlroční kurzy, pro vyšší funkce jako jednoleté. Specifické postavení ve struktuře výchovných institucí, jež vznikly v rámci realizace této nové politiky KSČ, zaujímal Vysoká škola politických a hospodářských věd jako jedna z cílových vysokých škol pro absolventy dělnických kurzů zaměřená na výchovu stranických kádřů a propagandistických pracovníků státní a veřejné správy. Výsledkem stranického projektu výchovy nové socialistické inteligence dělnických kurzů uzavřeného roku 1953 byl vznik tzv. dělnické byrokracie. Dělnická byrokracie jako nástroj třídního boje se pak ve své významné většině podílela na nekvalifikovaném řízení československé ekonomiky, státní a veřejné správy, jejímž důsledkem bylo ekonomické, kulturní a vědecké zaostávání československé společnosti oproti evropskému vývoji. Všechny uvedené formy školení byly proklamovány jako součást tzv. demokratizace vědy,³³⁶ na níž se dělnická třída bude aktivním způsobem podílet: „Dobrá věda je založena na dobré logice, dobrá logika je založena na dobrém rozumu. Pak „poznám docela dobře, jdu-li dobrou vědeckou cestou anebo ne. Nejde tu o žádná vědecká kouzla,“ prohlásil Zdeněk Nejedlý při zahájení prvního běhu státních kurzů.³³⁷ Naplňování směrnice o výchově nové socialistické inteligence však v praxi naráželo na problémy, v jejichž důsledku se zcela nedařilo uskutečnit i její ekonomický cíl, tj. uvést počet vysokoškolské inteligence do souladu s hospodářským plánováním. Přestrukturování jejího sociálního původu limitovalo přetrvávání tradičních vzorců přiměřené kariéry. Děti z nedělnických rodin neodcházely do průmyslu, resp. se tomuto zařazení snažily vyhnout, a naopak uspokojivý standard českých dělníků ovlivňoval jejich malý zájem o sociální a intelektuální mobilizaci.³³⁸ Dělnické kurzy byly také oproti praxi v jiných socialistických státech jen jednoleté a nestačily vyrovnat vzdělanostní handicap; jejich absolventi pak zvládali vysokoškolské studium jen s velkými obtížemi. Frekventanti pozdějších běhů si také stěžovali na klesající zájem státních institucí o tento vzdělávací projekt: „Během prvního roku dostávali studenti přípravného ročníku všechno: stipendia, knihy, vybavení atd. Od té doby zájem a pomoc

³³⁶ PAVLÁSEK, Vojtěch: Pochod pracujících do vědy. In: *Tvorba*, roč. XVII, č. 50, 1948; RYSKA, Jan: Dělníci útočí na brány vědy. In: *Tvorba*, roč. XVIII, č. 20, 1949; MUKAŘOVSKÝ, Jan: Věda a vědecká výchova v Roce stranického školení. In: *Tvorba*, roč. XVIII, č. 44; 1949.

³³⁷ RYSKA, Jan: Dělníci útočí na brány vědy, c. d., s. 463.

³³⁸ CONNELLY, J.: *Zotročená univerzita*, c. d., s. 24 a 406.

ministerstva postupně klesaly a nyní téměř neexistují.³³⁹ Connelly dává tento trend do souvislosti s obecným nezájmem komunistické strany o vysokoškolsky vzdělané elity, resp. s „antiintelektuálním“ založením jejich tehdejších představitelů, jenž se projevoval i v mzdové politice. Ta degradovala intelektuální práci na takovou úroveň, že ještě v polovině 60. let zámečnický či soustružnický vydělával více než právník či lékař.³⁴⁰ Favorizování manuálních profesí při jejich ohodnocení však zároveň demotivovalo adepty dělnického projektu vysokoškolského vzdělávání, který se nepodařilo naplnit v takové podobě, v jaké byl vyhlášen, totiž majorizovat podíl studentů vysokých škol z dělnických a rolnických rodin.³⁴¹

Rezervovanost režimu k univerzitnímu prostředí, resp. nedůvěra ve vlastní schopnost jej ideologicky ovládnout ohrožovala i komunisty původně podporovaný cíl vysokoškolského vzdělávání učitelů na pedagogických fakultách. S poukazem na sovětskou praxi začalo být univerzitní vzdělávání učitelů zpochybňováno, jak to vyjádřil např. Otto Šling a zasedání krajského výboru strany v Brně v roce 1950: „Nepotřebujeme učitele s vysokoškolským vzděláním, ale učitele s láskou ke svému povolání.“³⁴² Naopak „tvrdou pěst dělnické třídy“ měly vykazovat dělnické kádry v justici, a právnické fakulty univerzit v Praze a v Brně se k jejich výchově pro kontinuitu právní výuky s předúnorovým obdobím – i po poúnorové očistě – jevíly jako naprosto nevhodné. Právnická fakulta Masarykovy univerzity v Brně byla v roce 1950 zrušena a od založení Právnické fakulty v Olomouci v rámci Palackého univerzity bylo upuštěno. Univerzita Karlova pak byla zneužita pro hromadné udělení titulu JUDr. absolventům Právnické školy pracujících (PŠP) v roce 1952, jež byla zřízena při ministerstvu spravedlnosti bezprostředně po listopadovém zasedání ÚV KSČ pro výchovu „v první řadě spolehlivého dělnického kádru prokurátorů“. PŠP měla urychleně vyřešit „neuspokojivou kádrovou situaci v justici“ tak, aby „justiční aparát mohl plnit svou pokrokovou funkci v lidově demokratické republice“. O výběru, formě studia i rozhodovacích mechanismech umístění absolventů prvního ročníku seznamuje zpráva pro kádrové oddělení ministerstva spravedlnosti z roku 1950, kdy školu ukončilo v prvních třech ročnících 154 absolventů. „Po výběru provedeném stranickými orgány a po přijímacích zkouškách, jimž se podrobili kandidáti v ministerstvu spravedlnosti, bylo přijato 78 posluchačů, z toho 5 žen. Škola byla zahájena dne 1. 12. 1948. Její program byl

³³⁹ Dopis frekventantů dělnických kurzů v Brně 4. odboru (pro vysoké školy) ministerstva školství z roku 1952. Citováno podle CONNELLY, J.: *Ztročená univerzita*, c. d., s. 416.

³⁴⁰ Tamtéž, s. 424.

³⁴¹ Dělníci a rolníci představovali 65 % sociální struktury obyvatelstva, přičemž podíl posluchačů vysokých škol pocházejících z této vrstvy nepřesáhl 43 %. Tamtéž, s. 417.

³⁴² URBÁŠEK, P. – PULEC, J. a kol.: *Kapitoly*, c. d., s. 52.

upraven tak, že jedna třetina učební látky byla věnována studiu marx-leninismu. Zbývající dvě třetiny vyhrazeny odborným předmětům, zejména trestnímu právu hmotnému i formálnímu, aby posluchači byli vybaveni potřebnými vědomostmi pro praktický výkon justice. Učební látka byla vhodně doplňována častými návštěvami přelíčení u Okresního, Krajského i Státního soudu v Praze a praktickými inscenacemi hlavního líčení ve škole samotné. Pro nedostatečný prospěch odešli ze školy během roku dva posluchači, dále jeden pro nemoc a tři byli propuštěni pro hrubé porušení stranické kázně, takže školu dokončilo 1. 12. 1949 72 absolventů, z toho 11 ze Slovenska. Závodní organizace strany uplatňovala vždy při školení kádrů všestranně svoji vedoucí úlohu. Teoretické vědomosti získané ve škole bylo třeba prohloubit krátkodobou praxí (2–3 měsíce), jež byla vlastně pokračováním a doplněním studia, aby soudruzi vedle politicky i odborně zdatných prokurátorů si osvojili potřebné poznatky a zkušenosti pro samostatné vedení okresních a krajských prokuratur.³⁴³ Kromě toho byli absolventi PŠP ve stálém styku se Střediskem dělnických prokurátorů při ministerstvu spravedlnosti, zřízeným pro sledování a praktickou pomoc soudruhům v denní práci. Pozornost krajských kádrových pracovníků byla rovněž touto dobou soustředěna zvláštní měrou na dělnické prokurátory. Konečné rozmístění absolventů I. běhu PŠP bylo provedeno na základě hodnocení poznatků ze školy, odborných zkušeností získaných ve dvouměsíční praxi a kádrových rozhovorů s každým jednotlivcem. Místo působení vybráno podle důležitosti a exponovanosti okresu, se zřetelem na místní, hospodářské a politické poměry. Ministr spravedlnosti, stejně jako jeho náměstek pro věci kádrové denně živě sledují zprávy o činnosti dělnických prokurátorů a přímo se zúčastňují jejich rozmisťování, které u I. běhu bylo provedeno takto: krajští prokurátoři (6), náměstci krajských prokurátorů (4), okresní prokurátoři (44), náměstci okresního prokurátora v Praze (1), Nejvyšší soud (1), Generální prokuratura (3), Státní prokuratura v Praze (5), Státní prokuratura v Brně (2), Státní prokuratura v Bratislavě (3), Ministerstvo vnitřního obchodu (1), Ministerstvo spravedlnosti (2).³⁴⁴ Přes specifické cíle Právnícké školy pracujících uvedená citace zřetelně dokumentuje hlavní zásady výchovy dělnických kádrů: přísný stranický výběr (který se v dalších ročnících proklamativně ještě více zpřísňuje, v praxi ovšem těžko naplňuje) a stranická kontrola (vyučování pro „hrubé

---

³⁴³ Pro účinnou součinnost s bezpečnostními orgány se absolventi rovněž školili v kurzech ministerstva vnitra.

³⁴⁴ VOREL, Jaroslav – ŠIMÁNKOVÁ, Alena – BABKA, Lukáš (eds.): *Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech*. II. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu 2004, s. 110–111. Mediálně nejznámější absolventkou tohoto kurzu je patrně Ludmila Brožová, doporučená na PŠP ústředním výborem KSČ. Více viz ZÍDEK, Petr: *Příběh herečky*. Dělnická prokurátorka Ludmila Brožová a její svět. Praha: Dokořán 2010, s. 26 an.

porušení stranické kázně“), strategické rozmísťování absolventů s ohledem na ekonomické a politické potřeby státu a především důraz na politickou výchovu (studium marxismu-leninismu) a podceňování procesu vzdělávání („zbývající dvě třetiny“). Právě disproporce mezi prosazovaným politickým vzděláváním, jež pro stranické teoretiky představovalo „univerzální základ“ umožňující jednoduchou „odbornou aplikaci“ při výkonu víceméně libovolného povolání, a nedostatkem získaných odborných znalostí, jenž se ukazoval v praxi a na nějž poukazovala resortní ministerstva, se stala jednou z vážných koncepčních překážek úspěšnosti celého projektu.

3.b Základní směry vývoje vysokých škol a vědecké práce

Změny v oblasti vysokého školství byly součástí celkové proměny stávajícího poválečného systému v oblasti vědy, kultury a školství. Odvíjely se od změny priorit nového politického systému, který hledal podobu nové kulturní a školské politiky. Jednoznačným důkazem proměnlivých priorit a hledání výsledné podoby jsou bezesporu i proměny samotných ministerstev, do jejichž gesce oblast školství, vědy, umění a osvěty spadala. Významnou strategickou úlohu zaujímal v tomto období ministerstvo informací, v jehož čele stál od dubna 1945 do ledna 1953 Václav Kopecký. Po svém nástupu do funkce dosáhl toho, že z ministerstva školství se vydělil odbor osvěty, který přešel pod správu ministerstva informací. Tato změna byla kodifikována rozšířením názvu (ministerstvo informací a osvěty) v říjnu 1948. V rámci reorganizace se v roce 1953 Kopecký stal ministrem kultury (řízení kultury bylo do té doby rozděleno mezi ministerstva informací a školství) a působil zde až do prosince 1954, kdy tuto funkci převzal Ladislav Štoll. V čele ministerstva školství stál od února 1948 opět Zdeněk Nejedlý, který byl po svém prvním funkčním období z let 1945–1946 vystřídán národním socialistou Jaroslavem Stránským (od července 1946 do února 1948). Jeho druhé funkční období provázely mocenské spory s Václavem Kopeckým ale i s oficiálním kurzem KSČ o koncepci československého školství.³⁴⁵ Nejedlý odmítal mechanicky přenášet sovětské zkušenosti na československou vzdělávací soustavu a zejména reformovat „svoji reformu“ z roku 1948. V létě 1951 postihl Nejedlého silný infarkt. Následná rekonvalescence mu umožnila vrátit se do úřadu až na jaře 1952 a těžce

---

³⁴⁵ Zdeněk Nejedlý podléhal také strachu z možných politických represí. Jeho pozice komunistického solitéra nebyla neotřesitelná a Václav Kopecký byl pro své výborné vztahy s Moskvou jeho obávaným konkurentem. Nejedlý byl Kopeckým po roce 1948 opakovaně kritizován – prý se tolerantním vztahem ke „starému učitelstvu“, jež brzdilo školskou reformu, dopustil „vážné politické chyby“. KRĚSTĀN, J.: „Poslední husita“, c. d., s. 31.

nesl, že dočasným vedením ministerstva byl pověřen právě Kopecký.³⁴⁶ Z ministerského působení na počátku roku 1953 „odcházel zřejmě nespokojen s chystanými dalekosáhlými změnami ve školství, s nimiž se nedokázal ztotožnit“.³⁴⁷ V únoru 1953 se pak gesce školství rozdvajila na dvě ministerstva: novým ministrem školství se stal Ernest Sýkora (1.2.1953 – 1.10.1953) a vedením nového po sovětském vzoru zřízeného ministerstva pro vysoké školy byl pověřen Ladislav Štoll. O tom, že nejvhodnějším kandidátem na tuto funkci se jevil právě Ladislav Štoll, dosavadní rektor Vysoké školy politických a hospodářských věd a nový náměstek ministra školství, nebylo nejmenších pochyb. Ministerstvo pro vysoké školy si kromě agendy spjaté s fungováním vysokých škol nárokovalo částečně také řízení vědní politiky. Tento experiment, v jehož průběhu byla podepsána školská reforma, byl ještě v témže roce znovu ukončen a obě ministerstva byla opět sloučena pod vedením Ladislava Štolla (1.10.1953 – 12.12.1954). Rychlé střídání a časté nesystémové kroky při transformaci kulturně-vědní oblasti nebyly jen projevem vyostřování politické situace v poválečném Československu, ale doprovázely především charakteristické jevy při zápase o ideologizaci celé společnosti. Vývoj československého školství v období 1945–1953 byl ovlivněn nejen institucionálními proměnami jeho řízení, ale také rostoucím tlakem a ideologickými mocenskými boji uvnitř KSČ. Stěžejním úkolem poválečného školství v Československu bylo zajistit otevření studia co největšímu počtu studentů na všech školách uzavřených za druhé světové války. Tyto priority poválečné situace tak v letech 1945–1946 převážily nad politickými tlaky na školství, které se však s o to větší razancí prosadily v letech pozdějších.

Jednotná škola

Jedním z prvních úkolů Zdeňka Nejedlého po návratu do funkce na ministerstvu školství se stala prezentace tzv. jednotné školy.³⁴⁸ Jak Nejedlý v projevu v parlamentu, kde k návrhu zákona panovala oslavná rozprava, prohlásil: „Je krásný zjev, že dnes i po našem venkově a zapadlých vesnicích se ozval a je živý neobyčejný zájem o tento zákon, o naši lepší lidovou jednotnou školu. I nejšířší masy čekají a radují se, že dostanou tento zákon.“³⁴⁹ Zákon o jednotné škole měl původně vstoupit v platnost již od 1. září 1947, byl však odložen a jeho výsledná podoba byla přijata až 21. dubna 1948 (č. 95/1948 Sb.). Školní docházka a školní vzdělání byly uzákoněny jako povinné (povinná školní docházka byla

³⁴⁶ Tamtéž, s. 28–31.

³⁴⁷ KŘEŠŤAN, J.: Zdeněk Nejedlý v posledních letech života, c. d., s. 469.

³⁴⁸ Srv. CIGÁNEK, Radim: *Politický zápas o jednotnou státní školu 1945–1949*. Praha: Karolinum 2009.

³⁴⁹ Digitální parlamentní knihovna: Ústavodárné NS RČS 1946–1948, 106. schůze, 21. 4. 1948, <http://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/106schuz/s106004.htm>

prodloužena z 8 na 9 let), jednotné (všichni žáci měli jednotné osnovy) a bezplatné. Školská soustava se stala v mnoha ohledech přehlednější, což odpovídalo požadavku na jednotné školní vzdělání všech žáků a mělo také praktické opodstatnění, neboť sjednocení vzdělávací soustavy a školských osnov vedlo i ke sjednocení požadavků na pedagogy a jejich vzdělávání. Školská soustava se dělila na mateřské školy (děti ve věku 3–6 let), národní školy (pětileté tzv. I. stupně), střední školy (čtyřleté tzv. II. stupně), poslední dvě jmenované byly součástí povinné školské docházky. III. stupeň poskytoval vzdělání na základních odborných školách, zpravidla tříletých, či na výběrových odborných školách (dvou až tříletých), vyšších odborných školách (zpravidla čtyřletých) a čtyřletých gymnáziích. V rámci školské soustavy nově vznikaly také školní družiny, jejichž cílem bylo zajistit dětem i mimoškolní výchovu ve dnech volna či o prázdninách.³⁵⁰ Organizace mimoškolních volnočasových aktivit hrála důležitou roli při ideologizaci školní mládeže, již ministerstvo neopomínalo upevňovat ani v rámci centrálně organizovaných školních slavností. Již v březnu 1948 nařídilo všem školám uspořádat slavnostní shromáždění všeho žactva (studentstva) a učitelských (profesorských) sborů, na níž budou kladně zhodnoceny únorové události a zdůrazněno „trvalé československo-sovětské přátelství“. „Při slavnosti budiz mládeži zvláště zdůrazněno: [...] Pod vedením J. V. Stalina uskutečňují se prorocká slova Kollárova o velké budoucnosti Slovanů. [...] Naše reakce si byla vědoma, že láska a důvěra českého a slovenského lidu v Sovětský svaz a v generalissima Stalina je jednou z největších zábran proti jejím snahám, a proto uměle vyvolávala a trpěla na některých našich školách protisovětské činy. Nyní však přišla chvíle nápravy a proto i toto špatné dílo reakce bude odčiněno.“ Na závěr slavnostního aktu měly být umístěny ve všech učebnách a úředních školních místnostech „na důstojném místě“ Stalinovy portréty (pokud tak již nebylo učiněno dříve).³⁵¹ Doplnění výzdoby školních budov o busty Klementa Gottwalda a V. I. Lenina ve výroční dny následovalo. Rovněž 10. výročí Mnichova mělo být zhodnoceno s důrazem na jeho aktuální konotace, a proto se manifestační shromáždění konala pod „vůdčí myšlenkou“ „10 let po Mnichově – kdo chce nový Mnichov?!“³⁵² Oslavy 30. výročí republiky („běh 28. října“) již byly vhodně ideově spojeny s „rozestavným během československo-sovětského přátelství“ k výročí Velké říjnové revoluce, jenž uspořádal Svaz československo-sovětského přátelství pod heslem „Bez 7. listopadu 1917 nebylo by 28. října 1918“. Účast v běhu 28. října se doporučovala také „všem schopným

³⁵⁰ MORKES, František: *Kapitoly o školství, o ministerstvu a jeho představitelích*. Praha: Pedagogické muzeum J. A. Komenského v Praze 2002, s. 55.

³⁵¹ Výnos ministerstva školství a osvěty z 10. 3. 1948.

³⁵² Výnos ministerstva školství a osvěty z 6. 9. 1948.

členům učitelského sboru“ a současně měl být uspořádán tak, aby se v obcích, kde bude zároveň probíhat běh československo-sovětského přátelství, nenarušil souběh obou akcí.³⁵³

Jednotná mládežnická organizace

Zákonem č. 68/1951 z 12. července 1951 o dobrovolných organizacích a shromážděních byly definovány tzv. dobrovolné organizace (Revoluční odborové hnutí, Jednotné svazy zemědělců, Československý svaz mládeže, Svaz československo-sovětského přátelství, Československý svaz žen, Československá obec sokolská a Československý Červený kříž), další existence spolkových organizací mimo tento rámec nebyla víceméně možná.³⁵⁴

Dosavadní spolky touto zákonnou úpravou buď zanikly či byly integrovány do výše jmenovaných organizací. Tímto způsobem zanikly spolky posluchačů vysokých škol jako tradiční korporace vysokoškolského studentstva. Fakticky však byl zákon o dobrovolných organizacích završením politického vývoje nastoupeného v roce 1948. Cílem slučovacího sjezdu mládežnických organizací do jednotného Československého svazu mládeže v dubnu 1949 bylo sjednotit všechny politické mládežnické organizace a převést pod kontrolu další, dosud neintegrované zájmové organizace. Záminkou pro tuto reorganizaci se stalo vyhlášení jednotné branné výchovy. „Organisacím a institucím, provádějícím brannou výchovu, otvírá se u nás v současné době široké a odpovědné pole působnosti. Bude to zvláště obrozený Sokol a bude to jednotný Československý svaz mládeže, jenž vznikne [...] sloučením SČM a SSM, který bude hrát při branné výchově naší mládeže a československého lidu rozhodující roli. Bude to pochopitelně i naše škola, bude to celá Národní fronta v čele s komunistickou stranou, jež bude odpovídat za to, jak budou naše národy semknuty v jediný, branně připravený, odhodlaný a zdatný organismus.“³⁵⁵ Institutionalizace branné koncepce státu se dovršila zřízením Svazu pro spolupráci s armádou (SVAZARM) v roce 1951 jako ústřední branné organizace ustavené podle sovětského vzoru, jež souvisela i s odmítnutím sokolských a legionářských tradic ve prospěch druhého východního odboje.³⁵⁶ Československý svaz mládeže představoval jednotnou organizaci masového typu, přičemž k náborům nových členů docházelo velmi často za aktivního přispění ministerstva školství, které ústřední svaz ČSM předem

³⁵³ Výnosy ministerstva školství a osvěty z 19. 9. 1948.

³⁵⁴ S výjimkou rozhodnutí ministerstva vnitra, které mohlo prohlásit další organizace (spolky) vzniklé před 1. říjnem 1951 za organizace podle tohoto zákona.

³⁵⁵ Digitální parlamentní knihovna: NS RČS 1948-1954, Stenoprotokoly, 27. schůze, 23. 3. 1949, projev poslance Stanislava Pošusty, <http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/027schuz/s027008.htm>

³⁵⁶ Např. nahrazení sokolského zborovského závodu branné zdatnosti mládeže svazarmovským sokolovským, resp. zimním dukelským závodem.

informovalo o pevném harmonogramu pohovorů a zápisů na vysoké školy, a také za přispění vysokoškolských výborů KSČ, které pomáhaly zajišťovat nábor nových členů organizačně i ideologicky. Ústřední svaz ČSM vypracovával jednotnou strategii a scénář náborových akcí (například náborová kancelář ČSM měla být umístěna na nejfrekventovanějším místě v blízkosti školy). K formulářům zápisu na vysokou školu byly přiloženy i přihlášky do ČSM, školy měly jednotnou výzdobu, kterou zajišťoval nejdříve ústřední svaz československého studentstva, později ČSM, přičemž doporučeno bylo propagovat hesla podle oficiálně vydaných seznamů (Učit se, učit se, učit se; Víťame naše nové kolegy-dělníky na vysoké školy; Ať žije solidarita a spolupráce vysokoškoláků s dělnickou třídou! Reforma – nejdůležitější krok k výchově socialistické inteligence; Děkujeme vládě Antonína Zápotockého za všechny sociální výhody, kterých se nám dostalo; Lidová demokracie dává všem schopným nejlepší podmínky ke zdárnému studiu; President Klement Gottwald – náš učitel a vzor; Máme otevřenou cestu k tomu, abychom šli výše a výše – Zdeněk Nejedlý).³⁵⁷ Zvláštní pozornost byla věnována dělníkům a započeti jejich studia na vysokých školách. Byl stanoven přesný scénář vítací ceremonie, která začínala Písní práce a končila československou hymnou a již měli být přítomni zástupci ministerstva, zástupci profesorského sboru, dělníci, delegace studentů, představitelé místního tisku.³⁵⁸

Cíle vysokoškolské reformy

Na počátku roku 1950 se předmětem zájmu stala rekapitulace dosavadních dílčích reformních kroků v oblasti vysokého školství, jejíž výsledky se měly zohlednit při přípravě nového vysokoškolského zákona. Cíle reformy přitom zůstávaly neměnné, resp. se postupně kodifikovaly v ustálené definici opakující Gottwaldova slova na IX. sjezdu: „Cílem reformy studia na vysokých školách je zabezpečit výchovu nové inteligence, která pochází z pracujícího lidu a je s ním ideologicky a třídně spjata.“ Přitom se zdůrazňovalo, že výchovu nové inteligence je potřeba co nejvíce urychlit, aby mohla co nejdříve nastoupit

³⁵⁷ Zároveň oficiálně schválená hesla vyzývala k organizování v dosud stávajících fakultních spolcích: Staňte se členy fakultního spolku!; Předvoj – nejlepší informátor pro práci studijních kroužků; O průběhu soutěže tvořivosti mládeže vás nejlépe informuje Předvoj; Co posluchač naší fakulty – to člen našeho fakultního spolku; Máte zájem na tom, abyste sami mohli spravovat svoje věci na vysoké škole? Staňte se členy fakultního spolku!; Myslíte si, že je nutné prosadit nějaké zlepšení či odstranění nějakou překážku v organizaci či v životě na fakultě vůbec? Předneste svůj dobrý návrh na schůzi fakultního spolku! Prostřednictvím fakultního spolku máte své zastoupení v profesorském sboru, Akademickém senátu a ve zkušebních komisích; Váš nejbližší přítel na fakultě – váš fakultní spolek. PM JAK: fond *Ústřední školské úřady*, sign. 14M/IA, f3, Ústřední svaz československého studentstva – oběžník vydaný k zápisu na vysokých školách ve školním r. 1949/1950.

³⁵⁸ Tamtéž.

na místo té stávající. Stejně tak zůstaly zachovány i formy, na nichž se měly vybudovat základy nového systému (1. změna třídní struktury studentstva; 2. změna obsahu studia; 3. změna vyučovacích a studijních metod; 4. změny organizační). Stěžejním problémem však zůstávala otázka „výměny starých učitelů za nové“ jako hlavního prostředku ke změně funkce vysokých škol při současném nedostatku „odborně a politicky vyspělých kádrů“. Na jedné straně se tedy režim potýkal s potřebou další výměny „části dosavadní vysokoškolské inteligence, která není nakloněna dnešnímu režimu a nedává naději na podstatnou změnu“, na druhé straně počet již zapojených nových externích učitelů a jmenování nových profesorů nestačily pokrýt potřeby vysokoškolského vzdělávání. Proto se doporučovalo přistupovat k výměně pedagogických sil diferencovaněji než dosud, tj. „intenzivněji se zaměřit na převýchovu kladných typů dobrých odborníků na vysokých školách“. „Současné je nutno však provádět výměnu tam, kde jsou pro to podmínky, a do vyučování na vysokých školách zapojovat aspoň částečně naše odborníky, kteří působí mimo vysoké školy.“³⁵⁹ Ministerstvo školství pořádalo pro zvýšení ideové úrovně pedagogů 14denní internátní kurzy, kterých se v první fázi účastnili především profesori, jichž bylo k dubnu 1950 proškoleny necelých 60 %. Bylo rozhodnuto ukončit školení profesorů k 31. 8. 1950 a v podzimním běhu roku 1950 proškolit ve stejných kurzech z celkového počtu přibližně 770 asistentů jen asi 200 politicky nejvhodnějších, kteří doposud neprošli žádným školením. Vzhledem k tomu, že ve stejnou dobu bylo navrženo zřídit v akademickém roce 1950/1951 v oborech společenských věd a v některých oborech přírodních, technických a lékařských věd 200 aspirantur, lze předpokládat, že asistenti proškolení ministerstvem měli později získat aspiranturu.

Ve změně třídní struktury studentstva bylo v letech 1948–1950 dosaženo zásadních výsledků: na vysokých školách v té době studovalo prvních tisíc absolventů dělnických kurzů, kteří podle citované zprávy dosáhli stejné úrovně jako maturanti a mohli žádoucím způsobem ovlivňovat třídní kolektivy i chod vysoké školy. Výsledků hodných zaznamenání dosáhla v tomto ohledu především Vysoká škola politických a hospodářských věd. Celkové procento studentů dělnického původu tak vzrostlo z 6–7 % na 27 %. Tyto změny byly vítány spolu s prohlášením, že je v zájmu celé společnosti pokračovat v organizaci dělnických kurzů a v zohledňování třídního vývoje při přijímání studentů do prvních ročníků.³⁶⁰ Na pražských a brněnských vysokých školách přibližuje

³⁵⁹ Výsledky reformy studia na vysokých školách z 11.4.1950 (NA: fond *Kulturně propagační oddělení ÚV KSČ*, arch. j. 13/3, sign. 440–44); Reforma studia na vysokých školách vědeckého směru. Návrh ministerstva školství z 24. 4. 1950 (PM JAK: fond *Ústřední školské úřady*, sign.14M/IA, e3).

³⁶⁰ PM JAK: fond *Ústřední školské úřady*, sign. 14M/IA, e3. Reforma studia na vysokých školách

obraz stranické příslušnosti statistika podílu členů a kandidátů KSČ (viz tabulku 8). Na první pohled překvapí vysoký rozdíl mezi pražskou univerzitou a technikou, kde působila jen necelá třetina straníků, oproti odpovídajícím brněnským školám s více než dvěma třetinami. Podíl členů a kandidátů KSČ na brněnské technice a Vysoké škole veterinární dokonce převyšuje příslušný podíl na nově zřízené Vysoké škole politických a hospodářských věd pro výchovu nové socialistické inteligence s přísným výběrem posluchačů. Zároveň tato statistika dokládá skutečnost, že očista vysokých škol byla jen prvním krokem ke změně třídně-politické skladby studentů vysokých škol jako příslušníků nové inteligence, jež byla vyhlášena na IX. sjezdu KSČ.

Tab. č. 8: Počet členů KSČ a kandidátů (včetně pedagogů a zaměstnanců) v akademickém roce 1949/1950³⁶¹

Vysoká škola	Počet studentů	KSČ	Kandidáti	Podíl členů a kandidátů KSČ školy k počtu studentů
AMU, JAMU, AVU, UMPRUM	2396	847	269	46,6 %
UK	9304	2095	563	28,6 %
MU	4305	1762	1060	65,6 %
ČVUT	6484	2056	589	40,8 %
VŠHV	1561	272	109	24,4 %
VŠT a VŠV Brno	4689	2142	1339	74,2 %
VŠPHV	1053	650	48	66,3 %
VŠPS	679	308	61	54,3 %
VŠS Brno	274	103	59	59,1 %
celkem	30745	10235	4097	46,60%

Kvůli dalšímu upevnění stávající sociální struktury vysokoškolského studentstva vydal politický sekretariát ÚV KSČ v srpnu 1952 návrh na očistu vysokých škol zemědělských a veterinárních od dětí vesnických boháčů a městské buržoazie.³⁶² Na základě výsledků druhých státních zkoušek na zemědělských a veterinárních školách totiž vyšlo najevo, že vysokoškolského vzdělání dosáhly v předchozích letech i děti z těchto rodin. „Očista“ byla provedena v době letních prázdnin, nařízení bylo vydáno 1. srpna a celá akce měla být uskutečněna do 15. září 1952. Hlavním důvodem k tak rychlému postupu byla snaha zamezit rozruchu mezi studenty. Očista zemědělských a veterinárních vysokých škol z léta 1952 probíhala na základě kádrových materiálů, které byly na školách získány v rámci

vědeckého směru (24. 4. 1950).

³⁶¹ NA: fond *Kulturně propagační oddělení ÚV KSČ*, arch. j. 13/5, sign. 309-311. Návrh systematizace tajemníků na vysokých školách.

³⁶² NA: fond *Kulturně propagační oddělení ÚV KSČ*, arch. j. 280. Návrh na očistu vysokých škol zemědělských a veterinárních od dětí vesnických boháčů a městské buržoazie.

předchozí „očisty“ nebo v rámci přijímacích řízení. Tyto materiály byly vyhodnoceny v úzkém sepětí se stranickými kádrovými materiály, které byly vedeny místními národními výbory. Výsledný obraz třídního původu pak rozhodoval o setrvání studenta na vysoké škole a o jeho budoucnosti. Pokud byl na základě těchto materiálů student označen za potomka vesnického boháče nebo člena městské buržoazie, byl okamžitě přeřazen do pracovního procesu. V závěru rámcové směrnice, jež byla součástí nařízení srpnových očíst, byl význam celé akce charakterizován následovně: „Komise si musí uvědomit, že smyslem opatření k očistě vysokých zemědělských a veterinárních škol není se mstít. Opatření jsou dělána především na základě vědomí, že se na naší vesnici při budování socialistického zemědělství zostřuje a bude zostřovat třídní boj, v němž vedoucí velitelská místa musí být svěřována pouze pevným a uvědomělým lidem.“³⁶³

Změna obsahu studia se odvíjela od zavedení povinné výuky základů marxismu-leninismu (společenské nauky) od letního semestru 1948/1949. Nedostatky spojené s praktickou stránkou (limitovaný počet lektorů, z nichž většina na škole působila externě) měly být eliminovány zřízením lektorátů společenských nauk s lektorem na plný úvazek na každé fakultě, přičemž zřízení katedry marxismu-leninismu, v jejímž čele by stál docent nebo profesor, mělo být zajištěno připravovaným vysokoškolským zákonem. Za nejtěžší problém dotčené orgány považovaly „vymýcení buržoasní vědy a formalistického nebo zastaralého balastu z obsahu vyučování a zavedení vyučování pokrokové vědě“, neboť tento úkol „souvisí nerozlučně s otázkou kádrového vybavení vysokých škol“, jež bylo hodnoceno jako nevyhovující: „U dosavadních učitelů narážíme většinou na nepolitické odbornictví a zčásti též na uvědomělý, i když skrytý odpor.“ Základy marxismu-leninismu (viz tabulku 9) tvořily spolu s jazyky a brannou výchovou předměty společného základu ideologické výchovy. Změna vyučovacích a studijních metod, zavedená od školního roku 1948/1949 v prvních ročnících, byla v následujícím akademickém roce rozšířena na druhé ročníky (někde i vyšší) a současně bylo zavedeno ročníkové studium. Rozšiřovalo reformu studia z předešlého roku o každoroční celkové hodnocení výsledků studia posluchačů, které rozhodovalo o jejich postupu do dalšího ročníku, případně opakování ročníku či vyloučení ze studia. Ve vyšších, nereformovaných ročnících posluchači studovali podle sestavovaných individuálních plánů. Reformované ročníky byly podle sovětského vzoru rozděleny do tzv. studijních kroužků přibližně po dvaceti studentech, v nichž probíhala kolektivní forma studia a také ideologické formování a upevňování, které zajišťovali jednotliví osvětoví vedoucí kroužků. Kolektivní studium mělo být na základě

---

³⁶³ Tamtéž.

dobrovolnosti integrováno i v nereformovaných ročnících a podle tehdejších údajů podchycovalo jen přibližně 30 % studentů. Také práce učitelů byla kontrolována a usměrňována na základě jimi sestavovaných pedagogických plánů práce. Na dodržování a chod reformy dohlížely reformní komise jednotlivých fakult vedené děkany a proděkany pro studijní záležitosti, jež byly shledány dobovým „nejlépe politicky zajištěným orgánem na vysokých školách“.³⁶⁴

Tab. č. 9: Přehled výuky základů marxismu-leninismu na Filozofické (filozoficko-historické) fakultě UK, 1949–1955³⁶⁵

	1949/1950	1950/1951
1. ročník	Úvod do vědeckého světového názoru 2/2	Společenské nauky 2/2
2. ročník	Otázky teorie národa a státu 2/2	Společenské nauky 2/2 Dialektický a historický materialismus 2/2
3. ročník	(nereformovaný)	Společenské nauky 2/2 Dialektický a historický materialismus 2/2
4. ročník	(nereformovaný)	Společenské nauky 2/2 (nereformovaný)
	1951/1952	1952/1953
1. ročník	Dějiny VKS(b) 2/2	Základy marxismu-leninismu 2/2
2. ročník	Dějiny VKS(b) 2/2	Základy marxismu-leninismu 2/2
3. ročník	Dějiny VKS(b) 2/2	Základy marxismu-leninismu 2/2 Dialektický a historický materialismus 2/2
4. ročník	Dějiny KSČ 2/2	Základy marxismu-leninismu 2/2
	1953/1954	1954/1955
1. ročník	Dějiny KSSS 2/2	Základy marxismu-leninismu (dějiny KSSS) 4/2
2. ročník	Dějiny KSSS 2/2 Dějiny KSČ 2/2	Základy marxismu-leninismu (dějiny KSSS a KSČ) 4/2
3. ročník	PE 2/2 Dialektický a historický materialismus 2/2	Dialektický a historický materialismus 2/2
4. ročník	Dějiny KSČ 2/2	Základy marxismu-leninismu (dějiny KSČ) 4/0

Nový vysokoškolský zákon

Institucionálním základem pro provedení navrhované ideové reformy se stala transformace stávajícího zákonodárství upravující postavení vysokých škol a jejich statut. Nový vysokoškolský zákon (č. 58/1950 Sb.) byl přijat 18. května 1950 a definoval hlavní

³⁶⁴ NA: fond *Kulturně propagační oddělení ÚV KSČ*, arch. j. 13/3, sign. 440–44. Výsledky reformy studia na vysokých školách z 11. 4. 1950.

³⁶⁵ Seznamy přednášek na Filozofické (filozoficko-historické) fakultě Univerzity Karlovy, 1949–1955. Čísla označují týdenní dotace – přednášky / cvičení.

otázky fungování nově ustaveného systému vysokoškolského studia i vysokých škol. Důvodová zpráva z 1. 1. 1950 jasně definuje výchozí pozice i hlavní myšlenku celé reformy, včetně jejích hlavních inspiračních zdrojů. Vysoké školy se mají zapojit do „plánovité výstavby socialismu svou činností vyučovací i vědeckou, která musí být rozvinuta zvláště za účelem plánovité výchovy vědeckého dorostu, kterého je značný nedostatek. Proto se připravuje nový základní zákon o vysokých školách, který postaví všechny vysoké školy na stejnou organizační základnu, která bude charakterizována hlavně zřízením nového orgánu, státní rady pro vysoké školy. Tato státní rada jako poradní orgán ministrův umožní právě celostátní plánování činnosti vysokých škol, a to i pokud jde o správné rozestavení odborných kádrů učitelských a badatelských. Rektori vysokých škol a děkani fakult se stanou skutečnými řídicími činiteli a na fakultách se přejde k systému kateder, osvědčenému v Sovětském svazu.“³⁶⁶ Hlavní cíle vysokých škol byly odvozovány od „úsilí o neustálé zlepšování životních podmínek a kulturní úrovně naše lidu“ a „úsilí o rozvoj vědy a umění pro budování socialismu v naší vlasti“. Zároveň se explicitně uvádělo, že přístup k nejvyššímu vzdělání je podmíněn „zřetelem k potřebám a prospěchu celku“. (§ 1) „Úkolem vysokých škol, jako škol nejvyššího stupně, je vychovávat odborně i politicky vysoce kvalifikované pracovníky, věrné lidově demokratické republice a oddané myšlence socialismu, tvořivě vědecky a umělecky pracovat a spolupracovat na šíření vědy a umění mezi lidem.“ Svrchovaná moc nad vysokými školami náležela vládě, která o jejich existenci či transformaci rozhodovala v souladu s hospodářskými a kulturními potřebami státu. (§ 2) Správou vysokých škol byl pověřen ministr školství, věd a umění. Poradním orgánem ministra se pro správu vysokých škol stal 24členný Státní výbor pro vysoké školy, jehož dvě třetiny tvořili univerzitní pedagogové jmenovaní ministrem. Zároveň byl výbor rozčleněn na dvě sekce: sekci pro vysoké školy vědeckého směru a na sekci pro vysoké školy uměleckého směru. V čele vysoké školy měl stát rektor vysoké školy jmenovaný prezidentem na základě doporučení vlády, přičemž vláda se měla rozhodovat mezi kandidáty navrženými státním výborem pro vysoké školy. Ke studiu na vysoké škole měli být studenti připuštěni podle svých schopností, ovšem zároveň „se zřetelem k plánovaným hospodářským, sociálním a kulturním potřebám státu.“ (§ 19) Stát garantoval studentům sociální a zdravotní péči, kulturní a mravní vyžití a stejně tak na sebe bral stát závazek sledovat vývoj v péči o studenty a dbát na zavádění „revolučních vymožeností“ do studentské praxe „v souladu s potřebami a cílem lidově demokratického státu“. Studentské

---

³⁶⁶ PM JAK: fond *Ústřední školské úřady*, sign. 14M/IA, e5. Důvodová zpráva Miloslava Valoucha, pozdějšího tajemníka Státního výboru pro vysoké školy, z 1. 1. 1950, s. 4.

povinnosti se odvozovaly od společenské angažovanosti. „Studenti jsou povinni pracovat ze všech sil, aby splnili co nejlépe studijní plán a stali se tak odborně i politicky vyspělými budovateli socialismu.“ (§ 25) Z vysokoškolského zákona byly přímo vyňaty všechny vojenské školy (§ 35) a bohoslovecké fakulty včetně těch, které byly dosud součástí univerzit, byly převedeny pod správu a dozor Státního úřadu pro věci církevní. (§ 34) Majetek vysokých škol byl zestátněn. (§ 31)

V parlamentní diskusi k přijetí tohoto zákona poslanec Kácl zdůraznil především nutnost opuštění buržoazních tradic individualistického vzdělávání a vyzdvihl otevřenost a demokratičnost nově navrhovaného systému školství i jeho inspirační zdroj: „Pro novou organizaci našich vysokých škol bylo použito namnoze sovětského vzoru. Byly převzaty a našim poměrům přizpůsobeny instituce kathedr, vědecké aspirantury, systém správy vysokých škol a fakult i jiné věci. Bude naší povinností, aby nebyla přejata jen forma, ale především, aby byl přejat duch sovětských vysokých škol.“³⁶⁷ Hlavními znaky reformy bylo tedy přesunutí hlavních pravomocí do rukou ministra školství, který nebyl vnímán jako gesční úředník přijímající rozhodnutí ve spolupráci a po diskusi s představiteli univerzit, ale jako vykonavatel vládních direktiv. Došlo také na „demokratizaci“ nejvyšších akademických hodností, což v praxi znamenalo, že systém akademických hodností byl sjednocen a místo doživotních profesorských míst byl zaveden systém časově omezených smluv. Profesorské sbory jako tradiční autonomní institut vysokých škol byly tímto zákonem de facto zrušeny. Personálně dokončil jejich „očistu“ Státní výbor pro vysoké školy, resp. jeho předsednictvo v následujícím roce, když definitivně propustilo či odeslalo do penze několik desítek „buržoazních“ profesorů, kteří dosud pobírali plat, ačkoli nesměli podle výnosů akčních výborů po únoru 1948 přednášet a vést semináře.³⁶⁸

Sovětizace vysokého školství

K definování cílů komunistické školské a vědní politiky docházelo po skončení druhé světové války v kontextu politického boje o moc. Komunistická strana oscilovala mezi vlastní vyhroceně ideologickou pozicí a nutností konsenzuálně spolupracovat s dalšími politickými stranami Národní fronty. Hlavní osou poválečných návrhů na reformu vzešlých z řad KSČ se tak stal motiv demokratizace vzdělání a jeho zpřístupnění co nejširším masám ve smyslu konkrétních požadavků formulovaných již v předválečném

---

³⁶⁷ Digitální parlamentní knihovna: NS RČS 1948–1954, 45. schůze, 18. 5. 1950, Společná zpráva výborů kulturního a ústavně-právního k vládnímu návrhu zákona o vysokých školách, <http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/045schuz/s045003.htm>

³⁶⁸ CONNELLY, J.: *Zotročená univerzita*, c. d., s. 213.

období. Již v roce 1921 tak zaznívá v manifestu Proletkultu požadavek založení proletářské univerzity, zřejmě po vzoru sovětských dělnických fakult, které byly založeny z popudu sovětského komisariátu vzdělání: „Proletariát, aby mohl splnit svou dějinnou úlohu revoluční, musí tudíž zmocnit se i vědy. Je nutno soustavně přehodnotit vědecký materiál s hlediska kolektivního a marxistického, a postavit jej v první řadě do služeb sociální techniky a sociální revoluce. Je nutno soustavně vykládati a v proletářských masách šířit výsledky vědeckého bádání s hlediska dnešních poměrů a potřeb proletářských, jak denních, tak revolučních. ‚Přehodnocené vědy do nejširších mas!‘, to je naše heslo. Věda, osvobozena ze jha měšťáckého, stane se skrze proletariát, jehož třídní vědomí prohloubí, dovršitelkou a šířitelkou socialistického názoru světového a základem, na němž rozroste se všestranný blahobyt lidstva. Střediskem a východiskem této činnosti naší stane se, jakmile přípravné práce budou vykonány, proletářská universita, naše Komunistické Učení Pražské.“³⁶⁹ Z tohoto důvodu se také komunistická strana ztotožnila s požadavky reformy tzv. jednotné školy, o níž se také po celou dobu aktivně zasazovala. Jednotná škola byla podle jejich názoru jedinou zárukou odstranění třídních rozdílů v přístupu ke vzdělání. Ladislav Štoll ve 30. letech soustavně připomínal, že největší pozornost si zaslouží především kandidáti na učitelství. Při studiu na učitelských ústavech měli být ti nejchudší studenti sociálně zaopatřeni, aby nevznikaly nové sociální rozdíly. Již v roce 1938 kladl Ladislav Štoll velký důraz na zavedení dvouleté pedagogické fakulty, „což by znamenalo nejžádoucnější krok v reformě“.³⁷⁰ Vzorem pro provedení reformy se měl podle KSČ stát především Sovětský svaz a jeho systém. V článku *Sovětské humanitní vědy a jejich význam pro nás* uveřejněném v roce 1938 v *Tvorbě* se Štoll věnoval úvahám o postavení sovětského modelu školství v Evropě. Podle něj se k úspěchům sovětské techniky v posledních letech přidávají i úspěchy sovětských humanitních věd, filozofie, teorie literatury a umění. „Počátek tohoto rozmachu souvisí s vítězným likvidováním dvou nepřátelských, protivědeckých filosofických směrů: mechanistického materialismu a menševizujícího idealismu. Sovětská literární a umělecká teorie prošla před krátkou dobou obdobím prudkých zásadních bojů, jednak proti vulgárnímu sociologismu a proti formalismu.“³⁷¹ Článek si všímá i rozšiřování výuky ruského jazyka (*viz graf 1*): „Ruština, jak bylo nedávno řečeno v Pravdě, jazyk velké socialistické revoluce se stává jazykem mezinárodním, jazykem socialistické kultury, tak jako latina byla mezinárodním jazykem vzdělaného světa

³⁶⁹ Přípravný výbor Proletkultu, Proletariátu! *Rudé Právo*, č. 190, 14. 8. 1921, s. 1.

³⁷⁰ K anketě o úpravě učitelského vzdělávání. *Rudé Právo*, č. 149, 26. 6. 1938, b.s.

³⁷¹ ŠTOLL, Ladislav: Sovětské humanitní vědy a jejich význam pro nás. In: *Tvorba*, roč. XIII, 29. 3. 1938, s. 353.

raného středověku a francouzština jazykem století osmnáctého a devatenáctého.“ Ruština je nezbytná proto, aby bylo možno přímo porozumět sovětským klasikům i moderním textům sovětské vědy: „tím se vyhneme mnoha chybám, tím uspišíme náš vývoj k socialismu“.³⁷² Tuto výzvu splnilo založení Vysoké školy ruského jazyka a literatury vládním nařízením č. 63/1952 Sb. reagující na značnou poptávku po učitelích ruského jazyka na všech stupních školství.

Inspirace sovětským vzdělávacím systémem, jež charakterizuje „centralizovaný způsob řízení, podřízení se státnímu plánování žádoucích odborných kádřů, úplná politizace a podpora sociální mobility směrem vzhůru [...] základní antiintelektuálský a utilitární duch“,³⁷³ rezonovala zejména při přípravě nového vysokoškolského zákona z května 1950. Většina z těchto zásad byla realizována průběžně od roku 1948, v roce 1950 pak byly kodifikovány v novém vysokoškolském zákonu. Prosazování jednostranných ideologických aspektů v obsahu výuky doprovázela ideologizovaná výchova. K otázkám nového typu kolektivního studia, který byl zaváděn taktéž po sovětském vzoru, se vyjadřoval Ladislav Štoll jako rektor Vysoké školy politické a sociální již v roce 1948. Nově zavedené studium je podle něj bojem proti individualismu na vysokých školách, jehož zhoubné důsledky se projeví v meziválečném Československu. „Bojujte dnes zejména proti individualismu! Fučík to nazval obludnou věcí a Nejedlý to nazývá neřestí, plodem pýchy,“ vyzýval Štoll. „Individualismu podléhají lidé malého vědění, kteří se domnívají, že hlučným vykřikováním svého ‚já‘ zastřou svoji prázdnotu. Z těch nikdy nevyrostou skutečné osobnosti, skutečné individuality. [...] Nikoliv oni, Fučík měl pravdu, když nazval individualistickou ješitnost obludností. To není už dávno názor, to je nebezpečná nemoc, tak asi jako je nebezpečná vzteklina. Ano, potřít individualismus je neobyčejně těžká věc a přece je to jeden z hlavních úkolů lidské výchovy nového člověka. Jde o nové socialistické osobnosti, lidi práce stejně fyzické jako vědecké a umělecké. A ty vyrostou se socialistickou pospolitostí, z vědomí velké kolektivní odpovědnosti.“³⁷⁴

Vzorem je mu v argumentaci Sovětský svaz a myšlenka kolektivní vědecké práce. Novou metodu žádá si také nová doba, počátek socialistické epochy, která bude založena na kolektivní formě práce „nových lidí“, lidí bez předsudků staré, měšťanské společnosti. V projevu k zahájení školního roku 1951/1952 jde Štoll ještě dále a po vzoru Nejedlého označuje individualismus za jednu z nejnebezpečnějších vlastností.³⁷⁵ Ideálním cílem

³⁷² ŠTOLL, Ladislav: *Vychovávat mládež pro nový komunistický svět*. Praha: VŠPHV 1951, s. 6.

³⁷³ CONNELLY, J.: *Zotročená univerzita*, c. d., s. 55.

³⁷⁴ Problémy kolektivního a individuálního studia. In: *Předvoj*, II, 21. 10. 1948, s. 1.

³⁷⁵ ŠTOLL, L.: *Vychovávat mládež*, c. d., s.4.

vysokých škol má být proto nejen vzdělávat, ale především vychovávat – a to v úzké spolupráci a součinnosti se stranickými a mládežnickými organizacemi.³⁷⁶ Součástí systému se stávají i prvky, které sice nejsou přímou součástí vzdělávacího systému, splňují však ve společnosti funkci výchovnou. Jednalo se o například Československý svaz mládeže či pionýrskou organizaci, jejichž funkce měly být v budoucnu posíleny.³⁷⁷ Stejně tak rezonuje v českém prostředí i další sovětský predikát zdůrazňující, že studium je lidská práce, při níž mizí rozdíl mezi fyzickou a duševní prací. „Proto také spojení zájmu vědeckého poznání se zájmem dělnické třídy je přirozeným zájmem blahodárného rozvoje lidské společnosti.“³⁷⁸ Některé vysoké školy tak zaváděly pro studenty i pedagogy pracovní plány, určovaly a vykazovaly „pracovní dobu“ studia stejně jako v továrnách atd. Systém práce studentů i pedagogů byl převzat z továrního prostředí a byl vyhodnocován stejně jako manuální fyzická práce. Nový komunistický systém také zavedl hierarchické uspořádání vědeckých hodností, které měly stimulovat a podporovat sociální mobilitu v univerzitním prostředí. V československém systému se po roce 1950 etablovaly následující hodnosti: a) profesori, b) docenti, c) lektoři, d) odborní asistenti, e) asistenti, f) odborní instruktoři. Bylo zrušeno dělení mezi řádnými a mimořádnými profesory stejně jako statut soukromých docentů, z nichž se po řádné habilitaci stávali „státní“ docenti. Nově byla po vzoru sovětského akademického systému zavedena tzv. aspirantura, zpravidla tříletá, po jejímž úspěšném zakončení v podobě obhájení disertační práce se aspirant stal kandidátem věd. Kandidát věd mohl obhájením doktorské disertace, kterou psal pod vedením svého školitele a konzultanta, zpravidla člena či člena-korespondenta ČSAV, získat doktorský akademický titul. Všechny výše popsané charakteristické znaky sovětského systému byly do československého systému začleněny již v roce 1948 v době spontánní snahy o sovětizaci dřívějšího systému a v roce 1950 při kodifikaci sovětského vzoru zákonem o vysokých školách, jehož funkcí bylo mimo jiné postavit některé změny ve vysokoškolské soustavě na legální bázi. Další částečné modifikace systému, jejichž cílem bylo upevnit vliv sovětského vzoru, následovaly v roce 1953 syntézou předchozích dvou období, tj. období spontánní sovětizace v letech 1948–1950 a období regulace nového systému z let 1950–1953.

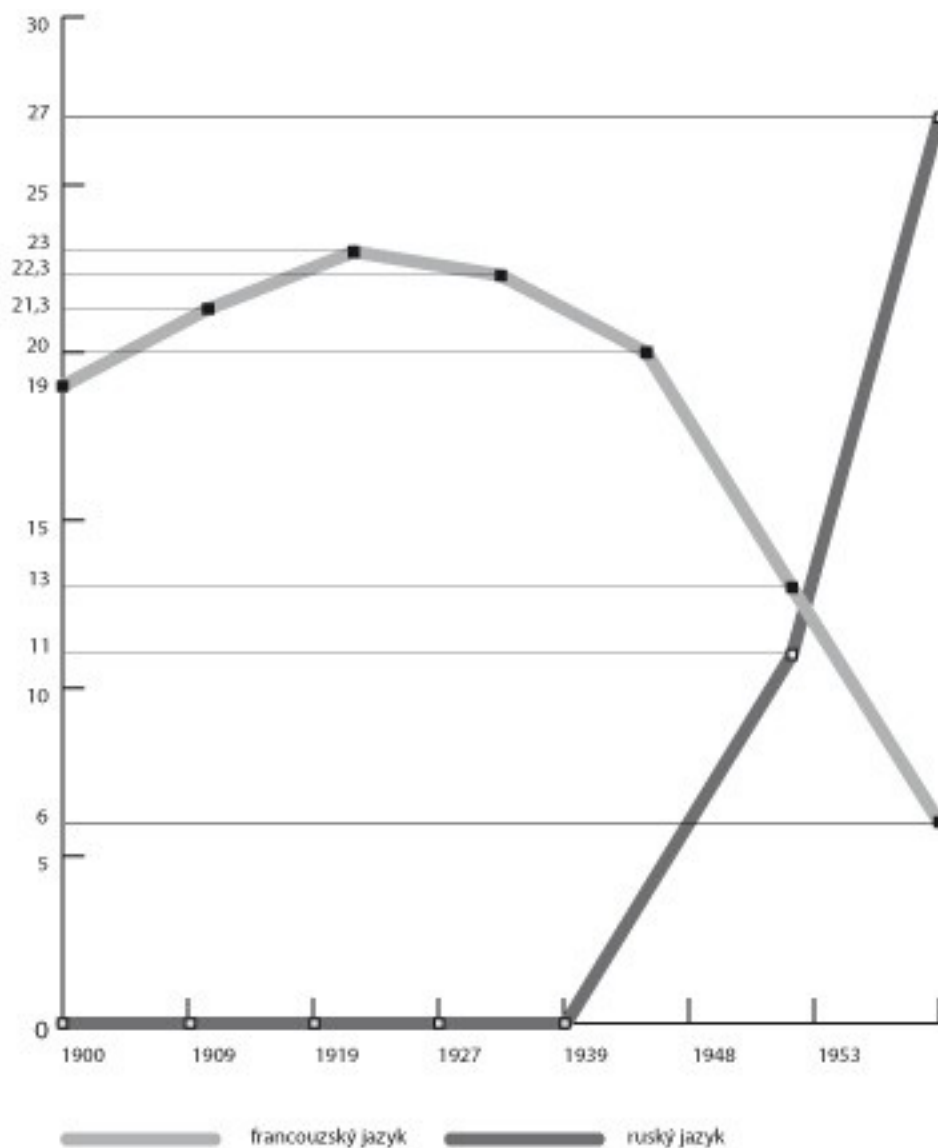
---

³⁷⁶ Tamtéž, s. 5.

³⁷⁷ Diskusní příspěvek na XX. sjezdu KSČ. In: *Tvorba*, roč. XXIII, červen 1958, s. 848.

³⁷⁸ Tamtéž.

Graf č.1: Měsíční průměrný počet hodin výuky francouzského a ruského jazyka na středních školách v Československu v letech 1900–1953³⁷⁹

Pro nově zaváděné sovětské metody do československého systému bylo nezbytné získat dostatečné zkušenosti a rady, jež přicházely v podobě přednáškových pobytů sovětských profesorů a docentů. K. J. Vinogradov, V. J. Dokukin, N. N. Innozencev, T. A. Borisenko, N. J. Kasatkin a mnozí další tak byli například pozváni k přednáškám na Vysoké škole politických a hospodářských věd, které byly početně navštěvovány i studenty dalších vysokých škol.³⁸⁰ Na přednáškách nechyběl ani vyhroceně ideologický a jednoznačně

³⁷⁹ Graf podle PISTORIUS, Georges: *Destin de la culture française dans une démocratie populaire*, c. d., s. 93.

³⁸⁰ Masarykův ústav – Archiv AV ČR: fond *Ladislav Štoll*, k. 4. SEDLÁK, Vladimír: *K otázkám přestavby vysokých škol*, s. 3.

indoktrinační tón. Na přelomu listopadu a prosince se například na pražské filozofické fakultě uskutečnila přednáška sovětského pedagoga Světlova, jenž v ní zdůraznil nové poslání socialistické školy a zaměřil se na vliv systému na výchovu mladých lidí a zdůraznil nutnost ideologického pohledu: „Je třeba, aby mladý člověk nejen znal zákonitosti biologie, ale aby se naučil nenávidět kapitalisty, v jejichž službách američtí biologové připravují bakteriologickou válku, a kapitalističtí ideologové připravují psychologicky půdu pro nové vraždění.“³⁸¹ Přednášky sovětských pedagogů byly na československých univerzitách na počátku 50. let jevem zcela běžným, zastoupeno bylo celé spektrum věd a vědeckých disciplín. Stoupal také počet studentů vysílaných do Sovětského svazu především ke studiu přírodních a technických věd. Zatímco v roce 1947 studovalo v SSSR v rámci dvoustranných dohod celkem 300 studentů, o necelých deset let později byl jejich počet čtyřikrát vyšší (celkem 1211 studentů).³⁸² Reciproční výměna informací, studentů i pedagogů fungovala zřejmě víceméně k oboustranné spokojenosti. V druhé polovině roku 1953 navštívila Sovětský svaz delegace nově zřízeného ministerstva vysokých škol, do jehož čela byl postaven Ladislav Štoll. Československá delegace byla přijata ministrem kultury Ponomarenkem a jeho náměstkou Kaftanovou, Bolšakovou, Stoletovou a dalšími. Znovu se československému ministru vysokých škol v diskusích potvrdil význam, který přikládá sovětský systém vysokým školám a jejich postavení. „Na stavu university, říkají sovětští soudruzi, záleží stav kádrů na všech ostatních vysokých školách.“³⁸³ Delegace ministerstva vysokých škol navštívila moskevskou Baumanovu vysokou strojnickou školu, Mendělejevův chemicko-technologický institut v Moskvě, moskevský Molotovův energetický institut, Ordžonikidzeho inženýrsko-ekonomický institut při moskevském Stalinově institutu oceli, moskevský Kujbyševův inženýrsko-stavební institut a leningradský Kalininův polytechnický institut. Přes prezentovaný úspěch návštěvy československé delegace v Moskvě je nutno připomenout, že tato návštěva byla plánována již od roku 1950, ovšem po tři roky odkládána.³⁸⁴ Československé delegace byla tak jednou z posledních oficiálních školských delegací zemí střední Evropy, která SSSR navštívila: polská delegace odcestovala do SSSR v roce 1949, východoněmecká v roce 1951. Hlavní cíl původního plánu návštěvy vypracovaného ministerstvem v letech 1950–1951 bylo vyslat do SSSR delegaci učitelů a školských pracovníků, kteří se zde měli seznámit s organizací práce v sovětských školách, s Akademií pedagogických věd

³⁸¹ ALEŠ, Jiří: K přednášce soudruha Světlova – O komunistické výchově na vysokých školách. In: *Učit se!*, II, č. 3, s. 10.

³⁸² CONNELLY, J.: *Zotročená univerzita*, c. d., s. 101.

³⁸³ ŠTOLL, Ladislav: Vybudujeme vysoké školy podle sovětského vzoru. *Rudé Právo*, 28. 6. 1953, s. 3.

³⁸⁴ CONNELLY, J.: *Zotročená univerzita*, c. d., s. 92–93.

a odborovým svazem pracovníků osvěty. Kromě delegace učitelů měla být do SSSR vyslána s podobným cílem také delegace univerzitních profesorů a vědeckých pracovníků. Část delegace se měla inspirovat fungováním Akademie věd SSSR v rámci svého působení na přípravě založení československé akademie. Návrh agendy návštěvy československých pracovníků obsahoval reciproční výměny vědeckých pracovníků i studentů a žádost o vyslání pěti sovětských vědeckých pracovníků, kteří měli působit v Československo-sovětském institutu v Praze: „Sovětský institut, který až do vytvoření Akademie věd je samostatným institutem ministerstva školství, věd a umění rozvíjí svou činnost ve čtyřech sektorech. Pro hlavní odvětví tohoto institutu bylo by potřeba několik odborníků ze SSSR.“³⁸⁵ Návštěvy sovětských pedagogů v Československu a československých pedagogů v SSSR spadají do období, kdy se sovětské ministerstvo školství potýkalo s tak obrovskou vlnou zájmu o sovětské školství, že jí nebylo schopno čelit.³⁸⁶ V mnoha případech se tak výměnné pobyty a hostující přednášky neuskutečňovaly podle centrálního plánu a s udělením souhlasu ministerstvem, ale zpravidla se jednalo o výsledky akcí, které byly iniciovány na různých úrovních. Poptávka po sovětském školství v té době převyšovala možnosti uvolnění tolika sovětských pedagogů z jejich pracovišť. Četné oboustranné kontakty však nedokázaly nahradit metodologické vedení, jehož absence byla obecně pociťována. Studentský funkcionář KSČ Jiří Pelikán, který byl vyslán na návštěvu do Moskvy již v roce 1948, byl překvapen volným, téměř neformálním stylem jednání s představitelem Ústředního výboru Komsomolu. Do Prahy si neodvezl žádné metodologické materiály či příručky, „naučil se však základní zásadě sovětizace: základní myšlenky zavádění sovětských modelů se budou muset dotvářet až na místě“.³⁸⁷

Reforma reformovaného

Krátce po založení ministerstva vysokých škol byla v dubnu 1953 sepsána Zpráva o naléhavých potřebách vysokých škol k zajištění studijního roku 1953/1954,³⁸⁸ v níž byly nedostatky let 1949–1952 velmi ostře kritizovány: „Nedostatečnou péčí o vysoké školy byl hrubě porušen zákon o plánovitém proporcionalním rozvoji socialistického hospodářství. To se projevilo již r. 1952 voláním všech resortů po zvýšeném počtu kvalitních vysokoškolsky vzdělaných odborníků. Výsledkem tohoto volání bylo, že místo aby se přikročilo k plánovitému odstraňování vzniklé disproporce, byl bývalému ministerstvu

³⁸⁵ PM JAK: fond *Ústřední školské úřady*, sign. 14M/IA, g3. Plán čs. ministerstva školství, věd a umění o vzájemných stycích mezi vědeckými a školskými pracovníky ČSR a SSSR v roce 1950/1951.

³⁸⁶ CONNELLY, J.: *Zotročená univerzita*, c. d., s. 89.

³⁸⁷ Tamtéž, s. 45.

³⁸⁸ NA: fond *Kulturně propagační oddělení ÚV KSČ*, arch. j. 280, sign. 71-75.

školsství, věd a umění ukládán nekomplexně úkol za úkolem podle toho, jak k tomu vycházela iniciativa z jednotlivých resortů. Vláda postupně jednotlivými usneseními ukládala r. 1952 bývalému ministerstvu školství, věd a umění úkoly, které nebyly zajištěny vládními usneseními ani po stránce hmotné, ani kádrové. [...] Ministerstvo vysokých škol je tak dnes postaveno před velmi odpovědný úkol nejen vybudovat nové vysoké školy po stránce materiální, ale zároveň opatřit pro ně několik set vědecky kvalifikovaných přednášejících především z průmyslu, a to mnohdy v oborech, které se dosud u nás nikdy neuplatňovaly.“³⁸⁹ Kritické hlasy na adresu ministerstva školství a jeho konceptu vzdělávacího systému v novém československém státě však zaznívaly již dříve. Reforma jednotné školy z roku 1948 a posléze i nový vysokoškolský zákon z roku 1950 se například setkal v září 1952 s kritikou předsednictva ÚV KSČ, které rozhodlo o tom, že stávající systém je zapotřebí dále reformovat:³⁹⁰ co nejvíce při úpravě školství zohlednit zájmy národního hospodářství a zároveň co nejvíce implementovat výdobytky sovětského systému. Zavedení devítileté povinné školní docházky totiž oslabilo národní hospodářství, kterému scházely dosud studující ročníky. Závěry zářijového zasedání ÚV KSČ byly realizovány v dubnu 1953 přijetím nového školského zákona č. 31/1953 Sb. ze dne 24. dubna 1953, jímž se opětovně revidoval školský systém a zkracovala povinná základní docházka na osm let i doba studia na dosavadním III. stupni.³⁹¹ Zákon o školské soustavě a vzdělávání učitelů „zcela programově přetřáhal veškeré tradice českého či československého školství a byl opatřením, které vnášelo do celého systému výrazně ideologické pojetí s maximální sovětizací veškerých organizačních principů.“³⁹² Věková nevyzrálость absolventů jedenáctiletých středních škol, kteří odcházeli studovat na vysoké školy, způsobovala značné obtíže v adaptaci na způsob vysokoškolského studia. „Jsou schopni se učit, ale nelze překonat jejich memorovací manýrismus průběhem jednoho roku právě pro jejich nezralost. Tím je prakticky první rok pro vlastní studium ztracen. Je to rok doučovací, jakýsi doplněk střední školy a následky toho sahají ještě hluboko do roku

---

³⁸⁹ Tamtéž.

³⁹⁰ MORKES, F.: *Kapitoly o školství*, c. d., s. 59.

³⁹¹ Osmileté základní všeobecné vzdělání poskytovaly osmileté střední školy či prvních osm postupových ročníků jedenáctileté střední školy, jež nahradila klasická a reálná gymnázia. Z osmého ročníku odcházeli studenti na odborné školy. Tím se všeobecná vzdělávací příprava zkracovala až o dva roky (v případě absolventů gymnázií) oproti reformě z roku 1948, což výrazně uspíšilo nástup studentů do pracovního procesu.

³⁹² Kromě systémových prvků sovětizace, například zavedení povinné výuky ruského jazyka od čtvrté třídy národní školy, se objevují i prvky nesystémové, jejichž zavádění nelze vysvětlit jinak než jako slepé podlehnutí politickému tlaku. V seznamech učebních oborů se tak začaly objevovat i profese typu „lovec velryb“ či „chovatel sobů“. MORKES, F.: *Kapitoly o školství*, c. d., s. 56 a 60 (citace).

druhého“, konstatuje zpráva o činnosti Filozoficko-historické fakulty Karlovy univerzity v roce 1955/1956.³⁹³

Výsledná podoba školského zákona představovala kompromis mezi ministerským návrhem a návrhem prezentovaným ÚV KSČ Gustavem Barešem, který se při svých úvahách věnoval především ideologickému profilu vysokých škol. Gustav Bareš se v oblasti školství výrazně angažoval od roku 1948, přičemž jeho aktivity v této oblasti vrcholily na přelomu let 1950–1951, tedy v době, která byla pro další budoucnost školského systému klíčová. Přestože se Gustav Bareš nedostal k vypracování samostatné školské koncepce, zabýval se velmi vážně jejími ideologickými aspekty. Ideologický spor mezi dvěma koncepcemi vyvrcholil v říjnu roku 1951. Záminkou se stal projev Štollův rektorský projev k zahájení akademického roku 1951/1952, který měl být otištěn v *Tvorbě*. Štoll v něm vystoupil se sebekritikou vyplývající z nově formulovaných sovětských zkušeností: „Dovolte, abych promluvil o jedné důležité otázce. Mám na mysli problém naší výchovy, který jsme si dost neuvědomovali a který byl často redukován jenom na otázku vyučování, což není totéž. Náměstek ministra školství SSSR nedávno poukázal na tuto otázku, na to, že výchovu nelze ztotožňovat s vyučováním již proto, že učit člověka je snazší než vychovávat ho, čili obráceně, že vychovávat je těžší než vyučovat.“³⁹⁴ Zdůraznil, jak zavádějící je zaměňovat tyto dva pojmy. Zatímco na vyučování byl kladen důraz především v minulosti, úkolem dnešní, nové, socialistické společnosti je vychovávat. Vyučování bylo otázkou individualistického přístupu ke společnosti, které bylo diktováno osobními kořistnickými zájmy. Gustav Bareš prostřednictvím Čestmíra Císaře upozornil na „hrubé ideové chyby soudruha Štolla“ spočívající v akcentaci vyučovacích metod na úkor ideového obsahu. I přes tyto nedostatky však Gustav Bareš Štollův text doporučil publikovat, poněvadž Štollových chyb chtěl zřejmě využít v budoucí diskusi o ideové náplni. V rozporu s jeho intencemi však text vyšel s redakčními úpravami a bez problematických pasáží, což bylo zpochybněním neotřesitelné pozice Gustava Bareše a předzvěstí jeho slábnoucího vlivu na vědní a školskou politiku.³⁹⁵

Sověťizace versus sebesověťizace

V socialistickém bloku se dlouho a živě diskutovalo o otázce, zda je nutno při zavádění sovětského vzoru do praxe projít všemi stadii, jimiž musel projít také Sovětský svaz, či zda je možné je „přeskočit“ a napodobovat Sovětský svaz přímo. Při srovnání vývojových etap

³⁹³ A UK: fond FF, k. 751.

³⁹⁴ ŠTOLL, Ladislav: *Výchova a vyučování komunistů*. In: *Tvorba*, roč. XX, 1951, č. 42, s. 999.

³⁹⁵ KNAPÍK, J.: *Kdo spoutal naši kulturu*, c. d., s. 176.

sovětského školství po roce 1918 s vývojem československého školství v letech 1949–1953 vyplývá, že českoslovenští komunisté se vydali spíše první cestou, tedy opakování všech vývojových stadií, jimiž prošel i Sovětský svaz. Paralely postupů při sovětizaci ruských univerzit a vysokých škol můžeme o 30 let později pozorovat v Československu: zrušení právnických fakult, otevření společenskovědních fakult, zřízení fakult pracujících a institutu „rudých profesorů“ (1921–1928) pro výchovu učitelských kádrů marxismu, indoktrinace marxismem, změna sociální skladby, vyhoštění intelektuální elity ve 20. letech, zavedení přijímacího řízení, pozitivní diskriminace dětí z dělnických a rolnických rodin, činnost prověřkových komisí komunistických funkcionářů v čistkách mezi studenty a profesory, tiché opuštění „očisty“ vysokých škol v roce 1931 ohrožující celý vzdělávací systém, vydělování fakult z univerzit a jejich převádění pod resortní ministerstva, racionalizace plánování a převedení vědeckého výzkumu na specializovaná pracoviště a do akademie věd ve 30. letech, zřízení aspirantur s dvouletým kandidátským minimem a dalším rokem pro sepsání práce a obhájení v polovině 30. let, orientace na ekonomii a plánování a jejich specializace, zrušení dělnických fakult a experimentálních způsobů výuky v roce 1940.³⁹⁶ Všechny zmíněné postupy změnily vnější i vnitřní strukturu ruských univerzit a vytvořily de facto nový typ vysokého školství, jak již na konci 30. let konstatoval Otakar Kádner.³⁹⁷ Transformace československého vysokého školství v letech 1949–1953 procházela obdobnými fázemi, jakými procházel i sovětský systém při hledání vlastních nových základů po roce 1917.³⁹⁸ Vyvstává otázka, zda pro komunistické ideology prosazující základní sovětizační principy existovala možnost „velkého skoku“, který by umožnil zavést sovětský systém vysokého školství v Československu jiným způsobem než zhuštěním sovětských zkušeností s transformací vysokých škol do období několika let, aby dostali závazku urychlené výchovy kádrů, neboť museli pracovat s lidským potenciálem, jenž byl k dispozici. Při absenci jasných sovětských direktiv se museli spolehnout na vlastní postupně vytvářený program, v němž se kulturně propagační oddělení jako garant stranické linie pro vysoké školy orientovalo spíše na výchovu marxistických propagandistů v užším systému stranického školství a ministerstvo školství pod vedením Zdeňka Nejedlého neopustilo linii „ideové“ sovětizace, zohledňující současně československé podmínky. V řízení československého školství v letech 1949–1953 se tak prolínala indoktrinovaná sovětizace se „sebeideologizačními“ tendencemi, jejichž základním

³⁹⁶ CONNELLY, J.: *Ztročená univerzita*, c. d., s. 18–59.

³⁹⁷ KÁDNER, Otakar: *Vývoj a dnešní soustava školství*. Část 4. Praha 1938, s. 170 an.

³⁹⁸ Je ovšem pravdou, že ani ruské předrevoluční univerzity nestály na podobných principech jako české – neměly tradici akademické autonomie, její profesori nevolili své akademické funkcionáře. CONNELLY, J.: *Ztročená univerzita*, c. d., s. 49.

východiskem byl formulovaný požadavek na výchovu nové inteligence v období dalšího budování socialismu. Podobu jeho transformace ovlivňovaly – stejně jako v jiných společenských sférách – rozdílné přístupy v otázce míry kontinuity s předúnorovým obdobím související s mocenskými boji uvnitř komunistické strany mezi levicovými radikály a zastánci opuštěné linie „československé cesty“. Významným aspektem sovětizace československého školství se staly přímé předválečné a válečné zkušenosti se sovětským prostředím, jež prožila většina komunistických ideologů, kteří spoluurčovali jeho směřování. Vysokoškolský zákon z roku 1950 zavádějící do československého prostředí nový systém akademického vzdělávání a zejména školský zákon z roku 1953, k jehož podepsání byl ze Slovenska povolán pedagog a politický pracovník Ernest Sýkora, neboť nejen Zdeněk Nejedlý ale i Ladislav Štoll s ním zřejmě nechtěli být spojováni, představovaly vrcholné akty sovětské indoktrinace ve školství.

3.c Vysoká škola politických a hospodářských věd. Model marxistického vzdělávání

Založení a poslání

Hlavní poslání, jež měla naplňovat Vysoká škola politických a hospodářských věd, charakterizoval 10. října 1949 v zahajovacím rektorském projevu Ladislav Štoll: „Škola má vychovávat nový typ socialistické inteligence, s lidem úzce sžitou a lidu ze všech sil obětavě pomáhající.“ Novou inteligenci přitom charakterizuje společenská angažovanost („zejména posluchači naší školy musí intensivně žít veliké otázky naší doby a účastnit se prakticky společenského života a plnit tak na svých úsecích praktické úkoly výstavby socialismu“ a „naučit se jak změnit svět, jak jej učinit lepším, radostnějším, jak učinit naše národy šťastnější“), hluboké studium marxismu-leninismu („budeme se učit myslit a jednat v duchu [...] nejpravdivějšího světového názoru marxismu-leninismu“) a vědecká angažovanost („s napětím sledovat krok za krokem ono veliké objevitelské dílo sovětské vědy“ a „učit se *tvůřivě* pracovat jako praví žáci velikých socialistických klasiků“, jejíž předpokladem je pilné studium „jazyka Říjnové revoluce“). Splnění těchto výchovných úkolů představuje předpoklad vytvoření socialistické inteligence: „Náš lidově demokratický stát, náš obětavě pracující lid potřebuje vzdělané hospodáře, politiky, diplomaty, novináře, kteří by před světem hrdě a důstojně representovali jeho veliké historické dílo.“ Štoll dále zdůraznil, že „slavný 25. únor“ ukončil epochu antagonistického vztahu mezi „lidmi tvořivé fyzické práce a duchovní práce“ a za nový úkol vysokých škol

označil výchovu „nového typu vzdělaného člověka“.

V úvodu se Ladislav Štoll celkem formálně vyrovnal s otázkou vzniku Vysoké školy politických a hospodářských věd reorganizací, resp. zrušením tří existujících škol, Vysoké školy politické a sociální v Praze (VŠPS), Vysoké školy hospodářských věd (VŠHV), přičemž o Vysoké škole sociální v Brně se ani nezminil. „Tato reforma neznamená, že by jedna škola pohlcovala školu druhou, nýbrž [...] znamená vytvoření úplně nového učiliště, které bylo vyvoláno v život nezbytnými potřebami našeho lidově demokratického státu, našeho lidu, pracujícího na díle socialistické přestavby celé společnosti.“³⁹⁹ Ze zdůvodnění tedy vyplývá, že rušené školy se s poúnorovými společenskými potřebami rozešly, a proto byly určeny reorganizací k zániku přesto, že tyto školy museli v důsledku politických prověrek opustit neprověřeni studenti i pedagogové. Takové řešení se mohlo jevit poněkud překvapivým v souvislosti s činností Vysoké školy politické a sociální, jež byla založena v roce 1945 za přímé účasti komunistické strany a komunisty významně ovlivňována. Její rozchod s aktuálními potřebami doby spočíval v pěstování „mnoha z buržoasních pavěd“,⁴⁰⁰ především sociologie. Podle oficiální stranické vědní linie však také samy sociální vědy ztrácely v novém systému své opodstatnění, poněvadž nová společnost byla ustavena na základech, které znamenaly konec sociálních a společenských antagonismů, jejichž studium by bylo zapotřebí.⁴⁰¹ Naopak zrušení Vysoké školy hospodářských věd, do roku 1948 Vysoké školy obchodní založené v roce 1919, bylo v souladu s obecnými proklamacemi diskontinuity s prvorepublikovou „buržoazní“ výchovou („VŠHV byla zatížena starým kapitalistickým pojetím hospodářského studia“⁴⁰²). Výuka na těchto školách se v roce 1949 rušila počínajíc prvním ročníkem, tzn. že jejich činnost s reformovanými učebními plány pokračovala paralelně s činností VŠPHV až do roku 1952. Činnost Vysoké školy sociální v Brně poskytující jen dvouleté vzdělávání zanikla již na konci akademického roku 1949/1950. Ačkoli Ladislav Štoll v rektorském projevu vyjádřil minimální míru návaznosti s Vysokou školou politickou a sociální, již byl profesorem a poúnorovým rektorem, v praxi se v mnoha ohledech kontinuita projevovala. Na VŠPHV

---

³⁹⁹ ŠTOLL, Ladislav: O socialistickou inteligenci. Rektorský projev prof. L. Štolla ze dne 10. října 1949 při zahájení Vysoké školy politických a hospodářských věd. In: *Tvorba*, roč. XVIII, č. 42, 1949, s. 981–984.

⁴⁰⁰ A UK: fond FF, k. 771. Zpráva o činnosti VŠPHV v letech 1949–1953. Srv. komentovanou edici dokumentů KAVKA, František – ZILYNSKÁ, Blanka: Jak a proč vznikla Vysoká škola politických a hospodářských věd v Praze a co bylo důvodem jejího zániku? In: *AUC-HUCP*, 1–2 (2002), s. 149–171.

⁴⁰¹ Digitální parlamentní knihovna: NS RČS 1948–1954, tisk 356, vládní návrh zákona o zřízení VŠPHV, http://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0356_00.htm

⁴⁰² A UK: fond FF, k. 771. Zpráva o činnosti VŠPHV 1949–1953.

působili někteří pedagogové a významný počet absolventů VŠPS a také organizační systém výuky byl do značné míry převzat z VŠPS, samozřejmě s předpokladem jeho převedení na marxistický základ.

Budování marxistické vysoké školy

Budování politicky exponované školy probíhalo pod přísnou ideologickou kontrolou KSČ. VŠPHV byla administrativně a ekonomicky řízena ministerstvem školství (měla statut veřejné vysoké školy) a současně (nebo spíše především) ji po stránce obsahové a kádrové řídil ÚV KSČ, resp. jeho kulturně propagační oddělení. Stranická rozhodnutí ovlivňovala výběr studentů i pedagogů, ustavení učebních plánů, metodické vedení výuky i organizaci studia. Podle usnesení předsednictva ÚV KSČ z června 1949 mělo být pro studium na VŠPHV vybráno v každém roce přibližně tisíc posluchačů s vhodným kádrovým prospěchem. Zároveň byl budován základ pedagogického sboru, jehož ideologické jádro tvořili političtí pracovníci strany. Nejvýznamnější skupinou byli pedagogové Vysoké školy politické a sociální (Pavel Hrubý, Jiří Hájek, Ladislav Štoll, Vladimír Tardy, Jaromír Korčák, Rudolf Turčín a její absolventi Jaroslav Kladiva, Jindřich Srovnal, Antonín Červinka), výuku historie a filozofie zajišťovali pedagogové a absolventi Filozofické fakulty Univerzity Karlovy (Oldřich Říha, Josef Macek, František Graus, Koloman Gajan, Jan Pečírka, Josef Kočí, Josef Polišenský, Marie Husová, Ladislav Rieger, Vladimír Ruml, Karel Kosík). Ze státních a stranických ústředních institucí posílili učitelský sbor Vladimír Kadlec, Ota Šik, Karel Kreibich, Ervín Polák, Pavel Levit, Alfred Dressler⁴⁰³, Štěpán Plaček,⁴⁰⁴ Jindřich Zelený, Lubomír Sochor, z Ústřední politické školy KSČ političtí ekonomové Miroslav Kadlec a Felix Oliva. Z Vysoké školy hospodářských věd byli převedeni jen Leontij Kopeckij a Jan Rek pro výuku ruského jazyka. Zároveň byly ustaveny první katedry – ekonomie, všeobecných dějin, dělnického hnutí, lidové demokracie, filozofie a jazyků.

V prvním akademickém roce, do něhož nastoupilo 51 % maturantů a 49 % nematurantů z celkového počtu 1 053 posluchačů,⁴⁰⁵ včetně prvních 32 absolventů dělnických kurzů,

---

⁴⁰³ Současně působil na ministerstvu spravedlnosti ve funkci náměstka. V 50. letech byla „odhalena“ jeho kolaborantská minulost, byl vyloučen ze strany a propuštěn z ministerstva. Viz KNAPP, V: *Proměny času*, c. d., s. 121.

⁴⁰⁴ Štěpán Plaček, vedoucí školského oddělení ministerstva spravedlnosti a vysoký funkcionář Státní bezpečnosti, byl již v listopadu 1949 zatčen jako „jugoslávský agent“. Viz TOMEK, Prokop: *Život a doba ministra Rudolfa Baráka*. Praha: Vyšehrad 2009, s. 20.

⁴⁰⁵ Podle sociální stratifikace 52 % posluchačů VŠPHV byly osoby dělnického původu, 10 % rolnického a 21 % tzv. pracující inteligence. NA: fond *Kulturně propagační oddělení ÚV KSČ*, arch. j. 321. Zpráva o přípravě náboru studentů do příštího ročníku VŠPHV.

probíhala výuka podle učebních plánů schválených kulturně propagačním oddělením sekretariátu ÚV KSČ. V zimním semestru: politická ekonomie (4 hodiny týdně), hospodářský a politický zeměpis (4 hodiny týdně), kapitoly ze světových dějin třídních bojů a revolucí (4 hodiny týdně), české a slovenské dějiny do r. 1848 (2 hodiny), dějiny států SSSR (2 hodiny), úvod do filozofie (1 hodina), kapitoly z dějin filozofie (3 hodiny), problémy současné politiky (1 hodina), čeština/slovenština (2 hodiny), ruština (2 hodiny a 30 hodin opakovacích kroužků), obrana státu (2 hodiny, lektor ministerstva obrany), branná výchova (2 hodiny), semináře a cvičení z politické ekonomie a všeobecných dějin (4 hodiny). V letním semestru: politická ekonomie, (4 hodiny), dějiny hospodářské nauky (2 hodiny), hospodářský a politický zeměpis (4 hodiny), české a slovenské dějiny do r. 1918 (3 hodiny), dějiny mezinárodního dělnického hnutí (4 hodiny), dějiny VKS(b) (1 hodina), stát a právo (3 hodiny), kapitoly z dějin filozofie (2 hodiny), dále podle zimního semestru, seminář z všeobecných dějin byl nahrazen dějinami mezinárodního dělnického hnutí.⁴⁰⁶

Obsahová koncepce školy se budovala postupně a byli k ní přizváni přítomní sovětsí profesoři. Učební plány – podle sovětského vzoru s přihlédnutím k československým podmínkám a potřebám – předkládalo vedení VŠPHV sekretariátu ÚV KSČ k připomínkám a posléze ke schválení. Rámcová organizace studia vycházela ze struktury dvou dvouletých cyklů, tedy obdobně jako na rušené Vysoké škole politické a sociální. Po prvních dvou letech činnosti školy posluchači absolvovali tzv. společný základ, který se završoval první státní zkouškou z politické ekonomie, dějin státního zřízení (neboli lidových demokracií), historie a dialektického materialismu. V průběhu druhého školního roku se připravovalo dotvoření celého čtyřletého výukového programu, v jehož rámci se uvažovalo – v kontextu výuky společenských nauk (tj. základů marxismu-leninismu), jež byla zavedena na všech vysokých školách – o zachování společného dvouletí nebo alespoň prvního společného ročníku jako specifické formy tohoto studia na VŠPHV. Nakonec však převládla „oborová“ koncepce v podobě zavedení odborné specializace již od prvního ročníku, a to v důsledku kritických připomínek hospodářských ministerstev, které tříletou (či jen dvouletou) specializaci označovaly za nedostatečnou.

Dvě koncepce

V souladu s úkolem o výchově dělnické inteligence bylo studium na Vysoké škole politických a hospodářských věd orientováno zejména na studenty z dělnického prostředí a jejich proškolení pro vyšší funkce v hospodářské, státní a veřejné správě. Vedení školy

⁴⁰⁶ NA: fond Sekretariát ÚV KSČ, 1945–1951, sv. 4, arch. j. 86, bod 10. Program přednášek pro 1. ročník VŠPHV.

se ovšem současně netajilo aspiracími vybudovat postupnými kroky z VŠPHV elitní stranickou vysokou školou pro rozvíjení vědeckého marxistického bádání. Tyto dvě do značné míry protichůdné tendence – postavení VŠPHV v systému školení dělnických kádrů na straně jedné a koncepce „přerůstání“ VŠPHV v elitní stranickou vysokou školu na straně druhé (mj. i ve smyslu „přerůstání“ dočasného charakteru v trvalý) – způsobovaly jednak jisté zmatení v prezentaci školy navenek a samozřejmě i konkrétní obtíže části posluchačů se zvládnutím učiva. Na jedné straně se pro ně zřizovala doplňující výuka základů pravopisu a matematiky, na straně druhé měli prokázat znalosti z vysoce teoretických filozofických oborů. Nárokům, které byly na posluchače s neúplným středním vzděláním v souladu s elitní koncepcí kladeny, nedokázali navzdory ideologickému přesvědčení a studijní kázni ve své většině dostát. Přes všechnu snahu byla v období 1951/1952 „elitní stranická koncepce“ sebekriticky označena za neúspěšnou a byla postoupena Ústřední politické škole. „Dosud bylo předpokládáno, že z VŠPHV bude jednou Vysoká škola strany, proto byla škola podřízena přímo aparátu ÚV KSČ. [...] Vedení školy [...] spolu se zástupci Ústřední politické školy strany dospělo k závěru, že tendence vývoje školy nesměruje k Vysoké politické škole strany, i když při vybudování Vysoké stranické školy by zajisté mohla pomoci část pedagogicko-vědeckých kádrů VŠPHV. Vylučuje to masový charakter školy a výběr studentů.“⁴⁰⁷ I při částečné sebekritické reflexi však vedení školy označilo pravého viníka neúspěchu: „V důsledku nesprávných metod, které zaváděl Slánský v aparátě ÚV KSČ, lze říci – jak soudruh Gottwald kritisoval již na zasedání ÚV KSČ v září 1951 –, že i naše škola se velmi často dostala do situace, že nevěděla, koho vlastně poslouchat.“⁴⁰⁸ Neprosazení „elitní stranické koncepce“ se ukázalo být jako určující z hlediska dalšího vývoje školy. V soutěžení o stranickou vysokou školu zvítězilo pojetí transformace Ústřední politické školy ve Vysokou stranickou školu při Ústředním výboru Komunistické strany Československa jako přísně výběrové školy pro funkcionáře strany s politickou praxí, jež bylo formulováno usnesením ÚV KSČ z 19. ledna 1953. Kontinuitu reprezentovali někteří pedagogové a absolventi VŠPHV, kteří byli k výuce na Vysoké škole stranické (politické) přizváni.

Vědecká angažovanost

„Elitní stranické koncepci“ odpovídal i přísný výběr pedagogů VŠPHV.⁴⁰⁹ V „zakládající skupině“ se objevují jména marxisticky orientovaných odborníků: ekonomové Felix Oliva,

⁴⁰⁷ A HMP: fond VŠPHV, k. 14. Vývojové perspektivy Vysoké školy polit. a hospod. věd.

⁴⁰⁸ Tamtéž.

⁴⁰⁹ Viz též DEVÁTÁ, M.: Vysoká škola politických a hospodářských věd (1949–1953), c. d., s. 436 an.

Pavel Hrubý, Vladimír Kadlec, Antonín Hodek, historici Josef Macek, František Graus, Oldřich Říha, Josef Polišenský, Koloman Gajan, filozofové Vladimír Tardy, Ladislav Rieger, Jindřich Srovnal, Karel Kosík, Jindřich Zelený, na katedře dělnického hnutí působili Jiří Hájek, Jaroslav Kladiva, Jaroslav Vozka, na katedře lidové demokracie Pavel Levit, Květoslav Inneman, Vladimír Procházka, Radim Foustka, dále např. Leontij Kopeckij jako vedoucí katedry jazyků. Ti byli doplněni o výraznou skupinu asistentů, jimiž byli převážně čerství absolventi vysokých škol, zejména Vysoké školy politické a sociální: Oto Šik, Luděk Urban, Richard Wagner, Karel Kouba, Miroslav Tuček, Věněk Šilhán, Vladimír Kašík, František Červinka, Alexandr Ort, Ladislav Tondl, Ján Grónský, Ivan Sviták, Jiří Cvekl, Milan Machovec, Miroslav Jauris, a další. Na škole působili i studenti vyšších ročníků VŠPS, převážně ve funkci tzv. třídního asistenta, jež souvisela se specifickým způsobem organizace výchovy vzhledem k specifickému výběru posluchačů. V listopadu 1950 provedli ve škole pracovníci kulturně propagačního oddělení průzkum, z jehož závěrečné zprávy vyplývají některé zjištěné nedostatky a navrhovaná opatření. Ohledně organizačního zajištění bylo konstatováno, že „škola má pouze tři řádné profesory, soudruhy Štolla, Hájka a Olivu. Plně pracuje jen s. Oliva, vedoucí profesora katedry politické ekonomie.“ Chod ostatních kateder zajišťují asistenti, kteří přednášejí, vedou semináře, zkoušejí „a vykonávají vůbec veškeré práce profesorů a docentů. [...] Vážným nedostatkem je jejich malá pedagogická praxe a u většiny také malá politická zkušenost.“ Obdobně se vyjadřovala i přehledová zpráva VŠPHV: „Průměrný věk pracovníků na katedrách je neobyčejně nízký, a tak přes nadprůměrné schopnosti má většina těchto pracovníků velmi málo vědeckých a pedagogických zkušeností, stejně tak tomu je i s politickou praxí. Pracovníci kateder jsou všichni členy KSČ. Z celkového počtu 43 vědeckých zaměstnanců na katedrách je však 14 bývalých soc. demokratů.“⁴¹⁰ V roce 1951 byl průměrný věk asistentů 27 let, odborných asistentů 32 let a docentů 35 let, což představovalo i celkový průměrný věk celého pedagogického sboru.⁴¹¹ Na konci prvního akademického roku zajišťovalo výuku na VŠPHV celkem 59 pedagogických sil, jejichž počet se postupně zvyšoval až na konečných 245. Počínaje studijním rokem 1951/1952 VŠPHV umožňovala zvyšování odbornosti svých pedagogů a absolventů v rámci

⁴¹⁰ A HMP: fond VŠPHV, k. 14. Organizace a řízení školy (1950), kpt. Politické složení a úroveň pracovníků na katedrách (nesignováno), s. 46.

⁴¹¹ A HMP: fond VŠPHV, k. 14. Příloha č. 3 k dopisu Klementu Gottwaldovi z 7. 12. 1951 – Statistické přehledy o vědeckých a pedagogických silách na VŠPHV. Stav k 1. 11. 1951. Například na katedře filozofie, která spoluzajišťovala výuku marxismu-leninismu, byl průměrný věk pedagogů 29 let. A UK: fond FF, k. 771. Závěrečné hodnocení práce na VŠPHV (katedra filozofie).

vědeckých aspirantur.

Dobové heslo politické angažovanosti vědy pedagogové Vysoké školy politických a hospodářských věd naplňovali v první linii. Prostor pro vyjádření poskytla první ideologická konference vysokoškolských vědeckých pracovníků, která se konala v Brně od 27. února do 1. března 1952 na počest 4. výročí „únorového vítězství“ a Stalinových 72. narozenin a již se aktivně zúčastnilo několik předních pedagogů VŠPHV. V plénu konference vystoupil rektor Ladislav Štoll s referátem *Věda jde s lidem* a Josef Macek, děkan fakulty společenských věd, v sekci společenských věd s diskusním příspěvkem o dosažení „dialektického spojení“ vědy s praxí. Podle autora spočívalo ve spojení vědecké práce s praktickou politickou činností, ve volbě aktuálních „žhavých“ témat, jež „přímo bolí každého našeho pracujícího člověka“ a v popularizaci vědeckých poznatků, tj. „propagandistickou činností“, ve které má být následován příklad Zdeňka Nejedlého a Klementa Gottwalda.⁴¹² Ve vystoupení uvedl i příklad takové popularizace, kterou ve spolupráci se Socialistickou akademií zorganizovala VŠPHV v jednotlivých regionech: přednáškový cyklus *Naše národní tradice* vystavěný na díle Aloise Jiráska.⁴¹³ Účastníci na závěr konference přijali společné prohlášení: „My, vědečtí pracovníci československých vysokých škol a jiných vědeckých pracovišť [...] došli jsme k přesvědčení, že kosmopolitismus, buržoasní nacionalismus, pseudovědecký objektivismus a různé jiné cynické a lživědecké tendence představují zákeřné a rozkladné ideologické vlivy, které je třeba s veškerou rozhodností ze všech oborů vědy a vzdělání vymycovat.“⁴¹⁴

Ve smyslu této výzvy byla uskutečněna na fakultě společenských věd Vysoké školy politických a hospodářských věd v květnu 1952 pracovní konference historiků, na níž se analyzovaly především kosmopolitní tendence, jimiž „buržoasní historikové zamořovali naše národní dějiny“.⁴¹⁵ Přednášející se přihlásili k pojetí Kopeckého hlavního referátu na brněnské ideologické konferenci rozpracováním jeho hlavních ideologických výzev („celá

⁴¹² MACEK, Josef: O popularizaci společenských věd. In: *Marxisticko-leninskou ideovostí*, c. d., s. 198–201.

⁴¹³ Přednášky vyšly v letech 1951–1952 v devíti dílech, viz KAVKA, František: *Z dějin českého národa, 1. část: Staré pověsti české*. Praha: Osvěta 1951; MACEK, Josef: *Z dějin českého národa, 2. část: Mezi proudy*. Praha: Osvěta 1951; týž: *Z dějin českého národa, 3. část: Proti všem*. Praha: Osvěta 1951; VÁVRA, Jaroslav: *Z dějin českého národa, 4. část: Bratrstvo*. Praha: Osvěta 1951; KOČÍ, Josef: *Z dějin českého národa, 5. část: Temno*. Praha: Osvěta 1951; týž: *Z dějin českého národa, 6. část: Skaláci*. Praha: Osvěta 1951; CHARVÁTOVÁ, Libuše – KODEDOVÁ, Oldřiška – URBANOVÁ, Zora – MEJDŘICKÁ, Květa: *Z dějin českého národa, 7. část: F. L. Věk*. Praha: Osvěta 1952; ČERVINKA, František: *Z dějin českého národa, 8. část: U nás*. Praha: Osvěta 1952; ČERVINKA, František: *Z dějin českého národa, 9. část: Z ovzduší barikád*. Praha: Osvěta 1952. Ve druhém vydání vyšly všechny díly v roce 1955 v nakladatelství Orbis.

⁴¹⁴ MACEK, J. (ed.): *Proti kosmopolitismu ve výkladu národních dějin*, c. d., s. 10.

⁴¹⁵ Tamtéž.

ta lžilegenda o Masarykovi, Benešovi a Štefáníkovi jako osvoboditelích byla vpravdě kolosálním podvodem, jehož smyslem bylo [...] potlačit význam Velké říjnové revoluce“; „byla směle vypěstěna lživá legenda o Wilsonovi jako dárci čs. Svobody [...] a soustavně snižován význam domácího odboje“),⁴¹⁶ včetně odsouzení „agentů západního imperialismu, [...] zrádných band titovců, rajkovců, trajčo-kostovců a pod., a u nás bandy Slánského, Švermové, Šlinga, Clementise a spol.“.⁴¹⁷ Sborník vybraných příspěvků vyšel knižně a byl dedikován k 75. narozeninám Zdeňka Nejedlého, „neúnavného bojovníka proti kosmopolitismu, věrného strážce našich národních a revolučních tradic“.⁴¹⁸ Josef Macek v hlavním referátu odsoudil kosmopolitní charakter Gollovy školy a jeho žáků (Pekaře, Šusty, Chaloupeckého) interpretující vývoj českých dějin v absolutní závislosti na západních vlivech zcela potlačující autonomní český vývoj a jeho myšlenkový přínos světovým dějinám. Hlavní kritika směřovala k „odhalovaným“ Masarykovým kosmopolitním tendencím, ať již v podobě „poníženého uklánění francouzským diplomatům“, jeho podílu na zrodu „wilsonovské legendy“ či sdílení panevropských myšlenek jako „kontrarevolučního svazku evropské buržoasie“.⁴¹⁹ V příspěvcích se objevují některá ideologická schémata, např. o zradě české buržoasie, jež „donutila legionáře prolévat krev za zájmy mezinárodní imperialistické kontrarevoluce [...] v boji [...] proti svým nejlepším přátelům – proti proletářům široké ruské země“ a o „veliké pravdě, že bez Velké říjnové socialistické revoluce by nebylo Československa“, jež se udržela v marxistické historiografii až do pozdní normalizace.⁴²⁰ Podle Jiřího Hájka se historici a filozofové přednášející na VŠPHV soustředili na formulování podstaty pokrokových tradic v našich národních dějinách v dobovém ideologickém rámci. „I když jsme se pokoušeli čelit současným vulgarizacím, byli jsme bona fide poplatní stereotypům stalinismu, jež jsme dokládali selekcí pečlivě vyhledaných faktů.“⁴²¹ (Do boje proti kosmopolitismu se v následujícím roce zapojila i katedra českého a slovenského jazyka a literatury seminářem s ústředním tématem Z historie bojů proti kosmopolitismu a za opravdové vlastenectví v české a slovenské literatuře 19. a 20. století.⁴²²) Význam konference reflektoval František Kavka jako „vrchol veřejného vystoupení historiků VŠPHV na poli marxisticko-leninského

⁴¹⁶ KOPECKÝ, V.: *Proti kosmopolitismu jako ideologii*, c. d., s. 16.

⁴¹⁷ Tamtéž, s. 9.

⁴¹⁸ MACEK, J. (ed.): *Proti kosmopolitismu ve výkladu národních dějin*, c. d., s. 10.

⁴¹⁹ MACEK, Josef: *Proti kosmopolitismu ve výkladu národních dějin*; HÁJEK, Jiří: *Wilsonovská legenda*; KLADIVA, Jaroslav: *Boj KSČ proti kosmopolitismu*. In: *Tamtéž*, s. 12–46, 111–121, 122–132.

⁴²⁰ OLIVOVÁ, Věra: *Kosmopolitismus ve výkladu vzniku ČSR*. In: *Tamtéž*, s. 79–110.

⁴²¹ HÁJEK, J.: *Paměti*, c. d., s. 193.

⁴²² A UK: fond FF, k. 770. Návrh na řízení literárního semináře z 23. 9. 1952.

dějepisectví, ale současně i labutí píseň školy“, jež souvisela s „popřením“ svého ideového tvůrce Rudolfa Slánského.⁴²³

Společensko-politická determinace

Přímé napojení Vysoké školy politických a hospodářských věd na vedení komunistické strany v době tzv. zostřování třídního boje mělo své bezprostřední i nepřímé důsledky. Hledání nepřítele ve stranických kruzích našlo svůj obraz také na této politicky exponované škole. Obětí „politického procesu“ na úrovni VŠPHV se stal její tajemník Vilém Fuchs, obviněný z „diktátorských“ metod charakteristických pro „Slánského kliku“. Byl stranickou organizací vyloučen ze školy a poslán na roční lhůtu do výrobního procesu.⁴²⁴ Do soukolí připravovaných politických procesů s komunistickými elitami spadli marxistický politický ekonom Pavel Hrubý a krátce zatčeni byli též národohospodář Vladimír Sedlák a generál Jaroslav Procházka, který na VŠPHV přednášel dějiny Sovětského svazu. V procesu se Slánským byli odsouzeni a popraveni novinář a pedagog Vysoké školy politické a sociální André Simone a Vladimír Clementis, bezplatný řádný profesor VŠPS pro obor mezinárodní a zahraniční politika. Od prosince 1949 byl vězněn profesor politických dějin VŠPS Josef Borovička, jenž byl v červenci 1950 odsouzen za udržování styků s Hubertem Ripkou (rovněž působícím na VŠPS) po jeho emigraci.⁴²⁵ Nepřímým, ale pro VŠPHV fatálním důsledkem politických stranických represí představoval pád bývalého generálního tajemníka strany, s jehož jménem byla škola spojována. Přímé vazby školy s politickými špičkami KSČ měly ambivalentní důsledky – na jedné straně představovala přímá stranická podpora VŠPHV různé studijně-organizační vymoženosti, na druhé straně politický pád Rudolfa Slánského a dalších komunistických ideologů z kulturně propagačního oddělení ÚV KSČ značně otrásl „protekčním“ postavením této školy. „Na základě výzvy soudruha presidenta Kl. Gottwalda, aby byla řádně osvětlena činnost zrádce Slánského“, adresovali posluchači hospodářské fakulty VŠPHV – „po dlouhých poradách“ a „činíce zadost své povinné bdělosti“ – ústřednímu výboru strany zprávu, v níž upozorňovali „na jeden zvlášť významný úsek jeho práce“, tj. podíl na vzniku a řízení Vysoké školy politických a hospodářských věd. V souladu s „odhalováním“ nesprávných tendencí předkládali straně nové potenciální oběti: „Nyní, když Slánský byl odhalen, jsou naše obavy [z nesprávného vedení školy] hlubší a

⁴²³ KAVKA, František: Historie na Vysoké škole politických a hospodářských věd. In: BENEŠ, Z.-JIROUŠEK, B. – KOSTLÁN, A. (eds.): *František Graus*, c. d., s. 38.

⁴²⁴ A HMP: fond VŠPHV, k. 12. Anonymní dokument Vývoj VŠPHV 1949–1952. Více viz dále.

⁴²⁵ Více viz LACH, Jiří: Historik Josef Borovička a československá společnost po roce 1945. In: *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Politologica* 3 (2004), s. 181–189.

naléhavější. Je totiž všeobecně známo, že Slánský byl spolutvůrcem naší školy, že byl přímo jejím protektorem. A také všichni naši vedoucí učitelé a profesori byli s ním neustále v nejužším styku, jak to do nedávna veřejně prohlašovali. A právě tato nejpodezřelejší okolnost nás vede k závěru, že stav naší fakulty je výsledkem buď neschopnosti, nebo nejprohnanější sabotáže. [...] Nemůžeme zůstat dále na pochybách, to je nesnesitelné. Chceme jít pevně po linii, kterou nám ukazuje náš milovaný prezident soudruh Gottwald [...], a proto Vás žádáme o brzké zjednání jasna.“⁴²⁶ Tragický dokument dobové manipulace vedoucí až k popření osobnostní integrity byl případ posluchače VŠPHV Tomáše Frejky, který se na veřejné schůzi školy zřekl – ať již z přesvědčení či vynuceně – svého otce Ludvíka Frejky odsouzeného a popraveného v procesu se Slánským.

Vytvoření fakult a problém ekonomického směru výuky

Na počátku akademického roku 1951/1952 byly v rámci školy ustaveny tři fakulty (hospodářská, politicko-diplomatická a společenských věd), zřízena děkanství, reorganizován rektorát a schváleny fakultní učební plány.⁴²⁷ Současně byly rozděleny dosavadní katedry na jednotlivé fakulty, přičemž tzv. marxistické katedry (katedra dějin VKS(b) a KSČ, katedra filozofie a katedra politické ekonomie) a katedry jazyků zajišťovaly výuku na všech fakultách. V personálně-organizačních i výukových záležitostech byly zohledněny závěry podrobného průzkumu, jež v listopadu 1950 na VŠPHV provedla skupina pracovníků kulturně propagačního oddělení ÚV KSČ. Průzkum, jehož výsledkem bylo 110 (!) dílčích zpráv, měl formulovat problémy a „pomoci škole překonati některé její počáteční obtíže a nedostatky“. Na základě předložené kontrolní zprávy vydal sekretariát ÚV KSČ 13bodové usnesení, v němž uložil kulturně propagačnímu oddělení, ministerstvu školství a vedení školy zajistit zejména personální stránku výuky, koordinaci výuky na VŠPHV a Ústřední škole politické KSČ, výukové a ubytovací kapacity, organizační úpravy v souvislosti s plánovaným vznikem fakult, apod.⁴²⁸

Vedení školy ve směrných náborových číslech plánovalo pro hospodářskou fakultu VŠPHV polovinu všech nových uchazečů, tj. asi 500 studentů, a přibližně stejný podíl stávajících studentů v rámci jejich administrativního rozřazení podle vybrané specializace, pro politicko-diplomatický směr mělo být vybráno 30 % uchazečů a 20 % pro fakultu společenských věd. Fakulta společenských věd měla vychovávat „mladé vědecké

⁴²⁶ NA: fond *Kulturně propagační oddělení ÚV KSČ*, arch. j. 321. Nedatovaný a nesignovaný dokument.

⁴²⁷ Výnosem MŠVU 25. 10. 1951, č.j. 98228/51-IV/3.

⁴²⁸ NA: fond *Sekretariát ÚV KSČ 1945-1951*, sv. 29, arch. j. 167, bod 21. Výsledky průzkumu na VŠPHV (1951).

pracovníky marxisty pro pedagogickou a vědeckou práci na vysokých školách III. stupně, politických školách a vědeckých ústavech“, dále novináře, rozhlasové a osvětové pracovníky a její studijní program byl nejvíce orientován na teoretické marxistické studium. K osvojení marxistického vědeckého světového názoru a jeho aplikování v metodách vědecké práce mělo přispívat studium politické ekonomie, filozofických disciplín (dialektický a historický materialismus, dějiny filozofie, boj na ideologické frontě). Výuka dějin (zejména moderních po r. 1848) a především dějiny VKS(b) a KSČ měly studentům osvětlit „strategii a taktiku dělnické třídy v proletářské revoluci a v budování socialismu“. ⁴²⁹ Studium na společenské fakultě se završovalo soubornou státní zkouškou z politické ekonomie, dialektického materialismu a dějin KSČ.

Na politicko-diplomatické fakultě byly otevřeny dva směry – čtyřletý politicko-diplomatický a tříletý politicko-správní (se společnými úvodními dvěma ročníky a společnou první soubornou zkouškou z politické ekonomie, historických a právních věd). Čtyřleté studium mělo kvalifikovat absolventy k diplomatické službě, k práci v zahraničních rubrikách tisku a rozhlasu a k novinářské praxi pro obor vnitřní a zahraniční politiky. Závěrečnou druhou soubornou zkoušku skládali posluchači z mezinárodně politických, správních a historických věd. Politicko-správní studium bylo orientováno pro kvalifikaci politických pracovníků ve státní správě (ministerstva, ústřední úřady, národní výbory). Po druhém ročníku měli posluchači absolvovat praxi v okresních národních výborech, aby poznali obsah a metody práce nižších orgánů státní správy. Závěrečná souborná zkouška se skládala ze správních, hospodářských a historických věd. Také na nejpočetnější hospodářské fakultě probíhalo společné studium v prvních dvou letech završené první soubornou zkouškou z politické ekonomie a dialektického a historického materialismu. Ve třetím roce se studium mělo členit do jednotlivých směrů (průmysl a doprava, finance, obchod – s další specializací na vnitřní či zahraniční v posledním ročníku, plánování a politická ekonomie). ⁴³⁰ První dva ročníky byly věnovány prohlubování všeobecných politických znalostí, „neboť pouze politicky uvědomělý,

⁴²⁹ Studijní předměty fakulty společenských věd: české a slovenské dějiny, světové dějiny, dějiny VKS(b), dějiny KSČ, politická ekonomie, základy plánování a socialistické ekonomiky, zeměpis, základy dialektického materialismu a logika, dialektický a historický materialismus, dějiny filozofie, boj na ideologické frontě, kulturní kapitoly, základy státu a práva a státního zřízení, pedagogika / novinářství, ruština, druhý jazyk, výběrový seminář, vojenská příprava.

⁴³⁰ Studijní „politické“ předměty oboru politická ekonomie: dějiny VKS(b), vedoucí úloha strany v hospodářství, třídní boje v období kapitalismu, dějiny KSČ a 1. republiky, dialektický a historický materialismus, politická ekonomie, seminář ke „Kapitálu“, seminář z politické ekonomie socialismu, dějiny hospodářství ČSR, dějiny hospodářství SSSR, nejdůležitější hospodářské jevy v období všeobecné krize kapitalismu, kritika buržoasních národohospodářských teorií, metodika přednášení politické ekonomie.

politicky hodnotící a politicky rozhodující hospodářský odborník může být skutečně platným budovatelem socialismu“. Druhá souborná zkouška se skládala z dějin VKS(b) jako společného předmětu a dvou oborů podle specializace (ve studijním směru politická ekonomie např. jako poslední „kritika buržoasních národohospodářských teorií“).⁴³¹ Současně se vstupem školy do jejího třetího akademického roku se mezi posluchači vyšších ročníků rozšířily projevy nespokojenosti s přetrvávajícím provizorním charakterem činnosti i postavením školy. Kritika se týkala nedostatku péče o školu ze strany rektora Ladislava Štolla, nevyjasněnosti postavení školy, nedostatku kvalitních kmenových pedagogů, roztržičnosti, obecnosti a povrchnosti výuky apod. Posluchači žádali vyslání sovětských profesorů, zvláště pro hospodářskou fakultu, a prodloužení přípravných kurzů pro dělnické kádry. V tomto smyslu připravovali podklady pro prezidenta republiky, jehož hodlali osobně informovat, neboť jejich nespokojenost se obracela i vůči jednání stranického aparátu a vlády, zejména vůči Slánskému („ačkoli jim ještě nebylo známo, že je nepřátelský agent“, jak se uvádí ve zprávě pracovníka kulturně propagačního oddělení). Posluchači pociťovali hluboké zklamání „nad všeobecným doznáním, že se pro své budoucí povolání nenaučili téměř nic“; podle jejich názoru byla hospodářská fakulta VŠPHV „přímým protikladem sovětských škol tohoto typu“ a „pouhou západnickou školou v socialistickém obalu“.⁴³² Tyto momenty reflektují přetrvávající potíže, s kterými se škola potýkala pokud jde o studijní program ekonomického směru. Dokládá to také dokument o činnosti školy, hovořící o dlouhodobé diskusi o poměru „politického“ vzdělávání posluchačů jako obecné priority VŠPHV a odborného studia, které prosazují pedagogové VŠHV.⁴³³ S požadavkem užšího a hlubšího studia zejména technických předmětů jako předpokladu úspěšného vstupu do profesní praxe se na školu obrátily také některé průmyslové podniky. Naproti tomu vedení školy obhajovalo dostatečné všeobecně politické vzdělání, tj. indoktrinaci marxismem-leninismem a jeho zásadní podíl ve výukovém programu jako předpoklad odborného působení hospodářských kádrů v praxi. Odchýlení od tohoto výukového plánu by znamenalo opuštění „původně stanoveného rámce vysokého učiliště marxismu-leninismu“. Podle autorů dokumentu byl program ekonomické fakulty jako výsledek kompromisu jednání mezi vedením školy a zástupci

⁴³¹ NA: fond *Kulturně propagační oddělení ÚV KSČ*, arch. j. 327. Učební plány VŠPHV.

⁴³² Předseda celoškolského stranického výboru VŠPHV přišel o připravovaných opatřeních informovat 24.11.1951, tedy den po Slánského zatčení. NA: fond *Kulturně propagační oddělení ÚV KSČ*, arch. j. 321. Zpráva o situaci, která se vytvořila na VŠPHV, z 30. 11. 1951.

⁴³³ Jednalo se o „memorandum“ profesorů Vysoké školy hospodářských věd Šády, Janáčka a Fukátka. Tamtéž. *Problémy VŠPHV v příštích letech (1951)*. Srv. Též HÁJEK, J.: *Paměti*, c. d., s. 181.

Státního úřadu plánovacího v nesouladu s programem ostatních fakult a obsahoval tři negativní momenty: neumožňoval „dostatečné rozvinutí politického a teoretického studia“, neúnosně zatěžoval studijní povinnosti posluchačů a zahrnoval učební předměty, „z nichž mnohé nepatří na vysokou školu a mnohé se dají osvojit v nastoupené praxi nebo budou předmětem hospodářských škol III. stupně“.

Z uvedených argumentů vyplývá, že se vedení školy stále snažilo prosadit původní koncepci politického a teoretického vzdělávání ekonomických pracovníků a současně eliminovat požadavky na zahrnutí jejich odborně-technické přípravy, což správně považovalo za „základní problém dalšího vývoje VŠPHV“.⁴³⁴ Hospodářská fakulta VŠPHV měla vychovávat kádry pro plánované hospodářství, jež přinášelo nové ekonomické jevy a jejichž teoretická analýza nebyla dosud v Československu nijak detailně rozpracovaná, neboť výuka ekonomie na Vysoké škole obchodní, resp. Vysoké škole hospodářských věd byla orientována na dosavadní systém tržní ekonomiky. Strategii poválečného rozvoje hospodářství v období budování socialismu připravoval Státní plánovací úřad a po roce 1948 se hospodářská koncepce začala přetvářet pod vlivem diskusí a poznatků ze Sovětského svazu a za účasti sovětských ekonomických poradců. Výchova nových ekonomických odborníků a pedagogů se měla uskutečňovat zejména vysokoškolským studiem a vědeckými aspiranturami v Sovětském svazu. Sovětská ekonomika a sovětská ekonomie byly v tomto smyslu jedinými prameny, z nichž bylo možné konstituovat nové ekonomické disciplíny a jejich výuku. Výuka hospodářských věd podléhala „reformám“ v závislosti na výsledcích ekonomické praxe, ale i nově formulovaných ekonomických tezích. Indoktrinace Stalinovými *Ekonomickými problémy socialismu* (1952) a netržní koncepce socialistické ekonomiky ovlivnila pojetí politické ekonomie a dalších hospodářských oborů i v období po roce 1953, kdy byla hospodářská fakulta VŠPHV transformována do samostatné Vysoké školy ekonomické, přes snahu vymanit se z rigidního ideologického dogmatismu.

Nový typ vysokoškolského studenta

VŠPHV se v souladu s třídně-politickými kritérii programu výchovy nové socialistické inteligence stala sebezprezentačním projektem společného vzdělávání dělnických posluchačů a absolventů středních škol. Tomuto protekčnímu postavení odpovídala i politická i ekonomická podpora jejich studentů ze strany komunistického režimu: VŠPHV měla vlastní nábor, vlastní časopis, vlastní umělecký soubor, vlastní tramvajovou linku,

⁴³⁴ NA: fond *Kulturně propagační oddělení ÚV KSČ*, arch. j. 321. *Problémy VŠPHV v příštích letech* (1951).

velkokorysý stipendijní program i nadstandardní dostupnost učebních pomůcek. VŠPHV prováděla ve spolupráci s nižšími složkami KSČ a státní správy vlastní cílený celorepublikový nábor studentů z dělnického prostředí nezávislý na celostátní kampani do Státních kurzů pro přípravu pracujících na vysoké školy. Pro zajištění plynulého studia nově přijatých studentů v prvních ročnících bylo od roku 1950 přistoupeno k organizaci večerních přípravných kurzů, které svou působností pokrývaly celé Československo. Na základě zkušeností z předchozího roku, kdy kromě prvních absolventů dělnických kurzů byli přijati i vybraní posluchači přímo z výroby, se projevila nutnost jakési před-přípravy nových dělníků-studentů. V únoru 1950 bylo zorganizováno 65 těchto přípravných kurzů s přímou návazností na přijímací řízení na VŠPHV.⁴³⁵ Celkem kurzy navštěvovalo přibližně tisíc posluchačů a jejich sociální původ byl pečlivě sledován v duchu dodržování směrnic o třídním původu studentů vysokých škol. Vysoké procento „dělnické inteligence“ naplňovalo původní cíle VŠPHV: „Naše lidově demokratická republika potřebuje novou dělnickou třídu naprosto oddanou a s ní třídně a ideologicky pevně spjatou inteligenci. Předpoklad takové inteligence splní zejména nové mladé kádry vzešlé přímo z řad dělnické třídy, které ovšem musí projít nutnou školní přípravou.“⁴³⁶ Směrná čísla pro jednotlivé regiony se však nikdy nedařila naplňovat, což platilo zejména pro Slovensko, kde obdobná škola chyběla.⁴³⁷

Studium na VŠPHV se řídilo podle sovětského vzoru zřízením pyramidálně sestavených organizačních studijních jednotek. Nejmenší organizační jednotkou byl kroužek o přibližně 15–20 posluchačích, v jehož rámci probíhaly hodiny kolektivního studia. Těchto studijních kroužků bylo v jednom ročníku 54. Tři kroužky tvořily tzv. třídní kolektiv (18). Šest třídních kolektivů tvořilo skupinu (3) a konečně tyto tři skupiny tvořily ročník. V čele každé třídy stály třídní samosprávy: předseda třídy a třídní asistent. Hierarchicky pak byly třídní samosprávy organizovány ve vyšší celek, jehož hlavním posláním bylo zprostředkovávání styku mezi třídou a vedením školy. Vzhledem k tomu, že takto vytvořená struktura byla organizačně velmi nepružná (jednalo se o téměř 40 členů třídních samospráv), byl ve druhém roce existence VŠPHV ustaven Spolek posluchačů, jenž si zvolil fakultní výbor. Zabýval se především sociálním zajištěním jednotlivých studentů a studijními otázkami, k nimž náležela například i distribuce skript. Původně se fakultní

⁴³⁵ CEJNAR, Věroslav: Připravujeme nový ročník VŠPHV. In: *Učit se*, roč. I, č. 1, duben 1950, s. 10.

⁴³⁶ Tamtéž.

⁴³⁷ Jedním ze slovenských studentů VŠPHV byl pozdější spisovatel Ladislav Ťažký. „Chtěl jsem raději studovat v Bratislavě než v Praze, ale taková škola byla jen v Praze.“ LEIKERT, Jozef: *Testament svědomí*. Rozhovor se slovenským spisovatelem Ladislavem Ťažkým. Třebíč: Akcent 2001, s. 39.

výbor zabýval také otázkami kulturními, otázkami sportu a sportovní výchovy a otázkami spojenými s budovatelskými úkoly. Všechny tři referáty (kulturní, sportovní a budovatelský) byly však po založení ČSM při VŠPHV převedeny na něj. Studijními otázkami byla pověřena studijní komise, která byla zvolena z představitelů všech třídních samospráv. Je přirozené, že ustavování této hierarchicky a organizačně náročné struktury vedlo v počáteční fázi k četným problémům, jež byly na jaře 1950 vyřešeny první interní kádrovou čistkou: „Výborům třídních kolektivů nebyla jasná otázka sounáležitosti ke Spolku a stejně tak jim nebyla z počátku jasná vedoucí úloha KSČ na škole a z toho vyplývající poměr ke Spolku jakožto odborové organizace ke straně.“⁴³⁸ V průběhu prvního roku se studijní struktury dále upravovaly, především vytvářením individuálních studijních plánů. V rámci studijních kroužků byly iniciativně ustavovány čtyř- až šestičlenné tzv. studijní kontrolní kroužky přezdívané úderky. „Jejich účelem je kontrola individuálního studia, objasňování nepochopené látky a výchova k sebedůvěře, vytrvalosti a soustavnému plnění uložených úkolů.“⁴³⁹ V druhém semestru prvního ročníku se pak od individuálního plánování upustilo, i když bylo v mnoha případech sledováno efektivním, protože kvůli jeho individuální povaze nebylo vlastně možné studium kontrolovat. Byla ustavena tzv. třídní plánovací střediska, jejichž úkolem bylo „řídít a kontrolovat práci úderek, koordinovat individuální plánování, vytvářet studijní normy, učit studovat a učit plánovat – to je kontrola shora“.⁴⁴⁰ Členy plánovacích středisek byli studijní referenti, vedoucí kroužků, agitační referenti ČSM a třídní asistenti. Na základě dostupných údajů vypracovávali detailní plán časového rozvrhu přednášek i volnočasových aktivit, jejichž plnění bylo průběžně kontrolováno. Z celkového času, který měli studenti VŠPHV k dispozici, se po odečtení účasti na přednáškách, seminářích a kroužcích zjistilo, že student disponuje týdně průměrně třiceti hodinami, jež může věnovat samovzdělávání. Na základě postupů uplatňovaných v průmyslové výrobě při plánování výroby vypracovalo třídní plánovací středisko plán studia předmětů a jejich hodinový rozsah v závislosti na prioritách VŠPHV, které byly jasně stanoveny ve studijním plánu. Po vzoru dělnické výroby se také stanovovaly tzv. „studijní normy“, které určovali studijní referenti a které se zanášely do pracovního výkazu. Rozčlenění „volného“ času průměrného studenta mimo budovu školy a mimo přednášky tedy vypadalo následovně: nejvíce času –

---

⁴³⁸ BARTOŠ, Antonín: Za námi hrdá bilance – před námi odpovědnější úkoly. In: *Učit se*, roč. I, č. 1, duben 1950, s. 5.

⁴³⁹ (Kolektiv autorů): Plánovací středisko II/3 předává své zkušenosti. In: *Učit se!*, roč. I, č. 2, květen 1950, s. 10.

⁴⁴⁰ Tamtéž.

9 hodin – mělo být věnováno politické ekonomii a 8 hodin historii, následovala ruština (5 hodin) a po čtyřech hodinách dějiny VKS(b) a filozofie.⁴⁴¹ Každý student si vedl osobní záznamy o době studia, které posléze putovaly k vedoucímu úderky. „Vedoucí úderky prohlédne plány, prodiskutuje závady, poradí, vypočítá průměry úderků na průměr kroužku. Tímto způsobem je kontrola systematického individuálního studia zajištěna.“⁴⁴² Nejúspěšnějším studijním kroužkům byly vydávány studijní diáře, které v roce 1950 poprvé vydal Vysokoškolský výbor. Struktura diářů se inspirovala průmyslovou výrobou a plánováním výkonů – diáře se měly stát pomůckou, jejímž cílem je zvýšit výkon studenta. Centralizovaný systém individuálního plánování, závazků a kolektivního studia však paradoxně vedl ke ztrátě samostatného myšlení a chování studentů.⁴⁴³ Za pravidelnou kontrolu studia – a především docházky – zodpovídali vedoucí kroužků, kteří dohlíželi na individuální studijní plány studentů. Fakticky se studijními plány řídily na VŠPHV více než dvě třetiny všech posluchačů.⁴⁴⁴ Pro studenty druhého ročníku byl posléze zaveden jednou týdně studijní den, kdy se nekonaly žádné přednášky ani semináře, aby se studentům umožnilo zvládnout požadovanou studijní látku.⁴⁴⁵ Kromě tzv. studijních norem ustavovaných centrálně studijními referenty a třídní samosprávou měly ke studiu ideologicky motivovat tzv. závazky, které byly vyslovovány veřejně v rámci třídních kolektivů. Zněly například takto: „Na počest sjezdu ČSM a Kongresu se zavazuji ke vzorné spolupráci v naší úderce. Budu se pečlivě připravovat podle týdenního plánu, abych co nejúspěšněji mohl pracovat se soudruhem vedoucí úderky. Dále se zavazuji k pečlivému studiu ruského jazyka.“⁴⁴⁶

Studijní závazky neměly pouze podobu individuálního studijního plánu a veřejných slibů, ale také vzájemné pomoci. VŠPHV ustavila závazek vzájemné studijní pomoci; většinou byly ustavovány dvojice či skupiny skládající se ze studenta-absolventa gymnázia a dělníka-absolventa dělnických kurzů (ADK). Toto složení umožňovalo jakýsi vzájemný patronát: studijní patronát gymnazistů nad ADKáři a ideologický opačným směrem, neboť ADKáři byli vzhledem k věkovému rozdílu a životním zkušenostem považováni za politicky vyspělejší. Již ve druhém roce existence VŠPHV však začalo prvotní nadšení opadávat, neboť z druhých ročníků se do prosince přihlásilo se svými závazky pouze 269

---

⁴⁴¹ Tamtéž.

⁴⁴² Tamtéž.

⁴⁴³ AUERSPERG, Pavel: Rok práce třídních asistentů. In: *Učit se!*, roč. I, č. 3, červen 1950, s. 4.

⁴⁴⁴ BARTOŠ, Antonín: Za námi hrdá bilance, c. d., s.5.

⁴⁴⁵ ŠTOLL, Ladislav: Před koncem semestru. In: *Učit se!*, roč. II, č. 3, prosinec 1950, s. 1.

⁴⁴⁶ JÍZDNÝ, Václav: Já, posluchač VŠPHV, se zavazuji... In: *Učit se!*, roč. I, č. 1, duben 1950, s. 6.

studentů.⁴⁴⁷ Zároveň jednotliví zpravodajové konstatovali, že kolektivní agitace za zvýšení úrovně studia a pracovního nasazení studentů je nahrazována neosobním, administrativním stereotypem.⁴⁴⁸ Velká pozornost byla v takto ustaveném systému věnována absenci na přednáškách. Přestože docházka nejhoršího studijního kolektivu vykazovala pouze 12% absenci, byla tato „nízká“ docházka podrobena veřejné kritice. Argumentace takto mířené kritiky byla vystavěna na principu kolektivní soudržnosti: „Zde je nutno se postavit hezky zásadně k těm, kteří ‚nepotřebují‘ slyšet přednášku zeměpisu či české literatury, a říci jim, že jsou členy kolektivu, jemuž kazí docházku, a že takové jednání je velmi nesvědomitě a že bude také tak posuzováno.“⁴⁴⁹ Statistiky docházky byly později vyhodnocovány, přičemž soutěžení v docházce mělo především čelit poklesu prvotního nadšení.

Kulturní život v masách

Hlavní organizací pro kulturní a politické akce školy byl Spolek posluchačů VŠPHV, jehož funkci posléze přebíral Československý svaz mládeže, již plně pověřen politicko-výchovnými úkoly. ČSM při VŠPHV patřil v rámci Prahy k neaktivnějším a jeho fakultní organizace získala jako vyjádření tohoto uznání čestný štít ústředního výboru.⁴⁵⁰ Skupina ČSM zde byla ustavena po třech měsících od započetí činnosti VŠPHV, v prosinci 1949.⁴⁵¹ Studenti VŠPHV se aktivně zapojovali do všech masových ideologicky profilovaných kulturních i sportovních akcí: *Soutěže tvořivosti mládeže*, *Fučíkova odznaku* i *Tyršova odznaku zdatnosti*. Již v roce 1950 však tajemník fakultního výboru ve školním časopise upozornil, že mnozí studenti přecenili svůj studijní potenciál, a proto by se mělo k přihlašování přistupovat s větší rozvahou a plánováním.⁴⁵² Například jen v prvním roce existence VŠPHV se ke splnění Fučíkova odznaku přihlásilo celkem 742 studentů, tj. téměř 75 % všech studentů. Masové bylo také členství ve Svazu československo-sovětského přátelství, v němž bylo v roce 1950 organizováno asi 900 členů. Na VŠPHV byly pořádány také ideologické diskuse s významnými politickými a kulturními představiteli, v roce 1950 například i debata s jedním z prvních amerických politických azylantů v Československu – s plukovníkem Wheelerem.⁴⁵³ K agitaci byly využívány především tzv. stěngazety,

⁴⁴⁷ TÝŽ: První týdny plnění mírových závazků. In: *Učit se!*, roč. II., č. 3, prosinec 1950, s. 3.

⁴⁴⁸ PILÁT, Jan: Mírové závazky 18. DS ČSM. In: *Učit se!*, roč. II., č. 3, prosinec 1950, s. 2.

⁴⁴⁹ Řešíte problém absence? In: *Učit se!*, roč. I., č. 1, duben 1950, s. 12.

⁴⁵⁰ HRADECKÝ, Stanislav: Připravujeme sjezd ČSM. In: *Učit se!*, roč. I., č. 2, květen 1950, s. 5.

⁴⁵¹ PAKOSTOVÁ, Marie: Soutěžíme s VUS. In: *Učit se!*, roč. I., č. 1, duben 1950, s. 4.

⁴⁵² HRADECKÝ, Stanislav: Studium – hlavní úkol ČSM na naší škole. In: *Učit se!*, roč. I., č. 1, s. 6.

⁴⁵³ Plukovník Wheeler se stal jedním z nejpopulárnějších západoevropských žadatelů o politický azyl v zemi socialistického bloku. Člen US Army, ekonom v hodnosti plukovníka, se rozhodl

nástěnné noviny, zkráceně nástěnky, jež byly zřejmě nejčastějším předmětem zájmu redaktorů školního časopisu *Učit se!* Nástěnky představovaly významný agitační prostředek: „K pružným operativním formám práce na nástěnných tabulích patří bojové letáky a bleskovky. Jejich úkolem je povzbudit k větší činnosti, zkritisovat, vyzvat k soutěži a podobně. Bojové letáky jsou velmi účinné. Z našich závodů známe příklady, že jedna úderka vyzvala k soutěži úderky druhé. Neučinila tak ani rozhlasem, ale bojovým letákem, hbitě rozšířeném po celém pracovišti.“⁴⁵⁴

Specifickou roli plnil také časopis VŠPHV *Učit se!*, jehož existence v době zvýšeného dohledu nad vycházejícím tiskem jen podtrhovala zvláštní postavení VŠPHV v kontextu československých vysokých škol. Časopis, jehož název je odvozen od známého leninského hesla, vznikl původně jako hlavní tiskový orgán Spolku posluchačů Vysoké školy politických a hospodářských věd. Stejně jako časopis československého vysokoškolského studentstva *Předvoj* zanikly v období 1951–1952 v souvislosti s rušením vysokoškolských spolků. Časopis *Učit se!* měl vycházet každý měsíc akademického roku, tj. od září do června, této periodicitě však neodpovídá faktické číslování a paginace jednotlivých čísel – podle dochovaných originálů vyšla v každém ročníku maximálně tři čísla. Hlavní témata článků se odvíjela od zadání časopisu sledovat a vyjadřovat se k vývoji a rozvoji školy. Z tohoto důvodu se také naprostá většina článků týká situace VŠPHV a studentského života, zejména problémů studia, absence, vedení nástěnek, skript, desetiminutovek, problémů s ubytováním apod. Zbylý prostor zabírají především témata týkající se mládežnické politiky, československého a světového svazu mládeže. Velké téma představovala osobnost Julia Fučíka, o němž přináší časopis ankety, pojednání i ukázky z jeho děl. Mezinárodní politiku ponechává časopis stranou se dvěma většími výjimkami – Marshallovým plánem a válečným konfliktem v Koreji. Po celou dobu existence se časopis *Učit se!* jeví jako typický studentský časopis vytvářený zdola. Časopis nepropagoval a nijak neanalyzoval či se nevyjadřoval k oficiální ideologické linii. Tu sledovaly jen otištěné vybrané Gottwaldovy či Stalinovy výroky formou ideologických axiomů. Přestože vliv a zřejmě i ohlas školního časopisu byl velmi limitován, jeho profil odpovídá poslání VŠPHV, jež měl tento časopis šířit mezi dalšími studenty.

---

k politické emigraci po své zkušenosti s denacifikací Německa, kde monitoroval koncentrační tábory. Později se stal plukovník Wheeler zaměstnancem Ekonomického ústavu ČSAV. Srov. WINTER, Kamil: *Wheelerova cesta k pravdě*. Praha: Mír 1950; TAHY, Ctibor – BOOR, Ján (eds.): *G. S. Wheeler, bojovník za mír*. Sborníček zo statí a prejavov G.S. Wheelera a jeho manželky. Turčiansky Svatý Martin: Matica Slovenská 1950.

⁴⁵⁴ HORÁK, Jan: Bleskovkami bojujeme za lepšího člověka. In: *Učit se!*, roč. II, č. 3, prosinec 1950, s. 10.

Sociální podmínky a sepětí s praxí

V roce 1950 pobíralo přibližně 800 studentů VŠPHV měsíčně 410 000 Kčs, které byly vypláceny ve formě stipendií, dále 350 000 Kčs v podobě přídavků na rodinné příslušníky. Absolventi dělnických kurzů pobírali bez ohledu na další dávky 2 000 Kčs měsíčně a po dobu studia z rozpočtu ministerstva školství potřeby ke studiu v hodnotě 2 200 Kčs průměrně na jednoho posluchače. Zajištění rodiny po dobu studia činilo 2 500 Kčs měsíčně na manželku bez příjmu (1 250 Kčs s příjmy), 500 Kčs na každé dítě, příp. závislého člena rodiny.⁴⁵⁵ Maximální stipendium pro svobodného studenta činilo ve stejném období o 200 Kčs méně, tedy pouze 1 800 Kč, minimální stipendium činilo 300 Kčs. Příplatky na manželky pečující o děti se pohybovaly od 450 do 650 Kčs, příspěvek na jedno dítě činil 150 Kčs.⁴⁵⁶ Průměrná měsíční mzda v roce 1950 přitom činila 945 Kčs.⁴⁵⁷ Při udělování stipendií se od roku 1949 v celé vysokoškolské oblasti přihlíželo k směrníci sledujícím třídní hledisko: „Vzestup vyplacených částek pro dělníky je výrazný. Menší vzestup u samostatných zemědělců vyjadřuje, že stipendia v roce 1949/1950 dostávali ve smyslu nových směrnic studenti z rodin malých a drobných zemědělců a projevuje se zde také svazek dělnické třídy s malým a drobným rolnictvem. Vzestup vyplacených částek na stipendia u úředníků, spojený s menším počtem kladně vyřízených žádostí, rovněž svědčí, že stipendia v této kategorii dostávali synové drobných úřednických rodin. Sestup u živnostníků a svobodných povolání je největší ve vyplacených částkách na stipendia, ale i v povolování uvolňování, takže i zde je patrné, že kladně byly vyřízeny žádosti jen nejpotřebnějších. Celkový sestup částky povolené k uvolňování u všech kategorií rovněž výmluvně potvrzuje výběr.“⁴⁵⁸ Existovaly však i zvláštní příspěvky, které byly vypláceny nejpotřebnějším, např. na ošacení, které byly přiznány 550 posluchačům. Studentům byly zajišťovány i zimní a letní rekreace, na něž bylo jen v zimě vysíláno přes 120 studentů.⁴⁵⁹ Kolejního ubytování využívalo 610 studentů.⁴⁶⁰

Studenti se měli přímým způsobem podílet na budování socialismu (společné brigády vhodně sladily ekonomický i ideologicky formující efekt) – byli vysíláni do praxe, kde brigádně vypomáhali např. v Trineckých železárnách, v plzeňské Škodovce nebo na Trati mládeže na Slovensku. Na tyto typy akcí byly náborů pořádaných masově, brigády pak

⁴⁵⁵ NA: fond *Sekretariát ÚV KSČ 1945-1951*, sv. 5, arch. j. 87, bod 7. Zpráva a návrhy k zajištění ADK na vysokých školách, 1949.

⁴⁵⁶ PM JAK: fond *Ústřední školské úřady*, sign.14M/IA, f4. Státní stipendia v r.1949/1950 podle stavu k 1.lednu 1950 (zpráva z 28.4.1950).

⁴⁵⁷ *Statistická ročenka Republiky československé 1957*. Praha: Orbis 1957, s. 69.

⁴⁵⁸ *Statistická ročenka Republiky československé 1957*, s. 3.

⁴⁵⁹ Čísla, která mluví sama. In: *Učit se!*, roč. I, č. 1, duben 1950, s. 13.

⁴⁶⁰ Tamtéž.

odjížděly do těchto míst organizovaně, především v letních měsících o prázdninách. V rámci již výše zmíněných závazků se prosazovaly i krátkodobé výpomoci v hutích či v jiných závodech. Kromě toho se studenti VŠPHV zúčastňovali nedělních dobrovolných brigád na kultivaci pražských lokalit (Letná, Petřín). Ustavení specifických individuálních studijních plánů, na jejichž základě byly vytvářeny jakési „normy“ studia jednotlivce, představovalo aplikaci systému plánovaného hospodářství ve vysokoškolském prostředí až do individuální úrovně. Jiří Hájek, prorektor VŠPHV, charakterizoval tento nový systém takto: „Hegemonie dělnické třídy projevovaná ideologicky v marxistickém základě naší školy projevuje se také v poctivém dělnickém stylu naší studijní práce, jak nám jej pomáhají tvořit v první řadě soudruzi dělníci přišlí na naši školu přímo z pracovišť pětiletky.“⁴⁶¹ Zároveň vytyčil i program dalšího roku: jednotu teorie a praxe v životě a praktické práci studentů VŠPHV. Tolikrát zdůrazňované sepětí studentů a dělníků zde nabývá konkrétních obrysů transferem ekonomického modelu do oblasti vzdělávání: „Pořádně postavený studijní plán, který máme denně na očích, je nám jasným ukazatelem naší cesty, po níž chceme dojít k cíli: stát se socialistickými odchovanci naší marxisticko-leninské školy, být úzce a pevně spjati s dělnickou třídou. A na této cestě chceme a budeme držet krok s našimi závody, pilíři pětiletky.“⁴⁶²

Reorganizace

První úvahy o reorganizaci se objevily v době příprav rozdělení společného základu VŠPHV na jednotlivé fakulty, tj. od akademického roku 1951/1952; největší pozornost se věnovala ekonomickému směru studia. V návrhu kulturně propagačního oddělení předsednictvu ÚV KSČ na některá opatření na vysokých školách z roku 1951, jež korespondoval s již zmíněným přáním vedení VŠPHV orientovat školu na čistě teoretickou marxistickou výuku politického a hospodářského směru, se uvažovalo i o variantě přenesení hospodářského směru studia zpět na Vysokou školu hospodářských věd, jež by byla znovu otevřena, a v rámci VŠPHV otevřít pouze dvě společenskovední fakulty.⁴⁶³ Tento nakonec nerealizovaný návrh by bývalo jistě uvítalo nejen vedení VŠHV, jejíž činnost se v nastávajícím školním roce s posledním ročníkem uzavírala, ale jako precedens i zástupci Vysoké školy politické a sociální. Obě původní školy se pochopitelně svému organizačnímu „rozplynutí“ ve VŠPHV bránily a v tehdejší atmosféře permanentních školských reforem právě na obdobné úvahy s nadějí čekaly. V každém případě

⁴⁶¹ HÁJEK, Jiří: Na konec roku. In: *Učit se!*, roč. I, č. 3, červen 1950, s. 1.

⁴⁶² KULÍŠEK, Vladimír: Více a lépe. In: *Učit se!*, roč. I, č. 2, květen 1950, s. 2.

⁴⁶³ NA: fond *Kulturně propagační oddělení ÚV KSČ*, arch. j. 322. Návrh na některá organizační opatření na vysokých školách (1951).

reorganizační úvahy signalizovaly potřebu změn i možné pochybnosti o ideové a obsahové bezchybnosti založení školy nebo o úspěšnosti jejích výchovných cílů. Díkce ministerského návrhu na reorganizaci VŠPHV předkládaného politickému sekretariátu ÚV KSČ v červnu (červenci) 1952⁴⁶⁴ svědčí o významném posunu, k němuž došlo od počátku školního roku 1951/1952. Již sám fakt, že návrh předkládalo ministerstvo školství a ne jako dosud kulturně propagační oddělení, dokumentuje změnu dosavadních priorit v kompetenčním „dualismu“ ohledně VŠPHV a předpoklad, že návrh její reorganizace bude směřovat k zapojení školy do struktury vysokého školství. Rovněž nezakrývaná kritika dosavadní koncepce výuky na VŠPHV mohla být částečně motivována kritikou kulturně propagačního oddělení a jeho představitelů, kteří dosud rozhodovali o „politickém“ obsahu výuky. Rozhodně však formulování návrhu vytvořilo prostor pro zaznamenání skutečnosti, nakolik bylo ministerstvo školství úspěšné v politické reformě vysokých škol ve srovnání s vývojem této marxistické školy.

V úvodu ministerského návrhu se hovoří o závažných koncepčních obtížích spočívajících v nevyjasněnosti, zda je VŠPHV „učilištěm, které má vychovávat kádry také pro stranický aparát, nebo je-li školou, která se má především věnovat výchově vysoce kvalifikovaných kádrů pro aparát státní [...], i když vývoj ukázal, že jde o vysokou školu státní“. Autoři oceňují „smělý pokus přibrat k vysokoškolskému studiu talentované dělníky“, jenž znamenal „značné politické posílení studentských kádrů“ a rovněž „vysokou úroveň po stránce politické“, jež však „nevyhovuje plně po stránce odborné výchovy kádrů“. K otázce výuky na fakultě společenských věd se konstatovalo, že přes menší rozdíly „podobné učební plány, výběr kádrů i konečné cíle výuky a výchovy má i nynější filosoficko-historická fakulta“ a že je tudíž „nehospodárné a nadbytečné vychovávat v zásadě stejné vysokoškolské kádry na dvou fakultách“. O politicko-diplomatickém směru autoři konstatovali, že se sice jeví stále vysoká potřeba kvalifikovaných pracovníků pro československá zastupitelství, avšak dosavadní výuka prý nebyla žádoucím způsobem sladěna s požadavky ministerstva zahraničních věcí, a proto se politicko-diplomatický směr na VŠPHV jeví jako „nevyhovující a nedostačující“. Také v dosavadní koncepci politicko-správního směru byly shledány nedostatky. Ve srovnání s poskytováním správního vzdělání na právnické fakultě s větší dotací politické výchovy a s výukou o sovětském právu a sovětském státu politicko-správní směr VŠPHV „nezabezpečuje řádnou

---

⁴⁶⁴ Projednávání návrhu v politickém sekretariátu ÚV KSČ bylo přeloženo z červnové schůze na 2. července 1952. Návrh byl předložen za nepřítomného ministra školství Zdeňkem Fierlingrem. NA: fond *Politický sekretariát ÚV KSČ 1951–1954*, sv. 30, arch. j. 103, bod 1.

odbornou výchovu kádrů pro vnitřní státní správu“.⁴⁶⁵ „Je proto třeba nyní vyšší vysokou školu politických a hospodářských věd přebudovat na vysokou školu ekonomickou, kdežto studium společenských věd a studium správní přenést na příslušné fakulty Karlovy university a studium zahraničních oborů, spojené více s potřebami našich zahraničních ministerstev, postupně osamostatnit na zvláštní vysoké škole.“⁴⁶⁶

Návrh byl bez větších úprav vtělen do vládního usnesení č. 40/1952 Sb. z 19. srpna 1952 o dalších změnách v organizaci vysokých škol, jímž VŠPHV od 1. září 1953 podlehla reorganizaci. Fakulta společenských věd VŠPHV byla začleněna do Filozoficko-historické fakulty Univerzity Karlovy, správní směr politicko-diplomatické fakulty do Právnické fakulty UK a zahraniční směr byl rovněž přenesen na univerzitu v podobě samostatné Fakulty mezinárodních vztahů, jež pak zanikla k počátku akademického roku 1954/1955 (návrh na zřízení samostatné vysoké školy zahraničního směru se nerealizoval).

Hospodářská fakulta VŠPHV se stala základem nově zřízené Vysoké školy ekonomické. Je přitom symptomatické, že se vedení strany rozhodlo k bezodkladné reorganizaci a nezvalo do úvahy doporučení ministerského návrhu provést sloučení fakulty společenských věd s Filozoficko-historickou fakultou až od školního roku 1954/1955 a ponechat prostor pro postupnou koordinaci transformačních kroků. Tímto rozhodnutím bylo na Filozoficko-historickou fakultu jednorázově převedeno téměř 600 studentů VŠPHV, což způsobilo značné organizační i personální obtíže při zabezpečení jejich výuky, neboť s posluchači nepřešel odpovídající počet pedagogů.⁴⁶⁷

Za pozornost stojí i přístup vedení VŠPHV k vlastní reorganizaci, především pak zmínka o „iniciativních návrzích školy“ z února 1952, tj. měsíc po odvolání Gustava Bareše z politických funkcí a dalších personálních změnách v kulturně propagačním oddělení, jež stály u zrodu jednání o reorganizaci VŠPHV mezi zástupci ministerstva školství, předsednictva vlády a sekretariátu ÚV KSČ. Již 15. února 1952 byla do sekretariátu ministerstva školství k reorganizaci sezvána důvěrná schůzka⁴⁶⁸ a 10. dubna se uskutečnila porada v úřadu předsednictva vlády za účasti Zdeňka Fierlingera, na níž byli určeni garanti reorganizace – Jaroslav Kladiva pro společenskovědní fakultu, Jiří Hájek pro

⁴⁶⁵ NA: fond *Kulturně propagační oddělení ÚV KSČ*, arch. j. 322. Návrh na reorganizaci VŠPHV.

⁴⁶⁶ NA: fond *Politický sekretariát ÚV KSČ*, sv. 30, arch. j. 103, bod 1. Návrh na reorganizaci VŠPHV, podkladový materiál.

⁴⁶⁷ Srv. NA: fond *Kulturně propagační oddělení ÚV KSČ*, arch. j. 322. Návrh na reorganizaci VŠPHV; A UK: fond *FF*, k. 772. Zpráva o stavu filozoficko-historické fakulty UK na počátku školního roku 1953/1954.

⁴⁶⁸ A UK: fond *FF*, k. 771. Zpráva o činnosti VŠPHV v letech 1949–1953; Tamtéž, k. 772. Perspektiva fakulty společenských věd (1952).

diplomatickou, Felix Oliva a Vladimír Sedlák pro ekonomickou. Převedení správního směru na Právnickou fakultu bylo ponecháno v gesci tajemníka Národního shromáždění JUDr. Bedřicha Rattingera.⁴⁶⁹ Vedení školy i fakult zřejmě pružně zareagovalo na novou politickou situaci a opustilo orientaci na svého dosavadního protektora, kulturně propagační oddělení. V posledním akademickém roce VŠPHV byl vyměněn rektor. Ladislava Štolla, který se pro své další stranické a veřejné angažmá v kulturní sféře nikdy plně organizačně-studijním záležitostem školy nevěnoval a na podzim 1952 odešel na ministerstvo školství do funkce náměstka ministra, nahradil dosavadní prorektor Jiří Hájek. Škola se připravovala na již schválenou reorganizaci a na rozmístění jejich pedagogů, z nichž někteří odcházeli do nových ústavů akademie věd a dalších vědeckých institucí. Po zřízení ministerstva pro vysoké školy v únoru 1953 se situace poslední fáze reorganizace školy pozměnila. Vedení školy projednávalo její závěrečné a definitivní postupy s novým ministrem a zároveň se svým bývalým rektorem. Štoll se zabýval zejména sloučením společenskovední fakulty VŠPHV s Filozoficko-historickou fakultou univerzity a pozornost věnoval i reorganizaci školy v souvislosti s další výukou marxismu-leninismu na vysokých školách, pro kterou bylo na ministerstvu zřízeno samostatné oddělení. V té době bylo schváleno zřízení nových kateder dějin KSSS, dějin KSCČ a dialektického a historického materialismu na Filozoficko-historické fakultě, které byly na univerzitu převedeny z VŠPHV.⁴⁷⁰ Na konci školního roku absolvovaly závěrečné státní zkoušky první ročníky čtyřletého studijního programu. Na politicko-diplomatické fakultě (resp. mezinárodních vztahů) 39 absolventů zahraničně-politického směru a 91 absolventů směru zahraniční obchod, kteří byli všichni přijati do služeb resortních ministerstev (ve zkráceném tříletém studiu správního směru absolvovalo 147 posluchačů⁴⁷¹). Dále úspěšně zakončilo studium 122 posluchačů fakulty společenských věd, z nichž přibližně polovina odešla působit na vysoké školy a druhá polovina byla víceméně rovnoměrně umístěna v tisku, rozhlase, nakladatelstvích a na ministerstvech. Z fakulty hospodářských věd odešlo do praxe přes 300 absolventů.⁴⁷²

---

⁴⁶⁹ Studium správního směru politicko-diplomatické fakulty bylo v rámci reorganizace zkráceno na tři roky a v roce 1952 absolvovalo 157 posluchačů této specializace. Současně také absolvovalo 120 studentů posledního ročníku VŠPS. A UK: fond FF, k. 771. Zpráva o činnosti VŠPHV v letech 1949-1953.

⁴⁷⁰ A UK: fond FF, k. 771. Zpráva Fakulty společenských věd VŠPHV za rok 1952/53.

⁴⁷¹ „To jsou výsledky o to radostnější, uvážíme-li, že ze 147 absolventů bylo 93 dělnických kádrů.“ A UK: fond FF, k. 771. Zpráva o činnosti správního směru za studijní rok 1952/53.

⁴⁷² A HMP: fond VŠPHV, k. 6.

Hodnocení a sebehodnocení

Momentů, jež vedly k zániku Vysoké školy politických a hospodářských věd jako školy nového typu založené na marxistických základech, bylo současně několik: především dočasný charakter první fáze projektu výchovy „dělnických kádrů“ z let 1949–1953 jako mimořádného dočasného a zejména ekonomicky motivovaného opatření a neúspěšnost školy odpovídajícím způsobem odborně vzdělat dostatečný počet kvalifikovaných hospodářských pracovníků jako stěžejního profilového směru výuky VŠPHV. Svou roli sehrála i koncepční nejasnost postavení školy mezi státním a stranickým vzděláváním, v jejímž důsledku VŠPHV představovala duplicitní formu vzdělávání vůči oběma jeho formám (Ústřední škole politické KSČ na straně jedné a univerzitám na straně druhé). A konečně neméně významně zasáhl do vývoje školy politický pád Rudolfa Slánského a následně Gustava Bareše a dalších pracovníků kulturně propagačního oddělení. Nedotknutelnost této první vysoké školy založené na marxistických základech skončila právě s pádem tohoto „druhého mocenského centra“ strany a proti nestandardně vedenému vysokoškolskému experimentu se prosadila koncepce postupné indoktrinace marxismem-leninismem v systému stávajícího československého vysokého školství. Implementace „marxistických součástí“ VŠPHV se stala jedním z konkrétních dopadů činnosti této školy, jež začala být považována za přežitou formu výchovy „prvoplánových“ propagandistických pracovníků. Přesto, jak konstatoval Bruno Köhler v odpovědi Jiřímu Hájkovi na zasloupanou závěrečnou zprávu o činnosti školy, vykonala VŠPHV „velký kus dobré práce“.⁴⁷³

Oznámení o reorganizaci školy podnítilo její kolektivy k formulaci bilančních stanovisek ke kladům a záporům celkové činnosti VŠPHV. Po stranické linii vypracovala takové hodnocení komise zástupců fakultních výborů KSČ a vyzývala k diskusi nad tímto textem na společné schůzi stranických skupin. V úvodním dopise komise konstatovala, že „takové hodnocení je nutné, aby mohlo sloužit jako základ pro správné zaměření vysvětlovací práce komunistů na schůzích i v osobním styku s nestraníky“ a aby se „jak z kladů školy, tak i z chyb vyvodily závěry a poučení pro práci nových škol, které z VŠPHV vznikají“. Hodnocení je z dnešního pohledu zajímavé zejména tím, že přináší bezprostřední reflexi významu a činnosti VŠPHV a dobových politických konotací.⁴⁷⁴ V jeho úvodu se kriticky hovoří o velmi krátkých a povrchních přípravách k založení školy, jejím nedostatečném organizačním a personálním zabezpečení ze strany kulturně propagačního oddělení, jehož

⁴⁷³ A UK: fond FF, k. 771. Dopis z 24. 9. 1953.

⁴⁷⁴ A UK: fond FF, k. 771. K nedostatkům práce na VŠPHV s úvodním dopisem z 14. 6. 1953.

název se ovšem ve zprávě neuvádí a nahrazuje se obecnou formulací „aparát strany“ či naopak metonymicky personifikuje v osobě Gustava Bareše („S. Štoll byl kritický i na sekretariátu ÚV KSČ k celkovému pojetí školy. Byl proti jejímu velkému rozsahu [...]. Považoval to s hlediska výchovného za nesprávné. Byl odmítnut Barešem / přítomen J. Opat/.“) „Škúdcí“ VŠPHV se ukázali být i další politicky zavržení činitelé – Rudolf Slánský a tajemník školy Vilém Fuchs. („Fuchsrazil koncepci, že VŠPHV má se co nejdříve proměnit ve vysokou školu stranickou. Tento názor prosazoval [...], zřejmě za přímé podpory Slánského, který mu k tomu účelu zapůjčil z osobní knihovny podrobné programy stranických škol při ÚV VKS(b), které tehdy u nás nebyly známé.“) Tajemník školy také kladl překážky vytvoření závodní stranické organizace a po jejím konstituování využil její slabosti a strhl na sebe rozhodující pravomoci s odvoláváním se na „tajné“ směrnice ústředního výboru, „jmenovitě na Slánského a Bareše“. „Demagogické vystupování“ tajemníka školy a jím prosazované názory o „výjimečnosti školy“ a jejím „zvláštním postavením“ svedlo stranické organizace i většinu posluchačů „k nadřazenému přezírání ostatních vysokých škol, okresního výboru KSČ, ministerstva školství atd.“. V tomto směru tajemník Fuchs také „kazil“ dělnické kádry a vzbuzoval u posluchačů „iluze Tatraplánů a ředitelských míst“. Obsáhlá část kritiky byla věnována studijním programům, celkové přetíženosti studijními povinnostmi, zařazení „zbytečných“ předmětů či naopak nedostatečné průpravě v jiných předmětech (přednášky z dějin KSSS a KSČ) a omlouvání častých změn ve studijních programech s odvoláním na jejich novátorský charakter, přestože „soudruzi zodpovědní za přípravu studijních plánů dobře věděli, že je možné využít sovětských zkušeností z výchovy propagandistů, ale neučinili tak“. V souladu s třídní teorií autoři zprávy odmítali možnost, že by „učitelé z dobře situovaných rodin vysokých úředníků, živnostníků, v mnoha případech organizovaných v agrární straně, v nár. soc. a v lidové straně a pod. [...] mohli dobře přednášet dialektický a historický materialismus nebo historii strany“ a nezdrželi se ani antisemitských projevů v souvislosti s kritikou „trockisticko-sionistických živlů“ proniknuvších na VŠPHV.⁴⁷⁵

K hodnocení významu VŠPHV přispěla také kolektivně katedra filozofie, vycházejíc z dialektiky soudu, že vše, co pomáhalo cíli školy, tj. „hlubokému studiu marx-leninismu“, bylo na VŠPHV dobré, a vše, co odvádělo od tohoto cíle, bylo na VŠPHV špatné. Prezentace kladných prvků školy byla uvedena osobností Ladislava Štolla („Hluboká stranickost, dialektičnost, vzdálenost dogmatismu – tím vším byl soudruh Štoll vzorem a příkladem.“) a vyzdviženy byly také principy vědecké práce – „opora o klasiky marxismu-

---

⁴⁷⁵ Tamtéž.

leninismu a jejich soustavné studium, studium sovětské vědy a ruštiny jako předpokladu úspěšné vědecké práce, zdravý poměr k pokrokovým národním tradicím“, jež mohly být ve škole rozvíjeny „velikou péčí Komunistické strany Československa o VŠPHV, a to po stránce materiální, politické i morální“.⁴⁷⁶ Za největší nedostatek činnosti VŠPHV bylo označeno podceňování vědecké práce a negativní důsledky vyplývající z této skutečnosti. Pedagogickým pracovníkům školy byla vnucována nesprávná konstrukce, „že universita je povolána k tomu, aby dělala vědu, kdežto my propagandu [...] namísto marxistické propagandy na přísném vědeckém základě“. Špatně uchopená teorie o výchově marxistického propagandisty měla za následek, „že na VŠPHV vyrostla celá řada polovzdělanců, velmi domýšlivých na své povrchní vědomosti, ve skutečnosti však neschopných lidí“. Kriticky se stavěla zpráva i k celkovému přepolitizování a přeorganizování. „Plané schůzování, formalismus zbytečných akcí, domýšlivé funkcionářství, teorie o ‚výjimečnosti‘ naší školy a vybranosti našich kádrů, to vše vedlo až tak daleko, že dnes mnozí studenti se právem ptají, zda smyslem naší školy je výchova odborníků nebo výchova funkcionářů.“ Autoři analyzovali negativní důsledky prosazovaného pojetí práce školy v rámci hesla „vše pro studenta“: „třídní asistenti, kroužky, neustálé hodnocení práce, to vše vedlo k hrozným důsledkům, přesto že každá akce zvlášť byla dobře míněna. Jaký však byl výsledek této opičí péče o studenty. [...] Absolvent naší školy neví, kde je univerzitní knihovna, jak dělat výpisky [...]. Jiným důsledkem této teorie bylo to, že od studentů byla přímo vyžadována kritika přednášejících, hlas studentů byl hlasem božím a přednášející byli často podle toho hodnoceni!! Tak vznikla t. zv. psychosa VŠPHV, teorie nadřazenosti našich studentů [...] neuctivý poměr k pedagogickým a vědeckým pracovníkům.“ Obdobně jako stranické hodnocení i toto nespatořovaly hlavní příčinu zmiňovaných deficitů práce školy ve skutečnosti, že VŠPHV byla z podstaty založení privilegovanou institucí pro protěžovanou „socialistickou elitu“, nýbrž v působení kariéristů a politických „škůdců“. „Slánského centrum si pochopitelně uvědomovalo význam VŠPHV. Skoro celé centrum se vystřídalo na VŠPHV! Dnes už je zřejmé, že mnohé výše uvedené nedostatky nebyly pouze dětskými nemocemi, ale důsledky vědomé škůdcovské politiky centra. Nyní je třeba proto pochopit a hluboce promyslet, v čem byly jednak jednotlivé projevy vlivu Slánského bandy, ale nejen to, je třeba jít na kořen věci, pochopit v čem byl ideologický základ slánštiny, že to byl subjektivismus a voluntarismus nejhoršího druhu, teorie, že strana může všechno [...]. Nemůžeme jen prakticisticky odstranit jednotlivé pozůstatky činnosti Slánského bandy, ale

---

⁴⁷⁶ A UK: fond FF, k. 771. Závěrečné hodnocení práce na VŠPHV z 12. 6. 1953.

uvědomit si, že i redukování marxismu na propagandu bylo typickým projevem slánštiny.“⁴⁷⁷

Šíření marxismu-leninismu

Šíření marxismu-leninismu jako teoretické vědy a vědecké metody bylo jedním ze stěžejních úkolů Vysoké školy politických a hospodářských věd a uskutečňovalo se různými formami. V širokém smyslu byli šířiteli marxismu-leninismu všichni absolventi školy, což vyplývalo z jejího zadání i z povahy školy jako „marxistického učiliště“. Učitelé, absolventi (včetně absolventů reformovaného studia Vysoké školy politické a sociální) a studenti vyšších ročníků se podíleli nejen na lektorské činnosti při zajišťování studia společenských nauk (základů marxismu-leninismu) na vysokých školách,⁴⁷⁸ ale i na stranických projektech marxistické osvěty (Rok stranického školení, Vyšší večerní školy marxismu-leninismu, kurzy politického vzdělávání při Ústřední škole politické KSČ).⁴⁷⁹ Součinnost mezi VŠPHV a organizací celovysokoškolského studia společenských nauk se postupně prohlubovala i v souvislosti s plánovanou reorganizací školy v posledním roce její existence. K zavedení dálkového studia pro učitele společenských nauk od akademického roku 1952/1953 sice již nedošlo, ale o to větší úsilí bylo věnováno tomu, aby se „kladné prvky vypěstované a uplatňované ve výchovné a vědecké práci i v kolektivním životě VŠPHV“, především pak „soustavné studium a aplikace sovětských vzorů“⁴⁸⁰ udržovaly a rozvíjely v osamostatňovaných školách a v subjektech přecházejících na univerzitu, a to konstituováním kateder, jež přecházely en bloc do nových subjektů, a reorganizací stranických skupin podle oborového („směrového“) klíče. Organizační jednotky KSČ a vedení VŠPHV zaměřily v roce 1953 pozornost na prověření „kádrového materiálu“, tj. všech pedagogů a studentů, jehož cílem bylo provést ještě před zánikem školy případná individuální restriktivní opatření vůči ideově kolísajícím či nesprávně politicky pracujícím učitelům a posluchačům.⁴⁸¹ V rámci reorganizace školy byly z kateder VŠPHV zajišťující výuku marxismu-leninismu – katedry filozofie a katedry dějin KSSS

⁴⁷⁷ Tamtéž.

⁴⁷⁸ Viz např. Návrh na úpravu studia společenských věd na vysokých školách z 31. 7. 1951. Návrh doporučuje schválit způsob získání stálých učitelů z okruhu absolventů Vysoké školy politické a sociální, svěřit vedení proseminářů studentům 3. ročníku Vysoké školy politických a hospodářských věd fakulty společenských věd. NA: fond *Politický sekretariát ÚV KSČ*, sv. 4, arch. j. 47, bod 13. Od školního roku 1951/1952 uskutečňovali na rektorátní katedře marxismu-leninismu ČVUT posluchači 3. a 4. ročníku společenskovědní fakulty VŠPHV placenou praxi v seminářích kurzu VKS (b). A UK: fond *FF*, k. 770.

⁴⁷⁹ A UK: fond *VŠPHV* (stranická organizace Fakulty společenských věd), k. 2.

⁴⁸⁰ A UK: fond *FF*, k. 770. Plán práce VŠPHV (1952/1953).

⁴⁸¹ A UK: fond *VŠPHV* (stranická organizace Fakulty společenských věd), k. 2.

a KSC – zřízeny katedry v nástupnických subjektech, na Fakultě mezinárodních vztahů UK a na Vysoké škole ekonomické. Na Filozoficko-historické fakultě Univerzity Karlovy byly v rámci reorganizace VŠPHV zřízeny tři marxistické katedry: katedra dialektického a historického materialismu, jejímž vedoucím se stal Ladislav Tondl, katedra dějin SSSR a KSSS, kterou vedl Jaroslav Procházka, a katedra dějin KSC za vedení Jaroslava Kladivý.⁴⁸² Dále byly z VŠPHV personálně posíleny Vysoká škola politická při ÚV KSC, Ústav dějin KSC,⁴⁸³ někteří pedagogové přešli do ústavů Akademie věd.⁴⁸⁴ Nejvýznamnějším působištěm absolventů Vysoké školy politických a hospodářských věd se však staly katedry společenského základu československých vysokých škol zajišťující výuku základů marxismu-leninismu. Tento záměr pregnantně formulovala již zmiňovaná zpráva katedry filozofie: „Dnes naopak je jisté již účelné, aby VŠPHV zanikla, aby splýnula s normálními vysokoškolskými fakultami a aby to bylo na prospěch témuž cíli, pro který kdysi VŠPHV vznikla: pro hluboké studium marxismu-leninismu“.⁴⁸⁵ Zároveň však rovněž zmiňovaný deficit podpory vědecké práce na VŠPHV se stal pravděpodobně jedním z důvodů, proč nebyla fakulta společenských věd reorganizována obdobně jako fakulta mezinárodních vztahů v samostatnou fakultu univerzity.⁴⁸⁶

Reflexe pamětníků

Přes krátké trvání Vysoké školy politických a hospodářských věd reflektovali pamětníci její počátky jako integraci mezi „společenskou elitu“ spoluvytvářející a naplňující komunistický program budování socialismu a její zánik jako individuální vysvobození z ideologického zajetí.⁴⁸⁷ Ve shodě s výsledky pramenného výzkumu a jeho interpretace považovali VŠPHV za stranický vysokoškolský projekt, jehož záměrem bylo široké prosazení marxismu na vysokých školách. Praktické naplnění tohoto úkolu mělo být

⁴⁸² Viz PETRÁŇ, Josef: Filozofická fakulta, 1945–1990. In: *Dějiny Univerzity Karlovy, 1918–1990*, c. d., s. 448.

⁴⁸³ Zřízená usnesením ÚV KSC z 19. ledna 1953 získala vládním nařízením z 27.11.1953 statut vysoké školy.

⁴⁸⁴ Např. z katedry historie VŠPHV vzešli hned dva ředitelé akademických pracovišť – Josef Macek (Historický ústav ČSAV) a Ľudovít Holotík (Historický ústav SAVU).

⁴⁸⁵ A UK: fond FF, k. 771. Závěrečné hodnocení práce na VŠPHV z 12.6.1953.

⁴⁸⁶ Jednou z variant, o které se jednalo v komisi pro reorganizaci fakulty společenských věd složené ze zástupců VŠPHV a fakulty filozoficko-historické Univerzity Karlovy, byl návrh na rozdělení fakulty UK na dvě s tím, že dosavadní fakulta společenských věd VŠPHV bude sloučena s jednou z nich (květen 1952). A HMP: fond VŠPHV, k. 11. Zápisy ze schůzí vedení školy (1952).

⁴⁸⁷ V rámci grantového projektu *Vysoká škola politických a hospodářských věd (1949–1953). Sovětizace československého školství* byly s pedagogy a absolventy VŠPHV natáčeny strukturované rozhovory. Srv. DEVÁTÁ, Markéta – OLŠÁKOVÁ, Doubravka: *Vysoká škola politických a hospodářských věd, 1949–1953. Počátky marxistického školství*. In: DEVÁTÁ, M. – OLŠÁKOVÁ, D. – SOMMER, V. – DINUŠ, P. – KOSTLÁN, A. (ed.): *Vědní koncepce*, c. d., s. 197 an (Vyprávěné dějiny VŠPHV).

provedeno „přebudováním“ Vysoké školy politické a sociální, jež se jevila z mnoha důvodů jako nejvhodnější objekt marxistické indoktrinace: její politické ovládnutí KSČ v období 1947–1948 bylo považováno v vysokoškolském kontextu za velmi úspěšné. Jiří Hájek, tehdy člen ÚV KSČ a pracovník kulturně propagačního oddělení zodpovědný za ideová a politická školení v masových organizacích, popisuje ve svých pamětech přebudování VŠPS ve školu nového typu vychovávající kádry „pro politické úkoly ve vedení ekonomiky, vnitřní i zahraniční správy, jakož i pro ideově politickou vzdělávací a výchovnou činnost a publicistiku“ jako rozhodnutí sekretariátu ÚV KSČ.⁴⁸⁸ Hájek však nebyl jen stranou dosazený vykonavatel nového zadání, neboť působil již na VŠPS (po únoru 1948 ve funkci prorektora) a podle vlastního vyjádření jeho profesionální ambice směřovaly právě tam. Podílel se na nové orientaci VŠPS v poúnorovém období, „rozdílně od staré paritní linie“, spolupracoval se studentským akčním výborem („ti, kdo měli rozhodující slovo, byli koneckonců rozumní lidé“) a aktivně vystupoval v samostatné přestavbě VŠPS na „socialistickou školu“. Štollovo působení na VŠPS i VŠPHV mělo spíše ideologický rozměr. Podle Hájka mu Štoll „s odvoláním na svoji naléhavou práci o vývoji české poezie za poslední čtvrtstoletí“ přenechal hlavní úkol, tj. vypracovat celkový obsahový a metodický plán výuky. Hájek s pomocí spolupracovníků, zejména „zbylých“ pedagogů VŠPS a některých studentů vyšších ročníků vypracoval pojetí nové školy, jež mělo „vyplnit v našem systému vysokoškolského studia místo, jež dosud zůstávalo prázdné“, tj. školy pro výchovu pracovníků, včetně hospodářských, v jejichž úkolech a činnosti převažovala „politicko-ideová stránka [...] nad čistě odbornou“. Takové pojetí ekonomického směru výuky však odmítli „jako diletantské komunisté, kteří po únoru převzali vedení Vysoké školy hospodářských věd“. Vzniklý spor vyřešilo stranické vedení rozhodnutím o zrušení této školy a převedením veškeré vysokoškolské výuky ekonomického směru na VŠPHV. Toto rozhodnutí Hájek reflektoval jako „nedomyšlené“ a napravované reformou vysokého školství v roce 1953, tj. vznikem Vysoké školy ekonomické (a zánikem VŠPHV). Jeden z nejvíce reflektovaných momentů ve vztahu obou škol představovala výrazná změna společenského ovzduší. Zatímco Vysoká škola politická a sociální byla spojována s politickým pluralismem a svobodnou volbou přednášek a přednášejících pedagogů, Vysoká škola politických a hospodářských věd byla vnímána jako politicky monopolní a ideově velmi rigidní. V některých případech narátoři zaměňovali obě školy právě v rámci tohoto vymezení: VŠPS po provedené „očistě“ a reformě výuky reflektovali jako natolik odlišnou od její předúnorové atmosféry, že ji

---

⁴⁸⁸ HÁJEK, J.: *Paměti*, c. d., s. 171–199.

označovali za školu novou. Naopak společenské ovzduší VŠPHV vnímali její pamětníci jako „přísně“ komunistické, i když prosycené oficiálním budovatelským optimismem. Dalším společně reflektovaným charakteristickým prvkem „identity“ VŠPHV byla její privilegovanost. Pociťování animozity vůči privilegovanému postavení studentů VŠPHV se projevovala ve vztahu ke studentům ostatních vysokých škol na obecné úrovni, ale zejména ve vztahu k postupně rušené VŠPS. Rubem této politické privilegovanosti se staly průvodní jevy „stranického sektářství“ charakteristické pro elitní komunistickou společnost: ostrakizace jedinců jakkoli se vymykajících, nahrazování intelektuální diskuse opakováním dogmatických ideologických stereotypů, totální požadavky kolektivu zasahovat do soukromé duševní i fyzické individuální sféry. Nadšené budovatelské úsilí bylo postupně vystřídáno atmosférou strachu z možných politických represí, z něhož byli studenti a pedagogové VŠPHV „vysvobozeni“ zánikem školy. Většina narátorů vnímala oba tyto póly – osobní identifikaci s komunistickým programem budování socialismu a tíživou atmosféru politických procesů (reflektovanou represí vůči komunistickým špičkám) – prizmatem svého osobnostního zranění. V roce, kdy byla VŠPHV zrušena a studenti převedeni na etablované fakulty či na instituce navazující na činnost VŠPHV, vyšlo najevo, že koncept vzdělání, který byl nabízen VŠPHV, je ve srovnání s úrovní vzdělání poskytovaným vysokými školami zcela nedostatečný. K handicapu znalostnímu se přidával i odstup společnosti od přílišného aktivismu VŠPHV, který byl vnímán zejména v akademickém prostředí velmi rušivě. Na univerzitě byli posluchači VŠPHV konfrontováni nejen se zdejší úrovní výuky, ale též s neschopností či neochotou ujmout se individuální zodpovědnosti za vlastní profesní osudy, jež byly důsledkem „stranického opečovávání“.

Atraktivnost Vysoké školy politických a hospodářských věd (obdobně jako v případě VŠPS) spočívala podle výpovědí jejích studentů zejména ve spojení s politickým děním. Zájem o politiku byl společný mnoha posluchačům školy, formoval se během středoškolských studií a promítal se do výběru vysoké školy. Většina respondentů byla podle svých slov upřímnými komunisty a chtěla se podílet na budování socialismu. Adepty o studium zaujala výuka společenskovedního základu, již VŠPHV do určité míry přejala z učebních plánů Vysoké školy politické a sociální. Právě výuka základů společenských věd pojatá šířeji než na tradičních vysokých školách byla kladně reflektována i v dlouhodobém horizontu vlastně jako jediný kladný přínos studia na VŠPHV a reprezentovala i jeden z cílů školy vložený do její ideové a ideologické koncepce. Pro mnoho studentů se motivačním momentem studia na VŠPHV stala možnost studovat

obor, pro který se rozhodli (žurnalistika) a v neposlední řadě hrála důležitou roli i snaha a touha po sociálním vzestupu, k níž mohla a měla VŠPHV otevřít cestu. Předpokladem účinné indoktrinace se stala většinově sdílená víra v budování nové, spravedlivější společnosti spojená s důvěrou v komunistickou stranu. Zejména přitažlivou se stala idea spojení „pokrokových studentů jdoucí ruku v ruce s dělnickou třídou“ jako avantgardní síly uskutečňující tento program, v projektu VŠPHV ztělesněná ve společném vzdělávání dělníků a gymnazistů. Zapojení absolventů dělnických kurzů do studijních kolektivů s absolventy gymnázií přinášelo podle výpovědí studentů VŠPHV psychologické momenty vyplývající z odlišné sociální identifikace obou prostředí. Vzájemné žádoucí ovlivňování bylo posilováno společným studiem v kolejném prostředí, jímž měl být postupně eliminován vědomostní handicap studentů z dělnického prostředí a bezprostředním stykem s „dělnickými kádry“ formování politicky nezkušených gymnazistů. Odbornou úroveň výuky na VŠPHV vnímali studenti a pedagogové školy jako kolísavou a výrazně rozlišovali mezi odbornou marxistickou výukou a prioritně ideologizujícími projevy. Zatímco Štoll i např. tajemník školy Vilém Fuchs byli vnímáni jako ideologové, Jiří Hájek, Pavel Hrubý nebo též František Kavka byli považováni za marxistické odborníky. Mezi těmito dvěma póly stáli mladí a výrazně se profilující pedagogové typu Milana Machovce, Ivana Svitáka či Josefa Macka, v jejichž vystupování se spojovala odbornost s angažovaností. Symptomatickým prvkem výuky se stala marxistická „aktualizace“ historie.

Přes většinovou ochotu podřizovat se principiální indoktrinaci komunistickým programem výstavby socialismu a vytváření nové socialistické inteligence vnímali studenti a učitelé VŠPHV negativně některé aspekty „praktického“ stranického života. Týkaly se zejména totální kontroly nad duševním a soukromým životem jednotlivce, již si v duchu dobového kolektivismu přisvojovaly organizační jednotky KSČ, ČSM a VŠPHV. Členské schůze KSČ, na nichž byly detailně řešeny prohřešky jak politického, tak osobního charakteru, představovaly prostor pro demonstraci síly kolektivu, jenž exemplárně trestal či chválil jeho členy. Pocity studentů by se daly nejspíše charakterizovat jako hrdost na sounáležitost s „elitní“ školou mísící se s obavou, že nebudou schopni dostát komunistickým požadavkům. Dusivá politická atmosféra provázená hledáním „nepřátel“ komunistického režimu a ústící v politické procesy počátku 50. let negativně dopadala na osobnostní integritu. Strach z možných postihů dovedl mnohé k popření či zamlčování vlastních názorů. Projevy duševní deformace, atmosféru strachu a zároveň klíčící pochybnosti o „šťastné cestě budování socialismu“ pod vedením komunistické strany reflektovala většina

posluchačů a učitelů VŠPHV (případ syna Ludvíka Frejky). Podle Kavky vyvolávaly politické procesy potřebu jakýchsi „miniprocesů“ na nižších stranických úrovních, v případě VŠPHV se jednalo o stranické potrestání tajemníka školy Viléma Fuchse, jenž byl obviněn ze zavádění „nesprávných metod“.⁴⁸⁹ Většina pamětníků uváděla případ tajemníka školy v souvislosti se zatčením a vyšetřováním Rudolfa Slánského (a jeho za politického protektora školy), Hájek vztahuje případ s obviněním Šlinga, Švermové a některých krajských tajemníků, následnými personálními změnami v kulturně propagačním oddělení, odkud měl přijít podnět k přešetření jeho činnosti na VŠPHV.⁴⁹⁰ Zánik školy vnímali pamětníci nejen jako individuální vysvobození z ideologického zajetí, ale současně i – s přechodem na nová pracoviště (Vysoká škola ekonomická, Filozoficko-historická fakulta, Vysoká škola politická, Ústav dějin KSČ, historická a filozofická pracoviště ČSAV ad.) – za moment odborného postupu, jenž v širším kontextu souvisel s postupným omezováním forem přímé ideologické indoktrinace akademického prostředí a novou orientací vědní politiky na „zvědečťování“ odborné práce. Je také přirozené, že společně reflektovaný mezník intelektuální emancipaci od stalinského dogmatismu představoval XX. sjezd a přechod na tzv. revizionistické pozice marxismu, přičemž názory o nutné korekci marxistického diskurzu vedly k novým formulacím politické angažovanosti ve společenské reformě roku 1968. Koncepty humanistického marxismu, demokratického socialismu či socialismu s lidskou tváří byly ideovým vyústěním tohoto emancipačního procesu, na němž se podílel i okruh marxistických odborníků vycházejících z VŠPHV.

---

⁴⁸⁹ KAVKA, František: *Ohlédnutí za padesáti lety ve službě českému dějepisectví*. Praha: Karolinum 2002, s. 29.

⁴⁹⁰ HÁJEK, J.: *Paměti*, c. d., s. 192–194.

IV. Období destalinizace, 1953–1960

4.a Politický a společenský kontext

Stěžejním okamžikem v postupném procesu emancipace vědeckého bádání i kulturního a společenského života z všeobjímajícího ideologického vlivu komunistických politických doktrín bylo odhalení kultu osobnosti a odmítnutí Stalinovy politiky zostřování třídního boje na XX. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu v únoru 1956. Předcházelo mu období mírné liberalizace (1953–1956) jako důsledek změny paradigmatu studené války, tj. přechodu od vojenského soupeření k mírové koexistenci mocenských bloků a jako projev stabilizace východního bloku.⁴⁹¹ Nový politický přístup ke studené válce byl stvrzen na ženevské konferenci v roce 1955, jejíž přípravy revitalizovaly ve společnosti očekávání společensko-politických změn (vyhlášení neutrality, mezinárodní kontrola voleb).⁴⁹² Ve vnitropolitickém vývoji se vyznačovalo nutností revidovat zejména ekonomické řízení společnosti, přičemž „nový kurz“ byl orientován na zvýšení životní úrovně obyvatelstva, čímž mělo být docíleno obnovení společenského konsenzu otřeseného měnovou reformou z roku 1953.⁴⁹³ „Nový kurz“ vyhlášený po smrti Stalina v Sovětském svazu se týkal také politického řízení a souvisel s tematizováním procesu destalinizace, který vyvrcholil Chruščovovou zprávou na XX. sjezdu KSSS. Poté, co vedení KSČ neochotně dovolilo seznámit s výsledky XX. sjezdu své nižší stranické složky, způsobilo odhalení Stalinových praktik intelektuální šok a otřes víry velké většině komunistů⁴⁹⁴ a zároveň i očekávání změn, které z tohoto poučení vyplynou pro dosavadní vývoj československé společnosti. Neochota stranického vedení zaujmout k nové skutečnosti zásadní stanovisko vedla k požadavku stranických organizací na svolání mimořádného sjezdu jako platformy, na které by se o výsledcích XX. sjezdu KSSS mohlo diskutovat a kde by bylo možno zároveň přijmout závěry týkající se československých stranických poměrů (decentralizace, kolektivní podíl na moci jako demokratizační prvek). Mezitím se kritiky nedávno minulého ale i současného stavu společnosti chopili spisovatelé a studenti. Literáti se na druhém

⁴⁹¹ KOSTLÁN, Antonín: Věda v Československu v letech 1953–1963: Zamyšlení nad současným stavem bádání a jeho možnostmi. In: *Věda v Československu v letech 1953–1963*, c. d., s. 569–570.

⁴⁹² KAPLAN, Karel: *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953–1956*. Brno: Barrister & Principal 2005, s. 262 an.

⁴⁹³ KAPLAN, Karel: *Československo v letech 1953–1966*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1992, s. 4–19.

⁴⁹⁴ Za všechny uvedme nemilosrdné hodnocení Václava Černého osoby Zdeňka Nejedlého: „Když ho [...] zdrtila pravda znovu povinná, stařec rozhazoval jen rukama: ‚Teď už vůbec nevím, čemu věřit!‘ Což poskytlo v tragicky fraškovské pointě definitivní závěrečnou míru hodnověrnosti všech [...] přesvědčení, jež [...] vyznával.“ ČERNÝ, Václav: *Paměti I. 1921–1938*. Brno: Atlantis 1994, s. 316–317.

sjezdu československých spisovatelů v dubnu 1956 vymezili, zejména v projevech Jaroslava Seiferta a Františka Hrubína, proti do té doby nedotknutelnému ideologu literatury Ladislavu Štollovi. Projevy publikované v *Literárních novinách* přinášející jen částečně cenzurované informace o dění na sjezdu silně rezonovaly v české veřejnosti a vzbuzovaly naděje na postupnou demokratizaci komunistického režimu.⁴⁹⁵ Studenti aktivizovaní rodiči se veřejnou diskusí formulovali své požadavky v dubnu 1956 v rezoluci fakultní organizace Československého svazu mládeže Matematicko-fyzikální fakulty Univerzity Karlovy. Jejich požadavky se týkaly mj. přístupu k západnímu tisku, ukončení rušení západních zahraničních rozhlasových vysílání, vrácení zakázaných knih do knihoven, ukončení mechanického přejímání sovětských vzorů, omezení výuky ruštiny a marxismu-leninismu. V květnu pak obnovili tradici studentských majáles jako manifestaci požadavků liberalizace režimu.⁴⁹⁶ Na rozvíjející se společenské aktivity a s nimi spojenou kritiku reagovala protikroky celostátní konference KSČ v červnu 1956. Stranické vedení předložilo viníka nesprávných politických tendencí spojených se stalinskými zločiny v osobě neoblíbeného Alexeje Čepičky, odmítlo požadavek na svolání mimořádného sjezdu a v projevu Václava Kopeckého poprvé na vysoké stranické úrovni zazněla veřejná kritika spisovatelského sjezdu. Negativní většinové veřejné mínění podporované tendenčním informováním o událostech v Polsku a Maďarsku na podzim posílilo proces konsolidace a upevnění československého stranického konzervativního kurzu a umožnilo zachování nejvyšších stranických špiček ve funkci.⁴⁹⁷ Podle Kopeckého se mluvčími spisovatelského sjezdu stali „odpadlíci od komunistického hnutí, dávní společníci trockismu a pověstní protikomunističtí borci“ a sjezdem byli opomenuti („hrubě a beze studu“) Zdeněk Nejedlý, S. K. Neumann [...] a i Julius Fučík. Nad těmito jevy „jsme musili ustrnout“, píše Kopecký, stejně jako si učinil „strašný dojem o nevděčnosti“ ze sjezdového projevu Jaroslava Seiferta, jenž se zastal autorů neprávem vyloučených ze svazu spisovatelů a také dosud vězněných obětí „spisovatelských“ procesů z roku 1952.⁴⁹⁸ Obhajobu Halase proti jeho negativnímu „zhodnocení“ Ladislavem Štollem, jež zazněla v projevu Františka Hrubína, Kopecký označil jako „demonstrativní“ („František Halas byl naším básníkem! A my nedovolíme, aby si ho přivlastňovali naši nepřátelé!“).⁴⁹⁹ Kritika Halase z roku 1949 byla podle něj správná („soudruh Štoll měl zcela pravdu“) stejně jako

⁴⁹⁵ PERNES, Jiří: Československý rok 1956. K dějinám destalinizace v Československu. In: *Soudobé dějiny* 4 (2000), s. 594–618. Dále též BLAIVE, M.: *Promarněná příležitost*, c. d.

⁴⁹⁶ KOSTLÁN, A.: *Věda v Československu v letech 1953–1963*, c. d., s. 579–580.

⁴⁹⁷ PERNES, J.: *Československý rok 1956*, c. d., s. 610–617.

⁴⁹⁸ KOPECKÝ, V.: *ČSR a KSČ*, c. d., s. 450–476, citace s. 467 a 454.

⁴⁹⁹ Tamtéž, s. 467.

kritika spisovatelského sjezdu na červnové celostátní konferenci 1956 („spisovatelé [...] musili pak s vděčností oceňovat rozhodnost, se kterou KSČ vystoupila proti tendencím jejich sjezdu [...], jež se jim pak ve světle boje proti revizionismu musely jevit trapnými“). Stranická kritika se prý netýkala umělecké tvůrčí činnosti, ale „zásadních otázek ideologických a politických“, což autor sám zpochybnil následujícím tvrzením o nutnosti „bojovně hájit naši zásadní linii v umělecké tvorbě, založenou na principech socialistického realismu“, neboť „revisionismus zaměřoval svůj nápor k tomu, aby vyvolal pochybnosti o správnosti socialistického realismu a aby vnesl nejasnost i v základní otázku společenského poslání umění“.⁵⁰⁰ „Revizionismu“ v kulturní sféře měl zamezit program „dovršení kulturní revoluce“ formulovaný XI. sjezdem KSČ v roce 1958 a koncipovaný jako návrat ke kulturní politice první poloviny 50. let. Rozhodné stranické odmítnutí „ducha druhého sjezdu“ svazu spisovatelů měla přinést jeho mimořádná březnová konference v roce 1959, jejíž program předurčil Antonín Novotný: „Zhodnotí činnost Svazu čs. spisovatelů od jeho II. sjezdu v r. 1956, vypořádá se s mylnými názory a tendencemi některých skupin spisovatelů a vytyčí pozitivní program práce svazu do budoucna.“⁵⁰¹ Novotného prohlášením o protistranických tendencích v kultuře kulminovala předkonferenční kampaň proti umělcům, kteří „ideově pochybnými, skrytými, útočnými narážkami na dělnickou třídu a stranu pokoušejí se [...] ve svých člancích, knihách, filmech, divadelních hrách působit na vědomí lidí a obracet je proti politice strany“.⁵⁰² V tomto smyslu na konferenci vystoupil s hlavním referátem Ladislav Štoll. „Při účtování s dědictvím poúnorových let bylo po XX. sjezdu některými kritiky a novináři rozšiřováno tvrzení, jímž bylo toto období charakterizováno jako ‚léta dogmatismu‘, jímž byla kulturní politika strany obviňována ze sektářství a dogmatismu. Mnozí spisovatelé, kritikové a žurnalisté si kladli za úkol osvobodit naše umění od vlivu tohoto údajného sektářství a dogmatismu, jehož kořeny hledali proti vší logice ‚nahore‘, v politice strany a státu. [...] Jak to bylo ve skutečnosti? Řekl jsem již, že není třeba zastírat, že v praktickém provádění kulturněpolitické linie naší strany docházelo k chybám. Avšak je příznačné, že s mnohými těmito nedostatky a chybami se strana dovedla včas vypořádat ještě před XX. sjezdem. Je naprosto nepravdivé chtít označovat kulturněpolitickou linii strany za dogmatickou, sektářskou [...].“⁵⁰³ Na konferenci, jež měla povahu sjezdového hodnocení, byli do

⁵⁰⁰ Tamtéž, s. 468–469.

⁵⁰¹ KAPLAN, Karel: *Kronika komunistického Československa*. Kořeny reformy 1956–1968. Společnost a moc. Brno: Barrister a Principal 2008, s. 316.

⁵⁰² Citováno podle CATALANO, A.: *Rudá záře nad literaturou*, c. d., s. 129.

⁵⁰³ ŠTOLL, Ladislav: *Literatura a kulturní revoluce*. In: *Z dějin českého myšlení o literatuře 3*. (1958–1969). Praha: Ústav pro českou literaturu 2003, s. 19.

svazových orgánů zvoleni ti spisovatelé-komunisté, jež nebyli zvoleni překvapivým vývojem jeho II. sjezdu (mj. Štoll, Taufer, Skála). Tato výměna umožnila posílit ve svazu linii prosazování představ kulturní politiky ze strany vedení KSČ a provést politické prověrky, v jejichž rámci byly mj. postiženy *Literární noviny* za zprostředkování „filozofické diskuse“. Zásadní obnovení politické cenzury se projevilo také v ediční politice. Byly zrušeny časopisy *Květen* a *Nový život*, revidovány nakladatelské editorské plány (*Československý spisovatel*), obnovovány publikační zákazy. Odmítnutí „elitářské“ role spisovatelů jako „svědomí národa“ bylo dovršeno Sjezdem socialistické kultury v červnu 1959, jenž měl ideově navazovat na Sjezd národní kultury v roce 1948, na kterém byla spisovatelům přiřčena role strážců socialistické morálky a zobrazovatelů socialistické reality. Na plnění linie vedoucí k „dovršení kulturní revoluce“ v kultuře, vědě a školství měl pod Štollovým vedením dohlížet nově zřízený Výbor socialistické kultury (1960-1965).⁵⁰⁴

4.b Základní směry vývoje vysokých škol a vědecké práce

Problém kontinuity vědecké práce

Sovětizace vysokých škol a vědeckého prostředí byla do konce roku 1953 úspěšná jen částečně. Napodobení sovětského systému se prosadilo jen jeho vnějšími znaky, unifikací a centralizací, zavedením marxisticko-leninské výchovy apod., avšak vnitřní život vysokých škol se po sovětském vzoru reprodukovat nepodařilo. Orientace na ekonomiku a politiku a opomíjení kulturních aspektů při přetváření prostředí vysokých škol způsobily, že mentální, intelektuální a kulturní vzorce vysokoškolských elit nebyly indoktrinovány, pokud to nebylo v souladu s osobním přesvědčením její komunistické části. Rovněž se nepodařilo přivést na vysoké školy většinu posluchačů z dělnického a rolnického prostředí, které tak zůstávaly většinou otevřeny středním sociálním vrstvám. Ty se však – na rozdíl od dělnické – za možnost vysokoškolského vzdělání necítily být povinovány loajalitou k politickému režimu, neboť to jim komunistický režim neumožňoval jako něco historicky nového. Naopak, pozitivní diskriminací dětí z dělnických a rolnických rodin stavěl jejich kariéře různé administrativní překážky. Pokus smazat rozdíly mezi dělníky a ostatními vrstvami společnosti, včetně rozdílu mezi studenty a profesory prosazovaný generační skupinou „revolučních vůdců“ vysokých škol a vyvolaný silným odporem k tzv.

---

⁵⁰⁴ BLÁHOVÁ, K.: Mezi literaturou a politikou, c. d., s. 498 an.

maloměšťáctví, se realizoval v silné celospolečenské propagaci rovnostářství.⁵⁰⁵ Období 1948–1953(6) bylo reflektováno jako něco dočasného, jako nepřírozený výkyv ve společenském vývoji, jenž v obdobích (náznaků) krize režimu podnítily určité vrstvy obyvatelstva ke kritickým vystoupením, ať již v roce 1953 s restaurací masarykovské a sociálnědemokratické tradice či v roce 1956 s požadavkem odstranění stalinských nezákonností komunistického řízení společnosti včetně pokusu o rehabilitaci obětí politických procesů.⁵⁰⁶ Pokusy o návrat zaznamenalo i prostředí vysokých škol. Masarykova univerzita usilovala o obnovení své právnické fakulty a nová generace studentů nezatížená „studentskou revolucí“ roku 1948 vystoupila s požadavkem ukončení sovětizace a zmírnění ideologického tlaku vysoké školy. I v období 50. let existovaly neinstitutionalizované enklávy nezávislého myšlení, soustředěné kolem jednotlivců, kteří byli komunistickým režimem odstraněni z univerzit (Patočkovy semináře,⁵⁰⁷ konzultace Václava Černého⁵⁰⁸ apod.). Některým z nich bylo umožněno působení v nepříliš exponovaných vědeckých pracovištích (Výzkumném ústavu pedagogickém či Ústavu pro lidovou píseň) či v ústavech Československé akademie věd, sice v pozici „trpěné menšiny“, ale přece jen zachovávající určitou kontinuitu vědecké práce.

Činnost Československé akademie věd

Ústavy Československé akademie věd se do vědecké práce oficiálně zapojily od 1. ledna 1953. Mezi první akademiky byli vybráni „nejlepší z nejlepších, nejzasloužilejší pracovníci naší vědy“ na základě „tvůrčího vědeckého přínosu, vědeckého díla a kladnému vztahu k našemu lidově demokratickému státu“.⁵⁰⁹ Přihlášení se k tradici „pokrokové“ vědecké práce formuloval také Klement Gottwald ve své zdravici akademikům: „Přeji naší Akademii, aby čestně kráčela ve stopách naší pokrokové vědy minulosti, aby čestně kráčela cestou svého velikého vzoru – slavné Akademie věd Sovětského svazu.“⁵¹⁰ Idea zřízení Československé akademie věd jako centrální vědecké instituce se objevila bezprostředně

⁵⁰⁵ CONNELLY, J.: *Zotročená univerzita*, c. d., s. 443–454.

⁵⁰⁶ Srv. např. HŮBL, Milan: *Cesty k moci*. Praha: Naše vojsko 1990, s. 39 an.

⁵⁰⁷ PALOUŠ, Radim: *Dobrodružství pobytu vezdejšího*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství 2006, s. 83.

⁵⁰⁸ ČERNÝ, V.: *Paměti III.*, c. d., s. 389.

⁵⁰⁹ Výzva Vládní komise pro vybudování ČSAV čtyřem nejvýznamnějším vědeckým institucím (České akademii věd a umění, Královské české společnosti nauk, Československé národní radě badatelské a Masarykově akademii práce) ke spolupráci na sestavení zakládající skupiny akademiků. Citováno podle MÍŠKOVÁ, Alena: *Idea a počátky Československé akademie věd v dokumentech*. Katalog ke stejnojmenné výstavě Archivu AV ČR, 2003. http://dvt.hyperlink.cz/archiv_a03.htm

⁵¹⁰ GOTTWALD, Klement: K zahájení činnosti Československé akademie věd. In: TÝŽ: *O kultuře a úkolech inteligence*, c. d., s. 49.

v poválečném období a z popudu Zdeňka Nejedlého byla začleněna do Budovatelského programu Gottwaldovy vlády v roce 1946. Nejedlého dlouhodobým ideovým programem se stalo zřízení akademie, v níž dojde k zapojení české vědy do budování socialismu. Koncepce nové instituce oscilovala mezi dvěma zformovanými názory o jejím kontinuitním (navazujícím na meziválečné zkušenosti československých vědeckých organizací) či diskontinuitním (propagujícím jednoznačnou orientaci na Sovětský svaz) charakteru. V komunistickém programu pro vědu a vysoké školy, jenž vznikl v předúnorovém období, ale jehož praktické dopady se promítly do vývoje české vědy až po roce 1948, byly preferovány vědecké obory důležité pro výrobní praxi jako např. fyzika, chemie, zoologie, apod. Program prosazoval v souladu se socializačními tendencemi centrální plánování vědecké práce a její financování. V poúnorovém období byla vědní politika KSČ podřízena úsilí o zásadní kontrolu centrální vědecké instituce, jejímž smyslem bylo převést vědecké bádání na marxisticko-leninský metodologický základ jako podmínky pro „uskutečnění přerodu, vybojování ideologického boje a výchovy nových kádrů“.⁵¹¹ V roce 1949 začalo fungovat na základě zákona č. 261/1949 Sb. Ústředí vědeckého výzkumu, jehož založení lze považovat za jakýsi prvotní krok směřující k reorganizaci vědy, potažmo k založení ČSAV.⁵¹² V listopadu 1950 vnikla stranická komise pro vybudování akademie, jejíž návrhy byly předloženy Antonínu Zápotockému, Juliu Dolanskému a Zdeňku Nejedlému. Veškerá jednání vedl Václav Kopecký a jejich výsledkem byl návrh na zřízení vládní komise pro vznik Československé akademie věd, která měla být ustavena „po sovětském vzoru“. Komise byla zřízena v lednu 1952.⁵¹³ V mezidobí bylo vládním nařízením ze 7. listopadu 1951 poněkud nekonceptním způsobem zrušeno Ústředí výzkumu a technického rozvoje, jehož výzkumné ústavy se měly stát základem budoucí akademické struktury. Působnost ústředí byla rozpočtově přenesena na Státní plánovací úřad, který se tak stal novým subjektem v jednáních o vědecké reorganizaci. Ústředním bodem úvah o budoucí podobě akademie se však jevil vztah k již existujícím vědeckým institucím: Královské české společnosti nauk (KČSN), České akademii věd a umění (ČAVU), Masarykově akademii práce (MAP), Československé

---

⁵¹¹ MÍŠKOVÁ, A.: *Idea a počátky*, c. d.

⁵¹² Na podzim roku 1950 bylo Ústředí vědeckého výzkumu reorganizováno zákonem č. 185/1950 Sb. v Ústředí výzkumu a technického rozvoje. Poslední krok vedoucí k ustavení nové organizační koncepce československé vědy představovalo vládní nařízení č. 80/1950 Sb., na jehož základě bylo zřízeno sedm výzkumných ústavů zaměřených především na exaktní vědy: matematika, fyzika, astronomie, geologie, chemie, polarografie a biologie. ŠTOLL, Ladislav: K historii vládní komise pro zřízení ČSAV. In: TÝŽ: *Z kulturních zápasů. Vzpomínky – rozhovory – portréty – stati – korespondence*. Praha: Odeon 1986, s. 150-154.

⁵¹³ Tamtéž, s. 151.

národní radě badatelské (ČSNRB) a dalším ústavům. Představitelé zmíněných institucí sepsali 15. dubna 1952 návrh na reorganizaci československého vědeckého života,⁵¹⁴ v němž se vyslovili pro zřízení Československé akademie věd a Československé akademie umění rozdělením České akademie věd a umění⁵¹⁵ a přiřazením KČSN, ČSNRB a MAP. Tento návrh byl podroben kritice vládní komisí pro vybudování Československé akademie věd v čele s Ladislavem Štollem.⁵¹⁶ Třetí protagonistou, který vstupoval do koncepce budování akademie, byl Zdeněk Nejedlý, jenž ji formuloval v programovém textu *Vybudujeme Československou akademii věd* (1952). Také Nejedlý sám, ač nebyl zastáncem plné diskontinuity s dosavadní vědou, odmítl návrh lapidárně: „My plánujeme a podle toho musíme pracovat, o to jde a ne jestli se to někomu líbí nebo ne. Kdybychom tak, když se znárodňoval průmysl, ptali průmyslníků, co znárodnění říkají nebo co navrhují, tak bychom se daleko nedostali.“⁵¹⁷ Nejedlý oproti ideologizační koncepci Kopeckého a Štolla prosazoval intenci k základnímu výzkumu a „výběrovou“ kontinuitu, zejména ve vztahu ke KČSN.⁵¹⁸ „Znárodnění“ Královské české společnosti nauk a České akademie věd a umění – v zákoně o zřízení ČSAV⁵¹⁹ se uvádí „přebudování“ – proběhlo vládním nařízením, na jehož základě byl majetek KČSN, ČAVU, ČSNRB prohlášen za národní majetek svěřený státem ČSAV jako nedělitelná součást jejího majetku.⁵²⁰ Vládní komise byla také zodpovědná za sestavení návrhu budoucích akademiků a členů korespondentů.

⁵¹⁴ Masarykův ústav – Archiv AV ČR: fond KČSN. Společné memorandum ČAVU, KČSN, ČSNBR a MAP (15. 4. 1952).

⁵¹⁵ Spojení vědy a umění bylo předmětem Nejedlého kritiky: „Umění a umělci vyžadují zajisté docela jiné opatření než být přívěskem Akademie, jejímž úkolem je řídit vědeckou práci. Jako zase i každý obor umění a umělců vyžaduje své zvláštní opatření“. NEJEDLÝ, Zdeněk.: *Vybudujeme Československou akademii věd*. Praha: Československý spisovatel 1952, s. 6. Viz také POKORNÁ, Magdaléna: Sjednocením proti jednotě. Spor o budoucí podobu akademie věd. In: *Věda v Československu v letech 1945-1953*, c. d., s. 114.

⁵¹⁶ Více viz BERAN, Jiří: Vytváření členské základny ČSAV. In: *Soudobé dějiny* 1 (2005), s. 102-139.

⁵¹⁷ POKORNÁ, M.: Sjednocením, c. d., s. 116.

⁵¹⁸ „A tu nemůže být nejmenší pochybnosti, že při novém řešení naší nové Akademie máme přímo povinnost, nezapomínat i oné naší první Akademie [KČSN] [...] jsou s touto naší první Akademií úzce spjati naši nejlepší národní vědečtí pracovníci [...] což dnes, kdy si tolik ceníme velikých tradic našeho národa, má pro naši vědu rovněž veliký a i směrový význam. Konečně tak dáme naší Akademii ten pokrokový základ, vědecký i politický, který jedině opravňuje být základem i nově přebudované a vybudované naší Akademie.“ NEJEDLÝ, Z.: *Vybudujeme*, c. d., s. 20. Hlávkoovo mecenášství Nejedlý kritizoval jako výsledek vykořisťování kapitalisty a činnost ČAVU jako reprezentaci české buržoazie: „Provedl jsem tu kritiku [...] u nás až dotud neobvyklou. Chceme-li se však dostat dále, je takováto kritika první podmínkou k tomu.“ Tamtéž, s. 14-19, citace s. 19. Srv. KOSTLÁN, A.: *Vznik a vývoj ČSAV*, c. d., s. 4.

⁵¹⁹ Zákon č. 52/1952 Sb. Zákon o Československé akademii věd přijalo Národní shromáždění 29. října 1952, účinnosti nabyl 12. listopadu 1952.

⁵²⁰ BRÁDLEROVÁ, Daniela – KMOCHOVÁ, Nataša: Likvidační komise ČSAV. In: *Věda v Československu v letech 1945-1953*, c. d., s. 139.

Jejich výběr představoval složitý proces rozhodování v intencích ideologických direktiv.⁵²¹ Dotkl se i Ladislava Štolla, předsedy vládní komise, který aspiroval na funkci ředitele Ústavu pro českou literaturu a jehož zařazení mezi akademiky odmítl politický sekretariát ÚV KSČ. Toto rozhodnutí bylo pravděpodobně důsledkem řešení krajně napjaté situace ve sféře kulturní politiky.⁵²² I v personální rovině se prosadila jistá míra kontinuity podporovaná Nejedlým, když do ČSAV byla integrována řada vědců starší generace, a to i pravicové prvorepublikové orientace (např. archivář Václav Vojtíšek), kteří měli být prostředím nové akademie – a samozřejmě i vlastním přispěním – formování a „převychování“ v socialistické vědce.⁵²³

Do ČSAV byla integrována vědecká pracoviště ministerstva školství (mj. Státní historický ústav, Státní archeologický ústav, dále Orientální ústav, Slovanský ústav a Československo-sovětský institut jako pracoviště ministerstvem subvencované), ústřední ústavy Státního úřadu plánovacího (astronomický, biologický, fyzikální, geologický, chemický, matematický, polarografický ad.) včetně Sekretariátu základního vědeckého výzkumu, jenž byl transformován do Úřadu prezidia ČSAV. Z České akademie věd a umění byly do ČSAV převedeny mj. Ústav pro českou literaturu, Ústav pro jazyk český a slovníkové pracoviště středověké latiny jako součást nově vzniklého Kabinetu pro studia řecká, římská a latinská. Poslední a nejpočetnější skupinu pracovišť představovaly kabinety a laboratoře vzniklé z iniciativy vládní komise pro vybudování akademie, mj. kabinety pro filozofii, ekonomii, dějin státu a práva, národopisu, teorie a dějin umění, moderní filologii apod. Základní knihovna ČSAV a akademický archiv byly konstituovány ze zrušených knihoven a archivů KČSN, ČAVU, MAP a ČSNRB. Soustava pracovišť Československé akademie věd byla ustavena k 1. lednu 1953, zahrnovala celkem 54 ústavů, laboratoří, kabinetů a účelových zařízení. Členové i vědecká pracoviště ČSAV byli oborově sdruženi v osmi sekcích: matematicko-fyzikální, geologicko-geografické, chemické, biologické, technické, historické, ekonomie, práva a filozofie a jazyka a literatury. V únoru 1953 byl na počest 75. narozenin prvního prezidenta akademie zřízen Kabinet Zdeňka

⁵²¹ Podrobně viz BERAN, J.: Vytváření, c. d., s. 105-125.

⁵²² Dlouhodobě nazrávající kompetenční a mocenský spor mezi kulturně propagačním oddělením ÚV KSČ a ministerstvem informací, k jehož skupině patřil i Ladislav Štoll, vyústil v politický pád Gustava Bareše, přičemž postižen byl i Pavel Reiman a další. Obě strany se napadaly krajně nebezpečnými obviněními a situace hrozila vyústit v další kolo politických procesů. BERAN, J.: Vytváření, c. d., s. 116-117. Štoll se stal členem ČSAV až v roce 1956 jako ideologická posila po otřesu komunistických režimů v důsledku XX. sjezdu KSSS.

⁵²³ FRANC, Martin: *Ivan Málek a vědní politika 1952-1989. Aneb Jediný opravdový komunista?* Praha: Masarykův ústav a Archiv Akademie věd 2010, s. 68-69. Srv. MÁLEK, Ivan: *Boj nového se starým v dnešní naší vědě*. Praha: Nakladatelství ČSAV 1955.

Nejedlého. Tím došlo k poněkud kuriózní situaci, kdy „žijící klasik“ docházel na „své“ pracoviště kontrolovat zde shromažďování a pořádání materiálů o svém životě a díle a konzultovat práce na vlastních sebraných spisech.⁵²⁴ Na Slovensku byla zřízena počátkem roku 1953 Slovenská akademie věd jako nejvyšší národní slovenská vědecká instituce. Zřízením celostátní a jedné národní instituce (při neexistenci samostatné české organizace) byl opětně uplatněn tzv. asymetrický princip. Nová podoba vrcholné československé instituce mimovysokoškolského výzkumu, jenž byl v rozporu s tradičním pojetím omezován právě ve prospěch ČSAV, vycházela ze „sovětského vzoru“, avšak současně do jisté míry přihlížela i k objektivním potřebám rozvoje moderní vědy.⁵²⁵ Skutečnost, že k transformaci vědeckých pracovišť došlo – oproti vysokým školám – v časovém posunu, neznamenal tento proces tak destruktivní zásah, jaký představovala pro vysoké školy legislativní norma z roku 1950 a její zásadní diskontinuitní charakter.⁵²⁶ Ostatně omezenou míru kontinuity s dosavadním vývojem české vědy vyjádřil ve zdravici akademikům i prezident Gottwald: „Přeji naší Akademii, aby čestně kráčela ve stopách naší pokrokové vědy minulosti, aby čestně kráčela cestou svého velikého vzoru – slavné Akademie věd Sovětského svazu.“⁵²⁷ Postupná stabilizace vědeckého výzkumu a teoretické rozvíjení marxistické metodologie v rámci ČSAV současně otevíraly prostor pro počáteční úvahy o emancipaci vědecké práce od ideologických dogmat období stalinismu a nastolování požadavku jejich revize.

Reorganizace vysokého školství v roce 1953

Reorganizaci vysokých škol v letech 1952–1953 lze považovat za ukončení fáze výstavby a organizační transformace vysokých škol dynamického vývoje let 1945–1953. Následující změny představují spíše již jen korekce ustanoveného systému, na němž je jasně patrná proměna politických priorit nového poválečného státu. Dominantním rysem, jenž charakterizuje vývoj vysokého školství v období roku 1953 a let následujících, je nárůst

⁵²⁴ Více viz KŘEŠŤAN, J.: Zdeněk Nejedlý v posledních letech života, c. d.

⁵²⁵ Významný deficit představovalo zásadní omezení přímého i zprostředkovaného vědeckého styku se západními vědeckými obory a i vědecká spolupráce v rámci socialistického bloku existovala ve velmi omezeném rozsahu. MÍŠKOVÁ, A.: Idea a počátky, c. d. Podle Jana Havránka nebyla přímá vědecká spolupráce příliš podporována. Sovětský svaz si širší vědecké styky nepřál z obavy před šířením pravdivého obrazu sovětské společnosti v komunistických satelitech. K tomu přistupovala v počátečním období i jazyková bariéra, ruský jazyk dosud nebyl součástí tradiční vědecké jazykové vybavenosti. Prolamování bariér v oblasti vědeckých styků se uskutečňovalo v navazování odborné spolupráce s oborovými kolegy v Polsku, NDR a Maďarsku. In: *Věda v Československu v letech 1953-1963*, c. d., s. 571.

⁵²⁶ KOSTLÁN, A.: Vznik a vývoj ČSAV, c. d., s. 4

⁵²⁷ GOTTWALD, Klement: K zahájení činnosti Československé akademie věd. In: TÝŽ: *O kultuře a úkolech inteligence*, c. d., s. 49.

počtu vysokých škol, resp. vydělování nových fakult v rámci jednotlivých vysokých škol a univerzit v souladu s postupující specializací jednotlivých vědních oborů a především v souladu s potřebami národního hospodářství. S výjimkou pedagogického vzdělávání se vysokoškolské prostředí po dynamickém období 1945–1948 spojeným s obnovováním a definováním nového poválečného směřování a po transformačním období let 1949–1953 a jeho poúnorovým definováním postupně stabilizovalo. Početní tlak studentů na vysoké školy neustával, ba naopak sílil (*viz tabulku 10*). Tento fenomén zasáhl se stejnou intenzitou české země i Slovensko. V letech 1952–1953 proto vzrůstal tlak na ministerstvo školství, přičemž jednotlivými nařízeními a doporučeními bylo ministerstvu uloženo ustavit do začátku akademického roku 1953–1954 sedm nových vysokých škol.⁵²⁸

Tab. č. 10: Zvýšení počtu studentů na vysokých školách ve studijním roce 1953–1954⁵²⁹

	Počet studentů na vysokých školách		
	Všech ročníků 1952/53	Všech ročníků 1953/54	Přírůstek
ČSR	42 244	51 393	9 149
České kraje	30 989	36 288	5 299
Slovensko	11 255	15 105	3 850

Velký tlak na hospodářskou rekonstrukci československé společnosti a státu přinesl v tomto období nejvýznamnější změny do vysokoškolských oborů technických, inženýrských a přírodovědných.⁵³⁰ Z rámce Českého vysokého učení technického se vydělila chemická fakulta, níž vznikla samostatná Vysoká škola chemická v Praze. Reorganizací ČVUT bylo ustaveno několik nových fakult: fakulta slaboproudé elektrotechniky se sídlem v Poděbradech a zeměměřičská fakulta ze zeměměřičského oddělení fakulty inženýrského stavitelství,⁵³¹ od 1. září 1952 fakulta ekonomicko-inženýrská a fakulta železniční.⁵³² Fakulta ekonomicko-inženýrská byla zároveň zřízena i na Slovenské vysoké škole technické v Bratislavě. O tom, jak rychle se měnily priority a transformace, svědčí fakt, že z fakulty železniční ustavené k 1. září 1952 je k 1. září 1953 ustavena samostatná Vysoká škola železniční v Praze. Kromě fakulty stavební, strojní, elektrotechnické a dopravně technické byla na Vysoké škole železniční zřízena i vojenská

⁵²⁸ NA: fond *Kulturně propagační oddělení ÚV KSČ*, arch. j. 280.

⁵²⁹ Tamtéž.

⁵³⁰ Zavedením přijímacích zkoušek ze dvou odborných profilových předmětů od školního roku 1953/1954 se posílila odborná stránka přijímacího řízení, nicméně třídně-politický profil uchazeče zůstával i nadále jeho významným aspektem. MORKES, F.: *Kapitoly o školství*, c. d., s. 58.

⁵³¹ Zákon č. 98/1953 Sb. ze dne 27. 11. 1953, §2.

⁵³² Zároveň byla k 1. 9. 1952 zrušena fakulta speciálních nauk ČVUT.

fakulta,⁵³³ což potvrzuje strategický význam železniční dopravy a její ústřední místo v poválečném Československu. K posílení strojírenského průmyslu byla zřízena Vysoká škola strojní v Liberci.⁵³⁴ Protože těžební a těžký průmysl vyžadoval nové odborníky pro vedoucí pozice a geologické experty, vznikly po přestěhování Vysoké školy báňské z Příbrami do Ostravy dvě nové fakulty: fakulta ekonomicko-inženýrská a fakulta geologická.⁵³⁵ V Plzni v té době fungovala Vysoká škola strojní a elektrotechnická. Vedle těžkého průmyslu bylo zapotřebí vybudovat a upevnit i postavení farmaceutického průmyslu. Kromě výše zmíněných chemicko-technologických škol tedy byly zřízeny i dvě farmaceutické fakulty při brněnské univerzitě a na Slovenské univerzitě v Bratislavě. Z dalších oborů získaly v rámci přírodovědecké fakulty Karlovy univerzity v Praze samostatnou fakultu biologie a matematicko-fyzikální vědy. Obdobně se lékařská fakulta UK rozdělila na fakultu všeobecného lékařství, dětského lékařství a na fakultu hygienickou. V oblasti netechnických věd byly zásadně reorganizovány především sociální vědy. Zatímco v oblasti humanitních věd se podstatně proměnil ideologický kontext samotných humanitních věd, struktura zůstala víceméně zachována, s výjimkou zrušení filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci od akademického roku 1953/1954. Postupným rušením Vysoké školy politické a sociální v Praze a Vysoké školy sociální v Brně od akademického roku 1949/1950 (zákonem o zřízení Vysoké školy politických a hospodářských věd) byla výuka sociálních věd ukončena. K 1. září 1953 zanikla též VŠPHV, resp. její součásti byly transformovány do samostatných fakult a vysokých škol. Obory vyučované na fakultě společenských nauk VŠPHV byly k 1. září 1953 včleněny do Filozoficko-historické fakulty Karlovy univerzity. Z politicko-diplomatické fakulty, resp. fakulty mezinárodních vztahů VŠPHV měla být k 1. září 1953 vytvořena samostatná vysoká škola mezinárodních vztahů. Toto rozhodnutí bylo zrušeno vládním nařízením č. 98/1953 Sb. a současně rozhodnuto o začlenění fakulty mezinárodních vztahů VŠPHV do Karlovy univerzity. Po jednom akademickém roce, počínaje následujícím (1954/1955), byla Fakulta mezinárodních vztahů UK bez náhrady zrušena.⁵³⁶ Hospodářská fakulta VŠPHV se stala základem pro vznik Vysoké školy ekonomické v Praze. Samostatná VŠE se rozdělila na fakultu všeobecně ekonomickou, výrobně ekonomickou, vnitřního obchodu, financí úvěru a na fakultu statistiky. Ve stejnou dobu byla Vysoká škola hospodářských

⁵³³ Zákon č. 98/1953 Sb. ze dne 27. 11. 1953, §5.

⁵³⁴ Zákon č. 98/1953 Sb. ze dne 27. 11. 1953, § 1.

⁵³⁵ Zákon č. 98/1953 Sb. ze dne 27. 11. 1953, §3.

⁵³⁶ K dalšímu rozvíjení zahraničněpolitické problematiky došlo po několikaleté institucionální césuře v Ústavu pro mezinárodní politiku a ekonomii založeném v roce 1957 při ministerstvu zahraničních věcí.

věd v Bratislavě transformována k 1. září 1953 na Vysokou školu ekonomickou s fakultami všeobecně ekonomickou, výrobně ekonomickou a vnitřního obchodu a financí.⁵³⁷

Do popředí zájmu se v roce 1953 opět dostala výchova budoucích pedagogů. Školským zákonem z dubna 1953 byly zrušeny pedagogické fakulty a v roce 1950 zřízená pedagogická gymnázia pro učitelství předškolních dětí a I. stupně. Tento první zásah do koncepce vysokoškolského učitelského vzdělávání byl vyvolán tlakem politických míst, který ji dlouhodobě zpochybňoval s odkazem na sovětskou praxi.⁵³⁸ Místo nich byla zřízena soustava pedagogických škol: tříleté pro učitelství v mateřských školách a čtyřleté pro učitelství 1.-5. ročníku nové školské soustavy, do nichž se postupovalo již z 8. ročníku, dvouleté vyšší pedagogické školy pro učitelství 6.-8. postupného ročníku středních škol a konečně vysoké školy pedagogické pro učitelství 9.-11. postupného ročníku jedenáctileté střední školy, kam mohli postoupit absolventi jedenáctileté střední školy. Pro přípravu učitelů ruského jazyka byla zřízena centrální Vysoká škola ruského jazyka a literatury.⁵³⁹ Tento vývoj představoval částečný neúspěch Nejedlého a Chlupovy koncepce (vrácení vzdělávání učitelů I. stupně na středoškolskou úroveň), na druhé straně však byl původní záměr posílen tím, že výchova pedagogů II. a III. stupně byla svěřena téměř výhradně nově vzniklým pedagogickým školám. Problematický přínos této reorganizace vzdělávání pedagogických pracovníků, kterou provázela nespokojenost školské veřejnosti ohledně degradace vzdělávání učitelů 1.-5. ročníku a setrvávající rezistence filozofických a přírodovědných fakult vůči monopolizaci odborného vzdělávání pedagogickými školami, se projevil i v neochotě učitelů rušených pedagogických fakult převzít výuku na nově zřizovaných vysokých pedagogických školách, které se zpravidla dělily na fakulty společenských a přírodních věd.

Požadavky decentralizace řízení a vědecké práce

Celkovému zhodnocení vývoje vysokých škol se věnovalo plenární zasedání ÚV KSČ v dubnu 1956, jehož závěry – ve smyslu úprav, které měly sladit činnost vysokých škol s „úrovní výstavby společnosti“ – byly integrovány do novelizace vysokoškolského zákona (č. 46/1956 Sb.) ze září téhož roku, která přinesla určitou dlouhodobější stabilizaci vysokoškolského prostředí. Ústřední výbor konstatoval, že rychlý růst počtu vysokých škol s sebou přinesl i nedostatky, jež se projeví v nezkušenosti a neuspokojivé úrovni vědecké práce mladých vysokoškolských učitelů (zejména v regionálních centrech), podcenění

⁵³⁷ Zákon č. 98/1953 Sb. ze dne 27. 11. 1953, §13.

⁵³⁸ URBÁŠEK, P. – PULEC, J. a kol.: *Kapitoly*, c. d., s. 51-52.

⁵³⁹ Vládním nařízením č. 63/1952 Sb.

výchovné práce na úkor odborné výuky a v nedostatečném sepětí vysokých škol s praxí, a rozhodl, že síť vysokých škol se nebude podstatnějším způsobem dále rozšiřovat. Úpravu řízení vysokých škol pak přinesla zmíněná novelizace, jež korigovala postavení a pravomoci orgánů, které se na něm podílely. Především omezila rozhodovací pravomoci Státního výboru pro vysoké školy ve prospěch ministerstva a jednotlivých vysokých škol. Státní výbor měl být napříště pouze poradním, iniciativním a koordinujícím orgánem, v jehož kompetenci zůstávala zejména politicko-výchovná práce vysokých škol. Vysokým školám byla přiznána právní subjektivita a rektorům například pravomoc zřizovat katedry a jmenovat jejich vedoucí. V souvislosti s kritizovanou úrovní vědecké práce novelizace umožňovala zřizovat ústavy, laboratoře, kabinety apod. jako centra vysokoškolského badatelského výzkumu a tím i demonopolizaci vědy v rámci ústavů akademie.⁵⁴⁰ Přechodného uvolnění politických poměrů v roce 1956 se pokusilo využít vedení Masarykovy univerzity a učinilo několik kroků k obnovení právnické fakulty s odůvodněním, že její zrušení bylo v důvodové zprávě k usnesení ÚV KSČ označeno za přechodné opatření. Přes regionální podporu této myšlenky i faktickou potřebu doplňovat právnický dorost však ministerstvo školství na iniciativu odpovědělo negativně.⁵⁴¹ O rok později se vedení univerzity obrátilo na ministerstvo školství s jiným problémem, a to s pojmenováním univerzity, jež se stalo předmětem aktuální tiskové kampaně. Ministerstvo však zřejmě z téhož důvodu, ale s opačným vyhodnocením situace, považovalo přejmenování za zatím nevhodné. Vhodnou ideovou záštitu začala univerzita hledat opět v roce 1959, po nástupu nového rektora, a navrhla spojit svou školu se jménem Klementa Gottwalda nebo Josefa Dobrovského (který byl odmítnut již v roce 1946 v souvislosti s názvem olomoucké univerzity). Jako třetí variantu zvolila vědecká rada pouze vypuštění Masarykova jména z názvu, kterou již sice částečně užívala, avšak současně ji sama označila za problematickou, neboť prý evokuje tendenci po ideové neutrálnosti. Po opakovaném odmítnutí všech variant ze strany ministerstva se vedení univerzity sešlo nad dalšími návrhy a mezi Zdeňkem Nejedlým, Johannem Gregorem Mendelem a Janem Evangelistou Purkyněm dala přednost poslednímu, který shledalo přijatelným i ministerstvo. „Slavnostní akt přejmenování“ brněnské univerzity provedl u příležitosti zahájení nového školního roku 1960/1961 ministr školství František Kahuda a neopomněl přitom připomenout, že se tak stalo „z rozhodnutí naší strany a vlády“.⁵⁴²

⁵⁴⁰ MORKES, František: Změny v postavení a řízení vysokých škol. In: *Věda v Československu v letech 1953–1963*, c. d., s. 60–63.

⁵⁴¹ URBÁŠEK, P. – PULEC, J. a kol.: *Kapitoly*, c. d., s. 120–121.

⁵⁴² Tamtéž, s. 225–226.

Přetrvávající problémy v oblasti pedagogického vzdělávání se pokusilo vyřešit vládní nařízení z července 1959, když ministerstvo školství rezignovalo na oba záměry reorganizace z roku 1953. Výchova učitelů I. stupně byla vrácena na vysokoškolskou úroveň, pro niž – společně s učitelstvím II. stupně – bylo zřízeno dvacet pedagogických institutů, a učitelství III. stupně převzaly univerzitní fakulty. Tím byla na Palackého univerzitě obnovena filozofická fakulta (zrušená reorganizací v roce 1953) a současně zřízena fakulta přírodovědecká.⁵⁴³ Pedagogické fakulty se do systému vysokého školství vrátily v podobě zákonného opatření předsednictva Národního shromáždění v srpnu 1964 poté, co ministerstvo usoudilo, že počet pedagogických institutů je předimenzován a jejich činnost neefektivní a neekonomická. V Praze, Brně a Olomouci byly integrovány do univerzit, v ostatních krajských městech působily jako samostatné fakulty, čímž se v zásadě vývoj kruhem vrátil do výchozí situace.⁵⁴⁴

Marxistický revizionismus

Počátky destalinizace v letech 1953–1956 spadají do období konsolidace poměrů ve společenských vědách zdevastovanými čistkami po roce 1948, jež provázelo vybudování společenskovědních pracovišť ČSAV (kabinety pro filozofii, ekonomii, dějin státu a práva ad.) a ovlivnil nástup generace, která na počátku 50. let prodělala strmou kariéru díky politickému aktivismu. Dogmatismus a jeho průvodní jevy („citátománie“, „školometství“), které brzdily rozvoj ideologické práce – jak konstatoval Antonín Novotný na zasedání ústředního výboru strany v prosinci 1953 –, měly být překonány procesem „zvědečtění“ základního indoktrinačního nástroje, marxismu-leninismu. Počátky vědecké emancipace marxistické filozofie však byly paradoxně spjaty s průvodním jevem vrcholného stalinismu: ideologickými kampaněmi proti reliktvům „buržoazní ideologie“ (kosmopolitismus, objektivismus, masarykismus, sociáldemokratismus) či proti „úchylnkám“ v politické praxi uvnitř komunistické strany („slánština“, „slovenský buržoazní nacionalismus“).⁵⁴⁵ Právě analýzou a překonáním důsledků ideologického vlivu „Slánského bandy“, jež byla zodpovědná za „umrtvování“ marxismu-leninismu (Štoll),⁵⁴⁶

⁵⁴³ Univerzita Palackého se po zániku bohoslovecké fakulty v roce 1950 a pedagogické a filozofické fakulty (s postponovanou lhůtou pro absolvování již přijatých posluchačů) v roce 1953 stala dočasně univerzitou s jedinou (lékařskou) fakultou, čímž začala být ohrožena sama její existence. V roce 1958 byly na univerzitě i na obou fakultách Vysoké školy pedagogické – na rozdíl od jiných vysokých škol – uskutečněny tzv. třídně-politické prověrky. Tamtéž, s. 173–179.

⁵⁴⁴ V městech, která ztratila úpravou z roku 1960 statut krajského sídla, byly pedagogické instituty zrušeny.

⁵⁴⁵ KOPEČEK, Michal: *Hledání ztraceného smyslu revoluce*. Počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953–1960. Praha: Argo 2008, s. 91–96.

⁵⁴⁶ Ze závěrečného projevu laureáta státní ceny a rektora Vysoké školy politických a hospodářských

jeho redukci na propagandu (Machovec)⁵⁴⁷ i za rafinované propojení „dogmatismu“ a „revizionismu“ v marxismu-leninismu (Kosík, Tondl),⁵⁴⁸ měla být nastoupena cesta odstraňování dogmatismu v marxistické filozofii. Po roce 1956 byla jako projev odmítnutí kritiky stalinského kurzu a pokusů o politické revize zahájena kampaň proti revizionismu (1957–1960) postihující různé společenské vrstvy inteligence, jež se angažovaly v požadavcích decentralizace a demokratizace řízení společnosti. Bylo vyvoláno usnesením mezinárodní konference komunistických a dělnických stran v Moskvě z listopadu 1957 o boji proti všem oportunistickým směrům, především jugoslávskému revizionismu, a přijetím linie přísné kritiky revizionismu XI. sjezdem KSČ v červnu 1958, na němž se hovořilo také o nutnosti dovršení kulturní revoluce.⁵⁴⁹ První fáze perzekuce se týkala armádních a politicko-ideologických kruhů, mj. např. na Vysoké škole politické, a obnovení požadavku na ideologické zohlednění výběru studentů na vysoké školy. Nejširší dopad měly tzv. prověrky třídní a politické spolehlivosti vyhlášené usnesením politického byra ÚV KSČ 10. prosince 1957 a prováděné v následujícím roce. V jejich důsledku bylo politicky, profesně a zejména sociálně postiženo asi 50 tisíc osob.⁵⁵⁰ Třídně-politické prověrky se dotkly významně ČSAV a některých vysokých škol, postiženy byly především přírodovědné obory, jimž se v určité míře vyhnuly čistky poučnorové a umožnily do té doby pracovat ve větší kontinuitě s předúnorovým, resp. i předválečným obdobím.⁵⁵¹ Podstatou tzv. revizionismu se stala diskuse o emancipaci vědy od ideologie, resp. marxismu jako vědecké teorie od marxismu-leninismu (-stalinismu) jako ideologické doktríny, rozvíjející se ve společenských vědách, zejména ve filozofii ale též v historiografii (např. v dějinách dělnického hnutí), literární vědě, estetice či státoprávních vědách. Spočívala v návratu k inspiraci ranými díly Karla Marxe a ve snaze odmítnout vulgarizované pojetí jeho učení, jehož vrcholnou fází se staly Stalinovy poučky o čtyřech rysech dialektiky a třech znacích materialismu.⁵⁵² Součástí diskuse, jež probíhala zejména v okruhu přispěvatelů *Filosofického časopisu* vydávaným Filozofickým ústavem ČSAV, se stala rovněž konfrontace se stavem vývoje společenských věd na Západě jako důsledek překonávání bariér ve vědeckých stycích. Diskuse se přenesla i na konferenci o dějinách české filozofie v Liblicích v dubnu 1958, kde její účastníci, zejména v úvodním

---

věd profesora Ladislava Štolla. In: *Marxisticko-leninskou ideovostí a stranickostí*, c. d., s. 216–218.

⁵⁴⁷ A UK: fond FF, k. 771. Závěrečné hodnocení práce na VŠPHV z 12. 6. 1953.

⁵⁴⁸ [RED.]: O dogmatismu a rozvoji tvůrčí filozofické práce. In: *Filosofický časopis*, roč. 2, č. 1, 1954, s. 1–12.

⁵⁴⁹ CATALANO, A.: *Rudá záře nad literaturou*, c. d., s. 126.

⁵⁵⁰ KAPLAN, K.: *Československo v letech 1953–1966*, c. d., s. 85–86.

⁵⁵¹ KOSTLÁN, A.: *Věda v Československu v letech 1953–1963*, c. d., s. 582–583.

⁵⁵² PETRUSEK, M.: *Co bylo, když sociologie nebyla*, c. d., s. 43.

referátu Karla Kosíka Dějiny filozofie jako filozofie, odmítli dosud dominující koncepci českých dějin Zdeňka Nejedlého spočívající v dichotomii „pokrokových“ a „reakčních“ dějinných prvků. Konference se stala jedním z posledních projevů tzv. živelné destalinizace.⁵⁵³ Analýze „soudobého revizionismu“ a strategii ovládnutí marxistického diskurzu ve smyslu oficiální stranické linie byl v říjnu 1958 věnován celostátní ideologický seminář, na němž s hlavním referátem vystoupil tajemník ÚV KSČ Vladimír Koucký.⁵⁵⁴ Situaci ve dvoudenní diskusi shrnul lapidárně Miroslav Hysko: „Vážené soudružky a soudruzi, z diskuse jaksí vychází takový poznatek, že my v Československu bychom vlastně mohli mít na naše poměry dost slušný revizionismus, kdybychom jej byli povolili.“⁵⁵⁵ Poukazoval tím na sdílené přesvědčení, že marxistický revizionismus je z velké míry importem zahraničních vlivů, zejména jugoslávského, ale i maďarského či polského. Podle Jindřicha Zeleného spočívala ideologická strategie stoupenců revizionismu v tom, „že se snaží pod záminkou tvůrčího rozvinutí marxistické teorie nahradit socialistické myšlení, socialistickou ideologii demokratismem. Mladý Marx se hodí k tomu proto, že oni mohou jen citovat, odvolávat se [...] vždyť Marx to tak řekl, to je ten marxismus, který my hlásáme.“ Ladislav Štoll a další účastníci semináře považovali návrat k ranému dílu Karla Marxe, inspiraci marxistickými díly Györgye Lukáče⁵⁵⁶ či Leszka Kolakowského⁵⁵⁷ za módní záležitost a požadavek emancipace vědy a kultury od ideologie za „ideologickou diverzi Západu“.⁵⁵⁸ Ladislav Štoll (souhlasně se stanoviskem Václava Kopeckého) se ve svém příspěvku vrátil ke kritice spisovatelského sjezdu jako hybného momentu v českém kulturně politickém myšlení, iritován představou, že by spisovatelé jako „nevolení zástupci lidu“ mohli být „svědomím národa, který čekal na jejich slovo“. S nevolí konstatoval, že

⁵⁵³ KOPEČEK, Michal: Za čistotu marxisticko-leninského myšlení. K problematice tzv. revizionismu v české marxistické filosofii v druhé polovině 50. let. In: *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*. Svazek 2. Praha-Bрно: ÚSD-Dokořán 2004, s. 177–178. K periodizaci let 1953–1963 ve vztahu komunistické moci k vědě a kultuře viz KOSTLÁN, A.: *Věda v Československu v letech 1953–1963*, c. d., s. 576.

⁵⁵⁴ Vyšel v brožovaném vydání pod názvem *Boj proti soudobému revizionismu – základní úkol mezinárodního revolučního hnutí*, Praha: ÚV KSČ 1958.

⁵⁵⁵ NA: fond *Ideologické oddělení*, sv. 3, arch. j. 14. Zápis z celostátního ideologického semináře z 16.–17. 10. 1958.

⁵⁵⁶ Podle Štolla byl Lukács vynesen Západem – v souvislosti s jeho úlohou v maďarské revoluci 1956 – do pozice „nejerudovanějšího marxisty“. V českém „revizionistickém“ prostředí bylo jeho dílo stavěno „dokonce na roveň mladého Marxe“. Tamtéž.

⁵⁵⁷ V „revizionistickém“ diskurzu rezonovala zejména jeho analýza marxismu institucionálního (ideologického) a čistě vědeckého. KOPEČEK, M.: *Hledání ztraceného smyslu revoluce*, c. d., s. 179–194.

⁵⁵⁸ „Oni [Pavel Tigrid a redakce časopisu *Sovědeckoi*] na adresu naší inteligence říkají, my chápeme, že nemůžete otevřeně vystupovat proti režimu, tož nevystupujte aspoň pro režim... Inteligence se má jen dívat a svědčit, nebojovat, nepomáhat.“ Příspěvek Ladislava Štolla. NA: fond *Ideologické oddělení*, sv. 3, arch. j. 14. Zápis z celostátního ideologického semináře z 16.–17. 10. 1958.

ohnisky revizionismu se staly katedry společenských věd vysokých škol a některá pracoviště akademie, kde se o „revizionistických otázkách“ – s nádechem senzačnosti a zasvěcenosti – diskutovalo „místo na stranickém fóru [...] mezi skupinkami spřízněných“ a diskuse se pak přenesla na stránky *Literárních novin*.⁵⁵⁹ Proto byla do „boje“ proti revizionismu zapojena i staronová stranická tisková platforma v podobě obnoveného kulturně politického týdeníku *Tvorba*, jež měla ideologicky vhodným způsobem usměrnit dosavadní diskusi v *Literárních novinách*, resp. omezit jejich vliv přenesením diskuse právě do *Tvorby*.⁵⁶⁰ V průběhu roku 1958 začaly v *Tvorbě*, *Nové myslí* ale i ve *Filosofickém časopise* vycházet články kritizující domácí projevy revizionismu, především Karla Kosíka, Ivana Svitáka, Roberta Kalivody a Ladislava Tondla a oficiální kritické stanovisko k současné situaci ve filozofii vyjádřil i ústřední výbor KSČ. Rovněž v historiografii byl patrný konzervativní ideologický obrat, jenž byl dozvukem sovětského tažení proti „liberalismu“ historiků Burdžalova a Pankratové, formulovaný v hlavním referátu Josefa Macka na třetím sjezdu historiků, kde byly odsouzeny objektivistické, pozitivistické a strukturalistické tendence.⁵⁶¹

Vědecký komunismus

V roce 1957 vznikl v důsledku pronikání revizionismu do vysokoškolských kateder společenských věd Ústav pro další vzdělávání učitelů marxismu-leninismu jako centrální ideologické a servisní společenskovědní pracoviště, jež mělo upevnit jednotnou koncepci výuky základů marxismu-leninismu na vysokých školách a zároveň zvyšováním kvalifikace vysokoškolských učitelů marxismu-leninismu docílit zlepšení její úrovně. V témže roce byl také zřízen Institut společenských věd při ÚV KSČ pro vědeckou výchovu kvalifikovaných marxistických teoretických a vědeckých odborníků, jenž měl být výzkumným i metodologickým zaměřením postaven na roveň ústavům akademie věd. Oba ústavy – dobově nazývané podle jejich ředitelů Kalábwerk a Štollwerk – měly naplňovat usnesení celostátní konference KSČ o ideové a ideologické práci ve smyslu hlavního referátu Jiřího Hendrycha, který v něm zdůraznil nutnost objasňovat boj proti schematismu a dogmatismu a současně proti vlivu buržoazních ideologií a revizionismu v mezinárodním dělnickém hnutí. Reflexe polských a maďarských událostí a analýza

---

⁵⁵⁹ Tamtéž.

⁵⁶⁰ Tamtéž, sv. 13, arch. j. 77. Vydávání *Tvorby* bylo obnoveno 1. 1. 1957.

⁵⁶¹ KOPEČEK, Michal: Ideologie a ideologické aparáty jako téma výzkumu historiografie komunistického Československa. *Seminář pracovní skupiny pro analýzu charakteru komunistického režimu v Československu 1945-1989* z 30. 10. 2002, http://www.sds.cz/docs/prectete/epubl/mko_iaia.htm.

„revizionistických zdrojů“ nového programu Svazu jugoslávských komunistů obrátila pozornost směrem k problematice výkladu dějin mezinárodního dělnického hnutí v rámci základů marxismu-leninismu na vysokých školách. Vědecký komunismus jako „teoretické vyvrcholení výkladů o dějinách mezinárodního dělnického hnutí“, nová sociální věda („marxistická sociologie“) a „nejgrandióznější objev dogmatického marxismu 20. století“ se stal specifickým produktem boje mezi „dogmatiky“ a „revizionisty“.⁵⁶² Zatímco vědecká rada Vysoké školy politické ÚV KSČ se v roce 1957 k integraci vědeckého komunismu jako samostatného předmětu postavila rezervovaně a doporučila otázky spojené s jeho výkladem prohlubovat v rámci stávající výuky marxistických disciplín,⁵⁶³ katedra základů marxismu-leninismu pro humanitní fakulty Univerzity Karlovy se podle vyjádření jejího vedoucího Miloše Kalába zabývala vymezením „předmětu a metody vědeckého komunismu“ již od roku 1954. V roce 1956 k problematice uspořádala celostátní konferenci a otevřela na Filozoficko-historické fakultě pokusný nepovinný kurz vědeckého komunismu. Zkušenosti z něj i z dalších kurzů vypisovaných v následujícím období hodnotila kladně, ač byly zavedeny „za nepříznivých podmínek“, „po studentských diskusích, v nichž mnozí studenti nabyli názor, že marxismus-leninismus není vědou, ale pouhou propagandistickou disciplínou“.⁵⁶⁴ Kurzy provázela „živá diskuse“ a návštěvnost se pohybovala kolem 60–70 %, tedy stejně jako povinné přednášky základů marxismu-leninismu. Osnovy kurzu vědeckého komunismu vypracované katedrou se staly předmětem konference oddělení vysokých škol při ÚV KSSS v roce 1958, na níž byla práce katedry sovětskými teoretiky oceněna výše než obdobné pokusy v NDR a Číně. Sověští odborníci také seznámili československou delegaci s výsledky jejich snažení na poli vědeckého komunismu. „Zdůvodnili nutnost pěstování a výuky vědeckého komunismu jako samostatné disciplíny především tím, že je to součást marxismu, která se nejrychleji rozvíjí v souvislosti s výstavbou socialismu a komunismu. Ukázali, že v minulosti před

---

⁵⁶² PETRUSEK, M.: Co bylo, když sociologie nebyla, c. d., s. 46.

⁵⁶³ Usnesení schůze vědecké rady VŠP z 29.3.1957. Do protirevizionistické fronty se zařadila v souvislosti s kritickou analýzou situace v Jugoslávii. Srv. Návrh na pojetí cyklu přednášek *Kritický rozbor revizionistického programu Svazu komunistů Jugoslávie (1958)*. NA: fond *Vysoká škola politická při ÚV KSČ*, neuspořádaný.

⁵⁶⁴ A UK: fond FF, k. 766. Zdůvodnění zavedení kursu vědeckého komunismu pro děkanát filozoficko-historické fakulty z 1. 10. 1958. K situaci v oborech zajišťující výuku marxismu-leninismu srv. Zprávu o celkové činnosti filozoficko-historické fakulty KU v roce 1955–56. Tamtéž, k. 751. „Mohli-li XX. sjezd KSSS úplně zvrátit dosavadní pracovní výsledky oborů dějin KSSS, KSČ, historického materialismu, společného marxistického základu, pak je to jen dokladem, že práce oborů stála na špatném základě a že byla řízena nesprávnou metodou. To co bylo XX. sjezdem definováno jako dogmatismus, se všemi znaky a důsledky, provádělo se v těchto oborech. Je to nyní patrné na odvolávaných pracech, a popírání toho, co bylo hlášáno ještě včera.“

rokem 1938 se učil leninismus, který byl v podstatě vědeckým komunismem. Zavedení základů marxismu-leninismu, které sledovalo spojení historického materialismu s politickou praxí, mělo některé [...] nedostatky [...]. Otázky vědeckého komunismu byly roztrženy do politické ekonomie, historického materialismu a dějiny strany. Praxe budování komunismu však vyžaduje rozpracovat ucelené učení o socialistické ekonomické formaci.“ Katedra v této souvislosti formulovala kritické výhrady k dosavadní vlastní výuce základů marxismu-leninismu: chyběla výuka politické ekonomie a filozofie, výklad orientovaný na dějiny KSSS a KSČ „obracel posluchače od aktuální problematiky jednostranně do minulosti“ a způsoboval „neznalost situace v ostatních zemích tábora socialismu a dělnického hnutí v kapitalistických zemích“. V doporučení o zavedení kurzu vědeckého socialismu zdůraznila, že nový kurz „je zbraní proti současným revizionistickým tendencím“ ve výchově k proletářskému internacionalismu proti soudobým tendencím „vytvářet národní komunismy“. „Správný výklad vědeckého komunismu jako jednoty teorie a taktiky mezinárodního dělnického hnutí, jako ideologie dělnické třídy, jako návodu pro revoluční praxi se může stát významnou zbraní proti revisionistickým tendencím vypracování objektivistické buržoazní sociologie oděné do marxistické terminologie, která ignoruje základní protiklad mezi buržoazní a socialistickou společností.“⁵⁶⁵

V říjnu 1957 přijalo vedení strany usnesení o pojetí vysokoškolské výuky marxismu-leninismu a integraci vědeckého komunismu jako jeho „aktuální“ součásti. Usnesení mělo stabilizovat situaci v ideologických oborech a zohledňovalo mj. i skutečnost, že Stručný kurs dějin KSSS nemohl být nadále používán jako učebnice základů marxismu-leninismu.⁵⁶⁶ S jeho závěry seznámil v únoru 1958 učitele vysokých škol přednášející společný marxistický základ Jiří Hendrych, jenž zdůraznil, že vědecký komunismus představuje odpovědi na situaci po XX. sjezdu KSSS, kdy se „ukázal praktický význam jeho teorie ... jeho političnost, aktuálnost, stranickost, zdůraznění internacionálně platných zákonitostí, kritičnost vůči pozitivistické a nacionalistické revizi metody marxismu“. Vědecký komunismus, jehož výuka měla „získávat studenty pro politiku KSČ, dávat jim návod k jednání při výstavbě socialismu a komunismu“, byl od školního roku 1958/1959 integrován do společenského základu na všech vysokých školách (*viz tabulku 11*) a jeho osnovy postupně dolaďovány na základě podnětů z diskuse ideologických kateder

⁵⁶⁵ A UK: fond FF, k. 766. Zdůvodnění zavedení kursu vědeckého komunismu pro děkanát filozoficko-historické fakulty z 1. 10. 1958.

⁵⁶⁶ A UK: fond Celozávodní výbor KSČ UK (CVZ), k. 14. Úloha kateder marxismu-leninismu na UK (1960).

a z nové sovětské učebnice *Základů marxismu-leninismu*.⁵⁶⁷ Výrazný impulz k jeho dalšímu obsahovému a metodologickému rozvoji přinesla teze o dosažení první fáze socialistické společnosti vyhlášená ústavou z roku 1960. Verbální realizace dosažení socialismu (v sociálně-ekonomické sféře), tj. úspěšné ukončení „přechodné“ fáze poválečného budování socialismu v Československu, představovala politickou deklaraci o překonání třídního antagonismu a prosazení vedoucí role KSČ v československé společnosti. Této situaci se měly přizpůsobit i vysoké školy, jejichž přestavba byla ústředním výbořem strany vyhlášena pro období let 1960–1965.⁵⁶⁸ Vysoké školy se zapojily výzkumnými úkoly do státních plánů vědecko-výzkumné práce dosud formulované jen ČSAV a tato skutečnost přinesla i užší spolupráci s akademickými ústavami. Hlavní důraz byl kladen na rozvíjení ideologické a politicko-výchovné práce v rámci reformovaného studia společenského základu. V něm se obecně omezovalo „zbytečné historizování“ a naopak preferoval marxistický výklad soudobých ekonomických, filozofických a společenských proměn (politická ekonomie socialismu, politika komunistických stran v kapitalistických zemích, otázka mírového soužití).

Aktivní zapojení kateder zajišťující výuku společenského základu do marxisticko-revizionistického diskurzu vedlo komunistické ideology k vyhlášení zásady, že katedry marxismu-leninismu jsou pracovišti strany. Teze, jež zazněla na celostátní konferenci vysokoškolských kateder marxismu-leninismu v únoru 1960, měla zajistit jednoznačné podřízení obsahové i personální přestavby výuky základů marxismu-leninismu novým vyhlášeným úkolům komunistické strany. Týkala se především kontroly „rozmísťování kádrů, vysílání do praxe, příchodu zkušených stranických pracovníků z aparátu strany na katedry“. Stranická zpráva katedry základů marxismu-leninismu pro humanitní fakulty k tomu kriticky poznamenala, že dosavadní personální praxe byla v přímém rozporu k proklamované preferenci v otázce obsazování kateder: schopní pracovníci kateder byli přemísťováni jinam a plněna nebyla ani zásada přednostního umístění perspektivních absolventů stranických škol na katedry, čímž de facto dokumentovala deficit prestiže

⁵⁶⁷ Tamtéž. Srv. A UK: fond FF, k. 751. Diskuse k referátu s. Hendrycha o výuce ZML na vysokých školách. Zpráva ze schůze stranické skupiny katedry dějin KSČ (3.4.1958); Zpráva o projednání referátu s. Hendrycha na katedře dějin SSSR a KSSS (5.4.1958). Učebnici kolektivu sovětských vědeckých a stranických pracovníků *Osnovy marksizma-leninizma* s výkladem dialektického a historického materialismu, politické ekonomie a teorie a taktiky mezinárodního komunistického hnutí v podmínkách kapitalismu a výstavby socialistické a komunistické společnosti, resp. vědeckého komunismu, vydalo v českém překladu (*Základy marxismu-leninismu*) Státní nakladatelství politické literatury v roce 1960.

⁵⁶⁸ Srv. doporučená hesla k prvomájovému průvodu v roce 1960: „Továrny a hutě, doly, reformují naše školy“; „Socialistická ústava optimismu přidává“; „Zavřeli jsme školy pro pásky, chuligány a snoby – přijímáme mládež novou, která půjde s naší dobou“, ad. A UK: fond CVZ, k. 14.

kateder marxismu-leninismu v hierarchii ideologických pracovišť. „Katedry nebudou pracovišti strany, dokud jejich pracovníci co se týče výběru, přemísťování, péče atd. nebudou posuzováni a řízeni stejně jako učitelé stranických škol a vědeckých institucí (Institut společenských věd při ÚV, Vysoké školy stranické, Ústavu dějin KSČ).“⁵⁶⁹ Prohloubení stranického charakteru společenskovědních pracovišť bylo i úkolem obsaženým v usneseních politického byra ÚV KSČ z roku 1961 o sloučení Vysoké školy stranické a Institutu společenských věd a o zásadách nové reorganizace ČSAV.⁵⁷⁰ Z hlediska obsahu výuky jednotlivých částí marxistického paradigmatu se diskuse pracovníků ideologických kateder soustředila na otázku, zda sledovat posloupnost od abstraktního ke konkrétnímu (od filozofie k jejím aplikacím) či upřednostnit pedagogickou zásadu přiměřenosti, tj. postupovat od lehčích předmětů k náročnějším. V roce 1963 dospěly debaty o struktuře výuky marxismu-leninismu (v neprofilových specializacích) ke konsenzu v podobě pěti základních kurzů: dějiny KSČ a mezinárodního dělnického hnutí (1. a 2. semestr), filozofie (3. a 4. semestr), politická ekonomie (5. a 6. semestr), vědecký komunismus (7. a 8. semestr) a filozofické problémy studovaného oboru (9. semestr).⁵⁷¹

Tab. č. 11: *Přehled výuky základů marxismu-leninismu na Univerzitě Karlově a jejich dotace (výběr)*⁵⁷²

1955/56	F-HF	Geologicko-geografická f.	LF
1. ročník	Politická ekonomie 2/1	ZML 4/2	ZML 4/0
2. ročník	ZML (dějiny KSSS, KSČ) 2/2	ZML 2/2	ZML 4/0
3. ročník	Politická ekonomie 3/1	ZML 1/1 DiaMat a HistMat 2/2	ZML 4/0 Politická ekonomie 2/0
4. ročník	Politická ekonomie 2/1 ZML (dějiny KSČ) 4/0	DiaMat a HistMat 2/2	Politická ekonomie 2/0
5. ročník			
6. ročník			DiaMat a HistMat 5/0
1956/57	F-HF	PF	LF
1. ročník	Politická ekonomie 2/1	Politická ekonomie 2/2	Úvod do společenských věd 2/0
2. ročník	Politická ekonomie 2/1 Úvod do marx. filozofie 2/1	ZML 2/2 Politická ekonomie 3/2	ZML 2/2

⁵⁶⁹ A UK: fond CVZ, k. 14. Úloha kateder marxismu-leninismu na UK (1960).

⁵⁷⁰ NA: fond *Ideologické oddělení ÚV KSČ*, sv. 11, arch. j. 61.

⁵⁷¹ A UK: fond FF, k. 751. Diferenciace výuky marxismu-leninismu na FF UK (1963).

⁵⁷² Na základě seznamů přednášek na příslušných fakultách. 2/2 – počet týdenní dotace (přednáška/cvičení), ZML – základy marxismu-leninismu, DiaMat – dialektický materialismus, HistMat – historický materialismus (filozofie), MDH – dějiny mezinárodního dělnického hnutí.

3. ročník	Politická ekonomie 2/1 Úvod do marx. filozofie 2/1	DiaMat a HistMat 2/2	ZML 2/2 Politická ekonomie 2/1
4. ročník	Úvod do marx. filozofie 2/1		Politická ekonomie 2/1 DiaMat a HistMat 2/0
5. ročník		Dějiny politických teorií 4/0	DiaMat a HistMat 3/0
6. ročník			DiaMat a HistMat 3/0
1957/58	F-HF	PF	LF
1. ročník	Politická ekonomie 2/1 Dějiny filozofie 2/1	DiaMat a HistMat 2/2 Politická ekonomie 3/2	Úvod do společenských věd 2/0
2. ročník	Politická ekonomie 2/1 Úvod do marx. filozofie 2/1	DiaMat a HistMat 2/2 Politická ekonomie 3/2	Politická ekonomie 3/1
3. ročník	Úvod do vědeckého komunismu 2/2	DiaMat a HistMat 2/2	Politická ekonomie 3/0
4. ročník	Politická ekonomie 2/1		Politická ekonomie 3/0 DiaMat a HistMat 2/0
5. ročník			DiaMat a HistMat 3/0
6. ročník			DiaMat a HistMat 3/0
1958/59	F-HF	Biologická f.	LF
1. ročník	Politická ekonomie 2/1 Dějiny filozofie 2/1	Politická ekonomie 3/1	Úvod do společenských věd 2/0
2. ročník	Politická ekonomie 2/1 Úvod do marx. filozofie 2/2	Úvod do filozofie 2/2	Politická ekonomie 3/1
3. ročník	Vědecký komunismus 2/2	Vědecký komunismus 2/2	Vědecký komunismus 3/0
4. ročník	Vědecký komunismus 2/1	Základy politické ekonomie 2/2	Politická ekonomie 3/0 DiaMat a HistMat 2/0
5. ročník			DiaMat a HistMat 3/0
1959/60	FF	Biologická f.	LF
1. ročník	Úvod do studia marxismu-leninismu 2/0	Úvod do studia marxismu-leninismu 2/0 Politická ekonomie 2/2	Úvod do studia společenských věd 1/1
2. ročník	Základy marx. filozofie 2/2 Politická ekonomie 2/1	Vědecký komunismus 3/1	Politická ekonomie 2/1
3. ročník	Vědecký komunismus 2/2	Vědecký komunismus 3/1	Vědecký komunismus 1/2
4. ročník	Vědecký komunismus 2/2 Dějiny KSČ 2/2	Vědecký komunismus 2/1	Vědecký komunismus 1/2 DiaMat a HistMat 2/1

5. ročník			DiaMat a HistMat 2/1
1960/61	FF (nefilologické obory)	PřF	LF
1. ročník	Úvod do studia marxismu-leninismu 2/0 Filozofie 2/2	Úvod do studia marxismu-leninismu 2/0 Politická ekonomie 2/2	Úvod do studia společenských věd 1/1
2. ročník	Dějiny KSČ a MDH 2/2	Politická ekonomie 3/1 Vědecký komunismus 2/2	Politická ekonomie 2/2
3. ročník	Vědecký komunismus 2/2	Vědecký komunismus 2/1	Vědecký komunismus 4/4
4. ročník	Vědecký komunismus 2/2	Vědecký komunismus 2/1	Vědecký komunismus 2/1 DiaMat a HistMat 2/2
5. ročník		Filozofické otázky přírodních věd (2/1)	DiaMat a HistMat 2/2

Dosavadní výuka marxismu-leninismu se v „nové společenské etapě“ transformovala v „historickou“ disciplínu a jako taková se stala předmětem vědeckého výzkumu. Ústav pro další vzdělávání učitelů marxismu-leninismu, resp. Ústav marxismu-leninismu pro vysoké školy, jenž se z původního záměru servisního a informačního střediska emancipoval ve vědecké pracoviště, orientoval od počátku 60. let svoji vědeckou činnost na „problematiku výstavby socialismu a komunismu“ spojenou s počínajícími sociologickými průzkumy (jedním z prvních se stal projekt „Prvky komunismu v životních podmínkách a vztazích dělnické třídy“ uskutečňovaný v ČKD Sokolovo).⁵⁷³ V roce 1964 vznikly v ústavu výzkumné skupiny pro historii výuky marxismu-leninismu na vysokých školách a pro analýzu její politicko-výchovné účinnosti. Sociologické výzkumy sledující sociální mobilitu učitelů společenského základu, kvalifikační předpoklady studentů ideologických oborů či koncepci výuky marxismu-leninismu pro jednotlivé specializace se rozvíjely zejména po nástupu druhého ředitele ústavu Pavla Machonina. Stěžejní úlohu ústavu, tj. organizaci a vedení aspirantur učitelů marxismu-leninismu na vysokých školách, jichž bylo v roce 1960 zahájeno přes 160 (v oborech filozofie, vědecký komunismus, politická ekonomie, dějiny KSČ a dějiny mezinárodního dělnického hnutí), doplnilo od roku 1964 tříleté postgraduální školení, do něhož se přihlásilo přes 450 učitelů, tj. přibližně polovina všech pedagogů marxismu-leninismu. V rámci této nové formy studia nabízel ústav jako privilegované pracoviště – obdobně jako např. Vysoká škola stranická – studium režimem „zakázaných“ věd, sociologie či kybernetiky.⁵⁷⁴ Reorganizací

⁵⁷³ A UK: fond *Ústav sociálně-politických věd* (ÚPSV), k. 3. Zpráva o činnosti (1960).

⁵⁷⁴ A UK: fond *ÚPSV*, k. 3. Zpráva o činnosti (1964).

spojenou se sloučením Institutu společenských věd ÚV KSČ s Vysokou školou stranickou od září 1961 byly dotčeny také organizační úpravy v Československé akademii věd, kam ze stranických pracovišť přišli mj. Ota Šik do funkce ředitele Ekonomického ústavu a zejména Ladislav Štoll, jenž byl současně pověřen dohledem nad společenskovědní sekci akademie.⁵⁷⁵

Odmítnutí revize dogmatického pojetí marxismu podkopávalo i vlastní pozice stranických ideologů a teoretiků. Jejich představa, že vysokoškolské teoretické vzdělávání v marxismu-leninismu, resp. politické vzdělávání představuje základ profesní kariéry nové socialistické inteligence, se stále více dostávala do rozporu s praxí a s praktickými potřebami absolventů. Místo proklamovaného tvůrčího rozvíjení marxismu – s ohledem na nestabilitu politické a ideologické linie – spočívala výuka marxistické filozofie a ekonomie nadále ve sterilním, šablonovitém a schematickém opakování klasiků a nemohla dostatečně uspokojit nároky spojené s praxí, ať již v teoretické či aplikované rovině. V tomto smyslu se přijetí požadavku „revizionistů“ na otevření marxismu novým impulzům mohlo stát předpokladem rozvíjení marxistické vědy integrující do jejího paradigmatu nové vědecké poznatky a filozofické inspirace. Odmítnutí této emancipace marxismu v oficiální stranické linii prohlubovalo rozpory mezi konceptem politického vzdělávání a sílícími požadavky na „sepětí s praxí“, jež se narovnávaly jen v proklamativní rovině a bránily i potenciálu teoretických výsledků ve společenskovědních ústavech akademie věd. Stranické ideologické vedení tím nejen podmínilo další zaostávání společenskovědního vývoje, tentokrát i v rámci východního bloku, ale současně zatlačilo do ideové opozice i nevelkou, ale společensky poměrně významnou skupinu marxistických intelektuálů, dosud spolupracující na plnění stranické vědní politiky. „Naše společnost žádá od každého vědeckého pracovníka, aby se snažil proniknout co nejhlouběji do svého oboru a aby odtud co nejvíce přinesl kolektivu [...] jinak než na základě uvědomělého kolektivismu není možno vůbec vědecky pracovat. [...] Logickým vyšším stupněm a rozvinutím tohoto kolektivismu je plánovitá, koordinovaná, široká vědecká spolupráce vědců zemí celého socialistického tábora. Duchem a inspirátorem novodobé soudružské mezinárodní spolupráce vědeckých pracovníků je sovětská věda, která za poměrně krátkou dobu existence sovětské moci předstihla a předstihuje ve všech

---

⁵⁷⁵ NA: fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989. Politické byro ÚV KSČ, 1954–1962, sv. 313, arch. j. 398, bod 14. Sloučení Vysoké stranické školy a Institutu společenských věd při ÚV KSČ a upevnění stranického vlivu na úseku společenských věd (1961). Více viz kapitolu Vysoká škola politická ÚV KSČ v letech 1953–1969.

rozhodujících vědních oblastech nejvyspělejší země kapitalismu.⁵⁷⁶ Tak definoval Ladislav Štoll na Sjezdu socialistické kultury, v době vrcholícího konzervativního obratu, oficiální společenské zadání vědecké práce. Odklon od kritiky „revizionistů“ a příklon ke kritice „dogmatiků“ vycházející z obnovené kritiky kultu na XXII. sjezdu KSSS v roce 1961 předznamenal i počátky společenské liberalizace a ekonomických reforem, jejichž nutnost se ukázala jako nezbytná v souvislosti s neúspěšným startem třetího pětiletého plánu (1961–1965). V rámci kampaně za „odstraňování zbytku kultu osobností“ rozhodl ústřední výbor KSČ v listopadu 1961 o odstranění Stalinova pomníku na Letné odhaleného poněkud opožděně velkému vůdci světového proletariátu v roce 1955. S jeho likvidací v listopadu 1962 se poněkud symbolicky uzavíralo i období překonávání stalinského dogmatismu ve vědě a kultuře a otevírala diskuse o zločinech stalinismu a procesech z 50. let, jíž někteří „revizionisté“ považovali za nedílnou součást marxistického diskurzu.⁵⁷⁷

4.c Vývoj společenskovědních oborů na Filozoficko-historické fakultě Univerzity Karlovy v kontextu výuky marxismu-leninismu

4.c.1 Marxismus a XX. sjezd KSSS

„Duch Vysoké školy politických a hospodářských věd“

Na počátku akademického roku 1953/1954 deklarovala zpráva o stavu Filozoficko-historické fakulty, že ve smyslu politicko-odborném „vymizel téměř beze zbytku typ apolitického objektivistického vědce, členové kateder si v četných diskusích ujasnili kosmopolitické úskalí svých oborů i podstatu buržoasního nacionalismu [...], ideologický boj už není oddělován od odborné práce [...]. Přesvědčili jsme převážnou většinu učitelů nestraníků, že bez studia klasiků [marxismu-leninismu] není odborná vědecká práce možná.“ Dále konstatovala, že zřízením „nových kateder filozofie“, tj. příchodem pedagogů Vysoké školy politických a hospodářských věd (VŠPHV), bude ideově politická výchova „značně usnadněna“.⁵⁷⁸ Předjímalá tím očekávání, že katedry dějin KSSS, dějin

⁵⁷⁶ Citováno podle JINDRA, Jirí: Přírodní vědy a KSČ. In: *Věda v Československu v letech 1953–1963*, c. d., s. 489.

⁵⁷⁷ Srv. např. HÜBL, M.: *Cesty k moci*, c. d., s. 39. „Na jaře 1956 jsem do rezoluce své stranické organizace VSŠ [Vysoké stranické školy] prosadil požadavek revize všech politických procesů a rehabilitace všech nevině odsouzených v politických procesech z 50. let, tedy nejen Husáka a ostatních komunistů, ale všech!“

⁵⁷⁸ A UK: fond FF, k. 772. Zpráva o stavu filozoficko-historické fakulty university Karlovy v Praze (1953).

KSČ a dialektického a historického materialismu VŠPHV reorganizované již s účelem jejich převedení na univerzitu zásadním způsobem posílí ideově politickou práci celé fakulty.⁵⁷⁹ Vstřícný postoj vedení fakulty k vědecké a ideově politické práci pedagogů VŠPHV zformované na této škole se změnil po nástupu nového děkana, hudebního vědce Mirko Očadlíka, jenž od akademického roku 1954/1955 vystřídal v děkanském úřadu historika Oldřicha Říhu, který jako externí učitel Vysoké školy politických a hospodářských věd měl se stylem její práce osobní zkušenost. Jaké konsekvence mělo převedení „kladných prvků pěstovaných na VŠPHV“ na filozoficko-historickou fakultu, vyplývá ze zprávy o její činnosti za akademický rok 1955/1956, v níž se děkan Očadlík dotkl samé podstaty problému dvojkolejného řízení, resp. „neujasněnosti teze o vedoucí funkci KSČ na pracovištích“. „Stranická organizace učitelská, resp. její výbor zaujal v řadě případů stanovisko, se kterým se vedení školy nemohlo ztotožnit. Vznikla tu kolize mezi koncepcí celé práce fakulty a mezi požadavky straníků nebo některých stranických skupin.“ Ta se v konkrétní rovině projevovala postupně narůstajícími konflikty mezi vedením fakulty a výborem stranické organizace ovládané právě skupinou bývalých pedagogů VŠPHV. Spor mezi děkanem a stranickou organizací učitelů se vyhroutil již v roce 1955 v otázce habilitací odborných asistentů katedry dialektického a historického materialismu, kteří byli zároveň členy výboru stranické organizace, a otevřel obecnější problém vztahu a kompetencí mezi stranickými a akademickými funkcionáři, resp. politického řízení fakulty.⁵⁸⁰

Nadřazenost stranického rozhodování nad odborným, privilegovanost oborů společenského základu a jejich propagandistické pojetí prosazované některými pedagogy, kteří podle názoru děkana nesplňovali odborné předpoklady, a celkové přehlížení pravomocí vedení fakulty charakterizovaly právě ty prvky a metody, jimiž se vyznačovalo řízení VŠPHV a proti nimž zpráva děkana vystupovala. Již dříve kritizovaná indoktrinace „výjimečnosti VŠPHV“ se na fakultu přenesla v podobě „ducha VŠPHV“, jak Očadlík vzniklé konfrontační ovzduší charakterizoval. Rozpory mezi děkanem a stranickým výborem, které nechtěly řešit ani rektorát ani ministerstvo a ani vyšší stranické orgány, přerostly do rozměrů „provoz školy ohrožující“: byly znemožněny či „sabotovány“ vědecké konference asistentů a odborných asistentů (jako formy prokázání růstu vědecké produktivity a kvalifikace), prosazovány habilitace pracovníků, „jejichž práce je pro

⁵⁷⁹ Kromě pracovníků zmíněných kateder přišli na fakultu další pedagogové rušené Vysoké školy politických a hospodářských věd a posílili personální obsazení dalších kateder – mj. dějin filozofie (Sviták, Jauris, Pomazal); českých dějin (Kavka, Olivová, Červinka), obecných dějin (Gajan, Mejdřícká).

⁵⁸⁰ Více viz CAJTHAML, Petr: Mechanismy politického řízení Univerzity Karlovy v druhé polovině 50. let. In: *Východočeské listy historické* 26 (2010), s. 99–108.

docenturu dalece nekvalifikovala“, hlasování ve fakultní radě bylo manipulováno stranickými instrukcemi. Zpráva také zmiňovala neúnosnost přetrvávajícího stavu, kdy o výuce společenského základu rozhodovalo příslušné oddělení ministerstva školství bez konzultace s vedením fakulty, a kriticky analyzovala stav ideologických oborů: „Problém [...] fakulty spočívá v tom, že není jako celek postavena na basi vědecké, že v ní stále se ozývají a někdy dost nebezpečně zásady, které vědecký postoj narušují. Vycházejí stále z vědecky nepřípustných způsobů povrchních propagačních metod a ze služebné závislosti některých disciplin a oborů, které hledí více k líbivosti politické, nežli k vlastní povinnosti vědecké. Mohl-li XX. sjezd KSSS úplně zvrátit dosavadní pracovní výsledky oborů dějin KSSS, KSČ, historického materialismu, společného marxistického základu, pak je to jen dokladem, že práce oborů stála na špatném základě a že byla řízena nesprávnou metodou. To co bylo XX. sjezdem definováno jako dogmatismus, se všemi znaky a důsledky, provádělo se v těchto oborech. Je to nyní patrné na odvolávaných pracech, a popírání toho, co bylo hlášáno ještě včera.“ V této souvislosti si děkan neodpustil i kritické zaznamenání „politické dezorientace“ fakultní stranické organizace: „Jaké bylo celkové stanovisko organizace a zejména výboru KSČ, ukázalo se z požadavků resolucí na plenárních po XX. sjezdu KSSS i houfně a nakonec i celistvě odvolávání všech požadavků v druhé etapě těchto plenárek. O vlastní vědecký růst školy a pedagogický dosah vědecké práce tu byly sváděny diskuse zbytečné, zabíjející čas a energii, jejichž jediným výsledkem pozitivním bylo, že odlišily živly karierní od vědeckých kádrů opravdových.“⁵⁸¹

Politické řízení

Nerozhodnost vedení strany k otázce formy zveřejnění výsledků XX. sjezdu a k zaujmutí vlastního stanoviska (kromě konstatování, že se jedná o ryze sovětskou záležitost) vytvořilo netypický rámec pro projednávání aktuálního dění ve stranických organizacích. Ty se bez diktátu stranické disciplíny vázané na rozhodnutí vyšších stranických orgánů mohly k převratné události vyjadřovat svobodněji než obvykle, i když někteří zkušení straníci na nebezpečí jejího porušení upozorňovali. Jako dalších více než dvě stě pražských základních organizací KSČ i stranická organizace Filozoficko-historické fakulty vyhlásila – na základě konsenzuálních stanovisek nižších stranických skupin – na své březnové plenární schůzi požadavek svolání mimořádného sjezdu KSČ. „Charakteristická pro jednání plenárních schůzí těsně po XX. sjezdu byla upřímná, i když ne vždy dosti uvážená snaha přispět k rychlé nápravě všech konstatovaných a kritisovaných chyb a nedostatků.

⁵⁸¹ A UK: fond FF, k. 751. Zpráva o celkové činnosti filozoficko-historické fakulty KU v roce 1955-56 z 12. 10. 1956.

V této souvislosti vyslovila stranická organizace na své březnové plenární schůzi požadavek svolání mimořádného sjezdu strany [...]. Tento požadavek nebyl, jak stranická organizace na své další schůzi výslovně zdůraznila, spojen s otázkou důvěry ve správnost generální linie strany či důvěry v ÚV KSČ. Plenární schůze vycházela při jeho formulování především z názoru, že závěry a podněty, které XX. sjezd přinesl, jsou tak závažného politického dosahu a významu, že by měly být projednány nejvyšším orgánem strany – sjezdem. [...] V době, kdy organizace toto mínění vyslovila, nebylo ještě známo, že pořad jednání připravované celostátní konference KSČ bude rozšířen o bod, zahrnující projednání zmíněných otázek.⁵⁸² Avšak po červnové celostátní konferenci, jež vytyčila hlavní politickou linii v nové situaci, se již zejména stranické skupiny ideologických kateder od této linie neodchýlily, ale naopak ji pomáhaly prosazovat na celofakultní úrovni. (Jak důležitým momentem byla dostupnost stanovisek nejvyšších stranických orgánů – chybějící v první fázi rozkolísání stranické disciplinovanosti – se ukázalo za podzimních událostí v Maďarsku, kdy byla např. stranická skupina katedry dějin KSČ průběžně informována dálnopisy z ústředního výboru.) „Další vývoj událostí, zvláště pak výsledky jednání celostátní konference KSČ, ukázaly nedomyšlenost a zbytečnost takového požadavku. Stranická organizace jej tak ihned odvolala a vyslovila plný souhlas s usnesením konference.“⁵⁸³ Ani sofistickovaně vyvážené formulace zprávy nemohou zcela zakrýt podstatu celé záležitosti, tj. rezignaci na hlavní požadavek vnitrostranické diskuse o politických chybách nedávné minulosti a chvatné podřízení se stranickému usnesení, jež bylo ostatně více než polovičaté, o celospolečenské veřejné diskusi nemluvě. Netýkala se však jen politického života, neboť byla úzce spojena s rámcem občanské, umělecké a vědecké činnosti.

Spor, který se vyvinul mezi vedením fakulty a její stranickou organizací ohledně konkrétních, avšak zásadních kroků, otevřel otázku kompetencí odborných a stranických volených orgánů na fakultě. Je tudíž symptomatické, že k nestrannému posouzení správnosti stanovisek obou stran byla povolána komise celozávodního (univerzitního) výboru KSČ. Ta ve svém dobrozdání dala v obecné rovině za pravdu děkanu Očadlíkovi (děkan je zodpovědný za vedení fakulty a úkolem základních organizací KSČ „je pomáhat mu v plnění úkolů“), odmítla názor výboru fakultní stranické organizace o nutnosti „kolektivního“ řízení fakulty (podle fakultní stranické organizace děkan výbor

---

⁵⁸² A UK: fond FF, k. 753. Zpráva o politické a odborné činnosti katedry za období od února 1956 do března 1957.

⁵⁸³ Tamtéž.

„obcházet“⁵⁸⁴) a pravděpodobně v souladu s faktickým stavem konstatovala, že obě strany ve sporu překročily hranici „normálního vyřizování sporných záležitostí“. Celkově ovšem posílila pozice stranických organizací, když uznala jejich oprávněnost hovořit do zásadních koncepčních otázek (vědecké plány) i do podoby jejich konkrétních naplňování (personální obsazení, habilitační řízení) a v případě nenalezení shodného názoru požádat o rozhodnutí „vyšší stranické orgány“. Současně naznačila vhodnost uvolnění děkana, který limitoval žádoucí prosazování vedoucí úlohy strany na pracovištích, z funkce v dalším školním roce „ze zdravotních důvodů“.⁵⁸⁵ Jak ukázal i další vývoj, jádro sporu spočívalo v uznání „marxistických“ kateder jako hlavních garantů správného oborového výkladu. Ideový plán předložený děkanem pro akademický rok 1955/1956, jenž navrhoval zavést na fakultě interní mezioborové konference diferencované podle kvalifikační úrovně pedagogů (asistentské, docentské atp.), představoval patrně dobře míněný program interdisciplinární diskuse o marxistické metodologii v jednotlivých oborech a směrech, který by současně podpořil častější kontakty učitelů jednotlivých kateder. Jak však konstatovala zpráva učitelské závodní organizace KSČ, fakt, že by „konzultanty v oboru marxismu-leninismu“ mohli být odborníci z jiných oborů, „by objektivně vedlo ke snížení úlohy a významu kabinetu marxismu-leninismu na naší fakultě, jakož i specializovaných oborů dialektického a historického materialismu, dějin KSSS a KSČ.“⁵⁸⁶ Skutečnost, že v pozadí stála animozita mezi děkanem a pedagogy bývalé Vysoké školy politických a hospodářských věd, potvrdila i plenární stranická schůze s úvodním referátem odb. asistenta Václava Kurky z katedry dějin SSSR a KSSS, resp. zejména usnesení této schůze, v němž „část referátu, ve kterém se mluví o domnělém rozporu mezi bývalou VŠPHV a filosoficko-historickou fakultou“, byla vyňata ze schválení. Stejně tak neměla být reflektována zmínka o „protisovětském a protistranickém postupu“ prof. Říhy a napříště mělo být výborem stranické organizace zajištěno, aby „referent přednášel jen výborem schválený text“.⁵⁸⁷ Kritika prof. Říhy (jednalo se o jeho hlasování ve fakultní radě v rozporu s usnesením stranického aktivu učitelů) charakteristickým způsobem dokumentuje většinou mentalitu pedagogů z bývalé VŠPHV, tj. naprostou samozřejmost v preferenci stranického rozhodování před zohledněním potenciálního širšího skupinového zájmu. Případný rozpor

---

⁵⁸⁴ A UK: fond CVZ, k. 1. Výroční zpráva ZO KSČ (učitelské) na Filosoficko-historické fakultě ze září 1955.

⁵⁸⁵ A UK: fond CVZ, k. 1. Složka „Očadlák“, zpráva z října 1955.

⁵⁸⁶ A UK: fond CVZ, k. 1. Výroční zpráva ZO KSČ (učitelské) na Filosoficko-historické fakultě ze září 1955.

⁵⁸⁷ A UK: fond CVZ, k. 1. Usnesení plenární schůze ZO KSČ učitelů Filosoficko-historické fakulty dne 18.10.1955.

mezi obhájením „stranické“ či „státní“ disciplíny mělo být jednoznačně podřízeno stranickému doporučení. Dalším charakteristickým rysem, který podmiňoval rezervovanost vztahu mezi oběma stranami konfliktu, bylo zdůrazňování výlučnosti ideologických oborů, i když samozřejmě v rámci obecně nastavených priorit („všestranná podpora především oborům, které jsou na fakultě velmi důležité, tj. marxisticko-leninské filosofii, dialektickému a historickému materialismu, [dějinám – sic!] KSSS a KSČ“).⁵⁸⁸ Za situace, kdy po neschválení stranicky doporučených habilitací na katedře dialektického a historického materialismu vyslovila stranická skupina této katedry nedůvěru děkanovi a byla v tomto kroku částečně podpořena i výborem učitelské stranické organizace, obrátil se děkan Očadlík na ústřední výbor strany. V dopise adresovaném Jiřímu Hendrychovi předložil analýzu vzniklé situace a žádal o projednání celé situace. V něm uvedl, že konflikt se týká většinou personálních opatření, ale také „zásadních otázek ideologicko-pedagogických, které vyvolaly krizi v oborech marx-leninismu a marxistických disciplín“. Podle Očadlíka problém spočíval v tom, „že dochází k uplatňování názorů a pravomocí stranické organizace na vedení školy v míře vyšší, než nežli jak to předepisují stanovy strany“. Po zvážení situace se obrátil také na ministra školství s žádostí o komisionální prošetření své práce a Hendrycha oslovil s prosbou, zda by zvážil účast v této ministerské komisi.⁵⁸⁹ Jak však Očadlík konstatoval v děkanské zprávě z října 1956, jeho žádosti nebylo vyhověno.

Prověřování situace ve filozofii

Nicméně situace, která se v roce 1956 na ideologických katedrách utvořila, nebyla defetistická, jak by se z děkanovy zprávy o odvolávání prací a popírání dřívějších názorů mohlo jevit. Naopak, s nemenší energií, s jakou se pracovníci kateder bývalé Vysoké školy politických a hospodářských věd věnovali prosazování nejrigidnějšího pojetí marxismu, se nyní většina opět zapojila do úsilí destruovat stalinské deformace marxistické vědy. Nejvyšší stranické orgány si tuto situaci vysvětlovaly razantní generační mocenskou výměnou doprovázenou neúctou „mladých kádrů“ ke „starým, straně oddaným komunistům“, která způsobila „obrat těch, kteří dříve prosazovali metodu nejtvrdších úderů proti každému, kdo se dopustil chyby, kteří dogmaticky hlásali ‚věčné pravdy‘ marxismu-leninismu, stavějící je mimo jakoukoli diskusi, aby se v pozdější době přeměnili v apoštoly revisionismu v theorii a anarchismu ve vnitrostranickém životě“.⁵⁹⁰ Kritika

⁵⁸⁸ A UK: fond CVZ, k. 1. Výroční zpráva ZO KSČ (učitelské) na Filosoficko-historické fakultě ze září 1955.

⁵⁸⁹ A UK: fond FF, k. 45. Osobní spis Mirko Očadlíka. Dopis ze 14.7.1956.

⁵⁹⁰ NA: fond Sekretariát ÚV KSČ, sv. 116, arch. j. 166, bod 1. Informace ke zprávě o situaci na katedře

tohoto obratu a jeho projevů na katedře dialektického a historického materialismu Filozoficko-historické fakulty, jež vzešla od dvou sovětských docentů, tak našla na ústředním výboru strany vhodnou půdu. Nepříjemné jistě muselo být i ujišťování o trvajících ideologické loajalitě, „o neocenitelné pomoci sovětské vědy naší mladé marxistické filozofii“, jež by měla být výkvětem stranické uvědomělosti.⁵⁹¹

Od září, resp. poloviny října 1956 přijeli v rámci dohody o kulturních stycích mezi ČSR a SSSR na půlroční pobyt dva sovětské docenti Čugajev a Petruševskij, kteří postupně pobývali na pražské, brněnské a bratislavské univerzitě, resp. na jejich katedrách marxistické filozofie. S docentem Čugajevem byla v lednu 1957 na ÚV KSČ uspořádána beseda, na níž vedoucí katedry dialektického a historického materialismu humanitních fakult moskevské univerzity a „specialista na problémy třídního boje v přechodném období“ kriticky zhodnotil své dojmy z ideologického boje probíhajícího na našich katedrách. Jak uvedl, nesprávné hodnocení se týkalo čtyř okruhů otázek: v otázce maďarských událostí se hledají subjektivní příčiny (chyby dosavadního vedení strany a vlády) a prakticky zcela opomíjejí příčiny objektivní (činnost třídního nepřítele), kritika sovětské filozofie (v mnohém ohledu „spravedlivá a správná“) se zvrhává v „hanobení“. V této souvislosti zmínil především zlehčující hodnocení doc. Tondla, který navíc prý v jednom vystoupení „rozbil na padrt“ práci sovětského filozofa Chaschačicha, „který cenné myšlenky nemohl prohloubit, neboť padl na frontě v prvním období války“. Také odborní asistenti Klofáč a Tlustý nedbali doporučení, která jim doc. Čugajev sdělil ohledně jejich nové publikace, a kniha vyšla bez úpravy, s „ostře kritickými“ nedostatky sovětského historického materialismu a naopak s „nekritickým a objektivistickým“ upřednostňováním „buržoasní ideologie“.⁵⁹² „Zcela jasnou buržoasní tendenci v naší filozofii“ spatřoval sovětský odborník v názoru, že „se staví filozofie nad politiku“, zdůvodňování vůdčí úlohy inteligence znamenající „vystoupení proti diktatuře proletariátu“. Tyto názory údajně šíří Ivan Sviták. („Soudruh Čugajev nezná Svitáka osobně, ale z jeho prací usuzuje, že je to marxisticky nepřipravený člověk, ačkoli mnozí naši filosofové mu říkali, že Sviták je prý jedním z našich nejlepších teoretiků.“) Poslední bod se týkal diskuse o limitech historického materialismu. „Mnozí naši filosofové prohlašují historický materialismus za vědu, která není přímo spojena se životem, s praxí. Proto je třeba mezi historický materialismus a praxi postavit sociologii. Je to věda již

---

základů marxismu-leninismu na Vysoké škole ekonomické (1957).

⁵⁹¹ NA: fond *Sekretariát ÚV KSČ*, sv. 117, arch. j. 165, bod 4. Záznam rozhovoru se sovětským docentem s. A. Petruševským na MŠK.

⁵⁹² KLOFÁČ, Jaroslav: *Materialistické pojetí dějin: Základní problémy*. Praha: SNPL 1957.

hotová, připravená sloužit. Nijak nevdá, že je to buržoasní sociologie.“

V únoru pak byl na situaci na katedrách marxistické filozofie dotázán vedoucím oddělení pro vysoké školy ministerstva školství také doc. Petruševskij, pracovník sovětské akademie věd, a ani jeho hodnocení pražské katedry nebylo příznivé. Uvedl, že přijel počátkem září a až do poloviny října „si ho na katedře nikdo skoro ani nevšiml“, což se podstatně nezměnilo ani poté, co zahájil sjednané přednášky v rámci speciálního kurzu o problematice marxisticko-leninské teorie v přírodních vědách. „S velkým podivením s. Petruševský zjistil, že na tuto jeho přednášku chodili dva, maximálně tři posluchači“, což ve srovnání s Čínou, kde působil předchozí dva roky, „byl zájem [...] skutečně podivný“. Spokojen nebyl ani se zájmem o uspořádané diskusní semináře – „soudruzi na katedře diskutovali jen formálně, ukázalo se, že vůbec neznají Pavlova, mají přezíravý postoj k sovětské vědě a např. se vůbec nezajímali o bohaté materiály, které představují výsledek jeho dvacetileté práce k filozofickému odkazu I. P. Pavlova (přes 2 000 stran). Naproti tomu při diskusích o práci s. doc. Tondla O gnoseologickém významu metody abstrakce, které s. doc. Petruševský vůbec neporozuměl, byly jeho připomínky odbývány přezíravým způsobem a člen katedry doc. Zich prohlásil, že přes kritiku doc. Petruševského je Tondlova práce vynikající a že by měla být publikována na Západě, kde by získala zaslouženou pozornost.“ Podle názoru dotázaného směr práce, kterou na katedře prosazuje doc. Tondl, „nemá nic společného s marxismem-leninismem, představuje revisi marxismu-leninismu, představuje novou variantu pozitivismu a sociologismu“ a do protikladu postavil kladné hodnocení „práce a ducha“ kateder dialektického a historického materialismu v Brně a v Bratislavě. Usnesení sekretariátu ÚV KSČ z března 1957 o zřízení stranické komise pro zhodnocení stavu ve filozofii a k přešetření situace na katedře dialektického a historického materialismu na Filozoficko-historické fakultě bylo za těchto okolností jediným logickým řešením. Ve zdůvodnění se již ovšem ÚV KSČ s připomínkami sovětských docentů ztotožňuje a ukládá komisi, aby se zabývala i „celou řadou dalších nesprávných názorů“ (konkrétně pak vlivu prací „jugoslávských soudruhů“ o úloze státu a státní byrokracie⁵⁹³), což komisi de facto určilo úlohu zdokumentovat a doložit vznesená obvinění.⁵⁹⁴

---

⁵⁹³ DJILAS, Milovan: *The New Class. An Analysis of the Communist System*. New York: Frederick A. Praeger 1957.

⁵⁹⁴ NA: fond Sekretariát ÚV KSČ, sv. 117, arch. j. 165, bod 4.

Proověřování situace ve stranických dějinách

Přibližně ve stejném období překročila hranice interního vyšetřování situace na katedře základů marxismu-leninismu Vysoké školy ekonomické. Výslednou zprávu obdržely na pokyn ústředního výboru stranické skupiny ideologických kateder a její projednávání mělo splňovat „výchovný“ cíl, jakési poučení z krizového vývoje. Situací se zabýval ÚV KSČ od prosince 1956 na základě informací, které získal od pracovníků této katedry.⁵⁹⁵ Zpráva, kterou vypracovala komise ÚV ve spolupráci s již dříve ustavenou komisí celozávodního výboru KSČ na VŠE, byla projednávána v sekretariátu ÚV v březnu 1957. Přítomní se v diskusi shodli na názoru, že Karel Kühnl a Vladimír Kusín se jako pracovníci katedry dopustili vážných ideologických a stranických pochybení, která nebyla důsledkem ideového kolísání po XX. sjezdu KSSS „v období jarních diskusí“, ale „vědomé nepřátelské činnosti“, a proto je třeba vyloučit je ze strany a propustit ze školy. Sekretariát ÚV dále rozhodl, že případ bude využit jako exemplární a nařídil jeho projednání ve všech stranických skupinách na vysokých školách. S ohledem na další veřejné projednávání byly v oficiální zprávě omezeny zmínky o třetím aktéru případu, na kterého poukazovaly informace pracovníků katedry. Podle interní zprávy se „přímé spojení se s. Kreibichovou“ neprokázalo, ačkoli část členů ÚV byla o její úloze „podněcovatelky protistranických názorů“ ve škole přesvědčena (mj. měla zprostředkovávat překlady filozofických článků ze zahraničních časopisů). Charlotta Kreibichová, která na VŠE vyučovala cizí jazyky, „redukovala v podstatě diskusi na otázku porušování socialistické zákonnosti, přehmatů vůči zasloužilým členům strany a odpovědnosti vedení strany za tyto případy. To podporovalo nejrůznější revisionistické tendence.“ Před komisí prý vystupovala „nedůtklivě“ a stále vyjadřovala přesvědčení o správnosti požadavku svolání mimořádného sjezdu. V jejím případě bylo rozhodnuto předat záležitost revizní komisi ÚV KSČ. V rámci disciplinárního řízení byla vyloučena ze strany a později též propuštěna z VŠE.⁵⁹⁶ „Přímé“ napojení Kreibichové jako předválečné členky strany na „případ Kühnl-Kusín“ bylo s ohledem na interpretaci celé záležitosti nežádoucí. Kühnl a Kusín byli totiž oba absolventy Vysoké školy politických a hospodářských věd, v jejímž špatném řízení projevujícím se „vlivem sektářství“ a „formálním posuzováním stranickosti“ spatřovalo vedení strany jednu z hlavních příčin současných „politických chyb“ a opozičních postojů mladé „marxistické generace“ vůči stranickým usnesením.⁵⁹⁷

⁵⁹⁵ NA: fond *Sekretariát ÚV KSČ*, sv. 110, arch. j. 147, bod 2. Situace na VŠE (1956).

⁵⁹⁶ NA: fond *Politické byro ÚV KSČ*, sv. 156, arch. j. 207, bod 1 (k informaci). Zpráva o disciplinárním řízení se s. Marií Charlottou Kreibichovou (1958).

⁵⁹⁷ NA: fond *Sekretariát ÚV KSČ*, sv. 116, arch. j. 166, bod 1. Situace na katedře marxismu-leninismu

Kühnlovy a Kusínovy názory nijak zvlášť nepřesahovaly rámec dobového destalinizačního či „revizionistického“ diskurzu. Formulovaly požadavek zásadního přechodu k novému stylu v práci strany a personálních změn v jejím vedení, bez něhož nelze dosáhnout podstatnější nápravy chyb. V ekonomické sféře podporovali oba protagonisté myšlenku demokratizace hospodářského řízení po jugoslávském vzoru a zaobírali se i konceptem západních komunistických teoretiků o politickém systému „přechodného období“ s jednou opoziční stranou jako zárukou demokratické kontroly. (Kühnl prý hned našel vhodného kandidáta, jímž měl být Bohumil Laušman, „nezkompromitovaný politik z poúnorového období“. Kühnl tuto část v sebekritice před komisí celozávodního výboru odvolal – neuvědomil si prý plně možnost, že by opoziční strana mohla být zneužita nepřítelem – jako formální ji však komise nepřijala.) Odsouzení kultu osobnosti ztotožňovali s odmítnutím principu diktatury proletariátu a v tomto smyslu prosazovali potřebu revidovat dějiny komunistických stran a Komunistické internacionály od Leninovy smrti (postoj k reformistickým stranám, k Trockému a Bucharinovi, v československém případě pak poúnorové období). Co však bylo z hlediska komise ÚV shledáno závažnějším, svoje politické názory podpírali „teoretickým zdůvodněním“ a nabízeli je ke zveřejnění. Redakce *Nové myslí* sice vypracovaný koncept nového pojetí dějin KSČ odmítla, ale z *Rudého práva* obdrželi autoři vstřícnou odpověď a poděkování za „podnětné myšlenky“, které redakce hodlala využít (v tomto směru došlo také k prověřování). Kühnl a později i Kusín prý „projevovali horečnou aktivitu při sbírání informací o vývoji diskusí u nás i v dalších lidově demokratických státech“. („I když nebylo zjištěno, že by šlo o organizovanou činnost, již sám tento fakt, ať soudruzi chtěli nebo nechtěli, byl vytvářením předpokladů pro vznik frakce. Chyběl snad jen zásadní manifest a frakční kázeň.“) Nejvíce přitěžující okolností byla však logicky pozice obou aktérů jako učitelů exponovaného ideologického pracoviště. V tomto směru se obě zprávy (interní i oficiální) vyjadřovaly kriticky k situaci na katedrách základů marxismu-leninismu v širším záběru. Vzhledem k rychlému budování těchto rektorátních kateder a k značnému pedagogickému zatížení byly personálně obsazovány „spíše nábořem než výběrem“. Jejich vývoji nebyla věnována dostatečná pozornost vyšších stranických orgánů, docházelo k odlivu schopných politických pracovníků odchodem na jiná pracoviště a přicházeli noví učitelé s nedostatečnou politickou praxí. Kühnl jako učitel dějin KSČ byl přijat jako „historik-odborník“ (psáno v uvozovkách), aniž by se více přihlíželo k jeho morálnímu a politickému profilu („vypjatý individualista“, Kusín pak jako sloučený sociální demokrat

---

VŠE (1957).

a „povýšený intelektuál“). Kolektiv katedry údajně nedokázal odolat vystupování „rutinovaných debatérů“ (Karel Kühnl „byl dokonce obdařen přídomkem Karel Smělý“) a jejich „autoritářským tendencím“ a byl v tomto směru kritizován za pasivitu (tzv. bahno) a v dalších případech za oportunní neutrálnost postojů (tzv. neutrálové).⁵⁹⁸ Na základě případu rozhodlo 4. oddělení ÚV KSČ na jaře 1957 provést prověrku všech 61 kateder marxismu-leninismu, v jejímž rámci byly zjištěny další obdobné případy, např. na Vysoké škole báňské v Ostravě.⁵⁹⁹ Na Vysoké škole ekonomické měla záležitost negativní důsledky i pro posluchače: celozávodní výbor KSČ – patrně aby odčinil nedostatečnou bdělost ve výše zmíněném případě – inicioval prověřování studentů prvních ročníků ve smyslu plnění nových zpřísněných směrnic pro výběr posluchačů na vysoké školy v roce 1957. U 28 studentů byly zjištěny vážné nedostatky v kádrovém profilu a měli být ze školy propuštěni. (Šetření se ovšem z nijak nespecifikovaného důvodu týkalo i pátého ročníku specializace vnitřní a zahraniční obchod, z něhož bylo navrženo k vyloučení těsně před dokončením studia šest studentů.)⁶⁰⁰

Majáles

Společensko-politické ovzduší na univerzitních fakultách po XX. sjezdu KSSS bylo přirozeně s velkou pozorností sledováno a kritické analýzy se soustředily zejména na chování studentů. „Maloburžoasná masa našich posluchačů reagovala na XX. sjezd ‚revolučním hnutím‘, majálesem, požadavkem mimořádné universitní konference ČSM,⁶⁰¹ což byly již projevy ohrožující nejen politický život na fakultách, nýbrž mající již v sobě vážné nebezpečné tendence přerůst v obecný politický problém celé naší společnosti.“⁶⁰² Co však skutečně předznamenávalo ohrožení společenského konsenzu, byly veřejné formulace výhrad vysokoškolských studentů k řízení společnosti. Rezoluce fakultní organizace ČSM na Matematicko-fyzikální fakultě Karlovy univerzity z dubna 1956

---

⁵⁹⁸ Tamtéž.

⁵⁹⁹ NA: fond *Sekretariát ÚV KSČ 1954-1962*, sv. 130, arch. j. 193, bod 2. Zpráva o vyučování marxismu-leninismu na vysokých školách a dalším rozvoji kateder marxismu-leninismu (1957).

⁶⁰⁰ NA: fond *Politické byro ÚV KSČ 1954-1962*, sv. 170, arch. j. 229, bod 19. Kádrové složení posluchačů VŠE (1958).

⁶⁰¹ K otázce svolání konference se vyjadřovala kriticky zpráva o činnosti základních organizací ČSM pro celozávodní výbor KSČ z prosince 1956. „Strana se měla rozhodnout buď pro nebo proti, ale neměla kolísat. V obou případech se nešlo boji vyhnout, šlo jen o uvážení buď koncentrovaný boj na konferenci, nebo roztržštěný v desítkách jiných schůzí. ... V důsledku různých úvah bylo zpočátku rozhodnuto konferenci konat (CVZ), pak nekonat (Městský výbor KSČ), opět konat po prázdninách a pak opět nekonat.“ A UK: fond CVZ, k. 17.

⁶⁰² A UK: fond CVZ, k. 17. Úzké profily stranicko-politické a politicko-výchovné práce na Karlově universitě. Podklad pro CVZ.

takovou formulací bezesporu byla.⁶⁰³ Ve 13 bodech přinášela návrhy na zlepšení stávající situace v různých společenských oblastech, jejichž společným jmenovatelem byl nárok na informace a možnost veřejné diskuse. Týkala se demokratizace veřejného života, narovnání servilního vztahu se Sovětským svazem, přičemž největší prostor byl přirozeně věnován problematice školství. Žádala zpřístupnění západního tisku a rozhlasu, odborných publikací a časopisů, hospodářských statistik, možnost vycestovat na západ (a zjednodušení této agendy), přebudování vnitřního systému společenských organizací (včetně ČSM) tak, aby hájily přání a požadavky řadových členů. Kritizovala mechanické přejímání sovětských zkušeností v ekonomice, školství a kultuře a prokazování každodenní „povinné lásky“ k Sovětskému svazu (ukončování vysílání československého rozhlasu sovětskou státní hymnou). V oblasti školství kritizovala sérii školských reforem, zejména školský zákon o 11letém středoškolském vzdělávání, a požadovala personální zodpovědnost ministerských pracovníků. Nejvíce kritiky i konkrétních požadavků bylo věnováno vysokoškolskému studiu. Ve struktuře studijních plánů studentská rezoluce upozorňovala „na křiklavý nepoměr“ mezi předměty společného základu a odbornými předměty, požadovala snížení dotace na výuku marxismu-leninismu a ruského jazyka stejně jako celkový týdenní počet přednášek a seminářů spojených s povinnou docházkou tak, aby se posluchači mohli věnovat individuálnímu studiu. Nejzávažnější výzvy politického charakteru obsahovaly body 4 a 5, v nichž byl jednak zpochybňován názor prvního tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného o tom, že rozhodnutí ÚV jako kolektivního orgánu strany jsou závazná pro nejen pro stranické, ale státní organizace (v tomto bodě rezoluce žádala objasnění úlohy nekomunistických stran Národní fronty), a jako hlavní požadavek obnovení socialistické zákonnosti „veřejnou revizi procesu se Slánským i ostatních politických procesů“ a „amnestii pro odsouzené obdobnou nedávno vyhlášené amnestii v Polské lidové republice“.⁶⁰⁴ Rezoluci, jež byla schválena hlasováním, její iniciátoři rozeslali státním a stranickým organizacím a také redakcím, neboť doufali v její zveřejnění, které by podnítilo širší veřejnou diskusi nad zformulovanými otázkami. (V tomto smyslu také vystoupili na oficiálních oslavách svátku práce před hlavní tribunou se sloganem „My nechceme rebelovat, my chceme diskutovat“.) Text rozšiřovali i mezi studenty dalších fakult a vysokých škol a podnítili tím vznik dalších rezolucí, které se většinou omezily na upravené formulace týkající se akademických požadavků.⁶⁰⁵

Otázku možné veřejné diskuse nad studentskými rezolucemi komplikovala režimu

⁶⁰³ Celý text rezoluce je publikován v MATTHEUS, John P. C.: *Majáles 1956*, c. d., s. 41-45.

⁶⁰⁴ Tamtéž.

⁶⁰⁵ Tamtéž. Srv. návrh rezoluce ČSM na pedagogické fakultě UK, s. 46-50.

okolnost, že poprvé od roku 1948 byly pod organizačním patronátem ČSM povoleny studentské oslavy majáles, jejichž konání bylo stanoveno na 12. (v Bratislavě), resp. 19. května (v Praze). Do Bratislavy dorazila kopie jedné z pražských rezolucí až den po místním majáles, takže jeho pojetí jen potvrzovalo, že slovenští vysokoškoláci vnímali studentské záležitosti obdobným způsobem (symbolický pohřeb akademických svobod, hesla zesměšňující indoktrinaci marxismem – „Základ je pevný, ale dům se boří“). Požadavky pražských posluchačů však natolik radikalizovaly situaci na bratislavských vysokoškolských kolejích, že vedení strany dokonce zvažovalo možnost uzavřít v případě studentských nepokojů vysoké školy.⁶⁰⁶ Pražský majáles, jenž byl na poslední chvíli přesunut na neděli 20. května, byl alegorickou prezentací hlavních kritizovaných jevů: průvod otevírali král „Marxismus“ s královnou „Ruštinou“, studenti a studentky s šátky na očích a roubíky v ústech představovali novináře deníku Mladá fronta, tři studenti s nápisy „Kult“, „Kultík“ a „Kultíček“ personifikovali komunistickou stranou anonymizované viny kultu osobnosti, atp. Transparent v „oficiální linii“ ČSM („Děkujeme pracujícím lidu za možnost studovat na univerzitě“) přihlížející Pražané pochopili jako ironii a tleskali také funkcionářům svazu. V průvodu se také objevilo heslo odkazující na poslední konaný majáles a na úlohu vysokoškolských studentů v únoru 1948: „Nebojte se, pražští občané, studenti jsou stále tady“.⁶⁰⁷

Stabilizace

Situaci na vysokých školách po XX. sjezdu se věnovalo politické byro ÚV KSČ v únoru 1957 při projednávání zprávy předkládané Jiřím Hendrychem, jež byla prostoupena kritikou ideové nepevnosti inteligence a ožíváním „antiintelektuálního“ postoje vedení strany vůči ní. Zpráva konstatovala, že „jarní diskuse“ stranických organizací na vysokých školách se odlišovaly od celkového charakteru stranických vystoupení v ostatních společenských sférách: stranické skupiny považovaly nedostatky ve stranické práci za věc vedení strany, zatímco vůči vlastní práci zaujímaly velmi liberální postoje, přenášely stranické diskuse mezi nestraníky a také mezi studenty. To negativně ovlivnilo nálady mezi studenty, mezi něž se vloudily „skupiny nepřátelských živlů“ a hrozily studentské pouliční demonstrace (Bratislava) a zneužití pražského majáles k protistátním vystoupením. Určitou konsolidaci představovaly stranické fakultní výroční schůze uskutečňované po prázdninách, které většinou podpořily program celostátní konference, i když částečně setrvaly v rezistenci vůči projevu Václava Kopeckého (kritika

⁶⁰⁶ Tamtéž, s. 27.

⁶⁰⁷ Tamtéž, s. 27-30.

spisovatelského sjezdu). Za varovný moment ale zpráva považovala skutečnost, že na těchto schůzích nevystoupili aktivní účastníci předchozích diskusí (zvláště na Filozoficko-historické fakultě proběhla schůze téměř bez diskuse, což značně kontrastovalo s bouřlivým průběhem z jara). Celozávodní schůze, jež se konaly v průběhu maďarských událostí, již sladily vystoupení učitelů-komunistů s postoji většiny straníků, což zpráva interpretovala jako částečný důsledek dočasného potlačení vnitrostranických sporů pod dojmem vnějšího ohrožení a očekávala oživení kritiky, jakmile pocit ohrožení pomine. Náznaky tohoto vývoje spatřovala v situaci na matematicko-fyzikální fakultě, kde členové stranické organizace obhajovali studentskou rezoluci svých posluchačů, a v celkovém zdráhání stranických skupin na vysokých školách přijmout kritické hodnocení jejich jarních postojů. Jak zpráva konstatovala, nastal čas „se zamyslet, proč přes veškerou péči strany a vlády tak silně zaostává socialistické uvědomění pracovníků vysokých škol i socialistická výchova studentů“ a našla několik odpovědí: a) Tento stav byl zaviněn jednostrannou orientací na odbornost a zvyšování vědecké úrovně (učitelé byli hodnoceni jen podle vědecké práce či předpokladů k ní a k politicko-výchovné práci se téměř přestalo přihlížet), což souviselo s úkolem zvyšování kvalifikace stranicky oddaných, ale odborně neerudovaných pedagogů, kteří přišli na vysoké školy po únoru 1948. b) Nízká úroveň výuky marxismu-leninismu („místo živé vědy, kterou je marxismus-leninismus, [...] byla studentům předkládána jen strnulá dogmata“), jež byla důsledkem chybějící stranické praxe učitelů, kteří přicházeli na katedry marxismu-leninismu přímo po absolvování vysokoškolského studia. c) Československý svaz mládeže pro svou formální činnost nemá u studentů odpovídající vážnost. d) Metody práce s vysokoškolskými posluchači zavedené po únoru 1948 jako nástroj upevnění „pracovního režimu a kázně učitelů a studentů“ se přiblížily charakteru středních škol (zanedbávání individuálního studia a rozvoje samostatného myšlení). e) Na vysokých školách převažují posluchači z „maloburžoazních rodin“, resp. z rodin inteligence („proto bylo tolik projevů radikalismu, nepevnosti a kolísání“) a tento nepříznivý trend se projevuje i na 11letých středních školách, kde navíc dosud studuje málo studentů (přibližně odpovídá směrným číslům na vysoké školy, je tedy problematické uskutečňovat v rámci přijímacího řízení třídní výběr). Provedená analýza proto opět postavila do centra pozornosti přijímání studentů na vysoké školy ve smyslu majorizace dětí z dělnických a rolnických rodin. Zde se jako jediná možnost jevílo zvýšení podílu vysokoškoláků z odborných středních škol (ze současných 5–10 % na dvojnásobek) a současně uskutečnit vysvětlovací kampaň mezi dělníky a rolníky, přimět je, aby své děti posílali studovat. Druhé opatření spočívalo ve zvýšení politicko-výchovné

práce na vysokých školách, kterou měly pomáhat naplňovat krajské a městské výbory strany jako řídicí složky vysokých škol.⁶⁰⁸

Stabilizační opatření, ke kterým přikročily stranické orgány, započala na pražské univerzitě rekonstrukcí celozávodního (univerzitního) výboru KSČ, jehož předchozí složení se provinilo špatnými politickými kroky (mj. rozhodnutím o konání mimořádné konference ČSM). Nové vedení konstituované na podzim roku 1956 se mělo stát garantem nového upevnění ideologických pozic a prostředkem tohoto cíle efektivnější politické řízení nejen základních stranických, ale i odborových a svazáckých organizací na fakultách. Na základě rozhodnutí Městského výboru KSČ připravil nový celozávodní výbor na jaře 1957 analýzu „kádrového stavu“ univerzity,⁶⁰⁹ přičemž názory projevované „v období jarních diskusí“ se staly pevnou součástí kádrových materiálů. XX. sjezd byl označen za „první skutečně vážnou prověrku stranické uvědomělosti, zásadovosti a pevnosti“ po únoru 1948, jež mezi „částí inteligence, zejména na vysokých školách“ ukázala, že „úroveň komunistů není zcela na úrovni úkolů strany“.⁶¹⁰ Výsledky kádrového stavu na univerzitě odhalily jednak značně nerovnoměrný stav stranické organizovanosti učitelů na jednotlivých fakultách a také nepříznivý trend v politickém uvědomění posluchačů, který se v roce 1956 vyznačoval radikalismem (jaro) a poté propadnutím pasivitě, podléhání „falešným ilusím o naší buržoasní minulosti a o životě na Západě“ a v delším časovém horizontu k stálému úbytku komunistů mezi studenty (*viz tabulku 12*). Tato situace byla podle zprávy celozávodního výboru způsobena tím, že na fakulty postoupila „jiná“ generace, než jakou představovali posluchači studující v letech 1948–1952, kteří měli přímou zkušenost s okupací, květnovým osvobozením sovětskou armádou, s únorovými událostmi, kteří vykazovali „opravdovou politickou práci“ v ČSM a byli celkově „politicky a lidsky zralejší“.⁶¹¹ V tomto smyslu vyšší zastoupení posluchačů-komunistů na Právnické a především Filozoficko-historické fakultě bylo dáno právě okolností, že na nich dostudovával poslední ročník studentů bývalé VŠPHV, kteří ještě patřili k oné „staré“ generaci. Po jejich odchodu počet straníků mezi studenty výrazně poklesl, doprovázen dalším celkovým úbytkem i na ostatních fakultách (*viz dále*).

⁶⁰⁸ NA: fond *Politické byro ÚV KSČ 1954-1962*, sv. 128, arch. j. 167, bod 2. Zpráva o situaci na vysokých školách (1957).

⁶⁰⁹ A UK: fond CVZ, k. 17. Zpráva o činnosti celozávodního výboru KSČ za zimní semestr 1956/1957.

⁶¹⁰ NA: fond *Sekretariát ÚV KSČ*, sv. 116, arch. j. 166, bod 1. Situace na katedře marxismu-leninismu VŠE (1957).

⁶¹¹ A UK: fond CVZ, k. 1. Zpráva Celozávodního výboru ZO KSČ o kádrovém stavu univerzity (1957).

Tab. č. 12: *Politická organizovanost v KSČ na Univerzitě Karlově v roce 1957*⁶¹²

fakulta	učitelé (v procentech)	posluchači (v procentech)
matematicko-fyzikální	23,6	4,6
geograficko-geologická	31,6	5,4
biologická	27,7	3,5
jaderná	40,7	5,6
všeobecného lékařství		4,1
dětského lékařství		10,6
hygienická		9,8
filozoficko-historická	69,6	23,7
filologická	38,2	8,1
právníká	80	16,7
statistický průměr	44,5	9,2

Jak konstatovala zpráva Filozoficko-historické fakulty, byla v roce 1956 při výboru základní organizace KSČ učitelů zřízena „komise aktivistů pro ideovou práci“, jejímž účelem bylo zkoumání tohoto aspektu činnosti kateder a jejich pracovníků. Rovněž zavedení institutu stranického aktivu fakultní rady, v níž pracovalo 17 členů (z toho dva nestraníci), mělo zabezpečit účinnější prosazování stanovisek stranické fakultní organizace a jeho výboru. Stranický aktiv byl svoláván pro předjednání závažných otázek, např. habilitačních řízení. V této souvislosti zpráva uváděla již zmiňovaný nesoulad mezi stanoviskem stranických a fakultních orgánů: „výboru ZO se [...] nepodařilo včas přesvědčit vedení školy a některé soudruhy z fakultní rady o politickém významu návrhů kateder dějin KSSS, dějin filosofie a dialektického a historického materialismu na jmenování některých jejich pracovníků na docenty nebo zastupujícími docenty“. Význam zvyšování vědecké kvalifikace vybraných perspektivních pracovníků souvisel v užším smyslu s podpořením odborné prestiže ideologických kateder, ale i s celkovým personálním stavem fakulty a jeho věkovou a kvalifikační strukturou. Podle údajů působilo na fakultě již jen 21 osob z učitelského stavu z roku 1946/1947. Poúnorová čistka a rozdělení Filozofické fakulty v roce 1951 způsobily přechodný pokles učitelů na 43 osob, který se v akademickém 1956/1957 navýšil již na 168. Z tohoto počtu bylo ale jen 26 profesorů a 15 docentů (a z toho 12 profesorů a 8 docentů „poválečných“). Velká část bývalých soukromých docentů nebyla převedena do stavu státních docentů, takže politický profil této skupiny byl výrazně příznivější (80 %) než ve skupině profesorské

⁶¹² Tamtéž.

(58 %), ovšem na druhou stranu tím fakultě chyběla vědecky a pedagogicky nejproduktivnější střední generace. Asistentská skupina zastoupená 73 odbornými asistenty (54 % v KSC) a 54 asistenty (64 % v KSC) byla již vychována „socialistickou školou“ a téměř polovina pocházela z dělnických rodin. Polovinu asistentů tvořili pracovníci kateder převedených z VŠPHV, tj. dějin KSC, dějin KSSS a dialektického a historického materialismu, z nichž více než dvě třetiny byly přijaty na katedry přímo po absolvování studia bez předchozí „politické praxe“. Značné zatížení asistentů pedagogickými úkoly především na ideologických katedrách limitovalo podmínky jejich vědeckého růstu a tento stav ještě komplikovala minimální možnost publikační činnosti v odborných časopisech, speciálně ve filozofii. Negativně se ve vývoji personálního stavu fakulty projevily odchody progresivních pracovníků na jiná pracoviště, zejména do akademických ústavů, které kromě lepších podmínek vědecké práce nabízely lepší finanční zajištění.⁶¹³

Jedním z prvních momentů překonání ideologické destabilizace roku 1956 přineslo projednávání zprávy o případu Kühnl-Kusín stranickými skupinami, které mělo přimět katedry i ke (kritickému) zhodnocení vlastní činnosti v tomto období. Většina z nich provedla opakovanou sebekritiku v otázce svolání mimořádného sjezdu, majálesu a neuvědomělých postojů komunistů v ideologickém boji v intencích nastavené kategorizace („křiklounství“, „bahno“, „neutrállové“), přičemž bylo opakovaně zdůrazňováno, že pasivitu vykazovali především staří členové strany. Část diskuse – v jednotném odsouzení názorů Kühnla a Kusína – se věnovala analýze negativního vlivu politického řízení VŠPHV, jelikož na katedrách pracovalo mnoho jejích absolventů, a tudíž bývalých kolegů obou protagonistů. Milan Machovec např. v tomto ohledu zdůraznil, že Vysoká škola ekonomická je specifickým případem (transformovala se téměř kompletně z bývalé fakulty VŠPHV), na Filozoficko-historické fakultě obdobná situace nenastala a není tudíž třeba zde hledat obdobné dominantní projevy. Poetický přírůbek v sebekritice nestálosti ideologických postojů použil člen celozávodního výboru KSC Bedřich Rattinger, který se zúčastnil jako host projednávání ve stranické skupině dějin KSC, když prohlásil, že „létáme od květiny ke květině (Jugoslávie, Polsko, Čína)“. Stranická skupina dějin KSSS se podle svého stanoviska zase málo angažovala ve fakultních diskusích a v prosazování správného ideového vlivu u posluchačů. Stranická skupina katedry základů marxismu-leninismu pro humanitní fakulty Univerzity Karlovy zhodnotila svou činnost v posjezdovém období

---

⁶¹³ A UK: fond CVZ, k. 1. Zpráva výboru ZO KSC učitelské o kádrové situaci na filozoficko-historické fakultě Karlovy university (25. 2. 1957).

kromě ve stanovisku k případu i v samostatné podrobné zprávě jako podkladu pro celkovou prověrku, o níž rozhodl ústřední výbor KSČ. V ní konstatovala, že – na rozdíl od jiných kolektivů – nebyla zasažena skepsí „v možnosti vědecké práce v oblasti historie strany“ a že na katedře nešlo o otázku „co teď“, jelikož katedra programově pokračovala ve vypracovávání kurzu vědeckého komunismu a v jeho rámci i na otázkách, které XX. sjezd nově veřejně formuloval. Zároveň konstatovala, že oproti jiným katedrám „utrpěla nejvíce na prestiži“, ale politicko-výchovná práce se ani na jedné z fakult nevymkla z rukou, tj. že nedošlo ze strany učitelů či posluchačů k případům odmítání výuky marxismu jako takové.⁶¹⁴

Obdobné hodnocení opakovala i souhrnná zpráva ÚV KSČ o prověřování všech kateder základů marxismu-leninismu.⁶¹⁵ Podle ní museli pracovníci těchto kateder čelit „zastřeným narážkám“ i „otevřeným útokům“ studentů o zbytečnosti a nevědeckosti marxismu-leninismu a „shovívavému, podceňujícímu a přezíravému postoji ze strany většiny učitelů ostatních odborných kateder“. „Dosavadní vyučování marxismu-leninismu nemělo dostatečný výchovný obsah“, posluchači vysokých škol přistupovali k předmětům společenského základu jen jako k formální povinnosti spojené s vykonáním příslušných zkoušek, aniž by měly větší dopad z hlediska formování jejich světového názoru. Zpráva také přiznávala přímou souvislost mezi nedostatky ve výuce marxismu-leninismu a negativním dopadem na celkový politický obraz. Za hlavní příčinu tohoto neuspokojivého stavu považovala disproporci mezi zvýšenými nároky kladenými na učitele marxismu-leninismu a neukotvení oboru na vysokých školách. Z 61 kateder základů marxismu-leninismu bylo jen 20 obsazeno vedoucími s vyšší vědeckou kvalifikací (docenty a profesory), 41 kateder bylo vedeno odbornými asistenty. „To vytváří situaci, kdy vedoucí ostatních odborných kateder podceňují nejen vedoucí kateder marxismu-leninismu, ale snižuje se tím význam a úloha marxisticko-leninské výuky vůbec.“ Současně tento negativní stav prohlubovala politická nezrálость většiny učitelů: přes třetinu personálního stavu tvořili asistenti a odborní asistenti přijatí na katedry přímo z vysokých škol, 44 % učitelů bylo „jen“ poúnorovými členy strany a více než polovina celkového stavu (55 %) byla mladších 30 let, přičemž doplňování pedagogických pracovníků novými absolventy Vysoké školy politické, tj. osobami s předchozí politickou praxí podle usnesení ÚV z roku 1954, nebylo naplňováno. Všechny uvedené okolnosti vedly podle autorů zprávy k tomu, že po XX. sjezdu nedošlo na některých katedrách základů marxismu-leninismu

⁶¹⁴ A UK: fond FF (fakultní organizace KSČ), k. 7. Složka „K situaci na VŠE“ (1957).

⁶¹⁵ NA: fond Sekretariát ÚV KSČ, sv. 130, arch. j. 193, bod 2. Zpráva o vyučování marxismu-leninismu na vysokých školách a dalším rozvoji kateder marxismu-leninismu (1957).

k včasnému „vytyčení správné linie“ a v důsledku toho k šíření „bezzásadových a planých diskusí“. „I když boji proti dogmatismu musíme věnovat velkou pozornost, je nutno za hlavní překážku dalšího úspěšného rozvoje výuky marxismu-leninismu považovat revisionismus.“ Pro dosažení konsolidace „po zkušenostech z roku 1956“ navrhovala zpráva prosadit následující stabilizační opatření: především, jak konstatovala opírajíc se o usnesení ÚV KSČ z června 1957, „je potřeba postavit ideologickou práci strany na vysokých školách na první místo veškeré politické práce“ a dále proměnit katedry marxismu-leninismu beze zbytku na „ideologická pracoviště strany“, tj. vyloučit z celkového počtu 688 učitelů 30 nečlenů strany. Politicko-výchovné nedostatky v dosavadní výuce marxismu-leninismu měly být překonány zavedením nového kurzu vědeckého komunismu, jenž by kýženým způsobem propojoval marxisticko-leninskou teorii s aktuálními společenskými problémy „budování socialistické a komunistické společnosti“. Nově měl být nastaven i vědecký rozvoj pracovníků kateder. Zpráva konstatovala, že „velmi mnoho soudruhů se zabývá problematikou minulosti“, a to ze dvou důvodů: jednak necítí jistotu v řešení aktuálních otázek a jednak zohledňují stav, že na takové práce se pohlíží jako na propagandu a zvláště na humanitních fakultách nejsou kladně posuzovány vědeckými radami. „S tím vším je třeba rozhodně skoncovat“, konstatovala zpráva a doporučila, aby témata kandidátských prací napříště určovala strana v souladu s potřebami jejích ideologických úkolů. Vedení aspirantur mělo být nově koncentrováno v Ústavu pro další vzdělávání učitelů marxismu-leninismu a Institutu společenských věd při ÚV KSČ, které zabezpečí dostatečný počet odpovídajícím způsobem kvalifikovaných školitelů a plánovitý a systematizovaný vědecký výzkum spjatý s řešením aktuálních otázek budování socialismu. Habilitační a konkurzní řízení na fakultách měla být předběžně projednána jak se základními organizacemi KSČ, tak s vyššími stranickými orgány. Jak se uvádělo ve zprávě, uchazeče „nelze posuzovat jen podle vědecké úrovně“.⁶¹⁶ Nové pojetí mělo být prezentováno v hlavním referátu Jiřího Hendrycha na celostátní vysokoškolské poradě v říjnu 1957 za účasti všech rektorů a děkanů, pracovníků kateder základů marxismu-leninismu, funkcionářů celozávodních a fakultních výborů, zástupců ústředních stranických orgánů, ministerstva školství atd. Usnesení sekretariátu ÚV, jenž vzal zprávu projednanou v září 1957 na vědomí, uložilo příslušným orgánům zajistit organizaci celostátní porady, jež se nakonec konala v únoru 1958 a na níž byly katedry základů marxismu-leninismu seznámeny s osnovami schváleného kurzu vědeckého

---

⁶¹⁶ Tamtéž.

komunismu.⁶¹⁷ Některé navrhované body však reflektovány nebyly, a to především radikální požadavek na propuštění nestraníků. Zásada, že katedry zajišťující výuku marxistického základu jsou pracovišti strany, byla prosazena až v rámci konzervativního obratu v roce 1959.

Přijatá konsolidační opatření se promítla i do personálního řešení prošetřovaných případů ideologické destabilizace, které byly posuzovány především z hlediska porušování stranické kázně a které prokazovaly některé společné rysy, především požadavek svobodné diskuse a nových přístupů k metodám vědecké a pedagogické práce. Zpráva pro politické byro ÚV KSČ o stavu na vysokých školách z ledna 1957 hovoří o 32 posluchačích, kteří se provinili „vážnějšími provokacemi“ a „byli nebo budou vyloučeni ze studia“, a další skupině „zatím“ 13 studentů, kteří měli být potrestáni přerušením studia na dva roky.⁶¹⁸ Ladislav Němec jako hlavní aktér studentské rezoluce na Matematicko-fyzikální fakultě byl postižen jednoročním přerušením studia a poslán do výrobní praxe, když se děkanovi podařilo odvrátit ministrem Kahudou navrhovaný trest definitivního vyloučení z vysokoškolského studia.⁶¹⁹ Karel Kühnl a Vladimír Kusín byli vyloučeni ze strany a propuštěni z VŠE⁶²⁰ stejně jako Zdeněk Dubský z Vysoké školy báňské v Ostravě.⁶²¹ Nejdéle se vyvíjel spor mezi děkanem Očadlíkem a výborem fakultní organizace KSČ, který postupně řešily stranické komise různých úrovní (celouniverzitní, městského a ústředního výboru KSČ). Děkan Očadlík opakovaně nabízel svoji rezignaci, již však vědecká rada fakulty i ministerstvo školství odmítaly. Nakonec byla přijata až na počátku roku 1958, krátce před koncem Očadlíkova řádného funkčního období.⁶²² V téže době došlo také k vynucené rezignaci Ladislava Tondla na funkci vedoucího katedry dialektického

---

⁶¹⁷ A UK: fond FF, k. 766. Zdůvodnění kurzu vědeckého komunismu (1958)

⁶¹⁸ NA: fond *Politické byro ÚV KSČ 1954-1962*, sv. 128, arch. j. 167, bod 2. Zpráva o situaci na vysokých školách (1957).

⁶¹⁹ Michaela Heyrovského jako druhého hlavního aktéra zachránilo před postihy mezinárodní renomé jeho otce, ale pravděpodobně především fakt, že nebyl členem strany (Němec byl kandidátem). Srv. MATTHEUS, J.: *Majáles 1956*, c. d., s. 31-32.

⁶²⁰ Srv. reflexi případu Věnka Šilhána: „Na jejich stranu se tehdy postavila značná část učitelstva VŠE. Fiasko tehdy utrpěl ideologický tajemník městského výboru KSČ A. Černý, který prosazoval jejich přísné potrestání včetně propuštění ze školy.“ ŠILHÁN, Věnek: Světla a stíny historie VŠE. In: *Acta oeconomica pragensia* 5 (1999), s. 134. V roce 1963 podal Kühnl odvolání k ústřední revizní komisi KSČ a na základě vyjádření ideologického oddělení ÚV KSČ, jež ho profesně rehabilitovalo (včetně možnosti pokračovat v aspirantuře), byl přijat do Encyklopedického institutu ČSAV. V roce 1968 byl rehabilitován i stranicky. Archiv Akademie věd: fond *Encyklopedický institut* (neuspořádan). Kádrový spis Karla Kühnla – životopisná příloha k žádosti o kvalifikační postup z roku 1969.

⁶²¹ KUSIN, Vladimír V.: *The intellectuals origins*, c. d., s. 19-27.

⁶²² CAJTHAML, P.: *Mechanismy politického řízení*, c. d., s. 105-106.

a historického materialismu a jeho následnému odchodu do ČSAV,⁶²³ která však nesouvisela bezprostředně s vyústěním sporu katedry s děkanátem, ale s důsledky dalšího přešetřování stavu ve filozofii.⁶²⁴ Obnovení „ideologického pořádku“ měla reprezentovat i nová volba rektora, jímž se od akademického roku 1958/1959 stal prof. Jaroslav Procházka, vedoucí katedry dějin SSSR a KSSS. Procházka se těšil „plné důvěře“ stranického aparátu v roce 1956 a podle odstupujícího rektora Katětova se stal „příkladem, jak má vysokoškolský učitel působit politicko-výchovně“.⁶²⁵

Deklarována orientace na dovršení socialistické výstavby XI. sjezdem KSČ v roce 1958, a zejména dubnové usnesení ÚV KSČ z následujícího roku o programu přestavby vysokých škol přinesly jasné direktivy, jak mají vysoké školy působit: „učitel je především nositelem naší ideologie a jeho hlavním úkolem je přesvědčovat studenty, že cesta, kterou jdeme, je správná, že náš světový názor je jediným teoretickým a metodologickým základem všech vědních oborů“. Vysoké školy mají za úkol vychovávat mladou inteligenci „naprosto oddanou věci dělnické třídy a naší strany“. Od první fáze přestavby, jež souvisela s převedením vzdělávání učitelů III. stupně zpět na univerzitní fakulty, byla vyhlášena „ideologická přestavba výuky jednotlivých oborů a předmětů“.⁶²⁶ Seznam přednášek na obnovené Filozofické fakultě pro školní rok 1959/1960 vyšel s citátem z projevu Jiřího Hendrycha na tomto zasedání. „Každý a zvláště mladý člověk je schopen hluboce pochopit marxismus-leninismus jen tehdy, jestliže spojuje jeho studium s praktickou politickou prací, jestliže od počátku chápe marxismus-leninismus jako teorii, která nejen svět vykládá, ale která si současně klade za cíl uskutečnit jeho praktickou přeměnu...“⁶²⁷ Všechny tyto proklamace souvisely s patrně překvapivým zjištěním, že přes všechny indoktrinační kroky prosazované na vysokých školách od roku 1949 bylo „za první republiky na univerzitě více komunistických studentů než dnes“. Pouhých 3,7 % posluchačů organizovaných v KSČ mělo být „vážným mementem v práci stranických fakultních organizací“, přičemž na matematicko-fyzikální, biologické, geologicko-geografické a filologické fakultě nepřesahoval 2,5 %, ⁶²⁸ což představovalo další významný pokles stranické organizovanosti oproti stavu z jara 1957. Celozávodní výbor KSČ sice v

---

⁶²³ A UK: fond FF, k. 65. Osobní spis Ladislava Tondla.

⁶²⁴ Srv. „O současné situaci ve filozofii“ (24.3.1959). In: *Usnesení a dokumenty ÚV KSČ*. Od XI. sjezdu do celostátní konference KSČ 1960. Praha: SNPL 1960, s. 306.

⁶²⁵ HAVRÁNEK, Jan: Univerzita Karlova v letech 1953-1969. In: *Dějiny Univerzity Karlovy*, c. d., s. 315.

⁶²⁶ A UK: fond CVZ, k. 17. Návrh referátu pro aktiv funkcionářů KSČ (1959).

⁶²⁷ *Seznam přednášek na Filozofické fakultě ve školním roce 1959/1960*.

⁶²⁸ A UK: fond CVZ, k. 17. Návrh referátu pro aktiv funkcionářů KSČ (1959).

souvislosti s tímto negativním vývojem sáhl po osvědčené taktice pozitivní diskriminace a vyhlásil zvýšenou péči o studenty z dělnických, rolnických a komunistických rodin, „aby se třídní složení [...] v průběhu studia ještě nezhoršovalo“,⁶²⁹ nicméně návrat do doby přelomu 40. a 50. let nebyl již přirozeně možný. Společenský a ideový konsenzus mezi komunistickou stranou a vysokoškolskými posluchači provázející stranické vzdělávací projekty typu Vysoké školy politických a hospodářských věd se na Karlově univerzitě i na dalších veřejných vysokých školách nepodařilo nastolit. U sochy K. H. Máchy na Petříně se již nescházeli uvědomělí budovatelé socialismu ve svazáckých stejnokrojích, aby zde v radostných tancích završili oslavy svátku práce. Byli vystřídáni novou studentskou generací, která – konfrontována s každodenní socialistickou realitou – si sem přicházela odpočinout od oficiální ideologické rétoriky prvomájových oslav. Od majálesu 1956, jenž snad nebyl ani tak revoltou jako prvním „stavovským“ vystoupením a veřejným vyjádřením nespokojenosti s ideologizačními tlaky na vysoké školy, přes brněnské beanie v roce 1962, na nichž byly vysmívány aktuální nedostatky života v socialismu („Ema má maso, my maso nemáme“), až do nejslavnějšího majálesu 1965, na kterém byl americký beatnik Allen Ginsberg korunován jeho králem,⁶³⁰ demonstrovala vystoupení vysokoškolských studentů – i přes jejich recesistický charakter – zcela odlišnou představu o vlastní společenské úloze, než jakou po nich požadovala stranická usnesení.

4.c.2 Vývoj ideologických kateder Filozoficko-historické fakulty

Marxistická filozofie

Proces integrace výuky marxistické filozofie a budování jejího institucionálního zázemí na Karlově univerzitě po roce 1948 je spojen se jménem Miloše Kalába. Tento absolvent Filozofické fakulty s doktorátem z filozofie a estetiky (1948)⁶³¹ byl od školního roku 1949/1950 jmenován vedoucím lektorem společenských nauk (základů marxismu-leninismu) na filozofické a právnické fakultě, kde vybudoval první ústav (později katedru) marxismu-leninismu (včetně sestavení učebních plánů, vybudování knihovny atp). Vedle

⁶²⁹ A UK: fond CVZ, k. 14. Teze zprávy o činnosti stranické organizace KU za funkční období 1958/59.

⁶³⁰ Více viz MATTHEUS, J.: *Majáles 1956*, c. d.; SVATOŠ, Michal: *Studentský majáles 1965 aneb Allen Ginsberg králem majálesu*. In: ZILYNSKÁ, Blanka – SVOBODNÝ, Petr (eds.): *Česká věda a Pražské jaro (1963-1970)*. Práce z dějin vědy 2. Praha: VCDV 2001, s. 365-370 a *Diskuse tamtéž*, s. 404-405.

⁶³¹ K obhajobě předložil disertační práci Augustin Smetana a T. G. Masaryk – vývoj řešení noetické problematiky a humanitní myšlenky v novodobé české filosofii. A UK: fond FF, k. 30. Osobní spis Miloš Kaláb.

katedry na Vysoké škole politických a hospodářských věd, kde Kaláb externě přednášel dialektický materialismus, šlo o první katedru tohoto druhu na vysokých školách zřízenou ještě před usnesením ÚV KSČ z listopadu 1951, kterým se zakládaly rektorátní katedry základů marxismu-leninismu na všech vysokoškolských ústavech. (Obdobně byla na Právnické fakultě založena i katedra politické ekonomie a poté transformována jako celouniverzitní, když byla politická ekonomie zařazena do předmětů společenského základu.⁶³²) Miloš Kaláb, od roku 1950 docent oboru marxismu-leninismu, vedl celouniverzitní katedru marxismu-leninismu (v akademickém roce 1956/1957 přechodně afilovanou k Filozoficko-historické fakultě) do roku 1959, kdy byl jmenován děkanem Filozofické fakulty. V letech 1957-1962 působil současně jako ředitel Ústavu pro další vzdělávání učitelů marxismu-leninismu.⁶³³ S oběma institucemi – pod Kalábovým vedením – jsou spjaty hlavní trendy proměňování a profilace společenského základu vyučovaného v 50. letech. K nejvýznamnějšímu z nich došlo v polovině 50. let, kdy katedra začala připravovat koncepci výuky vědeckého komunismu jako třetí součásti marxistického paradigmatu. K ní přistoupila na základě faktu, že ve výuce marxistických disciplín docházelo na Filozoficko-historické fakultě jako specifické společenskovědní fakulty ke kolizím s výukou odborných historických kateder. Seriózní výsledky práce na připravovaném kurzu vědeckého komunismu byly garantovány kladným hodnocením doc. Čugajeva v prosinci 1956.⁶³⁴ Koncepci vědeckého komunismu jako projevu „modernizace marxismu“ a snahy umožnit komunismus vědecky analyzovat, tj. sociologicky zkoumat (a rehabilitovat sociologii jako vědu) reflektuje i současný diskurz sociologů.⁶³⁵ Podle něj koncept vědeckého komunismu požadoval, aby se zkoumala společenská skutečnost, čímž se významně posunul od výkladu umělého konstruktů historického materialismu spočívající v dějinně nevyhnutelné výměně jednotlivých společenských řádů.⁶³⁶ Touto deklarací se zároveň chtěl emancipovat i od závaznosti výkladu dějin VKS(b), resp. KSSS a pokusit se o vytvoření sociálně-politické teorie zobecňující i jiné než ruské zkušenosti, čímž se ale zákonitě ocitl na „revizionistických“ pozicích.⁶³⁷ Katedry marxismu-leninismu se staly platformou obnovované sociologie, „protože ti, kteří se živili oborem, který se jmenoval vědecký komunismus, se velice rychle,

⁶³² A UK: fond CVZ, k. 30.

⁶³³ A UK: fond FF, k. 30. Osobní spis Miloš Kaláb.

⁶³⁴ A UK: fond FF (fakultní organizace KSČ), k. 7. Složka „K situaci na VŠE“ (1957).

⁶³⁵ SEDLÁČEK, O. a kol.: Kulatý stůl: Česká sociologie, c. d., 695-740. Miroslav Kaláb se v roce 1965 stal prvním ředitelem Sociologického ústavu ČSAV.

⁶³⁶ Tamtéž, s. 717.

⁶³⁷ Tamtéž. Srv. ŠABATA, Jaroslav a kol. katedry základů marxismu-leninismu brněnské university: *Úvod do studia vědeckého komunismu*. Praha: SPN 1959.

někteří upřímně a někteří z důvodů, řekněme prestižních, nebo kvaziprestižních proměňovali v sociology“.⁶³⁸

Od akademického roku 1953/1954 začala na Filozoficko-historické fakultě působit katedra dialektického a historického materialismu převedená z Vysoké školy politických a hospodářských věd, jež zajišťovala výuku marxistické filozofie na fakultní i celouniverzitní úrovni. Je spojena především s působením Ladislava Tondla, Jiřího Cvekla, Vojtěcha Tlustého, Jaroslava Volka či Jaromíra Klofáče, jejichž odborné práce se poměrně záhy proměňovaly z ideologicky determinovaných textů⁶³⁹ k prvním pokusům o vlastní kritickou interpretaci dialektického a historického materialismu⁶⁴⁰ a překročení jeho rámce k širším teoretickým aspektům vědeckého poznání⁶⁴¹ včetně navázání na evropské filozofické a společenskovední tradice.⁶⁴² Do činnosti katedry však záhy rušivě zasáhly důsledky rozdílných představ o jejím personálním rozvoji mezi vedením katedry a vedením fakulty. Od roku 1955 v rámci naplňování plánu na rozdělení katedry, k němuž došlo od března 1957 (pro výuku na filozofických a „nefilozofických“ fakultách), požadovala katedra významné navýšení počtu svých pracovníků a současně navrhovala (a po stranické linii prosazovala) kvalifikační postup některých stávajících odborných asistentů. V tomto smyslu se snažila dostát úkolům kladeným na ideologické katedry stranickými orgány a předpokládala, že s ohledem na politickou prioritu budou bezodkladně splněny.⁶⁴³ Přístup děkana Očadlíka označila stranická skupina katedry dialektického a historického materialismu již v březnu 1956 za „záměrnou činnost, směřující proti dalšímu rozvíjení se tohoto oboru na fakultě“ a ve svém stanovisku uvedla, že „členové stranické skupiny necítí důvěru k děkanství“ a že za této situace „mnozí

---

⁶³⁸ Tamtéž, s. 706.

⁶³⁹ Srv. sborník *Za marxisticko-leninskou filosofii – základ naší vědy* se studií L. Tondla *Problém vědeckých zákonů ve světle Stalinových ekonomických statí* (Praha: SNPL 1954) či Tlustého studii z téhož roku *Boj materialismu s idealismem* (vyšlo v edici *Knihovna Čs. společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí*).

⁶⁴⁰ CVEKL, Jiří: *O materialistické dialektice*. Praha: SNPL 1956; KLOFÁČ, Jaroslav: *Materialistické pojetí dějin: Základní problémy*. Praha: SNPL 1957.

⁶⁴¹ *Sborník Otázky teorie poznání*. Praha: SNPL 1957 (mj. studie O programu vědecké teorie poznání a Gnoseologická úloha abstrakce (Tondl), Marxistická teorie poznání a „teorie symbolů“ (Tlustý), O specifičnosti předmětu uměleckého odrazu skutečnosti (Volek), K otázce protikladu materiálního a ideálního ve společnosti (Tlustý – Klofáč).

⁶⁴² TONDL, Ladislav a kol.: *Současná západní filosofie*. Praha: Orbis 1958; KLOFÁČ, Jaroslav – TLUSTÝ, Vojtěch: *Současná empirická sociologie*. Praha: Orbis 1959.

⁶⁴³ Politickému zadání odpovídal také způsob personálního řízení ideologických kateder ze strany ministerstva školství, resp. jeho oddělení společenských věd. To informovalo o převedení pracovníků přímo vedení kateder, aniž by uvědomilo děkanství, které se o nových pracovnících dozvíдалo z žádostí kateder o urychlené vyřízení administrativních náležitostí, což jistě nepřispívalo k dobrým interním vztahům na fakultě. A UK: fond FF, k. 35. Osobní spis Jaroslava Klofáče. Srv. Očadlíkovu zprávu o činnosti fakulty za rok 1955/1956.

soudruzi pomýšlejí na odchod“,⁶⁴⁴ což se naplnilo v případě Jiřího Cvekla, který přešel do Kabinetu filozofie ČSAV. Děkan kritiku odmítal s odkazem na skutečnost, že se řídí administrativně předepsanými postupy, a v rezervovaném přístupu k požadavkům katedry, jež byl pravděpodobně v souladu s jeho osobním názorem, měl podporu i jiných fakultních funkcionářů, kteří tím rovněž sledovali zájmy svých oborů. V otázce habilitací např. podpořili děkanovo stanovisko, že předpokladem k jejímu doporučení je splnění podmínek o minimální tříleté době asistentského působení na fakultě a o předložení habilitační práce a že není důvodné povolovat v tomto ohledu výjimky (zatímco další členové fakultní rady s ohledem na zájmy svých kateder udělení výjimek opatrně prosazovali). Další kolo diskuse o habilitačních návrzích pro obor dialektického a historického materialismu proběhlo již v dubnu 1956 na stranickém aktivu členů fakultní rady, na níž Ladislav Tondl, podpořen většinou dalších členů, prosadil proti stanovisku Očadlíka usnesení, že rozhodnutí komise sestavené rektorátem pro posouzení návrhů na jmenování docentů na místa vyhlášená ministerstvem školství má být komisi vrácen k přehodnocení. Tondl, který byl nespokojen s výsledným rozhodnutím komise, argumentoval tím, že nebyl jako vedoucí katedry přizván k posuzování, ačkoli – jak podotkl Očadlík – jeho přítomnost předpisy nevyžadují.⁶⁴⁵ Odmítnutý návrh na habilitaci Jaroslava Klofáče byl znovu a s opačným výsledkem projednán v konkurzní komisi a ve vědecké radě fakulty hlasováním schváleno jeho doporučení.⁶⁴⁶ Tento konkrétní případ znovu potvrzuje domněnku, že celý konflikt mezi katedrou a děkanem byl sporem kompetenčním a problémem stanovení konkrétní stranické (kolektivní i individuální) hierarchie při prosazování vedoucí úlohy strany na pracovištích, přičemž nepomáhala ani okolnost, že děkan Očadlík stál současně na obou stranách barikády. Jaroslav Klofáč byl jmenován docentem na jaře 1958 a po rozdělení katedry a Tondlově rezignaci převzal zatímní vedení katedry dialektického a historického materialismu I (pro výuku na humanitních fakultách), zatímco vedoucím katedry dialektického a historického materialismu II zajišťující výuku na nehumanitních fakultách byl jmenován Vojtěch Tlustý. V rámci přestavby vysokoškolského studia od akademického roku 1959/1960 byla plánována reorganizace kateder zajišťující výuku společenského základu na všech fakultách univerzity, jež by ji jednotným způsobem systematizovala. Katedry základů

⁶⁴⁴ A UK: fond FF (fakultní organizace KSČ), k. 8c. Zápis ze zasedání výboru KSČ učitelské organizace na Filosoficko-historické fakultě 3. 3. 1956.

⁶⁴⁵ A UK: fond FF (fakultní organizace KSČ), k. 8c. Zápis z aktivu komunistů-členů fakultní rady (duben 1956).

⁶⁴⁶ A UK: fond FF, k. 35. Osobní spis Jaroslava Klofáče.

marxismu-leninismu, dialektického a historického materialismu při Filozofické fakultě a politické ekonomie při Právnické fakultě měly být rozděleny na tři – pro výuku na humanitních fakultách, přírodovědných a lékařských, což by odstranilo dosavadní disproporci v rozdělení původních kmenových kateder na jednotlivé sekce či oddělení. Uprostřed této přestavby však byla katedra dialektického a historického materialismu I od prosince 1959 zrušena, resp. sloučena s katedrou dějin filozofie.⁶⁴⁷ Rozpad katedry byl nejen bezprostředním důsledkem odchodu dalších dvou klíčových pracovníků (Tondla do ČSAV a Klofáče na Vysokou školu politickou, resp. Institut společenských věd),⁶⁴⁸ ale v dlouhodobějším horizontu projevem skepse k možnosti standardní vědecké práce. Neustávající ideologický tlak provázející prohlubující se „tažení proti revizionismu“ ve společenských vědách a zejména marxistických disciplínách se na katedře projevil individuální diferenciací odborného zaměření směrem k dalším vědeckým oborům – sociologii (Klofáč, Tlustý), estetice (Volek) či kybernetice (Tondl). Výuku marxistické filozofie a některé učitele katedry dialektického a historického materialismu I převzala „standardní“ fakultní katedra dějin filozofie. Katedra dialektického a historického materialismu II byla v následujícím školním roce převedena na Fakultu všeobecného lékařství jako společná pro všechny lékařské fakulty a obdobně byla zřízena i nová katedra pro přírodovědné fakulty na Přírodovědecké fakultě.

Stranické dějiny

Stejně jako katedra dialektického a historického materialismu byly i katedra dějin KSČ a katedra dějin KSSS zřízeny na závěr existence Vysoké školy politických a hospodářských věd v roce 1953 s úmyslem převést takto vymezené a osamostatněné obory na Filozoficko-historickou fakultu, kde dosud tyto ideologické specializace institucionalizovány nebyly. Pod vedením Jaroslava Klady, který se záhy stal prorektorem pro politicko-výchovnou agendu (v letech 1955-1966), přešli na univerzitu také zřejmě nejtypičtější představitelé dobového propagandistického psaní o dějinách, Karel Pichlík a Karel Bartošek.⁶⁴⁹ Na základě rozhodnutí ÚV KSČ o vypracování vysokoškolské učebnice dějin KSČ (tzv. *Přehled*)⁶⁵⁰ byli všichni pracovníci katedry integrováni do autorského kolektivu k přípravě

---

⁶⁴⁷ Tamtéž.

⁶⁴⁸ Tamtéž. Klofáč vedl na Vysoké škole politické od roku 1963 první katedru sociologie.

⁶⁴⁹ BARTOŠEK, Karel – PICHLÍK, Karel: *Hanebná role amerických okupantů v západních Čechách v roce 1945*. Praha: Svoboda 1951 (vyšlo též slovensky, maďarsky a rusky); TÍŽ: *Američané v západních Čechách v roce 1945*. Mladá fronta, Praha 1953.

⁶⁵⁰ *Přehled dějin Komunistické strany Československa*. These. Praha: SNPL 1957. Přehled zahrnující v deseti oddílech období do roku 1948 byl vydán redakční radou Ústavu dějin KSČ. V roce 1959 vyšel dodatek 11. oddílu pro období od února 1948 do X. sjezdu KSČ (1954).

tohoto kompendia a v úzké souvislosti s tímto úkolem katedra pracovala na vlastním metodologickém úvodu do dějin KSČ (tzv. *Úvod*)⁶⁵¹. Z rozhodnutí ministerstva školství vypracovávala také osnovy a teze přednášek pro katedry marxismu-leninismu. Tento úkol však považovala za kompetenci kateder společenského základu a zpochybňovala účelnost zadání, že by tyto osnovy měli vytvářet „pracovníci speciální historické katedry, zabývající se výukou budoucích historiků KSČ a prakticky blíže s problémy výuky dějin KSČ v rámci marxismu-leninismu na vysokých školách neobeznámení“.⁶⁵² Katedra konala přednášky a cvičení pro 42 řádných studentů 3. a 4. ročníku, kteří byli převedeni na fakultu z VŠPHV. Tito posluchači, členové či kandidáti KSČ, z nichž 28 bylo původními absolventy dělnických kurzů, posílili po dokončení studií tehdejší ideologická pracoviště: čtyři byli získáni pro aspiranturu přímo na katedře (mj. Jan Měchýř či Zdeněk Kárník), 14 bylo umístěno na katedry základů marxismu-leninismu na vysokých školách, 12 v Ústavu dějin KSČ, Muzeu Klementa Gottwalda, na Vysoké škole stranické, v redakci *Nové myslí* apod., sedm na Ústřední škole ministerstva vnitra a v dalších funkcích. V akademickém roce 1956/1957 se počet posluchačů rozrostl na 30 v řádném a 35 v dálkovém studiu a 8 aspirantů, především pro katedry marxismu-leninismu.⁶⁵³ Od akademického roku 1957/1958 došlo z rozhodnutí ministerstva školství ke sloučení směrů dějiny KSČ a dějiny KSSS.⁶⁵⁴ Navrhovaná úprava zohledňovala fakt, že na katedrách dostudovali posluchači bývalé Vysoké školy politických a hospodářských věd, a zahrnovala i plánované spojení kateder dějin KSČ a dějin KSSS a SSSR. To se ale pro odpor obou kateder nestalo. Nově se na oba nyní sloučené směry hlásil jen malý počet studentů v řádném studiu⁶⁵⁵ a těžiště pedagogické práce se tím přeneslo na stále akcentovanější dálkové a externí studium, ve kterém zůstaly směr dějiny KSČ a dějiny KSSS samostatné až do r. 1961, kdy byly transformovány na specializaci dějin dělnického hnutí. Šestileté dálkové studium zavedené od školního roku 1953/1954 představovalo novou formu prohlubování kvalifikace osvětových a ideologických pracovníků a na Filozoficko-historické fakultě se uskutečňovalo ve studijních oborech filozofie (dialektický a historický materialismus), dějiny KSČ a dějiny KSSS. Forma externího studia zřízená o rok později pak umožňovala dosáhnout vysokoškolského titulu „pracovníkům, kteří mají značné praktické znalosti“ na

⁶⁵¹ *Úvod do studia dějin KSČ*. Praha: SNPL 1962.

⁶⁵² A UK: fond FF, k. 753. Zpráva o činnosti katedry (1956).

⁶⁵³ A UK: fond FF, k. 753. Zpráva o činnosti (1957).

⁶⁵⁴ Kol. autorů: *Úvod do studia dějin KSČ*. Praha: SPN 1962, s. 197.

⁶⁵⁵ V roce 1959/1960 měla katedra dějin KSČ jen šest řádných studentů a katedra dějin KSSS žádného. A UK: fond FF, k. 753. Hodnocení ideologické práce katedry její stranickou skupinou (1959), resp. k. 751. Zpráva o činnosti (1960).

základě plnění individuálních plánů, tj. bez povinnosti navštěvovat přednášky a cvičení.⁶⁵⁶ Do širší ideologické práce byla katedra zapojena zejména po XX. sjezdu KSSS, kdy kromě vlastní pedagogické činnosti konala na žádost ministerstva vnitra roční přednáškové kurzy pro jeho pracovníky zaměřené na „aktuální politické problémy (boj proti oportunistu a revizionismu v našem dělnickém hnutí před vznikem KSČ, vývoj bratrských stran a evropských lidově demokratických zemí po roce 1945)“. Pozornost byla také věnována zpětné vazbě v odborné i politicko-výchovné práci. Katedra zavedla pravidelná setkání dosavadních absolventů, na kterých se projednávaly jejich zkušenosti z praxe a v tomto smyslu otázky přizpůsobení učebních programů, a současně i pomoc absolventům v orientaci v oboru v aktuální situaci. Úprava výukového programu v souvislosti s vývojem po XX. sjezdu se orientovala na „výklad mezinárodního dělnického hnutí a jeho spojitosti s vývojem našeho dělnického hnutí a strany“.⁶⁵⁷ Katedra uznala pomýlenost v postojích formulovaných podpořením požadavku svolání mimořádného sjezdu po XX. sjezdu KSSS a byla povolána k dalšímu zapojení do výuky základů marxismu-leninismu.⁶⁵⁸ XX. sjezd podle kolektivu katedry, „jež svou specifičností se základními otázkami vnitřního života strany úzce souvisí“, vyzdvihl – z hlediska vlastní činnosti katedry – zejména „problematiku vědecké práce v úseku historiografie dělnického hnutí a komunistických stran a aktuální problémy školství a školské výchovy“. V roce 1957 bylo proti členům katedry Karlu Bartoškovi, Karlu Pichlíkovi a Zbyňku Hejdovi vedeno disciplinární řízení. Ačkoli původní příčinou tohoto případu bylo poukázání na „závadný způsob života“, stranická skupina katedry a později výbor učitelské fakultní organizace jej posuzovaly v přímé souvislosti s pedagogickou i vědeckou činností. Jmenovaným bylo vytýkáno, že vytvářejí individuální skupinu a porušují kolektivní duch katedry. Součástí kritiky se stala i publicistická činnost aktérů v časopise *Universita Karlova*, který ostře kritizovala i zpráva celozávodního výboru KSČ jako „jednostranně“ protidogmatický a protischematický, aniž by zohledňoval „hlavní nebezpečí revisionismu“.⁶⁵⁹ V průběhu šetření, jež skončilo udělením stranického trestu napomenutí, se také vyjevila narůstající averze mezi Jaroslavem Kladivou a Karlem Bartoškem.⁶⁶⁰ Všichni jmenovaní a další dva odborní asistenti (Květa Kořalková a Jaroslav Šauer) odešli z katedry v průběhu školního

⁶⁵⁶ *Seznam přednášek* na Filosoficko-historické fakultě v studijním roce 1954/1955.

⁶⁵⁷ Tamtéž.

⁶⁵⁸ A UK: fond FF, k. 753. Zpráva o politické a odborné činnosti katedry za období od února 1956 do března 1957.

⁶⁵⁹ A UK: fond CVZ, k. 17. Úzké profily stranicko-politické a politicko-výchovné práce na Karlově universitě.

⁶⁶⁰ A UK: fond FF (fakultní organizace KSČ), k. 8c. Zápis z výborové schůze ZO KSČ učitelů z června 1957.

roku 1957/1958.⁶⁶¹ Na konci 50. let se výuka dějin strany a nově akcentovanými dějinami dělnického hnutí rovněž postupně integrovala do celkového výkladu československých dějin. V tomto směru vznikala potřeba koordinace vědeckého výzkumu jednotlivých pracovišť a spolupráce vysokých škol s akademickými ústavu, na jejichž nízkou úroveň (vzájemnou neinformovanost o pracovních plánech, připravovaných vědeckých konferencích, vybavování knihoven) katedra poukazovala.⁶⁶²

Pod vedením bývalého osvětového důstojníka generála Jaroslava Procházky, jenž začal svou akademickou dráhu na Vysoké škole politických a hospodářských věd, se spojením katedry dějin KSSS zmíněné školy a poválečné fakultní katedry sovětských dějin konstitovala v roce 1953 společná katedra dějin SSSR a KSSS. S příchodem personálního kádru pedagogů VŠPHV došlo k posunu těžiště dosavadní výuky ruských dějin na nové dějiny Ruska, resp. Sovětského svazu, která byla postupně posilována novými absolventy aspirantur v SSSR v oboru nejnovějších sovětských dějin (Zdeněk Bradáč, Karel Jech, Zdeněk Uherek; v počátečním období katedra neměla školitele pro aspiranturu). Obdobně jako v případě katedry dějin KSČ byli pracovníci této katedry významným způsobem zaangażováni v politické propagační činnosti širšího marxisticko-leninského vzdělávání (brožury pro propagační a agitační oddělení ÚV, večerní univerzity marxismu-leninismu apod.). Z pověření ministerstva školství se rovněž podíleli na vypracovávání osnov výuky základů marxismu-leninismu.⁶⁶³ Pro období 1955–1957 vyhlásila katedra za svůj hlavní vědecký úkol „hlubší a podrobnější prozkoumání boje KSSS za jednotu svých řad v boji proti theorii a praxi nositelů buržoasních a maloburžoasních ideologií“. V nabídnutí výsledků tohoto výzkumu pro aplikaci v československém prostředí spatřovala svůj hlavní „budovatelský úkol“ spočívající v „rozvíjení našeho dnešního boje proti nepřátelským ideologiím“.⁶⁶⁴ V závěru roku 1956 vedoucí katedry v hodnocení její práce konstatoval, že po XX. sjezdu KSSS bude potřeba „přikročit k vytváření předpokladu pro novou specializaci katedry“ na základě „přehodnocování veškeré její práce“. Zároveň konstatoval, že tato – blíže nijak nespécifikovaná – restrukturalizace neumožňuje „v současné době předložit přesný plán vědecké práce na budoucí období“.⁶⁶⁵ Výsledky XX. sjezdu, jimž

⁶⁶¹ A UK: fond FF, k. 753. Zpráva o činnosti (1958). Karel Pichlík odešel do Vojenského historického ústavu, Karel Bartošek po krátkém působení na Přírodovědecké fakultě do Historického ústavu ČSAV.

⁶⁶² A UK: fond FF, k. 753. Zpráva o činnosti (1959).

⁶⁶³ A UK: fond FF, k. 751. Zpráva o činnosti (1955).

⁶⁶⁴ A UK: fond FF, k. 751. Perspektivní tříletý plán vědecké práce 1955–1957. Srv. BRADÁČ, Zdeněk a kol.: *Osnovy kursu Základy marxismu-leninismu pro vysoké školy* (část Dějiny KSSS). Praha: SNPL 1955.

⁶⁶⁵ A UK: fond FF, k. 751. Hodnocení vědecké práce a plán vědecké práce na budoucí období (1956).

katedra věnovala „zvýšenou pozornost“, postavily tuto jedinou vysokoškolskou katedru daného oboru do velmi problematické situace. Zpochybnění dosud silně indoktrinovaného výkladu a hodnocení Stalinovy osobnosti nastolilo nejen stěžejní otázku přehodnocení nejnovějších sovětských dějin a dějin strany, ale představovalo i zásadní narušení celého marxistického paradigmatu stojícího na tezi, že dějiny VKS(b) jsou marxismem-leninismem v činnosti. Zpochybněn byl i Stručný výklad dějin VKS(b) jako základní učebnice stranických dějin a marxistického společenského základu, což v případě Jaroslava Procházky, jenž knihu přeložil, mělo pravděpodobně i osobní konotace. Za této situace bezradnost ve formulaci budoucí odborné a pedagogické profilace katedry není překvapivá, stejně jako zpráva děkana Očadlíka je nemilosrdně pravdivá.

Do roku 1957 se katedra ve své pedagogické práci věnovala výhradně výuce v rámci svého směru. Tento stav se změnil v souvislosti s rozšířením výuky o dějiny mezinárodního dělnického hnutí a dějin komunistických stran jako výsledku zformulování nové „protirevizionistické“ politické linie KSČ. „Kritické zhodnocení dosavadní výuky historie na fakultě, které provedly stranické skupiny kateder dějin SSSR a KSSS, KSČ spolu s ostatními historickými katedrami, odhalily závažné politické nedostatky. Ukázalo se, že bude nezbytné věnovat v plánu výuky zvýšenou pozornost nejnovějším dějinám a především dějinám mezinárodního dělnického hnutí. [...] Katedra dějin SSSR a KSSS se bude podílet na nových přednáškových cyklech dějin mezinárodního dělnického hnutí a především z dějin Kominterny⁶⁶⁶ určených pro posluchače celého směru historie.“⁶⁶⁷

Vzhledem ke skutečnosti, že po roce 1956 počet posluchačů specializace dějin KSSS dramaticky poklesl a dějiny KSSS se již samostatně nepřednášely ani v rámci společného základu marxismu-leninismu, představovaly nové přednáškové kurzy pro posluchače historie či specializovaná výuka pro obor stranických dějin v dálkovém studiu základ pedagogické činnosti katedry. V odborné práci katedra „usilovala o to, aby své bádání mnohem více přiblížila potřebám dovršení výstavby socialismu u nás, dovršení kulturní revoluce“.⁶⁶⁸

Katedry stranických dějin stály na pomezí mezi „vědou a politikou“ a snažily se těžit z této zdánlivé podvojnosti. Vůči katedrám základů marxismu-leninismu se vymezovaly jako vědecké, resp. odborně historické, v jejich rámci pro změnu zdůrazňovaly své ideové

Stojí ostatně za zaznamenání, že v téměř kompletním souboru dochovaných zpráv o činnosti katedry za jednotlivé roky chybí ta za rok 1956/1957.

⁶⁶⁶ SUCHOPÁR, Vladimír – HRBATA, František: *K dějinám Komunistické internacionály*. 1-3. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1957-1959

⁶⁶⁷ A UK: fond FF, k. 753. Zpráva o činnosti (1958).

⁶⁶⁸ A UK: fond FF, k. 751. Rozbor vědecko-výzkumné práce katedry (1959).

a ideologické přednostní postavení.⁶⁶⁹ V zásadě však i jejich odborná práce představovala „vědecké“ naplňování politických direktiv, což ovšem do určité míry platilo i o katedrách českých a obecných dějin (přehodnocování „nepřátelských“ osob a seskupení – Masaryk, legie, sociální demokraté).⁶⁷⁰ V otázce výzkumu dějin KSSS ostatně panovala jistá skepse o možnosti přispět nějakým významnějším způsobem k sovětské historiografické produkci⁶⁷¹ a nové zpracování dějin KSČ, pod vedením Ústavu dějin KSČ, se podařilo realizovat jen ve zmíněných tezích. Zpracování nejnovějších dějin, na které byl kladen důraz v souvislosti s ideově výchovným působením, ovšem komplikovala nestabilita politického prostředí. Na ni např. doplatila kniha Václava Kopeckého *30 let KSČ*, jejíž vydání muselo být kvůli zmínce o Rudolfu Slánském vzápětí zničeno.⁶⁷² Přehodnocování dějin, jež bylo hlavním znakem poúnorového období marxistické historiografie, se však pod tíhou politického zadání dopouštělo účelových manipulací s prameny (jako např. v případě Švermových spisů vydaných v roce 1955 Ústavem dějin KSČ⁶⁷³), o tendenčním hodnocení – v závislosti na aktuálním ideologickém diskurzu – klíčových politických událostí nemluvě (např. interpretace československé cesty k socialismu v rámci obecné zákonitosti jeho budování).⁶⁷⁴ V době přechodného uvolnění politických poměrů roku 1956 vzešly z historické obce první výzvy k narovnání těchto deformací: „Úkolem historiků není, jako bylo a je mnohdy mylně vykládáno, ‚zapalovat masy‘,“ a rovněž jím „není a nemůže být dodatečně přikrašlovat nebo očerňovat minulost, ‚přibarvovat‘ ji podle okamžité potřeby“, neboť neustálé „přehodnocování“ historie, již „lze odůvodnit vše“, má za následek mj. oprávněnou skepsi společnosti k jejímu postavení a významu. „Úkolem vědy není a nemůže být dodatečně zdůvodňovat dogmata. [...] Pro historika nikdy nemůže být určující mínění ‚význačných činitelů‘ na řešení vědecké otázky. [...] Historik má myslet samostatně: má být především vědcem a nikoliv propagandistou [...].“⁶⁷⁵ Nápravy

⁶⁶⁹ To bylo posíleno i vysokými univerzitními funkcemi, které zastávali vedoucí obou kateder (Jaroslav Procházka působil v úřadu rektora v letech 1958-1966, Jaroslav Kladiiva jako prorektor v období 1955-1966).

⁶⁷⁰ KRÁL, Václav: *O Masarykově a Benešově kontrarevoluční protisovětské politice*. Praha: SNPL 1953; VESELÝ, Jindřich: *Češi a Slovinci v revolučním Rusku 1917-1920*. Praha: SNPL 1954; HÁJEK, Jiří: *Zhoubná úloha pravcových socialistů v ČSR*. Praha: SNPL 1954; BARTOŠEK, Karel – PICHLÍK, Karel: *Z dějin dělnického hnutí na Plzeňsku. O úloze pravcových sociálních demokratů*. Praha: SNPL 1954

⁶⁷¹ A UK: fond FF, k. 751. Perspektivní tříletý plán vědecké práce, 1955-1957.

⁶⁷² SOMMER, V.: *Historiografie jako součást politiky*, c. d., s. 136-138.

⁶⁷³ Na tento konkrétní případ upozorňovali Graus, Macek, Gajan, Šolle. Srv. GAJAN, Koloman – MACEK, Josef – ŠOLLE, Zdeněk: *K některým problémům naší historické vědy*. In: *Nová mysl* 6 (1956), s. 636-640 a GRAUS, František: *O postavení historie v kulturním životě*. In: *Literární noviny* 15 (1956), s. 3.

⁶⁷⁴ Srv. MACEK, Josef: *Naléhavé problémy historické vědy*. In: *Nová mysl* 9 (1963), s. 1043-1051.

⁶⁷⁵ GRAUS, F.: *O postavení historie v kulturním životě*, c. d.

negativních projevů „kultu osobností“ v historiografii mělo být dosaženo „obrozením leninských zásad“.⁶⁷⁶ Nastalo období dobývání prostoru mezi vědou a ideologií v rámci zformulovaného požadavku „zvědečtění“ práce.

Dějiny dělnického hnutí

Posun paradigmatu akcentací problematiky dělnického hnutí a částečným odklonem od „prvoplánových“ stranických dějin jako sledu stěžejních politických milníků, jimiž komunistické strany vedly společnost k vybudování komunismu,⁶⁷⁷ umožnil pracovníkům těchto kateder postupně se vzdalovat bezprostřednímu ideologickému diskurzu a lépe se integrovat do odborné historiografické práce. To se projevilo i nárůstem publikační činnosti, jenž souvisel s „nalezením“ nových témat. Ucelenější produkci umožnila i rozšiřující se nabídka stranicko-oborových časopisů: *Príspevky k dejinám KSČ Ústavu dejin KSČ* (od 1957) a vlastní periodika rektorátních či fakultních kateder *Přehled vědecké a pedagogické práce kateder marxismu-leninismu*, resp. zejména *Přílohy časopisu Přehled* (od 1956) a *Zprávy kateder dejin KSČ a dejin SSSR a KSSS* (od 1958). Postupně přibývaly i monografické práce, tak jak pracovníci kateder obhajovali své kandidátské disertace,⁶⁷⁸ nebo pokračovali v dalším výzkumu disertacemi tematizovaným. V nich dominovala orientace na počátky politického organizování dělnických vrstev (Kárník, Kašík, Měchýř, Dubský, Vejnar)⁶⁷⁹ a dějiny meziválečného vývoje mezinárodního dělnického hnutí (Suchopár, Hrbata).⁶⁸⁰ Rozpracovávána byla i problematika rolnické otázky (Kladivová,

⁶⁷⁶ GAJAN, K. – MACEK, J. – ŠOLLE, Z.: K některým problémům naší historické vědy, c. d. Více viz DEVÁTÁ, Markéta: Vysokoškolský profesor, c. d., s. 47-58.

⁶⁷⁷ Např. BRADÁČ, Zdeněk: *Boj za bolševizaci KSČ v období dočasné stabilisace kapitalismu*. 1. díl (1924-1925). Praha: SNPL 1957.

⁶⁷⁸ Některé disertace knižně nevyšly, přestože se ve zprávách o činnosti kateder hovoří o přípravě do tisku, což pravděpodobně souvisí s přehodnocováním produkce v období 1957-1958. Jedná se např. o kandidátské práce Vlastimily Kladivové (Rok přelomu v sovětském zemědělství) a Zdeňka Uherka (Sovětsko-československé kulturní vztahy v letech 1929-1938, obě obhájeny 1957; Uherkova práce vyšla v rozšířeném a přepracovaném vydání jako monografické číslo Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica 36 (1970) v roce 1971), či Vladimíra Kašíka (Životopis Josefa Hakena, obhájena 1958).

⁶⁷⁹ KAŠÍK, Vladimír: *Snahy o jednotnou reformistickou stranu v letech 1917-1918 a jejich porážka*. Praha: ČSAV 1961; VEJNAR, Lubomír: *Revoluční nástup rudých odborů*. Praha: Práce 1962 (kandidátská práce 1960); KÁRNÍK, Zdeněk: *Za československou republiku rad: za národní výbory a dělnické rady v českých zemích 1917-1920*. Praha: ČSAV 1963 (kandidátská práce 1960); Kol. autorů: *O reformismu v českém dělnickém hnutí*. Praha: NPL 1965 (studie F. Červinky, Z. Kárníka, L. Vejnara, F. Hrbaty, J. Měchýře); DUBSKÝ, Vladimír: *KSČ a odborové hnutí v Československu na počátku 20. let*. Praha: Práce 1966 (kandidátská disertace obhájená 1965); KÁRNÍK, Zdeněk: *První pokusy o založení komunistické strany v Čechách*. Praha: Academia 1966; MĚCHÝŘ, Jan: *Počátky dělnického hnutí na hornickém severu*. Praha: Práce 1967 (rozpracovaná kandidátská disertace z roku 1962); .

⁶⁸⁰ SUCHOPÁR, Vladimír: *Bojová cesta Komunistické internacionály*. Praha: SNPL 1959; HRBATA, František: *Komunistická internacionála a protifašistické hnutí v letech 1933-1935*. Praha: NPL 1963;

Vebr, Jech)⁶⁸¹ či kulturní politiky KSČ po roce 1945 (Kladiva).⁶⁸² Orientace na výzkum dějin mezinárodního dělnického hnutí otevřela také prostor pro širší mezinárodní vědeckou spolupráci a badatelské pobyty v zahraničních archivech a knihovnách států tzv. socialistického bloku a v menší míře také na Západě.⁶⁸³

Po opětovném sloučení Filologické a Filozoficko-historické fakulty od školního roku 1959/1960 byly dějiny KSČ a KSSS přednášeny na Filozofické fakultě jako druhý obor historie a katedra dějin KSČ zajišťovala výuku dějin KSČ pro všechny posluchače fakulty a částečně též výuku dějin mezinárodního dělnického hnutí v rámci základů marxismu-leninismu (pracovníci katedry dějin SSSR a KSSS byli do výuky dějin dělnického hnutí zapojeni od školního roku 1962/1963).⁶⁸⁴ Tato skutečnost podminila jednak potřebu personálního posílení pro pedagogickou činnost a jednak nová učební kompendia. V tomto směru se situace vylepšila, když v roce 1962 vyšel dlouho připravovaný *Úvod do studia dějin KSČ*, v dalších letech pak následovaly *Nástin dějin československého odborového hnutí* (1963),⁶⁸⁵ *Úvod do dějin dělnického hnutí* a *Dějiny mezinárodního dělnického hnutí* (obě 1966).⁶⁸⁶ Tyto práce však nepřekročily limity indoktrinovaného výkladu, že teprve marxismus položil základy vědeckého zkoumání společenských věd a že princip stranickosti je jediným možným metodologickým přístupem k pravdivému poznání objektivních zákonitostí dějin. Od akademického roku 1961/1962 byla výuka dějin KSČ opět (po proluce v období po roce 1957) zahrnuta do společenského základu na všech vysokých školách.⁶⁸⁷ Toto opatření se však netýkalo kurzů dějin KSSS, jež obnoveny nebyly, a současně se v rámci přestavby fakulturních studijních plánů historických oborů plánovalo

---

SUCHOPÁR, Vladimír: *Komunistická internacionála proti fašismu v letech 1921-1935*. Praha: NPL 1964; SUCHOPÁR, V. – HRBATA, F.: *Historický mezník*. 7. kongres Komunistické internacionály 1935. Praha: NPL 1965.

⁶⁸¹ PLEVZA, Viliam – VEBR, Lubomír: *KSČ a rolnická otázka na Slovensku 1921-1960*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvá politickej literatúry 1961 (1962 vyšlo maďarsky); JECH, Karel: *Probuzená vesnice*. K dějinám revoluce na našem venkově v letech 1945-1948. Praha: NPL 1963.

⁶⁸² KLADIVA, Jaroslav: *Kultura a politika (1945-1948)*. Praha: Svoboda 1968 (doktorská disertace).

⁶⁸³ A UK: fond FF, k. 753. Zpráva o činnosti katedry dějin KSČ (1960). V témže roce žádala katedra o tři studijní cesty do Holandska (výzkum I. a II. internacionály v Mezinárodním ústavu sociálních dějin v Amsterdamu), Francie (výzkum mezd sezónních zemědělských dělníků v meziválečném období a rešerše k pramenům ruské sekce I. internacionály) a Anglie (výzkum anglického dělnického hnutí). Tamtéž. Návrhy cest do kapitalistických států v r. 1960.

⁶⁸⁴ A UK: fond FF, k. 753. Zpráva o činnosti katedry dějin KSČ (1961); tamtéž, k. 751. Zpráva o činnosti katedry dějin SSSR a KSSS (1963).

⁶⁸⁵ Populárně-vědecky koncipovanou publikaci připravil Kabinet dějin odborů při ÚRO u příležitosti V. všeodborového sjezdu pod vedením hlavních autorů-redaktorů Zdeňka Šolleho a Lubomíra Vejnarů.

⁶⁸⁶ Kol. autorů: *Úvod do dějin dělnického hnutí*. Metodická příručka. Praha: NPL 1966 a KAŠÍK, V. – SUCHOPÁR, V. a kol.: *Dějiny mezinárodního dělnického hnutí*. Učebnice pro všechny vysoké školy. Praha: Svoboda 1966.

⁶⁸⁷ *Úvod do studia dějin KSČ*, c. d., s. 193.

i významné snížení dotace na dějiny SSSR. Úplné zrušení 4semestrálního kurzu dějin SSSR zdůvodněné tím, že se látka probírá víceméně podrobně v rámci dějin mezinárodního dělnického hnutí, katedra odvrátila a dosáhla zachování alespoň semestrálního kurzu, argumentujíc politicko-výchovným působením kurzu a rozdílným přístupem ve výkladu dějin SSSR v rámci kurzu mezinárodního dělnického hnutí („zabývá se především úlohou, postavením a působením KSSS v mezinárodním revolučním dělnickém hnutí“) a v rámci samostatného kurzu („u dějin SSSR jde o výklad občanských dějin, v němž přirozeně páteří výkladu se stávají dějiny KSSS“, ovšem „jako vedoucí síly při výstavbě socialismu a komunismu“).⁶⁸⁸

V roce 1962 požádala katedra dějin SSSR a KSSS děkanát fakulty o změnu názvu (dějin mezinárodního komunistického hnutí a SSSR) se zdůvodněním, že dosavadní název již neodpovídá faktickému stavu,⁶⁸⁹ následována v roce 1964 obdobnou žádostí a zdůvodněním ze strany katedry marxismu-leninismu, jež si přála přiznání názvu katedra politických teorií.⁶⁹⁰ Představovaly jasný signál toho, že koncept politického vzdělávání, tak jak byl nastaven v polovině 50. let, se i přes průběžné aktualizace vyčerpává, a zejména, že se stal zcela neatraktivním pro posluchače, především interního studia. Katedra marxismu-leninismu se chtěla zbavit zprofanovaného „klíčového slova“ a novým pojmenováním chtěla deklarovat, že bude nabízet různorodý politologický výklad. Do období uvažované transformace katedry dějin SSSR a KSSS, resp. obou stranických kateder, spadá vznik nedatovaného a nesignovaného dokumentu, jenž se věnuje promyšlení vědeckého a odborného smyslu dějin dělnického hnutí ve struktuře historických oborů a jejich nové pedagogické koncepce zohledňující budoucí vznik katedry dějin dělnického hnutí. Nabízí výčet relací daného fenoménu k dalším historicky zkoumaným jevům (dělnické hnutí a strukturální dějiny, dělnické hnutí a sociální dějiny 19. a 20. století, politické a ideologické dějiny dělnického hnutí, přičemž sebekriticky poznamenává, že posledně uvedený přístup je ten, „co se dosud jediné dělá“) a oborům (filozofie, sociologie, politologie, ekonomie, kulturní dějiny, regionalistika ad.). Takto pojaté studium by mělo přinést pro budoucí absolventy metodologickou specializaci na moderní dějiny politického myšlení a politických a sociálních struktur a interdisciplinární specializaci spojující historické vzdělání s příbuznými obory (politologie, sociologie, ekonomie, psychologie atp.). Katedra dějin dělnického hnutí měla „vrůst organicky do celku rovnoprávných historických kateder“, které – jak autor sebevědomě podotýká – „při

⁶⁸⁸ A UK: fond FF, k. 751. Osnova semestrálního kursu dějin SSSR (1861-1961).

⁶⁸⁹ A UK: fond FF, k. 751.

⁶⁹⁰ A UK: fond FF, k. 766.

své bezkonceptnosti budou muset zvážit, jak přispět k dělbě práce a jak se vůbec opodstatnit“.⁶⁹¹ „Značku“ dějiny dělnického hnutí si nakonec nepřisvojila katedra dějin SSSR a KSSS, neboť katedra tohoto názvu vznikla od ledna 1964 sloučením obou stranických kateder. Od akademického roku 1964/1965 byly dějiny dělnického hnutí vypsány jako samostatný studijní obor. Vývoj se tak vrátil kruhem až do roku 1949, kdy vznikla stejnojmenná katedra pod vedením Jiřího Hájka na Vysoké škole politických a hospodářských věd, z níž se obě stranické katedry postupně osamostatnily. V mezidobí, kdy fungovaly jako společná katedra dějin KSČ a KSSS (1951-1953), ji vedl Jaroslav Procházka, nyní byla dána přednost Jaroslavu Kladivovi. Činnost katedry dějin dělnického hnutí představovala kontinuitu a pokračování stranického projektu výuky moderních politických dějin, který jinak náležel specializovaným pedagogicko-vědeckým ideologickým pracovištím (Vysoká škola politická, Vojenská politická akademie, resp. Vojenská akademie Klementa Gottwalda) a katedrám základů marxismu-leninismu, resp. Ústavu marxismu-leninismu pro vysoké školy.⁶⁹² Katedry dějin KSČ a dějin KSSS a nově katedra dějin dělnického hnutí byly jedinými takto specializovanými univerzitními katedrami, přičemž obor stranických dějin, který tato pracoviště zakládala a rozvíjela, se do širšího rámce vysokoškolského vzdělávání humanitních směrů nepodařilo integrovat.

---

⁶⁹¹ A UK: fond FF, k. 753. Zase jednou o koncepci.

⁶⁹² S těmito stranickými institucemi byly spojeny také počátky oficiálně stále zakázané sociologie. Srv. SEDLÁČEK, O. a kol.: Česká sociologie, c. d.

V. Závěrečné shrnutí

5.a Interpretace základních směrů společenskovoedního vývoje a jeho chronologického vymezení

Období komunistické hegemonizace 1945–1949

Poválečný vývoj v širším společenském kontextu je možné posuzovat jako sled období, která jsou charakteristická z hlediska politického vývoje či v nichž jsou zohledněny hlavní politické, ekonomické a celospolečenské změny. Únor 1948 je zcela obecně považován za milník oddělující krátké poválečné demokratické období od nástupu komunistického režimu. To je charakterizováno základními společenskými proměnami, jež byly přirozeným důsledkem společenské reflexe rozpadu republiky a válečných událostí. Projevily se přijetím konceptu kolektivní politické viny „odnárodněných“ vrstev předválečné společnosti, která měla být odčiněna a odůvodněna národním zájmem (vyhnání německého a maďarského obyvatelstva a konfiskace jejich majetku, znárodnění „velkoburžoazního“ kapitálu a průmyslu a odmítnutí pravicové prvorepublikové politické reprezentace a její prozápadní zahraniční orientace). Léta 1945–1948, pro něž se snad pro zjevnou diskontinuitu či antipozici s Druhou republikou nevžilo označení Třetí republika, bývají vymezována jako období „mezi dvěma totalitami“ (naposledy např. *Dějiny českých zemí*).⁶⁹³ Takové vymezení koresponduje s dobovými představami o „přechodném“ charakteru prožívané současnosti, v níž dominovaly dvě tendence – rekonstrukce „minulosti“ a formulace „budoucnosti“ – spojené s diskusí o obhájení legitimacy ideového a kulturního odkazu První republiky jako kontinuitního bodu při výstavbě obnovené republiky a jejího socializačního programu. Součástí této diskuse o postavení Československa v nové geopolitické konstelaci se stala polemika o podobě nové kulturně společenské orientace, která by navázala na dosavadní tradice západního kulturního okruhu a (částečně) nově přijala pokrokové tradice Východu, především sovětské (Václav Černý),⁶⁹⁴ a také o zahraničněpolitické koncepci „mostu“ mezi Východem a Západem (Jan Masaryk),⁶⁹⁵ jež však byla v přímém rozporu s deklarací Košického vládního programu.

⁶⁹³ PÁNEK, Jaroslav – TŮMA, Oldřich a kol.: *Dějiny českých zemí*. Praha: Univerzita Karlova a Karolinum 2008.

⁶⁹⁴ V tomto ohledu nelze opominout silný vliv předválečné levicové kulturní fronty. K západovýchodní polemice více viz např. BRENNER, Ch.: „*Zwischen Ost und West*, c. d. či OLŠÁKOVÁ, Doubravka: *Mezi Východem a Západem*. Ladislav Štoll a polemika o tradicích a dědictví české společnosti po roce 1945. In: JIROUŠEK, B. a kol.: *Proměny diskursu*, c. d., s. 95-107.

⁶⁹⁵ Srv. pokus o vymanění se ze západovýchodního vidění světa v Masarykově parlamentním referátu o mezinárodní situaci z března 1947. Tomuto ostatně nepřilíš přesvědčivému výkladu ovšem zasadil smrtelnou ránu bezprostředně následující vývoj kolem Marshallova plánu.

Nastolení systému dobrovolné limitované demokracie jako reakce na negativně reflektované „bezbřehé politizování“ silně diferencované struktury politických směrů veřejného života v předválečném Československu bylo podporováno i některými představiteli vědy a kultury jako žádoucí a nevyhnutelná „politika řádu a kázně“ při obnovování vědeckého a vysokoškolského prostředí a formulaci jejich nových cílů v souvislosti s požadavky poválečné společnosti (Jan Bělehrádek).⁶⁹⁶ Diskurz o socialismu jako konsenzuálně přijatém modelu společenské transformace poválečného období postupně vyjevoval stále vážnější rozpory mezi jeho nekomunistickým „evolučním“ a „kontinuálním“ konceptem a konceptem komunistickým, jenž byl pevně spjat s politickým programem komunistické strany spočívající v gradaci národní revoluce roku 1945 v revoluci třídní. Právě přímé propojení se stranickými politickými zájmy okruhu komunistických přispěvovatelů vedlo k disproporcii a disbalanci v *dopadu* tohoto společenského diskurzu o podobě socializačních změn, tj. v konkrétních formách jejich *prosazování* a úspěšnosti takového prosazování. Zatímco působení nekomunistického okruhu zůstávalo převážně na úrovni individuální „intelektuální debaty“ ideologicky nezávislých osobností (Černý, Peroutka), účast komunistických ideologů (Bareš, Štoll) představovala bezprostřední součást ofenzivní kulturní politiky KSČ. Organizace kulturních výzev (Můj poměr ke KSČ, Májový manifest), ke kterým se jednotlivě přihlásili i sympatizanti levicové nekomunistické kulturní fronty, byla úspěšnou propagační taktikou uskutečňovanou skrytě i na ryze politické úrovni ve formě spolupráce „levice“ v ostatních socialistických stranách. Takové pojetí přispívalo k celkovému mediálnímu obrazu, v němž se komunistická strana sebezprezentovala jako vedoucí politická síla schopná *uskutečňovat* program socializace (jako například v ekonomicky a sociálně atraktivním a politicky významném projektu poválečného osídlování pohraničí)⁶⁹⁷ a jenž se částečně transformoval v reflexi společenské reality. Obdobným způsobem přistupovala i k odkazu národních dějin, ve kterém předložila jednoduchý a srozumitelný koncept dějin jako sledu jednotlivých pokrokových období, jejichž „zákonitým“ vyvrcholením bude vítězství komunistických idejí, přičemž toto komunistické přisvojení dějin se v tomto období týkalo i ideového dědictví T. G. Masaryka jako prezidenta-osvoboditele (Nejedlý).

Komunistická vědní politika stála před zásadním úkolem vytvořit předpoklady pro „marxistické přepracování“ filozofických základů jednotlivých vědeckých disciplín a především společenskovědních oborů, které přirozeně stály v centru její pozornosti. Jelikož

MASARYK, Jan: *Ani opona, ani most...* Praha: V. Žikeš 1947.

⁶⁹⁶ Srv. LINHARTOVÁ, Věra: *Jan Bělehrádek a jeho cesta ke svobodě ducha*. Praha: Galén 2003.

⁶⁹⁷ Srv. WIEDEMANN, A.: *„Komm mit uns das Grenzland aufbauen!“*, c. d.

se nemohla – až na výjimky – opřít o původní česká díla, jednalo se v této fázi spíše o percepci a šíření marxisticky pojednaných prací, tj. klasiků marxismu-leninismu a sovětské marxistické vědy.⁶⁹⁸ V tomto smyslu přicházela vstříc poválečné vlně zájmu o slovanskou myšlenku a sovětské reálie i individuálnímu zájmu o marxismus mezi českými vědci a současně zužitkovala výsledky systematické překladatelské práce komunistických pracovníků v moskevském exilu od 30. let do konce války. Marxistické brožurové publikace byly šířeny v ediční řadách stranických politických a tiskových orgánů, především v tzv. Malé knihovně marxismu-leninismu kulturně propagačního oddělení ÚV KSČ a v Malé a Velké knihovně marxismu-leninismu nakladatelství Svoboda. (Stejný účel plnily na interní stranické úrovni tzv. Gottwaldovy knihovny zřizované v základních organizacích KSČ z Kulturního fondu Klementa Gottwalda založeného v roce 1946 pro podporu kulturně politické a propagandistické práce.) Fond zároveň poskytoval stipendia mladým marxistickým vědcům pro jejich bádání orientovaná na studium vědeckého socialismu a marxistické zpracování dějin a s jeho pomocí byla také ustavena, resp. obnovena *Socialistická akademie* jako teoretické a ideologické centrum „vědeckého socialismu“, jež se stala další stranickou tiskovou platformou.⁶⁹⁹ Možnost šíření marxistické literatury významně ovlivnila etatizace českého tisku a omezení nezávislých nakladatelů ve prospěch institucionálních součástí Národní fronty, přičemž nezanedbatelným faktorem byla i skutečnost, že distribuce v poválečném období nedostatkového tiskového papíru byla v pravomoci ministerstva informací vedeného předním komunistickým ideologem Václavem Kopeckým.⁷⁰⁰ Charakter vědní i školské politiky komunistické strany zásadním způsobem určovalo nepřilíš silné zastoupení vědeckých a pedagogických pracovníků v předválečných a nyní obnovovaných vědeckých ústavech a vysokých školách. Poválečná

---

⁶⁹⁸ Bylo možné navázat na předválečný diskurz o umělecké kritice v levicových kulturních časopisech a revuách, na vnitropolitický diskurz o dějinách KSČ a české otázce (zde srv. např. SOMMER, V.: *Historiografie jako součást politiky*, c. d., s. 130-134) a na předválečné působení okruhu marxistické levice v Socialistické akademii či Společnosti pro kulturní a hospodářské vztahy se SSSR. V bezprostředně poválečném období pak vyšly např. HRUBÝ, Pavel – VLK, Václav: *Základy marxistického myšlení*. Praha: Práce 1946; FOUSTKA, Radim: *Dialektický materialismus jako způsob politického myšlení*. Praha: Práce 1946; SVOBODA, Ludvík: *Marxismus leninismus, státní filosofie SSSR*. Praha: Orbis 1946; REIMAN, Pavel: *Století vědeckého socialismu*. Praha: Svoboda 1947; HÁJEK, Jiří: *Mezi včerejškem a zítřkem. Vývoj socialistického hnutí mezi první a druhou světovou válkou*. Praha: Práce 1947 a zejména práce ARNOŠTA KOLMANA: *mj. Dialektická metoda poznání, Historický materialismus, Materialismus a idealismus* (vše Praha: ÚV KSČ 1946).

⁶⁹⁹ KLADIVA, Jaroslav: *Kultura a politika*, c. d., s. 226–228. Srv. DEVÁTÁ, Markéta – OLŠÁKOVÁ, Doubravka: *Ideologizace vědy a školství. Formy a vlivy kulturní politiky KSČ, 1945–1953*. In: KOCIAN, Jiří (ed.): *Únor 1948 v Československu: Nástup komunistické totality a proměny společnosti*. Praha: ÚSD 2011 [v tisku].

⁷⁰⁰ KONČELÍK, Jakub – VEČEŘA, Pavel – ORSÁG, Petr: *Dějiny českých médií 20. století*. Praha: Portál 2010.

situace přinášela otevření prostoru ve dvou směrech: podchycením mimořádně se zvyšujícího počtu sympatizantů politiky KSČ a pak také prosazením hlavních cílů ve vědecké a školské oblasti politickou cestou. V tomto smyslu se vědní politika prosazovala přes změny ve školství, z nichž některé byly již přímo deklarovány Košickým vládním programem (očista škol, přístup k nejvyššímu vzdělání pro děti pracujících vrstev, zavedení výuky ruského jazyka, založení univerzitních stolic dějin Sovětského svazu, jeho ekonomii a právo, které měly zajistit předávání vědomostí o sovětských reáliích). Během prvního funkčního období Zdeňka Nejedlého coby ministra školství byly rámcově připraveny všechny zásadní transformace, tzv. jednotná škola a vysokoškolské vzdělávání učitelů na pedagogických fakultách jako systémové předpoklady tzv. demokratizace školství. Současně se na „praktické“ úrovni řízení vysokých škol prosadila spoluúčast zástupců odborů, závodních rad a studentstva, jejichž zastoupení v rozhodovacích procesech bylo legitimizováno zmocněním v tzv. veřejné očiště škol. Omezování tradiční akademické autonomie a pravomocí profesorských sborů bylo neseno v duchu modernizace a přizpůsobení novým požadavkům poválečné společnosti. Do Budovatelského programu Gottwaldovy vlády byl integrován plán na vytvoření centrální vědecké instituce (budoucí akademie věd) jako součást celkového programu plánování v oblasti vědeckého výzkumu a sestavením výzkumných plánů a jejich koordinaci s ekonomickými potřebami státu byla pověřena Státní vědecká rada zřízená na jaře 1946. Všechny tyto transformační kroky, resp. jejich argumentace, byly víceméně konsenzuálně společensky přijímány.

Až opadnutí atmosféry revolučního nadšení a konfrontace s každodenní kulturní politikou poválečného života otevřely prostor pro reflexi dopadu společenských změn, které byly v období let 1945-1946 uskutečněny. Ukázaly vnitřní rozpor mezi ideovým konceptem „pracující inteligence“ jako třetí společenské součásti podílející se na budování socialismu, „pracovní inteligence vědomé si své sounáležitosti a závazků ke kolektivu“⁷⁰¹ a jeho praktickými důsledky v omezování individuální odpovědnosti intelektuála (Engliš) či ideologickou cenzurou podporující jednotu společnosti na úkor její občanské činnostnosti a různosti (Peroutka). Dobrovolné vzdání se liberálních svobod spočívajících ve výsadě politické neutrality a nezávislosti intelektuálů na státu, jak je obhajoval Václav Černý, způsobilo, že se z tvůrčí inteligence stali *straníci*, posluhovači stranických ideologií.⁷⁰²

⁷⁰¹ Potřebujeme legie opravdové inteligence. Rozhovor s rektorem dr. Bělehrádkem. In: *Národní práce* 37 (1945), s. 1.

⁷⁰² STRÁNSKÝ, Jaroslav: *Výklad ministra školství Dra Jaroslava Stránského v kulturním výboru ústavodárného Národního shromáždění dne 29. ledna 1947*. Praha: Ministerstvo školství a osvěty 1947.

Tímto ostrým soudem dočasně vyvrcholila polemika o „selhání intelektuálů“ a „krizi inteligence“, jež se rozvinula v nekomunistickém tisku po volbách 1946 v souvislosti s manifestačními projevy vstřícnosti k politice KSČ z řad kulturních pracovníků.⁷⁰³ Princip stranickosti prosazovaný komunistickou stranou v kulturním, školském a vědeckém prostředí vedl k neustálému prohlubování politizace veřejného života. Přinášel politické zisky, ovšem na druhou stranu současně podkopával proklamovanou celospolečenskou ideovou jednotu garantovanou Národní frontou (rozpad kulturní fronty na Kulturní obec a Kulturní svaz a následné politicky vynucené „usmíření“ v Kulturní jednotě, vznik tzv. demokratického a tzv. levicového bloku ve Svazu vysokoškolského studentstva, v němž princip paritního politického zastoupení stran Národní fronty byl opuštěn záhy po ustavení). Společenská politizace předznamenávala rozhodující střet na poli „ideologické nadstavby“, který měl být sveden v roce 1947. Souvisel s plánovaným rozběhnutím programu tzv. jednotné školy od nového školního roku, jenž spolu s již ustavenými pedagogickými fakultami směřoval ke stejnému cíli, jímž bylo formování budoucích generací v jednotné škole novými učiteli-absolventy pedagogických fakult, na kterých komunisté získali výrazný vliv prostřednictvím Zdeňka Nejedlého a jeho blízkého spolupracovníka a předního komunistického pedagogického teoretika Otakara Chlupa, jenž byl budováním pedagogických fakult pověřen. Cílem celkového plánu politické práce KSČ na vysokých školách bylo změnit jejich „společenskou funkci“, jež se na personální úrovni soustřeďovala na získávání pozic mezi levicovými a politicky neorganizovanými učiteli a zahrnovala všestrannou politickou podporu učitelů-komunistů při prosazování zvyšování jejich kvalifikace. Když události kolem odmítnutí Marshallova plánu z července 1947 ukázaly, že nekomunistická politická reprezentace není schopna se pokusit ubránit zahraničně politickou suverenitu i perspektivu ekonomické prosperity v zásadní konfrontaci, v níž by pravděpodobně získala významnou podporu společnosti, dala tím jasný signál, že stupňující politický tlak KSČ i v dalších důležitých vnitropolitických otázkách by mohl mít výraznou šanci na úspěch.⁷⁰⁴ V této konstelaci poměru mocenských sil probíhala i závěrečná fáze komunistického „nástupu“ do akademického prostředí, v němž ovšem byla úspěšná jen částečně. Podzimní kampaň vedená Václavem Kopeckým proti vysokým školám a sebevědomé volbě Karla Engliše rektorem pražské univerzity pro jubilejní akademický rok 1947/1948 vyvolala silnou obrannou reakci akademických

⁷⁰³ Srv. SOUKUPOVÁ, B.: *Inteligence a intelektuálové*, c. d., s. 5-27.

⁷⁰⁴ TŮMA, Oldřich: *The Marshall Plan and Czechoslovakia*. In: ZUB, Alexandru – SOLOMON, Flavius (eds.): *Sovietization in Romania and Czechoslovakia*. History, Analogies, Consequences. Iasi: Polirom 2003, s. 67-76.

a studentských kruhů a způsobila i rozkol v tzv. levicovém bloku, když na obranu akademických svobod vystoupili také představitelé sociálnědemokratických vysokoškoláků. Studentské pochody zorganizované pražskými vysokoškolskými předáky národních socialistů a lidovců na podporu prezidenta Beneše, jenž měl být ústavní demokratickou pojistkou vyvolané únorové vládní krize, stejně jako předchozí úspěch v lednových volbách do výboru Svazu vysokoškolského studentstva byl již jen epilogem neúspěšného vzdorování komunistickému tlaku.

V prosazení celospolečenských změn po únoru sehrály klíčovou úlohu ustavené akční výbory Národní fronty provádějící „ochranu a zabezpečení lidově-demokratického zřízení a očistu veřejného života“. Akční výbory, které nikdo nezvolil ani nejmenoval, se staly strategickým „revolučním“ institutem komunistického převzetí moci ve státě a jejich legitimizace v podobě integrace do systému Národní fronty znovu a definitivně odhalila antidemokratický a totalitní charakter tohoto společenského institutu založeného na konceptu celonárodního politického konsenzu a dobrovolné absence legální politické opozice a jako účinného nástroje komunistické monopolizace moci. Formální odůvodnění ustavení akčních výborů mělo navodit zdání legitimacy a společenského souhlasu s uskutečňováním „prohlubující se“ očisty veřejného života jako kontinuitní fáze poválečného prověřování morální spolehlivosti zaměstnanců veřejné správy. Ve skutečnosti však opatření akčních výborů byla namířena právě proti představitelům Národní fronty, resp. proti komunisty označované „reakci“ v Národní frontě, za účinné pomoci tzv. levice v nekomunistických stranách, tj. tajných spolupracovníků s komunisty.⁷⁰⁵ Skutečnost, že se nekomunistické strany podílely na politice Národní fronty a za celé období nepodnikly žádný významný krok, jenž by odvrátil dosažení skutečných cílů KSČ uskutečňovaných „taktikou Národní fronty“ a verbalizovaných Gottwaldem již v roce 1945,⁷⁰⁶ byla výrazem jejich nerozhodnosti a slabosti. Demise nekomunistických ministrů v únoru 1948 představovala v tomto smyslu také jen epilog neúspěšného vzdorování komunistickému tlaku. Komunistická strana v souladu s vytčeným cílem, formulovaným po volbách 1946 jako získání politické majority do dalších voleb, vyhlásila po únoru program vstřícné politiky, v níž – na přechodnou dobu – nabízela „pocitivým“

---

⁷⁰⁵ Karel Kaplan uvádí 220 tisíc funkcionářů nekomunistických stran vyřazených z veřejného života postihy akčních výborů. KAPLAN, Karel: *Proměny české společnosti*. Část první. Česká společnost po roce 1945, sv. 3. Praha: ÚSD 2007, s. 66.

⁷⁰⁶ Gottwaldův projev z 8. dubna 1945 v Košicích na konferenci funkcionářů Komunistické strany Slovenska o dvojí stránce komunistické taktiky Národní fronty spočívající ve veřejné spolupráci s ostatními politickými seskupeními a v neveřejném pokračování třídního boje. Srv. pozn. č. 69, s. 26-27.

občanům podíl na uskutečňování komunistického programu.⁷⁰⁷ Nabídka byla směřována i vůči inteligenci, motivována zájmem KSČ mít členské zázemí v co nejširším intelektuálním prostředí, neboť podíl inteligence i její nábor do února 1948 byl pociťován jako nedostatečný. Dopad této politiky se ukázal jako úspěšný politický krok: podíl nově přijatých členů se zdaleka největším poměrem zvýšil mezi úředníky zahrnující „zaměstnanou“ inteligenci.⁷⁰⁸ Na českých vysokých školách na počátku akademického roku 1949/1950 působilo 31 % pedagogů, kteří do KSČ vstoupili po únoru 1948.⁷⁰⁹ Politika vsřícnosti byla opuštěna v důsledku sovětsko-jugoslávské roztržky a přijetím stalinské teze o zostřování třídního boje v podmínkách socialismu. Vyústila v dočasné pozastavení přijímání nových členů a prověřování členské základny ve smyslu jejího vnitřního ztotožnění s politikou KSČ a měla bezprostřední vliv i na další politická opatření na vysokých školách.

Zásadním momentem, který předznamenal deklaraci hlavních tendencí výchovy nové socialistické inteligence jako jednoho z desetibodového programu tzv. generální linie budování socialismu v Československu vyhlášeném na IX. sjezdu KSČ v květnu 1949, bylo listopadové zasedání ÚV KSČ. Rudolf Slánský na něm vystoupil s projevem, v němž politicky odůvodnil již plánovanou očistu vysokých škol od „reakčních“ posluchačů, a nastínil hlavní opatření, jež měla v krátkodobém horizontu instalovat nové „straně oddané“ kádry vedoucích pracovníků ve státním a hospodářském aparátě, důstojníků v armádě i SNB“, přijmout „nadané a třídně uvědomělé dělníky“ na vysoké školy a majorizovat počet děti z dělnických rodin na středních školách. Připravované prověrky prezentované jako očista vysokých škol od posluchačů, kteří řádně nestudují či studují s nedostatečnými výsledky, měly být s ohledem na pietní odkaz 17. listopadu odstartovány až po tomto datu, ovšem symbolika byla naplněna „vzkazem“ Slánského projevu v plénu ÚV KSČ, jež se konalo 17. a 18. listopadu 1948.⁷¹⁰ Tzv. studijní prověrky, na jejichž politickém řízení

⁷⁰⁷ Květnové volby měly legitimizovat demokratický charakter únorového převzetí moci. Nakonec však v obavě před jejími výsledky rozhodla komunistická strana o tzv. jednotné kandidátce. Přesto masový nábor do KSČ, který v této situaci ztratil své bezprostřední opodstatnění, pokračoval až do června 1948.

⁷⁰⁸ Z 5-6 % podílu zaměstnané inteligence v celkové sociální stratifikaci členstva v únoru 1948 na 12 % v prosinci téhož roku. Přírůstek tvořil přes pětinu všech nově přijatých členů. MAŇÁK, Jiří: Proměna dělnické strany v organizaci moci. Problematika dělnického charakteru KSČ v letech 1945-1953 ve světle stranické statistiky. In: KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal: *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*. Svazek 1. Praha-Brno: ÚSD-Dokořán 2003, s. 170.

⁷⁰⁹ Sumární statistika z šetření politického rozvrstvení na jednotlivých fakultách vysokých škol pro kulturně propagační oddělení ÚV KSČ. NA: fond *Kulturně propagační oddělení ÚV KSČ*, arch. j. 306-329.

⁷¹⁰ Srv. HRADECKÁ, V.: KSČ a tzv. studijní prověrky na vysokých školách, c. d., s. 277.

a správném naplňování předem stanovených kvót pro jednotlivé fakulty se podíleli komunističtí studentští funkcionáři (Jiří Pelikán, Pavel Machonin, Radovan Richta), vyloučily z vysokých škol přibližně deset tisíc vysokoškolských studentů.⁷¹¹ Představovaly závěrečnou fázi naplňování „revoluční očisty“ akčními výbory. Organizační opatření, která byla v od podzimu 1948 do jara 1949 uskutečněna na všech úrovních vzdělávacího a výchovného systému – zavedení tzv. jednotné školy, přijímacích zkoušek na vysoké školy a reformy studijního programu pro její první ročníky, povinné výuky základů marxismu-leninismu, zřízení Státních kurzů pro přípravu pracujících na vysoké školy a ústředních dělnických škol, sloučení mládežnických organizací v Československém svazu mládeže – , se stala základem transformace „socialistické školy“, jež bude vychovávat novou socialistickou inteligenci v intencích programu stanoveného tzv. generální linií budování socialismu v Československu. V tomto smyslu teprve uskutečnění těchto transformačních kroků ukončuje období, v němž došlo k celospolečenskému *prosazení* komunistické školské a vědní politiky, z nichž ovšem většina se realizovala až v podmínkách mocenského monopolu dovršeného únorovým převratem. Poúnorová orientace komunistů na stát jako nástroj, jímž se řídí tradiční kulturní a vědecké instituce, způsobila výrazný pokles významu či přímo zánik některých nových institucí založených KSČ či s její podporou v letech 1945–1947, které působily jako instrument politického boje a které doufaly, že se po převzetí moci stanou předními marxistickými vědeckými a kulturními organizacemi (Socialistická akademie, Kulturní jednota ad.).⁷¹² Obdobný přístup se ve vysokoškolském prostředí projevil v případě Vysoké škole politické a sociální (VŠPS) založené v říjnu 1945 jako nejvýznamnějším politickým a sociálním akademickým projektu a částečně také u projektu pedagogických fakult.

VŠPS byla zřízena jedním z posledních prezidentských dekretů (26. října) na základě předchozí širší diskuse, jež odhalila nejednotné stanovisko akademické a kulturní veřejnosti k potřebnosti takové školy. Stala se typickým produktem systému Národní fronty a v její organizaci a řízení došlo k mnoha průlomům do dosavadního pojetí akademického prostředí: na školu byli přijímáni i posluchači bez ukončeného středoškolského vzdělání, ustavení profesorského sboru nejen umožňovalo, ale předjímalo výjimky z prokazování odborné kvalifikace a v neposlední řadě zde bylo povoleno stranické organizování. Škola měla dostát zvýšené poptávce po kvalifikovaných státních

⁷¹¹ Počet úspěšných odvolání snížil tento počet přibližně na sedm tisíc, postihy se tak dotkly 18 % vysokoškolských posluchačů. KAPLAN, K.: *Proměny české společnosti*, c. d., s. 66.

⁷¹² HAVRÁNEK, Jan: Diskusní příspěvek ke konferenčnímu bloku Věda a kultura. In: *Věda v Československu v letech 1945-1953*, c. d., s. 343.

úřednicích a veřejných pracovnících, což souviselo s poválečným posilováním úlohy státu a v rozšíření státních sektorů včetně etatizace tisku a sociálních služeb. Podle komunistického návrhu formulovaného Gustavem Barešem měla výuka a výchova posluchačů probíhat zcela odděleně v jednotlivých politických sektorech (každá politická strana měla mít svůj objem studentů a svůj pedagogický sbor), aby nedocházelo k nežádoucímu ovlivňování jinými politickými ideologiemi. Tento nakonec nepřijatý návrh se ovšem v praktické rovině postupně prosazoval a od počátku tak narušoval oficiální proklamaci o tom, že škola bude „vyvolávat jednotu mezi jednotlivci a zájmovými skupinami, společenskými třídami a politickými stranami“. Již kolem ustavení profesorského sboru probíhaly mezi sekretariáty politických stran a ministerstvem školství spory a interpelace, především ze strany KSČ, když se ustavení nepodařilo realizovat ještě za působení Zdeňka Nejedlého a proces konstituování se přenesl do agendy Jaroslava Stránského. Do prvního ročníku bylo zapsáno téměř tři tisíce posluchačů z téměř osmi tisíc přihlášených. Z nich sice pokračovalo v dalším ročníku přibližně již jen tisíc (během prvního roku museli posluchači bez maturity prokázat osvojení středoškolské látky ve speciálních dodatečných zkouškách), ale i tak se jednalo o významný počet, který částečně absorboval poptávku po vzdělání způsobenou uzavřením českých vysokých škol za protektorátu. Projednávání návrhu na transformaci brněnské pobočky v samostatnou školu pro moravský region z podzimu 1946 podnítilo veřejnou diskusi o „nadprodukcii inteligence“ a účelnosti jejího budoucího státem garantovaného uplatnění a podání poslaneckého návrhu zákona o přijímání posluchačů na vysoké školy (Jana Bělehrádka, Vladimíra Krajiny, Bohdana Chudoby ad.). Předloha zákona, jež byla projednána jen ve výborech, předpokládala stanovení směrných čísel pro jednotlivé vysoké školy a fakulty opírající se o kvalifikované odhady státního plánovacího úřadu. Návrh však překvapivě nebyl podpořen komunisty, ačkoli přinášel pojetí, ke kterému se KSČ hlásila. (Negativní postoj k návrhu byl ostatně na sklonku roku 1947 Kopeckým sebekriticky reflektován.) VŠPS se na základě politického klíče stala první vysokou školou, na níž se programově vyučovaly společenské vědy v marxistickém a nemarxistickém pojetí. Spolu s její společenskou atraktivností a politickým charakterem otevírala prostor pro širší propagaci marxismu, jež se projevila v transformaci taktického plánu KSČ. Již nemělo jít o jinými politickými koncepty nerušené formování vlastních komunistických posluchačů, ale o postupnou integraci levicových a „indiferentních“ posluchačů, konstituování levicové většiny a jí formulované a prosazené požadavky na reformu výukových plánů s cílem ovládnout studijní program školy ve prospěch marxistického paradigmatu, což byla

taktika uplatňovaná s větším či menším úspěchem na všech úrovních celospolečenského působení. Přednášky a semináře komunistických a levicových sociálnědemokratických učitelů, žurnalistů a politických pracovníků (Ladislav Štoll, Jiří Hájek, Pavel Hrubý, Stanislav Budín, André Simone, Radim Foustka, Arnošt Kolman, Vladimír Clementis ad.) měly být nástrojem propagace „pro náš světový názor, politiku strany i přímé členství ve straně“ stejně jako „odhalování pravé tváře reakčníků“, jejich „izolace od studijního pléna“ a popularizace komunistických návrhů na reformu studia „diskusemi proti buržoasní pavědě“.⁷¹³ Stejně důležitým momentem se stalo ovládnutí Spolku posluchačů VŠPS komunistickou většinou, což se podařilo – na rozdíl od celovysokoškolského studentského orgánu – na podzim 1947 a jímž byl prolomen princip paritního zastoupení na základě národněfrontovního klíče. Manifestačním dovršením tohoto úsilí se stal projev Václava Kopeckého v prosinci 1947 na půdě VŠPS, v němž vedl útok proti vysokým školám. Úspěšná komunistická hegemonizace VŠPS předkládala návod, kterým měly být „reformovány“ i ostatní vysoké školy, na nichž ovšem podněcování radikalizace studentů a především propagace marxismu v přednášených disciplínách (mj. na „sovětských“ stolicích Právnické a Filozofické fakulty Univerzity Karlovy) nebyly tak úspěšné. Je tedy zajímavé, že se KSČ v poúnorovém období rozhodla pro diskontinuitní variantu dalšího politického vzdělávání, i když podmínky na VŠPS ve smyslu dokončení její transformace v „jednotnou a jednolitou školu dialektického a historického marxismu“ byly po její „očistě“ od učitelské a studentské „reakce“ příznivé. Vzhledem k mnoha momentům organické personální a výukové návaznosti Vysoké školy politických a hospodářských věd (VŠPHV) na Vysokou školu politickou a sociální, z nichž první byla zřízena a druhá rušena zákonem z října 1949, by podporovalo domněnku, že se jednalo spíše o projev „symbolické diskontinuity“ politického vzdělávání doprovázený změnou akcentace druhého profilového směru (opuštění sociálního studia a integrace ekonomického). Obě školy představovaly z hlediska komunistické školské a vědní politiky dočasné projekty na cestě ke konečnému cíli. VŠPS měla etablovat a VŠPHV vytvořit personální a materiální předpoklady pro celospolečenské prosazení výuky marxistických společenských věd na tradičních vysokých školách a univerzitách.

---

⁷¹³ NA: fond *Kulturně propagační oddělení ÚV KSČ*, arch.j. 319, sign. 70-72. Zpráva organizace KSČ na VŠPS (1947), resp. sign. 74-76. Situační zpráva o VŠPS (1949).

IX. sjezd KSČ a na něm vytyčená tzv. generální linie budování socialismu představovaly potvrzení a nastolení období vlády jedné ideologie a jediného inspiračního zdroje, jímž se stala sovětská věda, kultura a politika. Opuštění koncepce tzv. národních cest k socialismu pod vlivem sovětsko-jugoslávské roztržky předznamenala také mocenské prosazování sovětizačních kroků, které byly dříve označovány s ohledem na specifické národní podmínky jako nevhodné či alespoň ne bezpodmínečně nutné (kolektivizace, cenzura tisku, indexace „závadné“ literatury apod.), i budoucí politické ohrožení jejich politických protagonistů.⁷¹⁴ Společnost byla totalizována komunistickou propagandou vytvářející obraz bezprostředního ohrožení jadernou či bakteriologickou válkou „imperialistických štváčů“ a jejich „přísluhovačů“, tj. „zrádnou emigrací“ a „spikleneckými centry“ vnitřních třídních nepřátel, které může být překonáno jen příkladným pracovním nasazením pro budování socialismu, třídní uvědomělostí a bezvýhradnou podporou komunistické ideologie. Militarizace československého hospodářství provázela silná vlna sociální mobilizace realizovaná mohutnými přesuny „nespolehlivých“ osob z řad inteligence do výroby a v opačném směru „dělnických kádrů“ do stranického a státního aparátu a do hospodářských funkcí. Tyto projevy sociálního inženýrství měly kromě ekonomického efektu rozrušit dosavadní společenské vazby a uskutečnit systémovou sociální restrukturuaci podle nově nastaveného třídně-politického hlediska. V kultuře byl deklarován socialistický realismus jako kulturní součást celkové „generální linie“ přejímající hlavní zásady sovětského kulturního ideologa A. A. Ždanova a ustanovil jej jako závaznou metodu umělecké tvorby. Tak se měla kulturní fronta postavit do služby pracujícímu lidu (Štoll). Ve vědě se obdobným způsobem stal závazným marxismus-leninismus jako vědecký světový názor a metoda. Se základy marxismu-leninismu se seznamovali posluchači vysokých škol prostřednictvím nově zavedeného povinného předmětu a také celá stranická základna v podobě politického vzdělávacího projektu Rok stranického školení. Nově definované přístupy provázely ideologické kampaně prezentující „nástup“ pracujících do literatury, vědy a na vysoké školy, jež měly evokovat představu, že marxistická věda a umělecká tvorba socialistického realismu je intelektuálně dostupná všem, naplňující tak tezi o odstraňování rozdílů mezi fyzickou a duševní prací. Pro další vývoj bylo však určující, že se marxismus-leninismus implementoval v jeho stalinské formě, determinován pojetím *Stručného výkladu dějin Všesvazové komunistické*

⁷¹⁴ Srv. pozn. č. 84, s. 30 k článku Za bolševickou sebekritiku v naší KSČ Arnošta Kolmana. Viz též ŠVERMOVÁ, Marie: *Paměti*. Praha: Futura 2008.

strany bolševiků z roku 1938, tj. ne jako filozofickou soustavu objasňující teorii komunistického hnutí, ale jako její aplikovaný historický výklad. Takové pojetí výuky marxismu-leninismu považoval ústřední výbor VKS(b) za nejprospěšnější, vycházející z premisy, že „samy dějiny VKS(b) jsou marxismus-leninismus v činnosti, protože správnost a životnost marxisticko-leninské teorie byly prověřeny praxí“, tj. historickou aplikací, která marxisticko-leninskou teorii spoluutvářela a obohacovala „na podkladě zevšeobecnění praktických zkušeností revolučního boje proletariátu“.⁷¹⁵ *Stručný výklad*, jehož český překlad byl dostupný od roku 1945, pracoval se stalinskými axiomaty, nedotknutelnými tezemi, které nebylo možné žádným způsobem kriticky rozvíjet a které vycházely ze Stalinova přístupu k historiografické práci: bolševické dějiny se odvíjejí podle skutků a jednání jejich vůdců, „papírovými dokumenty“ se zabývají leda „archivní krysy“. Opíral se o základní princip stranickosti jako úzkého propojení vědecké a umělecké tvorby s politickými cíli komunistického hnutí, jenž byl definován a indoktrinován v sovětské historiografii na počátku 30. let.⁷¹⁶ Uplatňování třídního hlediska v tvůrčí činnosti se stalo důležitou součástí a podmínkou angažované tvorby stojící v protikladu k „objektivistickému“ přístupu buržoazní vědy a umění.

Podle sovětského vzoru bylo definováno nové vědní paradigma, v němž docházelo k výrazným posunům: některé vědní obory byly zcela odmítnuty (genetika, kybernetika, sociologie, sémantika), jiné potlačeny v souvislosti se ztrátou „společenského opodstatnění“ (např. právní a sociální vědy), další naopak akcentovány (marxistická filozofie a politická ekonomie) či nově integrovány (dějiny dělnického a komunistického hnutí). Proměny vědeckých oborů byly významně ovlivněny importem sovětských vědních kampaní, které je stavěly do přímého protikladu s dosavadní tradicí a výsledky oborového bádání: lysenkismus a mičurinská biologie, jimiž byly zavrženy Mendelovy genetické práce, marrismus a Stalinův spis *O marxismu v jazykovědě* potírající pražskou strukturální lingvistickou školu, vliv Stalinova spisu *Ekonomické problémy socialismu v SSSR* na systémové odmítnutí národohospodářských teorií. V institucionální rovině se plánovaná reorganizace vědeckého výzkumu a aplikace sovětských přístupů projevila ve zřízení Československo-sovětského institutu a Ústředí vědeckého výzkumu jako přechodných organizací, které měly připravit transformaci a centralizaci řízení vědeckých

---

⁷¹⁵ Usnesení ÚV VKS(b) z 14. 11. 1938 o stranické propagandě v souvislosti s vydáním *Stručného výkladu dějin VKS(b)*. In: STALIN, J. V. – ÚV VKS(b): *O otázkách historie*. Marxismus ve vědě. Sv. 4. Praha: Svoboda 1950, s. 49.

⁷¹⁶ SOMMER, V.: *Historiografie jako součást politiky*, c. d., s. 120 an.

pracovišť do Československé akademie věd.⁷¹⁷ Vědecký výzkum měl být postaven do přímé služby ekonomických (v případě technických a přírodních věd) a politickým zájmům (ve společenských vědách) nového režimu a jako celek sloužit komunistické ideologii. Úspěšné vykročení tímto směrem představovala první celostátní ideologická konference vědeckých pracovníků v roce 1952, na níž se přední vědci-komunisté postavili do jednotné protikosmopolitní fronty, podporující tak „generální linii“ připravované argumentace v nejvýznamnějším politickém procesu s třídním nepřítelem uvnitř KSČ. Budování socialistické vědy bylo podmíněno jasným prohlášením o zavržení všech jejích „buržoazních“ relikvů a pozornost byla věnována i úchytkám od indoktrinované linie marxistického výkladu. Cenzurními zásahy ministerstva informací byla z knihoven, knihkupectví a antikvariátů stažena „nevhodná“ literatura: v roce 1952 tzv. protisovětská, zejména tzv. trockistická a v roce následujícím (v návaznosti na „revitalizaci“ sociálnědemokratické a masarykovské tradice) díla TGM, Beneše, tzv. pravicových sociálních demokratů a legionářské literatury.⁷¹⁸

Formování nové socialistické inteligence bylo postaveno na konceptu politického vzdělávání, jehož základem se přirozeně stala výchova k marxistickému světovému názoru. Politická výchova se stala stěžejní složkou jak projektů dělnického vzdělávání (dělnické přípravy, školy a kurzy), tak veřejného vysokého školství, kde byla výuka základů marxismu-leninismu zavedena výnosem ministerstva školství z ledna 1949. Zpočátku fungovala na stranické bázi, řízena kulturně propagačním oddělením ÚV KSČ, v listopadu 1951 byla usnesením politického sekretariátu ÚV KSČ, jímž se zřizovaly rektorátní katedry základů marxismu-leninismu, převedena plně na státní platformu. V představách stranických ideologů se mělo politické vzdělání stát svébytným a zejména rozhodujícím předpokladem pro praxi, přičemž odborné vzdělání bylo v tomto smyslu jen jakousi „nadstavbou“ k celkově poskytované sumě vědomostí, což pravděpodobně vycházelo z většinové osobní zkušenosti těchto politických pracovníků. Takto pojatý koncept se prosadil v projektu dělnického vzdělávání pro vyzvedávání dělnických kádrů do řídicích funkcí a částečně také na Vysoké škole politických a hospodářských věd jako jedné z cílových vysokých škol pro absolventy dělnických kurzů zaměřené na výchovu stranických kádrů a propagandistických pracovníků státní a veřejné správy. Na vysokých školách se však setkal s rezervovaným přístupem ze strany většiny pedagogů a studentů, včetně skutečnosti, že polovina dotace celého čtyřletého studia marxismu-leninismu byla

⁷¹⁷ MÍŠKOVÁ, Alena: Vývoj mimouniverzitní vědy, c. d., s. 418 an.

⁷¹⁸ KAPLAN, K.: *Proměny české společnosti*, c. d., s. 54-55. Srv. SOMMER, V.: *Historiografie jako součást politiky*, c. d., s. 147 an.

věnována dějinám VKS(b). Nedílnou součástí prosazování sovětského modelu řízení ve vědě a školství představovala percepce sovětských zkušeností v rámci hostování sovětských pedagogů a vědců na vysokých školách a studijních pobytech československých delegací kulturních a vědeckých pracovníků v Sovětském svazu, jež měly pomoci při přípravě základních legislativních norem plánované transformace středních a vysokých škol (1950, 1953) a výzkumných pracovišť (1952). Vysokoškolský zákon z roku 1950 dovršil potlačení tradiční akademické autonomie, když de facto zrušil institut profesorského sboru. Řízením vysokých škol a centrálním plánováním jejich činnosti byl pověřen Státní výbor pro vysoké školy jako poradní orgán ministra školství, v jejichž společné kompetenci bylo jmenování děkanů a proděkanů, vedoucích profesorů kateder a podávání návrhů na profesorská a docentská jmenování. Podle sovětského vzoru byl zaveden systém kateder i systém vědeckých hodností (aspirantury). Obě základní školské legislativní normy, tj. školský zákon z roku 1948 i vysokoškolský zákon z roku 1950 byly již v září 1952 v předsednictvu ÚV KSČ označeny jako nedostatečné a bylo rozhodnuto je znovu reformovat tak, aby se více přizpůsobily požadavkům národního hospodářství a zároveň co nejvíce implementovaly sovětský školský systém. V těchto intencích byl v roce 1953 přijat nový školský zákon, který víceméně zdestruoval Nejedlého koncepci jednotné školy a jednotného vysokoškolského vzdělávání učitelů: zkrátil základní i střední všeobecné vzdělání o jeden rok (v osmileté, resp. jedenáctileté střední škole), převedl zpět na středoškolskou úroveň vzdělávání učitelů pro osmileté střední školy (na vysokoškolské úrovni zůstalo jen vzdělávání učitelů 9. až 11. postupného ročníku – vysoké školy pedagogické). Před tímto vrcholným aktem sovětizace československého školství Zdeněk Nejedlý rezignoval a přenesl své působení do nově zřízené Československé akademie věd jako její první prezident. Vznik ČSAV sice také podléhal sovětizacím tendencím, ale současně zohledňoval i podmínky pro rozvoj moderní vědy, jejíž úroveň oceňovali i někteří přední sovětské odborníci. V akademii pro menší ideologickou exponovanost ostatně nalézali profesní útočiště i někteří pedagogové propuštění z vysokých škol, což částečně prohlubovalo kontinuitu vědeckého bádání.⁷¹⁹

Transformace vysokého školství v letech 1949–1953 ve smyslu požadavku na výchovu nové inteligence v období budování socialismu procházela obdobnými fázemi, jakými procházel i sovětský systém po roce 1917: očista vysokých škol, zavedení přijímacího řízení, pozitivní diskriminace dětí z dělnických a rolnických rodin, rušení právnických fakult (zrušení Právnické fakulty v Brně a rozhodnutí neustavit plánovanou fakultu

---

⁷¹⁹ MÍŠKOVÁ, A.: Vývoj mimouniverzitní vědy, c. d., s. 434 an.

v Olomouci), zřízení dělnických fakult (ministerské ústřední dělnické školy, mj. Právnická škola pracujících pro výchovu dělnických prokurátorů a prosazování třídní justice) apod. Zda pro komunistické ideology prosazující základní principy sovětizace existovalo variantní řešení v podobě „velkého skoku“, který by umožnil zavést sovětský systém jiným způsobem než zhuštěním sovětských zkušeností s transformací vysokých škol do období několika let, je problematické posoudit. Postupně vytvářený program urychlené výchovy stranických kádrů se při absenci jasných sovětských direktiv spoléhal na vlastní ideové zdroje: kulturně propagační oddělení ÚV KSČ se orientovalo na výchovu marxistických propagandistů v užším systému stranického školství a ministerstvo školství v osobě Zdeňka Nejedlého prosazovalo víceméně kontinuální linii v podobě komplementace „ideové“ sovětizace k „československé“ transformaci. V řízení československého školství v letech 1949–1953 se tak prolínala indoktrinovaná sovětizace se „sebeideologizačními“ tendencemi a podobu jeho transformace ovlivňovaly rozdílné přístupy „levicových radikálů“ a zastánců opuštěné linie „československé cesty“ v otázce míry kontinuity s předúnorovým obdobím. V tomto smyslu byla Vysoká škola politických a hospodářských věd typickým produktem prvního z výše uvedených typů transformace, neboť její profilaci zásadním způsobem určovalo kulturně propagační oddělení ÚV KSČ.

Obdobně jako měla být Vysoká škola politická a sociální vlajkovou lodí poválečného socializačního a modernizačního programu Národní fronty, představovala Vysoká škola politických a hospodářských věd (VŠPHV) avantgardní projekt KSČ realizující společné vzdělávání talentovaných dělníků, absolventů dělnických kurzů (ADK) a gymnazistů v oboru marxistických politických věd. Založení VŠPHV uskutečňovalo program komunistické strany o výchově nové socialistické inteligence a její činnost měla v praxi ověřit funkčnost přejímaných sovětizačních postupů v transformaci vysokých škol z hlediska jejich řízení a nové organizace studia. Škola stála na pomezí mezi veřejným a stranickým školstvím a jejím stěžejním úkolem bylo vychovávat „propagandisty“ a „kádry“ pro státní správu, tisk a politické pracovníky pro stranický aparát.⁷²⁰ Také na VŠPHV byli přijímáni posluchači bez ukončeného středoškolského vzdělání, respektive byli z ideologických důvodů upřednostňováni: škola přijímala kolem tisíce posluchačů ročně „převážně z řad dělníků a pracujících rolníků, doplněných kádrově i prospěchově dobrými maturanty“. Směrná čísla pro dělnické posluchače se ale nedařilo naplňovat pro

---

⁷²⁰ „Škola má zůstatí formálně veřejnou vysokou školou, jejíž formy budou dány zákonem o vysokých školách. Prakticky bude však školou strany vychovávající kádry pro hospodářsko-finanční správu, vnitřní a zahraniční správu, novináře a teoretické pracovníky.“ NA: fond *Kulturně propagační oddělení ÚV KSČ*, arch. j. 319.

nedostatečný zájem, takže poměr mezi nimi a maturanty byl víceméně vyrovnaný. Studentům z dělnického prostředí byla přiznána velkorysá sociální stipendia ve výši dvojnásobku tehdejší průměrné mzdy. V prvních dvou letech posluchači absolvovali tzv. společný základ, který se završoval první státní zkouškou z politické ekonomie, dějin státního zřízení (lidových demokracií), historie a dialektického materialismu. Tzv. společný základ představoval prakticky sumu znalostí „základů marxismu-leninismu“, kterou se kulturně propagační oddělení snažilo prosadit na všech vysokých školách v podobě povinného předmětu „základy společenských nauk“. V září 1951 byly v rámci školy ustaveny tři fakulty (hospodářská, politicko-diplomatická a společenských věd, na které byli rozřazeni stávající i noví posluchači v poměru 50 % – 30 % – 20 %), a současně byla zavedena specializace již od prvního ročníku. Přesto v praxi i nadále existoval tzv. společný základ, jež zajišťovaly katedra dějin VKS(b) a KSČ, katedra filozofie, katedra politické ekonomie a jazykové katedry, což odpovídalo systému ustanovení kateder „společného základu“ na vysokých školách. Studium bylo podřízeno principu kolektivního studia praktikovaného na sovětských školách a rozvržení studijní přípravy v individuálně stanovených studijních plánech. Kolektivní studium probíhalo na úrovni nejnižší organizační jednotky, v tzv. studijním kroužku o přibližně 15-20 posluchačích. Tři kroužky tvořily tzv. třídní kolektiv. Šest třídních kolektivů tvořilo studijní skupinu a konečně tyto tři skupiny tvořily ročník. Tento systém hierarchizované kontroly nad posluchači byl záhy studijními funkcionáři kritizován a později formalizován, stejně jako předimenzovaná forma kolektivního studia. Naopak se prosadila neinstitucionalizovaná forma tzv. patronátů spočívající v individuální pomoci maturantů tzv. ADKářům s učivem, přičemž opačným směrem působila tato vazba jako způsob ideologického ovlivňování mladších absolventů středních škol staršími a politicky zkušenějšími dělnickými posluchači. V tomto smyslu byla reforma studia na vysokých školách (tzv. reformované ročníky nastupující od akademického roku 1948/1949) jen minimalizovanou variantou semestrální kontroly splněných studijních povinností, resp. jejich průběžné kontroly (od školního roku 1949/1950). Vysokoškolský zákon z roku 1950 pak definoval povinnost posluchačů plnit své studijní plány. Skutečnost, že posluchači VŠPHV tvořili příliš rozsáhlou a nehomogenní skupinu, negativně poznamenala aspiraci vedení školy, totiž stát se elitní stranickou vysokou školou pro rozvíjení vědeckého marxistického bádání. Neprosazení elitní koncepce se ukázalo být jako určující z hlediska dalšího vývoje školy. Po pádu Rudolfa Slánského, jenž byl vnímán jako politický protektor VŠPHV, došlo k výraznému poklesu její ideologické prestiže a v souvislosti s připravovaným procesem bylo postiženo

několik jejích pedagogů. V té době začaly být také reflektovány nedostatky, jež se projevíly v ekonomickém směru vzdělávání, odhalující slabiny akcentace politického a teoretického vzdělávání na úkor odborně-technické přípravy budoucích ekonomických pracovníků. Problém ekonomického vzdělávání ovšem ovlivňovaly objektivní skutečnosti: výchova nových ekonomických odborníků a pedagogů se měla uskutečňovat zejména vysokoškolským studiem a vědeckými aspiranturami v Sovětském svazu, neboť sovětská ekonomika a ekonomie představovaly jediný zdroj poznatků, z nichž bylo možné vytvořit nové pojetí ekonomických disciplín odlišných od dosavadní tradice výuky ekonomie orientované na systém tržní ekonomiky. V tomto smyslu se program výuky ekonomie výrazněji pozměnil až po osamostatnění hospodářské fakulty (VŠE). Ani „popření“ Slánského a „odhalení“ skutečnosti, že tzv. protistátní skupina pod jeho vedením „talmudisticky umrtvovala veliké živé marxisticko-leninské učení“, ⁷²¹ totiž neodvrátily zánik školy vyhlášený na září 1953 vládním usnesením ze srpna 1952. Ladislav Štoll, jenž se podílel na závěrečné fázi reorganizace školy jako nový ministr pro vysoké školy, věnoval reorganizaci pozornost v souvislosti s dalším prohlubováním výuky marxismu-leninismu na vysokých školách. Součástí reorganizace fakult VŠPHV se tak stala komplementace jejích „marxistických součástí“ v subjektech přecházejících na univerzitu, resp. na Právnickou a Filozoficko-historickou fakultu. Reorganizaci školy ovlivnil dočasný charakter první fáze projektu výchovy „dělnických kádrů“ z let 1949–1953 jako mimořádného a dočasného opatření, jehož součástí VŠPHV byla, i když její vedení se zabývalo možností transformace ve výběrovou stranickou školu. Skutečnost, že v roce ukončení činnosti školy ji absolvovaly teprve první ročníky čtyřletého studijního programu, zakládají domněnku o tom, že v tomto rozhodnutí převážily další výše uvedené momenty. Z hlediska naplňování cílů školy, jímž bylo budování jakési mateřské základny marxistické vědy pro společenskovědní obory (filozofie, historie, ekonomie), se však VŠPHV ukázala jako úspěšná. Zformovala první generaci marxistických odborníků (absolventů i pedagogů), která odchodem do státní správy (ministerstva, národní výbory), do hospodářských podniků, tisku, rozhlasu a především do vědecko-pedagogických institucí (vysoké školy, akademické ústavy, včetně Vysoké školy politické při ÚV KSČ či Ústavu dějin KSČ) naplňovala program výchovy nové socialistické inteligence a cíl šíření marxismu-leninismu ve společenských vědách na „tradičních“ vysokých školách a vědeckých pracovištích.

---

⁷²¹ Ze závěrečného projevu laureáta státní ceny a rektora Vysoké školy politických a hospodářských věd profesora Ladislava Štolla. In: *Marxisticko-leninskou ideovostí a stranickostí*, c. d., s. 216.

Rok 1953 představoval moment postupného zmírňování mezinárodního napětí a formulování nového přístupu ke koexistenci dvou ideologických bloků (koncepce mírového soužití). V tzv. socialistickém bloku se projevil vyhlášením tzv. nového kurzu v politické a ekonomické oblasti, jenž byl výsledkem politiky nového sovětského vedení. Po Stalinově úmrtí se v rámci mocenského boje uvnitř KSSS částečně odkryla karta tzv. destalinizace, jež měla dalekosáhlé důsledky, neboť definovala nejen konkrétní nezákonné postupy, ale i ideologická východiska, na nichž byly tyto politické kroky postaveny (zostřování třídního boje v podmínkách socialismu). V československém prostředí a v politické oblasti se její důsledky projevily prvními náznaky ochoty režimu zabývat se nezákonnostmi vyšetřovacích metod v politických procesech (Barákova komise, jež musela reagovat na stranické rehabilitace v ostatních socialistických zemích v souvislosti s neudržitelnými obviněními „titoismu“⁷²²) a formulovat smírné stanovisko vůči emigraci v amnestii deklarující beztrestný návrat pro emigranty, jíž však využila jen nepatrná část občanů dlejších v zahraničí. Také konání ženevské konference v roce 1955 oživilo naděje ve společnosti na změnu politického kurzu (vyhlášení neutrality, volby pod kontrolou mezinárodního společenství) stejně jako změna poměru k Jugoslávii připravovaná v SSSR od roku 1953.⁷²³ XX. sjezd KSSS a Chuščovova tajná zpráva O kultu osobnosti a jeho důsledcích představovaly další a nyní již zcela zásadní moment destalinizace a současně první zásadní zkoušku stability komunistických režimů nastolených v poválečném období. Na společenské úrovni přinášely intelektuální dilema jak dále neotřesitelně věřit v myšlenku socialismu a komunismu, když byly zpochybněny její ideologické základy personifikované v osobě „vůdce světového proletariátu“. Vojenské potlačení maďarské revoluce sovětskými tanky a neintervence Západu prohloubily společenskou skepsi ohledně možného politického zvratu v tzv. socialistickém bloku a současně utvrdily pozice „opatrného destalinizačního“ kurzu vedení KSČ, které maďarské události (v jejich cenzurované podobě) interpretovaly jako odstrašující důkaz toho, kam až může vývoj „živelné destalinizace“ dospět. Strach z možného násilného vývoje jako v Maďarsku ukončil definitivně fázi společenské aktivizace vyvolané „jarními diskusemi“ a vedl ke smíření se s daným stavem, doprovázenému představou, že maďarské události v dlouhodobějším horizontu povedou ke změnám i v československých poměrech. Obavy

⁷²² BLAIVE, M.: *Promarněná příležitost*, c. d., s. 102 an.

⁷²³ Naděje vkládané do mezinárodního summitu vystřídala skepse nad jeho důsledky interpretovanými jako dosažení politického smíru hlavních velmocí SSSR a USA. KAPLAN, K.: *Doba tání*, c. d., s. 262 an.

bezpečnostního aparátu z protirežimní demonstrace vysokoškoláků k výročí 28. října, jež by hrozila přerůst v občanské nespokojenosti, se nenaplnily.⁷²⁴ Podvázání společenské destalinizační kritiky a získání kontroly nad jejími mantinely započalo přirozeně v rámci stranických struktur. Nejdříve bylo po stranické linii prosazeno odmítnutí požadavku svolání mimořádného sjezdu KSČ jako platformy stranické veřejné diskuse. Za ni byla prohlášena červnová celostátní konference, která potvrdila správnost nastoupené generální linie výstavby socialismu (druhý pětiletý plán) a deklarovala prosazení principu demokratického centralismu, avšak nevyslovila se k jednomu z hlavních bodů předchozí stranické diskuse: zda také v Československu docházelo k nezákonnostem v politických (stranických) procesech. Již v září byla v souvislosti s posjezdovými diskusemi přijata rozsáhlá personální opatření na Vysoké škole politické ÚV KSČ a následovalo celkové šetření na vysokoškolských katedrách marxismu-leninismu, rovněž s individuálními postihy zdůvodněnými vážnými ideologickými a stranickými pochybeními. Týkaly se zejména „přehodnocení“ únorového a poúnorového vývoje (rezoluce stranické organizace na VŠP o revizi politických procesů, požadavek nového konceptu dějin KSČ na katedře základů marxismu-leninismu VŠE), což bylo mj. v souladu s obecnou formulací rezoluce ústředního výboru k XX. sjezdu o „významných úkolech naší marxisticko-leninské filosofie a historie“, kde se hovoří o nutnosti „odstranit všechny projevy kultu osobnosti a bezdůvodného přikrašlování složité, ale úspěšné a vítězné cesty, kterou šla naše strana“.⁷²⁵ Vedení strany ovšem v žádném případě nemělo na mysli, že by tyto úkoly opravňovaly jakékoli nižší stranické složky k nastolování požadavků revize politických či ideologických postojů z nedávné minulosti, což jasně deklarovalo odmítnutím spekulací, že by boji s kultem osobnosti obětovalo Klementa Gottwalda. Domnívalo se, že i tato politická kampaň proběhne obvyklým způsobem indoktrinovaného výkladu prostřednictvím stranických usnesení, a proto tyto projevy nekontrolované „destalinizace zdola“, resp. revizionistické tendence prezentovalo jako hlavní nebezpečí ideového rozvratu jednoty komunistických stran. Zasedání ÚV KSČ o ideologických otázkách v červnu 1957 označilo tzv. revizionismus za příčinu „pronikání imperialistické propagandy“ do socialistických zemí a do komunistických stran, přičemž předmětem kritiky se stal zejména revizionismus v Polsku a Maďarsku (vedoucí k vážné vnitropolitické destabilizaci) a také v Jugoslávii (nacionalismus, byrokratismus „nové třídy“, sovětský hegemonismus v rámci tzv. socialistického bloku) v souvislosti s další fází „protijugoslávské“ kampaně. Poněkud

⁷²⁴ Tamtéž, s. 446 an. Srv. BLAIVE, M.: *Promarněná příležitost*, c. d.

⁷²⁵ Resoluce ÚV KSČ ke zprávě o výsledcích XX. sjezdu KSSS přijatá dne 30. března 1956. In: *Život strany* 8 (1956), s. 25-33, citace s. 32.

diferenciovanější přístup musela KSČ zvolit vůči tvůrčí inteligenci. Kritika společenských poměrů vyslovená na druhém sjezdu spisovatelů a zprostředkovaná literárními časopisy a ohlasy na kritiku tohoto sjezdu učiněnou Václavem Kopeckým na celostátní konferenci KSČ měly jedno společné, a to konsenzuální postoj většiny komunistické i nekomunistické části literátů k jeho hodnocení. Zatímco straničtí ideologové byli pobouřeni tím, že si spisovatelé přivlastnili úlohu být „svědomím národa“, stát se „novým parlamentem“ a „povýšit se nad stranu a odmítnout její vedoucí úlohu“ (což se mj. projevilo i jiným výsledkem volby do orgánů spisovatelského svazu, než jaká byla kandidátka odsouhlasená stranickými orgány), literární inteligence byla pobouřena Kopeckého vystoupením na konferenci a způsobem, kterým o sjezdu kriticky referoval. Společenský ohlas, jež vystoupení spisovatelů přinesla, aktivizovala stranické kulturní ideology k nátlaku na svaz spisovatelů, aby sjezd sebekriticky odsoudil, což se částečně stalo na jeho plenární schůzi v červnu 1957 (sebekritika Františka Hrubína).⁷²⁶ Aktivizace prezentující ideologický obrat se stala součástí širšího kulturního plánu o „dovršení kulturní revoluce“ a porážky soudobého revizionismu. „Duch druhého sjezdu“ byl definitivně odmítnut Sjezdem socialistické kultury v červnu 1959, jenž ideově navazoval na Sjezd národní kultury v roce 1948, resp. měl prezentovat zmíněné dovršení kulturní revoluce v poválečném období a deklarovat úspěšný vznik „socialistické kultury“. Ve skutečnosti se však odkaz Hrubínova a Seifertova diskusního příspěvku stal součástí kulturního povědomí reprezentující pokus o vzdor moci.⁷²⁷ Druhou skupinu veřejného angažmá v jarních posjezdových diskusích, v níž se společně vyjádřili zástupci komunistů i nekomunistů, představovali vysokoškolsí studenti. Obě vystoupení v sobě nesla varování pro komunistické ideology, že inteligence jako společenská vrstva prokazuje intelektuální rezistenci vůči indoktrinačním krokům komunistického režimu v oblasti školské a kulturní politiky. Studentské rezoluce i majáles roku 1956 vyjadřovaly kritiku posluchačů ohledně ideologizačních tlaků na vysoké školy (jednostranně prosazovaná výuka marxismu-leninismu a ruštiny na úkor výuky odborných předmětů a dalších jazyků, sled školských reforem a jejich účelnost), požadovaly přístup k všeobecně politickým informacím a odborné literatuře (indexová literatura, nákup zahraničních odborných časopisů, poslech zahraničních rozhlasových vysílání), možnost veřejné diskuse k celospolečenským záležitostem a podíl na společenském řízení prostřednictvím demokraticky fungujících zájmových organizací. Stranické i resortní vedení zareagovalo přímočaře – stranickými tresty pro studenty-

⁷²⁶ KAPLAN, K.: *Doba tání*, c. d., s. 654 an.

⁷²⁷ BAUER, Michal (ed.): *II. sjezd Svazu československých spisovatelů*. Praha: Akropolis 2011.

komunisty z řad organizátorů a dalším prohloubením studia marxismu-leninismu na vysokých školách. Odhalené skutečnosti na XX. sjezdu a odmítavé stanovisko vedení KSČ k většinovému očekávání společnosti, tj. přiznání skutečných praktik jejího aparátu v Československu v období od února 1948, způsobily pokles důvěryhodnosti k politické reprezentaci i k jejímu programu. Zveřejnění politiky stalinismu otřásl vírou „zakladatelské generace“ marxistické vědy a následování apelu k pravdivé společenské analýze dovedlo významnou část dosavadních podporovatelů stranické ideologické linie do konfliktu s její konzervativně pojatou posjezdovou koncepcí „drobných korekcí“. Rozvinulo se úsilí v dobývání prostoru mezi vědou a ideologií, které až do počátku 60. let provázely ideový konflikt mezi zastánci konzervativního stalinského pojetí a tzv. revizionisty. Marxistický revizionistický diskurz, především ve filozofii a historiografii, provázela snaha o překonání Nejedlého koncepce českých dějin jako sledu jejich pokrokových tradic i stalinského pojetí tzv. státního marxismu a jím definovaným exaktním zákonitostem společenského vývoje, např. Kosíkův koncept levicového radikalismu⁷²⁸ či Kalivodův koncept husitského lidového radikalismu.⁷²⁹ V návratu k předstalinským a současně k nejnovějším zdrojům marxistické filozofie spatřovali revizionisté způsob, jak „očistit“ marxistické myšlení od jeho stalinských deformací a jak v tomto novém rámci rozvíjet marxismus – nezávislý na ideologii – jako filozofický systém a promýšlet dějiny, jež by daly smysl i (nedávné) minulosti.⁷³⁰

V rezoluci ÚV KSČ ke zprávě o výsledcích XX. sjezdu KSSS byl také formulován „naléhavý“ požadavek na zformování „theoretických kádrů strany“ v oborech marxistické filozofie a historie, kteří by dostáli zatím nepřiliš jasně definovanému úkolu pravdivého výkladu československých stranických dějin. Explicitní vyjádření se vztahovalo k tomu, že přípravou těchto teoretických pracovníků bude pověřen vybudovaný „institut ÚV KSČ“, tj. že vedení strany bude mít přímou kontrolu nad jeho destalinizačním pojetím.⁷³¹ Institut společenských věd při ÚV KSČ, jenž byl založen v roce 1957 a organizačně propojen s Vysokou školou politickou ÚV KSČ, měl být pod vedením Ladislava Štolla jakýmsi akademickým pracovištěm mimo akademii věd. To mj. dokumentovalo skutečnost, že vedení strany nepovažovalo akademické prostředí za dostatečně ideologicky pevné,

⁷²⁸ KOSÍK, K.: *Česká radikální demokracie*, c. d. Srv. ŠÁMAL, Petr: „Česká otázka“ ve světle stalinismu. Karel Kosík a koncept levicového radikalismu. In: *Soudobé dějiny* 1 (2005), s. 45-61.

⁷²⁹ KALIVODA, R.: *Husitská ideologie*, c. d. Srv. Koncepce dějin Roberta Kalivody a přijetí jeho Husitské ideologie. In: JIROUŠEK, B.a kol.: *Proměny diskursu*, c. d., s. 337-354.

⁷³⁰ GRAUS, F.: *O postavení*, c. d., s. 3.

⁷³¹ Resoluce ÚV KSČ ke zprávě o výsledcích XX. sjezdu KSSS přijatá dne 30. března 1956. In: *Život strany* 8 (1956), s. 32.

a naopak ještě prohloubilo spojení vzdělávání marxistických teoretiků s aktuálními potřebami KSČ. (Do ČSAV zamířil Štoll již jako akademik v roce 1961 do funkce jejího místopředsedy pro společenskovední oblast.) Institut měl určitou paralelu (s užší vysokoškolskou působností) v Ústavu pro další vzdělávání učitelů marxismu-leninismu, jenž byl zřízen v témže roce jako aspirantské pracoviště, které mělo zabránit dalšímu pronikání revizionismu do marxistických kateder, odhaleném předcházejícím přešetřováním ideového a kádrového stavu kateder základů marxismu-leninismu. Zvýšení odborné kvalifikace učitelů marxismu-leninismu a užší sepětí jeho výuky s politickou praxí představovaly podle stranických ideologů způsoby, jimiž měl být překonán rezervovaný postoj většiny posluchačů a velké části pedagogů k jeho dosavadnímu pojetí projevený v posjezdových diskusích, neboť marxismus byl nadále považován za hlavní ideologický nástroj režimu ve vysokoškolském a vědním prostředí. Požadavku teoretické připravenosti pro „revoluční praxi“ při výstavbě socialismu a komunismu měla dostát nově zavedená výuka vědeckého komunismu na vysokých školách. Výklad o teorii a taktice mezinárodního dělnického hnutí měl splňovat několik výchovných cílů: získávat posluchače pro politiku KSČ a její program socialistické výstavby, obsáhnout vědomosti o postavení dělnické třídy v ostatních zemích tzv. socialistického bloku a v západních státech, vychovávat k proletářskému internacionalismu. Argumentace katedry základů marxismu-leninismu při Filozoficko-historické fakultě, kde kurz vědeckého komunismu rozpracovávali již před rokem 1956, se opírala také o skutečnost, že jeho zavedením bude na vysoké školy integrována výuka marxismu-leninismu ve všech třech jeho součástech. (V roce 1957 bylo jejímu vedoucímu Miloši Kalábovi svěřeno také řízení Ústavu pro další vzdělávání učitelů marxismu-leninismu.) Vědecký komunismus pracoval s předválečným konceptem výuky leninismu v Sovětském svazu, po roce 1938 nahrazeném Stručným kurzem VKS(b), což odpovídalo požadavku XX. sjezdu o odstraňování kultu osobnosti obrozením leninských zásad. Zároveň měl čelit nebezpečí současných revizionistických tendencí, včetně vytváření tzv. národních komunismů (zejména jugoslávského). Ke konceptu vědeckého komunismu jako projevu „modernizace marxismu“ se však hlásili i revizionisté, a to zejména k požadavku na vědecké (sociologické) zkoumání společenské skutečnosti, jež mělo být základem pro formulaci sociálně-politické teorie zobecňující i jiné než ruské zkušenosti. Tím se vědecký komunismus významně posunul od výkladu umělého konstruktů historického materialismu spočívající v dějinně nevyhnutelné výměně jednotlivých společenských řádů a od dosavadní závaznosti výkladu dějin VKS(b), resp. KSSS. Vědecký komunismus se tak stal do jisté míry styčnou plochou oficiálního

i revizionistického pojetí marxismu, jehož ne zcela jasně definovaný obsah umožňoval různorodý a často protichůdný výklad a odlišné nazírání na jeho podstatu (reflektovaný mj. termínem „užitý komunismus“⁷³²).

Na vysokých školách se přes vzdělávací kampaně konce 40. a počátku 50. let nepodařilo majorizovat posluchače z dělnického prostředí, což v dlouhodobějším horizontu souviselo i s nízkým zájmem této vrstvy o všeobecné střední vzdělání. V roce 1953, kdy ukončily působnost Státní kurzy pro pracující na vysokých školách, které absolvovalo přibližně deset tisíc dělnických posluchačů, se uzavřela i činnost Vysoké školy politických a hospodářských věd. Převedení její společenskovědní fakulty na Filozoficko-historickou fakultu univerzity odhalilo rozdíl nejen mezi konceptem vzdělávání poskytovaném tímto typem (polo)stranického vzdělávacího projektu a konceptem reformovaného studia standardního veřejného vysokého školství, ale i v rozdílném přístupu v pojetí politického řízení práce. Katedry dějin KSSS, dějin KSČ a dialektického a historického materialismu VŠPHV a další pedagogové školy individuálně integrování na katedry historie a dějin filozofie Filozoficko-historické fakulty byli vnímáni jako ideologická podpora pro ideově politickou práci celé fakulty, přičemž význam oborů vyučovaných bývalými katedrami VŠPHV byl ještě posílen studijními směry nově zavedeného dálkové studia (dialektický a historický materialismus, dějiny KSČ a dějiny KSSS). Bývalí učitelé VŠPHV zásadním způsobem posílili stranické skupiny fakulty, kde obsadili i významné pozice ve vyšších stranických fakultních orgánech a v souladu s představou o strategickém významu marxistických disciplín v ideově výchovné práci se jejich prostřednictvím snažili prosazovat své požadavky, zejména na rychlý kvalifikační vzestup členů marxistických kateder. Mocenský spor mezi stranickou linií a vedením fakulty o její řízení vyústil až v nabízenou rezignaci děkana Očadlíka, jenž ve zprávě o činnosti v roce 1956 poukazoval na důsledky nejasně definované teze o vedoucí úloze KSČ na pracovištích způsobující opakované kolize mezi koncepcí celé práce fakulty a mezi požadavky některých stranických skupin. Výbor fakultní stranické organizace naopak akcentoval povinnost zachovávat stranickou disciplínu a závaznost stranických usnesení o ideologické práci na vysokých školách, k jejichž prosazení požadavky stranických skupin směřovaly. K poklesu intenzity sporu došlo po XX. sjezdu, kdy byly marxistické katedry podrobeny kritice studentů a části ostatních pedagogů fakulty, jež se týkala propagandistického charakteru

---

⁷³² SUK, Jaroslav: Vědecký komunismus. In: *Paměť a dějiny* 3 (2009), s. 126-128. Srv. diskusi sociologů o značně rozdílném obsahu vědeckého komunismu 50. a 60. let a jeho ideologicky vyprázdněné podobě z období let 70. a 80. (Lubomír Brokl ad.). SEDLÁČEK, O. a kol.: *Česká sociologie*, c. d., s. 717.

výuky marxismu-leninismu a jeho dogmatického pojetí. Zejména katedra dějin KSSS se v důsledku odhalení XX. sjezdu ocitla před zásadním přehodnocením dosavadního výkladu. Rok 1956/1957, ve kterém z fakulty odešel poslední ročník bývalých studentů VŠPHV, představoval i období generační výměny vysokoškolských studentů, pro něž poválečný vývoj a únorové převzetí moci znamenaly již jen zprostředkované historické zkušenosti. Ideologické formování marxismem-leninismem, jehož pojetí bylo pozměněno a provázeno odklonem od „historismu“ (souviselo se zpochybněním hodnocení dějin KSSS) a akcentací jeho aktualizované „aplikační složky“ (marxismus-leninismus jako učení o výstavbě socialistické společnosti), mělo vést k obnovení důvěry v politiku a program KSČ. Přesto se kýžené propojení marxistického vzdělávání a politické praxe v budování socialismu neprojevovalo: necelých 10 % vysokoškolských posluchačů pražské univerzity organizovaných v KSČ na počátku roku 1957 (přičemž tento průměr významným způsobem zvýšil podíl studentů-komunistů Filozoficko-historické fakulty, jenž činil 23,7 %) pokleslo na necelá 4 % o dva roky později, což – jak stranické orgány s malým uspokojením konstatovaly – bylo méně než za První republiky. Společenský a ideový konsenzus mezi komunistickou stranou a vysokoškolskými posluchači provázející stranické vzdělávací projekty typu Vysoké školy politických a hospodářských věd se na Karlově univerzitě i na dalších veřejných vysokých školách nepodařilo nastolit, jak prokázaly studentské rezoluce požadující zmírnění ideologizačních tlaků na vysoké školy v roce 1956. Skutečnost, že stabilizační opatření režimu směřovala přesně proti těmto přáním, tj. k dalšímu prohloubení ideologické indoktrinace, a způsob, jakým se vedení KSČ postavilo k možnosti československé destalinizace (přiznání nezákonnosti politických procesů), zavedly společnost a především její inteligenci do intelektuální opozice či skepse. V tomto smyslu představoval rok 1956 „promarněnou příležitost“ především v aroganci moci, s níž vedení KSČ přehlíželo společenské požadavky na veřejnou diskusi o zásadních politických a ideologických záležitostech, a to i vůči vlastní stranické základně (odmítnutí mimořádného sjezdu). Přijatá strategie však v dlouhodobějším horizontu obnášela nutnost řešení cyklických krizí v oblasti vědní a kulturní politiky, které provázely vývoj ve společenských vědách až do druhé poloviny 60. let, a jejich diferenciaci mezi konzervativním a revizionistickým, později reformním pojetím.

5.b Situace v kultuře a ve společenských vědách v kontextu vstupu do 60. let

Vstup do 60. let byl provázen politickou deklarací o uskutečnění výstavby socialistické společnosti vyhlášenou ústavou z roku 1960. Dosažení socialismu v sociálně-ekonomické sféře, tj. úspěšné ukončení „přechodné“ fáze poválečného budování socialismu v Československu, se měla přizpůsobit i vědní oblast: pro období let 1960–1965 byla ústředním výborem strany vyhlášena přestavba vysokých škol, usnesením politického byra ÚV KSČ z roku 1961 byly formulovány zásady nové reorganizace Československé akademie věd. Na tuto transformaci ve vědě, kultuře a školství měl dohlížet Výbor socialistické kultury (1960–1965) pod vedením Ladislava Štolla, jenž však po počátečním období ztratil svou dynamiku a postupně se jeho činnost limitovala, resp. byla přenesena na platformu ideologické komise ÚV KSČ. Transformační zásady ovlivnil nový program KSSS přijatý XXII. sjezdem, jemuž dominovala orientace na vědeckotechnický rozvoj, a tematizoval tzv. vědeckotechnickou revoluci jako podmínku budování komunismu. Vstup do 60. let byl ovšem provázen i jinými impulzy. Do společnosti byli integrováni amnestií propuštění političtí vězni (1960), XI. sjezdem KSČ (1962) byl deklarováno určité uvolnění veřejného života a provedena částečná stranická rehabilitace (1963) jako důsledek druhé fáze destalinizace vyhlášené XXII. sjezdem KSSS. Změny se však netýkaly jen vnějšího společenského rámce, ale i společnosti samé, resp. její inteligence. Deklarace o dosažení socialistické výstavby vedla k promýšlení nového řízení společnosti, jehož společným požadavkem bylo „změkčování“ postojů státu vůči společnosti. Tyto filozofické úvahy vycházely jednak z teoretických postulátů marxistického učení (opuštění politiky třídního boje, odumírání státu jako mocenského nástroje ve fázi budování komunismu), z nové formulace mezinárodní politiky jako soužití kapitalistické a socialistické soustavy (soužití jejich ideologií), ale i z nutnosti přizpůsobit řízení společnosti stupni její dosažené modernizace a obecné civilizační úrovně.⁷³³ Nová fáze destalinizace byla tematizována v již pozměněném společenském kontextu postupné kulturní a společenskovědní emancipace, jež umožnila překonat charakter vnitrostranické diskuse o destalinizaci z druhé poloviny 50. let a učinit ji předmětem společensko-kulturní debaty.⁷³⁴ V tomto smyslu se události koncentrované do roku 1963 staly odrazem oživení veřejného prostoru, jež vyrůstalo z předchozího emancipačního vývoje: došlo ke konstituování Šikova reformního ekonomického týmu v důsledku zhroucení třetího pětiletého plánu, Prahu navštívili Sartre

⁷³³ Srv. RICHTA, Radovan a kol.: *Civilizace na rozcestí. Společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce*. Praha: Svoboda 1966. K vědeckotechnické revoluci ve vztahu k koncepčním záměrům ČSAV srv. FRANČ, M.: *Ivan Málek a vědní politika*, c. d., s. 234 an.

⁷³⁴ BLÁHOVÁ, K.: *Mezi literaturou a politikou*, c. d., s. 502 an.

a Beauvoirová, vyšla Kosíkova kniha *Dialektika konkrétního*, konala se liblická konference o Kafkovi a III. sjezd spisovatelů, na němž byly formálně odvolány restriktce ve spisovatelském svazu z let 1958–1959. Obnovená kritika forem kulturní politiky první poloviny 50. let souvisela s nástupem nové generace literární kritiky, která se již na prosazování ždanovovských norem nepodílela či jen minimálně, a také s příklonem autorského okruhu *Tvorby* z přelomu 40. a 50. let k protištollovským pozicím. Kulturní časopisy (nově *Plamen*, 1959, *Tvář*, 1964) se opět staly platformami různých zaměření literární tvorby a jejich rozvoj formálně zastřešoval spisovatelský svaz proti rostoucí nespokojenosti aktivované ideologické komise ÚV KSČ.⁷³⁵ Komunistické ideology iritovala zejména skutečnost, že si kulturní časopisy přisvojují právo na nezávislou kritickou interpretaci politiky.⁷³⁶ Právě společenský přesah ovlivňující postupně a jimi formované veřejné mínění vyvolával potřebu „ideologického nástupu“ proti soudovému „liberalismu“.

Ve společenskovědní oblasti transformace zahájená na počátku 60. let zahrnovala vytyčení nových úkolů („zkoumat a rozpracovávat zákonitosti rozvoje socialistické společnosti“) a prohloubení stranického charakteru společenskovědních pracovišť, jež vycházelo z již dříve formulované koncepce o ideovém monopolu KSČ na rozvoj společenských věd a z nově postulované vedoucí úlohy strany ve společnosti. V souvislosti s usnesením ÚV KSČ k ideologickým otázkám z jeho prosincového zasedání v roce 1963 rozpracovala ideologická komise čtyři obsáhlé materiály týkající se stranického řízení společenských věd, stavu ve filozofii, ve výuce marxismu-leninismu a v historiografii. Zprávy komise zjišťovaly, jakým způsobem společenskovědní pracoviště pracují na nově formulovaných úkolech, a ve smyslu zmíněného usnesení měly připravit návrhy na zjednodušení struktury vědeckých pracovišť (s cílem odstranit překrývání výzkumných prací) a na vytvoření jejich nové koncepce (základem restrukturalizace se měly stát tematické plány vědních oborů). Komise doporučila zachování, resp. prohloubení stranického řízení akademických ústavů v systému tzv. kádrového pořádku a odmítla tím názory, že stranické řízení orgány mimo akademii (na různých úrovních) představuje příliš složitý mechanismus, který nebude fungovat a jenž vyjadřuje nedůvěru stranickým organizacím akademie. Komise také dospěla k názoru systematizovat sociologické pracoviště na Vysoké školy politické v rámci institucionálního rozvoje sociologie a práce na sociologických

---

⁷³⁵ Tamtéž.

⁷³⁶ HRZAL, Ladislav – NETOPILÍK, Jakub: *Ideologický boj ve vývoji české filozofie*. Praha: Svoboda 1975, s. 119 an.

výzkumech veřejného politického života, mládeže apod.⁷³⁷ Ustavení katedry sociologie na VŠP (1964) a zřízení Sociologického ústavu ČSAV (1965) tak znovu rehabilitovalo obor sociologie v soustavě společenských věd a současně navázalo na praxi duální existence společenskovědních pracovišť, stranických a mimostranických (které ovšem podléhaly stranickému řízení). Komise se také zabývala současným stavem ve filozofii, resp. plněním usnesení politického byra ÚV KSČ z března 1959, jímž bylo ukončeno prošetřování revizionismu ve Filozofickém ústavu ČSAV (Sviták, Kosík) a na katedře dialektického a historického materialismu Filozoficko-historické fakulty (Tondl). Zpráva komise konstatovala, že řada opatření z roku 1959 nebyla realizována (ideologické diskuse, posílení stranického vedení pracovišť, výměna kádrů, pracovní konference, spolupráce ČSAV a vysokých škol, formulování celkové koncepce) a za hlavní příčinu označila nedostatek stranického a státního řízení „filozofické fronty“ a její špatné zapojení do „ideologické fronty“. Stav ve filozofii nadále provázela „ideologická nepevnost“, její pracovníci podléhají liberalistickým a antropologickým tendencím, tj. prosazování „ideologického smíru“ se západní filozofií či redukování filozofie na problematiku člověka a jeho filozofického zakotvení, rozpracovávání „módního“ fenoménu odcizení (kafkovská konference).⁷³⁸ Za nejzávažnější moment považovala zpráva fakt, že stranická skupina Filozofického ústavu nadále neuznávala oprávněnost kritiky filozofických pracovišť po roce 1956 jako zdroje revizionismu a setrvala na stanovisku, že tato kritika byla vedena z pozic přetrvávajícího dogmatismu. Stranickému řízení přiznávala právo jistého obecného ideového směřování, ovšem bez přímého zasahování do odborné vědecké práce, což komise shledávala ideologicky zcela nesprávným. Podle ní Filozofický ústav neplnil úlohu ústředního filozofického pracoviště a úkoly s ní spojené, tj. především rozpracování filozofických problémů socialistické společnosti, a uložila novému předsedovi ČSAV Františku Šormovi provést jeho reorganizaci (v jejím rámci byl propuštěn vědecký tajemník ústavu Ivan Sviták).⁷³⁹

Katedry marxismu-leninismu byly nadále definovány jako propagandistická, ideologická a vědecká pracoviště, což způsobovalo přetrvávající obtíže v jejich působení na vysokoškolské posluchače. Na jedné straně bylo považováno za správné, aby učitelé těchto

---

⁷³⁷ NA: fond *Ideologická komise ÚV KSČ 1958-1968*, sv. 2, arch. j. 10, bod 1. Současný stav stranického řízení na úseku společenských věd (1964).

⁷³⁸ K „revizionistické“ linii interpretace Marxovy definice odcizení srv. HRZAL, L. – NETOPILÍK, J.: *Ideologický boj*, c. d., s. 56 an.

⁷³⁹ NA: fond *Ideologická komise ÚV KSČ 1958-1968*, sv. 3, arch. j. 13, bod 2. Plnění usnesení politického byra ÚV KSČ přijatého ke zprávě o současné situaci ve filosofii z března 1959 a hlavní úkoly současné filosofie v naší době (1964).

kateder v rámci výuky obhajovali socialistické zřízení, na druhé straně se s kritikou setkala skutečnost, že výuka marxismu-leninismu je studenty vnímána jako „povrchní apologetika politiky“. Podle zprávy ideologické komise ke stavu výuky marxismu-leninismu se u posluchačů projevovala deziluze z rozporu mezi schematickou a formální výukou, jak byla zformována v období před rokem 1956, a složitostí společenské reality včetně výhledu jejich budoucího společenského uplatnění a honorování. Z diskusí v rámci výuky vyšlo najevo, že studenti nadále podléhají názorům o revizi společenského řízení (politická opozice, diskuse o socialismu, svoboda tisku) a v tomto „netřídním pohledu“ byli podporováni i některými učiteli a jejich liberalistickými postoji (relativizování stranických usnesení, např. stanoviska o poslání a úloze kulturních časopisů). Na základě usnesení ÚV o opatřeních ke zvýšení účinnosti výuky marxismu-leninismu na vysokých školách z ledna 1963 se připravovala její úprava ve smyslu přibližování k hlavnímu profilu školy či fakulty, neboť bylo konstatováno, že dosavadní výuka nedostatečně přesvědčivě odráží problémy soudobé společenské praxe a perspektivy vývoje společnosti. Zpráva také přiznávala, že přestavba vysokých škol měla spíše organizační a administrativní charakter, než že by přinesla žádanou obsahovou změnu, a že u studentů se v důsledku mentální proměny zvýšila jejich kritičnost a náročnost na výklad. Učitelé odborných předmětů a část studentů viděli řešení problémů výuky marxismu-leninismu v jejím zrušení či výrazné redukci a objevily se rovněž názory uskutečnit „scientistní“ transformaci, tj. vyměnit výuku politické ekonomie za konkrétní ekonomiky, vědecký komunismus za sociologické disciplíny a marxistickou filozofii za filozofii dějin. Takové přístupy označila komise za nesprávné a za způsob nápravy nabídla obvyklé postupy (zlepšení stranického a státního řízení kateder, zkvalitnění vědeckého obsahu výuky a zajištění kvalifikovaných učitelů). Současně přiznávala již přetrvávající problémy v personálním stavu kateder marxismu-leninismu, tj. skutečnost, že jejich kvalifikovaní učitelé odcházejí na jiná prestižnější pracoviště, a nově také, že se na katedry nepodařilo přivést mladší vědecké pracovníky do 30 let, tj. nové vysokoškolské absolventy, kteří zakončili studium v období po roce 1956.⁷⁴⁰ Problémy širší „ideologické fronty“ projednávala ideologická komise na jaře roku 1964 v souvislosti s dokumentem o návrhu zásad k výročím slovenského povstání a bojů o Duklu předloženým politickému byru ÚV KSČ, jímž se do centra pozornosti dostala situace v historiografii a otázka prověřování historických pracovišť. Ta souvisela úzce s problematikou stranické revize politických procesů z 50. let a otevíráním dosud

⁷⁴⁰ NA: fond *Ideologická komise ÚV KSČ 1958-1968*, sv. 3, arch. j. 14, bod 1. Stav a další úkoly ve výuce marxismu-leninismu na vysokých školách.

tabuizovaných témat v dějinách KSČ. Zpráva tzv. Kolderovy komise a účast některých historiků v práci tzv. barnabitské komise pro přešetření případu tzv. slovenských buržoazních nacionalistů, jež jim umožnila seznámit se s utajovanými archivy ÚV KSČ, vnesly nové impulzy do bádání o nedávné minulosti a podněty pro historické přehodnocení klíčových událostí stranických dějin (příčinná souvislost V. sjezdu KSČ a porušování stranické demokracie, politika Komunistické internacionály a sovětsko-německý pakt, komunistický válečný odboj a úloha tzv. slovenských buržoazních nacionalistů). Do interpretace slovenského národního povstání také významně vstoupil Gustáv Husák svým *Svědectvím o Slovenském národním povstání*, které připravoval v souvislosti s rehabilitací v roce 1963. V předmluvě Ladislava Novomeského bylo povstání zasazeno do koncepce „pokrokových“ tradic slovenských dějin jako rehabilitace slovenského národa v očích „revolučních národů Evropy“. Husákova práce měla přinést emancipovaný výklad a překonat jím patnáctiletou „houževnatou snahu pokřivit význam povstání“, zredukovat jej podle aktuálních politických zájmů a pod vlivem „kultu lokálních osobností“, resp. pomýleného boje proti tzv. buržoaznímu nacionalismu v Komunistické straně Slovenska.⁷⁴¹ Připravované české vydání však nebylo povoleno, vyšlo až v zásadně pozměněné mocenské konstelaci v roce 1970.⁷⁴² Ideologický dozor iritovalo nejen porušování stranické disciplíny „historické fronty“ v podobě kolujících kopií utajovaných archivních spisů a zaujetí historiků pro reinterpetaci historických událostí ve světle nově získaných dokumentů („stále jen senzace, duch barnabitek“), ale především „revizionistická nákaza“ některých stranických činitelů, kteří při projednávání dokumentu vyslovili názor, zda by nebylo lepší, kdyby se politici nepletli do práce historiků (Miroslav Hysko). Jak se v diskusi vyjádřil Ladislav Štoll, „historie strany musí být náš ideologický spojenec“. Je přitom symptomatické, že počátky historiografické emancipace se profilovaly na dějinách „protifašistického odboje“ a na revizi indoktrinovaného výkladu 50. let o vedoucí roli KSČ, resp. jejího moskevského exilu v domácí i zahraniční rezistenci založené na zpochybnění existence „buržoazního odboje“, zamlčování zásluh exilové reprezentace a československých vojáků v bojích na západní frontě: bez tohoto přehodnocení by nebylo možné přistoupit k psaní poválečných dějin v nějaké společensky přijatelné podobě (4. díl *Přehledu československých dějin*).⁷⁴³ Je také

⁷⁴¹ HUSÁK, Gustáv: *Svědectvo o Slovenskom národnom povstaní*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry 1964, s. 5-12.

⁷⁴² HUSÁK, Gustáv: *Svědectví o Slovenském národním povstání*. Praha: Naše vojsko – Svoboda 1970 (Několik slov k českému čtenáři).

⁷⁴³ Kol. autorů: *Dějinná křížovka: Slovenské národní povstání, předpoklady a výsledky*. Praha: SNPL 1964. Připravil Ústav dějin KSČ a Československý výbor pro dějiny protifašistického

přirozené, že výsledky těchto nových přístupů historiků sdružených v Československém výboru pro dějiny protifašistického odboje (1960–1970) se setkávaly se zájmem kulturních časopisů, což platilo i pro nové přístupy ve filozofii.⁷⁴⁴ Právě tento společenský přesah ovlivňující postupné uvolňování kulturního života a jím formované veřejné mínění vyvolával potřebu „ideologického nástupu“ proti „liberalismu“ ve filozofii, historiografii a publicistice, neboť jejich směřování a výsledky ohrožovaly základní ideologické postuláty.⁷⁴⁵

Česká marxistická historie a filozofie, resp. společenskovědní obory jako celek se měly stát ideologizačním nástrojem komunistického režimu, avšak se vstupem do 60. let bylo stále více zřejmé, že bezvýhradný společenský konsenzus mezi oficiální ideologickou linií strany a marxistickou vědou se ztrácí v atmosféře opakujících se „přešetřováních“ a přijímaných opatřeních. Konzervativní strategie přijatá vedením KSČ a jeho neochota či neschopnost se adaptovat na nový destalinizační kurz realizovaný v jiných státech tzv. socialistického bloku včetně SSSR, se projevovala setrvávající rezistencí společenskovědních pracovišť. V tomto smyslu představoval rok 1956 mezník ve vývoji poválečného ideologického formování společnosti: zatímco období 1945–1956 charakterizovala dominance komunistické ideologie a její aktivní prosazování (v podobě propagace komunistického programu a komunistických ideových hodnot v letech 1945–1948, resp. v podobě přímé indoktrinace společnosti komunistickým vědeckým světovým názorem, marxismem-leninismem v letech 1949–1956), po roce 1956 se ideologie stávala prostředkem reagence na společenský vývoj. Ten byl sice jejím předchozím působením silně ovlivněn, ale zároveň se neustále vzdaloval marxistické teorii o lineárním společenském vývoji spějícím šťastně ke komunismu. Ideologové bránili emancipaci vědy od ideologie, jež se však přes všechna opatření nadále prosazovala jako jediná možná vývojová cesta. Společenskovědní politika se ocitla v uzavřeném kruhu: strana se nemohla vzdát svého ideologického řízení, neboť tím by mohly být ohroženy ideologické základy režimu, a věda v nařizovaném ideologickém rámci nemohla dostát svému základnímu úkolu, tj. přinášet a rozvíjet

---

odboje (Ferdinand Beer, Antonín Benčík, Bohuslav Graca, Jan Křen, Václav Kural, Jaroslav Šolc); KŘEN, Jan: *Do emigrace. Buržoazní zahraniční odboj 1938-1939*. Praha: Naše vojsko 1963; PREČAN, Vilém (ed.): *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*. Bratislava: VPL 1965; Kol. autorů: *Odboj a revoluce 1938-1945. Nástin dějin čs. odboje*. Praha: Naše vojsko 1965 (O. Janeček, J. Křen, V. Kural, J. Novotný, K. Bartošek, J. Doležal, A. Benčík, L. Lipták, A. Štvrtecká); BARTOŠEK, Karel: *Pražské povstání 1945*. Praha: Naše vojsko 1965 (druhé rozšířené vydání).

⁷⁴⁴ SVITÁK, Ivan: Kafka – filosof, POPELOVÁ, Jiřina: Kategorie osamocení v díle F. Kafky. In: *Franz Kafka. Liblická konference* 1963. Praha: Nakladatelství ČSAV 1963; MACHOVEC, Milan: *Smysl lidského života. Studie k filosofii člověka*. Praha: NPL 1965.

⁷⁴⁵ NA: fond *Ideologická komise ÚV KSČ 1958-1968*, sv. 2, arch. j. 11, bod 3. Některé problémy na ideologické frontě (1964).

vědecké poznání o společnosti. Těmito limity byl negativně ovlivněn především komunistický koncept politického vzdělávání založený na paradigmatu marxisticko-leninských disciplín, neboť ve společenské realitě 60. let nedokázal přesvědčivě objasnit vyjevující se rozpory mezi společenskou teorií a soudobou společenskou praxí. Východisko z této situace nabízel koncept vědeckého psaní – pro marxisty-komunisty ovšem nedostupný – předložený Václavem Černým, který byl po třídně politických prověrkách roku 1958 přerážen z Kabinetu pro klasickou filologii do Archivu ČSAV, resp. jeho Komise pro soupis rukopisů. „Zdalo se mi, že se [...] dostavuje, ráda nerada, vnitřní proměna revolučního marxismu, jeho postupná historická *demise*, a choval jsem se podle toho, neptal jsem se už nikoho a psal jsem si, jako by okolo mne komunismu nebylo!“⁷⁴⁶

---

⁷⁴⁶ ČERNÝ, V.: *Paměti III*, c. d., s. 489.

Seznam pramenů a literatury

A) Archivní prameny

- Národní archiv Praha: fond Předsednictvo ÚV KSČ, 1945–1954
Národní archiv Praha: fond Sekretariát ÚV KSČ, 1945–1951
Národní archiv Praha: fond Sekretariát ÚV KSČ, 1954–1962
Národní archiv Praha: fond Politický sekretariát ÚV KSČ, 1951–1954
Národní archiv Praha: fond Politické byro ÚV KSČ, 1954–1962
Národní archiv Praha: fond Ústřední kulturně propagační komise a kulturně propagační oddělení ÚV KSČ, 1945–1955
Národní archiv Praha: fond Ideologické oddělení ÚV KSČ, 1951–1961
Národní archiv Praha: fond Ideologická komise ÚV KSČ, 1958–1968
Národní archiv Praha: fond Ústav dějin KSČ
Národní archiv Praha: fond Vysoká škola politická ÚV KSČ
Národní archiv Praha: fond Ministerstvo školství
Pedagogické muzeum J. A. Komenského v Praze: fond Ústřední školské úřady
Archiv Univerzity Karlovy: fond Filozofická fakulta
Archiv Univerzity Karlovy: fond Rektorát
Archiv hlavního města Prahy: fond Vysoká škola politická a sociální v Praze
Archiv hlavního města Prahy: fond Vysoká škola politických a hospodářských věd
Archiv ČVUT: fond Vysoká škola obchodní
Archiv Akademie věd ČR: fond Ladislav Štoll
Archiv Akademie věd ČR: fond Zdeněk Nejedlý
Digitální parlamentní knihovna: fond Prozatímní Národní shromáždění republiky Československé 1945–1946
Digitální parlamentní knihovna: fond Ústavodárné Národní shromáždění republiky Československé 1946–1948
Digitální parlamentní knihovna: fond Národní shromáždění republiky Československé 1948–1954

B) Primární literatura

b.1. Periodika

- Československý časopis historický*
Filozofický časopis
Kulturní tvorba
Kritický měsíčník
Literární noviny
Nová mysl
Předvoj
Rudé právo
Tvorba
Učit se!

b.2. Literatura

- BAREŠ, Gustav: *Listy o kultuře*. Svoboda, Praha 1947
- BĚLEHRÁDEK, Jan: *Novým dechem*. Borový, Praha 1946
- BOJ PROTI soudobému revizionismu – základní úkol mezinárodního revolučního hnutí. ÚV KSČ, Praha 1958
- BUDÍN, Stanislav: *Jak to vlastně bylo*. Torst, Praha 2007
- ČERNÝ, Václav: *Boje a směry socialistické kultury*. Borový, Praha 1946
- ČERNÝ, Václav: *Paměti I. (1921–1938)*. Atlantis, Brno 1994
- ČERNÝ, Václav: *Paměti III. (1945–1972)*. Atlantis, Brno 1992
- DOKUMENTY o protilidové a protinárodní politice T. G. Masaryka. Orbis, Praha 1953
- DOKUMENTY o protisovětských piklech československé reakce. Z archivního materiálu o kontrarevoluční činnosti Masaryka a Beneše v letech 1917–1924. SNPL, Praha 1954
- DUBSKÝ, Ivan: *Raná tvorba K. Marxe a B. Engelse*. SNPL, Praha 1958
- GOTTWALD, Klement: *O kultuře a úkolech inteligence v budování socialismu*. SNPL, Praha 1954
- GOTTWALD, Klement: *O politice Komunistické strany Československa v dnešní situaci*. Přednáška proslovená na školení pro okresní a krajské funkcionáře strany Velké Prahy dne 9. července 1945. ÚV KSČ, Praha 1945
- GOTTWALD, Klement: *Spisy XII (1945–1946)*. SNPL, Praha 1955
- HÁJEK, Jiří: *Paměti. Ústav mezinárodních vztahů*, Praha 1997
- HÜBL, Milan: *Cesty k moci. Naše vojsko*, Praha 1990
- HRUBÝ, Pavel – VLK, Václav: *Základy marxistického myšlení*. Práce, Praha 1946
- HRZAL, Ladislav – NETOPIILÍK, Jakub: *Ideologický boj ve vývoji české filozofie*. Svoboda, Praha 1975
- CHVATÍK, Květoslav: *Knihy vzpomínek a příběhů*. Atlantis, Brno 2001
- JUNGSMANN, Milan: *Literárky – můj osud*. Kritické návraty ke kultuře 50. a 60. let s aktuálními reflexemi. Atlantis, Brno 1999
- KAVKA, František: *Ohlédnutí za padesáti lety ve službě českému dějepiscetví*. Karolinum, Praha 2002
- KLADIVA, Jaroslav: *Kultura a politika (1945–1948)*. Svoboda, Praha 1968
- KLÍMA, Ivan: *Moje šílené století. Díl první*. Academia, Praha 2009
- KNAPP, Viktor: *Proměny času. Vzpomínky nestora české právní vědy*. Prospektrum, Praha 1998
- KOLMAN, Arnošt: *Zaslepená generace. Paměti starého bolševika*. Host, Brno 2005
- KOPECKÝ, Václav: *30 let KSČ. Vzpomínky na založení KSČ a hlavní události jejího vývoje*. Svoboda, Praha 1951
- KOPECKÝ, Václav: *ČSR a KSČ. Pamětní výpisy k historii Československé republiky a k boji KSČ za socialistické Československo*. SNPL, Praha 1960
- KOPECKÝ, Václav: *Ideová výchova a kulturní politika strany*. ÚV KSČ, Praha 1946
- KOPECKÝ, Václav: *Vedení nepřemožitelným učením marxismu-leninismu vybudujeme socialismus v naší vlasti*. Referát na IX. řádném sjezdu KSČ v Praze dne 28. května 1949. ÚV KSČ, Praha 1949
- KOPECKÝ, Václav: *Proti kosmopolitismu jako ideologii amerického imperialismu*. Orbis, Praha 1952
- KOPECKÝ, Václav: *T. G. Masaryk a komunisté*. ÚV KSČ, Praha 1950
- KRÁL, Václav: *Dokumenty o protilidové a protinárodní politice TGM*. Orbis, Praha 1953
- KRÁL, Václav: *O Masarykově a Benešově kontrarevoluční protisovětské politice*. SNPL, Praha 1953
- LACINA, Vlastislav (ed.): *Československá revoluce v letech 1944–1948*. Academia, Praha 1966
- MAREŠ, Michal: *Přicházím z periferie republiky*. Academia, Praha, 2009

- MARXISTICKO-LENINSKOU IDEOVOSTÍ a stranickostí proti kosmopolitismu a objektivismu ve vědě. Sborník dokumentů I. ideologické konference vysokoškolských vědeckých pracovníků v Brně 27. února – 1. března 1952. Naše vojsko, Praha 1952
- MASARYK, Jan: *Ani opona, ani most... V. Žikeš*, Praha 1947
- MRKVIČKA, Otakar (ed.): *Střetnutí. Sovětské malířství a současné umění. V. Žikeš*, Praha 1947
- MUKAŘOVSKÝ, Jan: *Stranickost ve vědě a umění. Orbis*, Praha 1949
- NEJEDLÝ, Zdeněk: *Komunisté, dědici velkých tradic českého národa. Československý spisovatel*, Praha 1950
- NEJEDLÝ, Zdeněk: *O kulturu národní a lidovou. Melantrich*, Praha 1948
- NEJEDLÝ, Zdeněk: *O smyslu českých dějin. SNPL*, Praha 1952
- NEJEDLÝ, Zdeněk: *O umění a politice. Melantrich*, Praha 1978
- NEJEDLÝ, Zdeněk: *O školské a kulturní politice v dnešní situaci. ÚV KSČ*, Praha 1946
- NEJEDLÝ, Zdeněk: *Odkaz našich národních dějin. ÚV KSČ*, Praha 1948
- NEJEDLÝ, Zdeněk: *Staré pověsti české jako historický pramen. Československý spisovatel*, Praha 1953
- NEJEDLÝ, Zdeněk: *T. G. Masaryk. Svoboda*, Praha 1946
- NEJEDLÝ, Zdeněk: *T.G. Masaryk ve vývoji české společnosti a čs. státu. Ministerstvo informací a osvěty*, Praha 1950
- NEJEDLÝ, Zdeněk: *Vybudujeme Československou akademii věd. Československý spisovatel*, Praha 1952
- NEJEDLÝ, Zdeněk: *Za kulturu lidovou a národní. SNPL*, Praha 1953
- OHLAS článku J. V. Stalina „O marxismu v jazykovědě“ na našich vysokých školách. Stenografický záznam diskuse o článku J. V. Stalina „O marxismu v jazykovědě“ konané 29. června 1950 na filosofické fakultě Karlovy university v Praze. Nakladatelství Rovnost, Praha 1951
- ORGANIZAČNÍ STATUT Vysoké stranické školy při Ústředním výboru KSČ. Rudé Právo, Praha 1953
- PACHTA, Jan: *Josef Pekař, ideolog kontrarevoluce. Socialistická akademie*, Praha 1948
- PACHTA, Jan: *Pekař a pekařovština v českém dějepisectví. Rovnost*, Brno 1950
- PACHTA, Jan: *Pravda o T. G. Masarykovi. Orbis*, Praha 1953
- PELIKÁN, Jiří: *Potlačená zpráva. Zpráva komise ÚV KSČ o politických procesech a rehabilitacích v Československu 1948–1969. Europa*, Wien 1970
- PLENÁRNÍ ZASEDÁNÍ Ústředního výboru Komunistické strany Československa ve dnech 3.–5. prosince 1953. ÚV KSČ, Praha 1953
- POPELOVÁ, Jiřina – KOSÍK, Karel (eds.): *Filosofie v dějinách českého národa. Nakladatelství ČSAV*, Praha 1958
- PRAŽÁK, Albert: *Politika a revoluce. Paměti. (KOKOŠKA, Stanislav – ZELENKA, Miloš, eds.). ÚSD AV ČR*, Praha 2004
- PROTI KOSMOPOLITISMU ve výkladu národních dějin. Nakladatelství ČSAV, Praha 1953
- PRŮVODCE Museem V. I. Lenina v Praze. Museum V. I. Lenina v Praze, Praha 1953
- PŘEHLED DĚJIN Komunistické strany Československa. These. SNPL, Praha 1957
- ROUČEK, František: *Studium na vysoké škole politické a sociální. A. Hubínek*, Praha 1947
- STRÁNSKÝ, Jaroslav: *O kulturní politice. Melantrich*, Praha 1947
- SVITÁK, Ivan: *Devět životů. SAKKO*, Praha 1992
- ŠTOLL, Ladislav: *Tricet let bojů za českou socialistickou poezii. Praha, Orbis* 1950
- ŠTOLL, Ladislav: *Umění a ideologický boj. Svoboda*, Praha 1972

- ŠTOLL, Ladislav: *Věda jde s lidem*. Orbis, Praha 1952
- ŠTOLL, Ladislav: *Vychovávat mládež pro nový komunistický svět*. VŠPHV, Praha 1951
- ŠTOLL, Ladislav: *Z kulturních zápasů*. Vzpomínky – rozhovory – portréty – stati – korespondence. Praha, Odeon 1986
- ŠTOLL, Ladislav: *Zápas o nové české myšlení*. Svoboda, Praha 1947
- ŠVERMOVÁ, Marie: *Paměti*. Futura, Praha 2008
- TRETERA, Ivo: *Vzpomínky na Bohumila Hrabala a na život vůbec*. Paseka, Praha-Litomyšl 2011
- ÚČTOVÁNÍ A VÝHLEDY. Sborník prvního sjezdu Svazu českých spisovatelů. Syndikát českých spisovatelů, Praha 1948
- ZA BOLŠEVICKOU ORIENTACI KSC. Sborník dokumentů k 1. sv. Spisů Klementa Gottwalda. SNPL, Praha 1953
- ZA CHLÉB, práci, půdu a svobodu. Sborník dokumentů ke 2., 3., 4. a 5. svazku spisů Klementa Gottwalda. SNPL, Praha 1954
- ZA SVOBODU českého a slovenského národa. Sborník dokumentů k dějinám KSC v letech 1938-1945 a k 9., 10. a 11. svazku spisů Klementa Gottwalda. SNPL, Praha 1956
- ZIERIS, Karel F.: *Nové základy českého periodického tisku*. Orbis, Praha 1947
- ŽDANOV, Andrej Alexandrovič: *O umění*. Orbis, Praha 1949

C) Odborná literatura

c.1. Periodika

- Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*
- Český časopis historický*
- Dějiny – teorie – kritika*
- Paměť a dějiny*
- Sociologický časopis*
- Soudobé dějiny*

c.2. Literatura

- BAUER, Michal (ed.): *II. sjezd Svazu československých spisovatelů 22.–29.4. 1956*. Akropolis, Praha 2011
- BAUER, Michal: *Ideologie a paměť*. Literatura a instituce na přelomu 40. a 50. let 20. století. H&H, Jinočany 2003
- BAUER, Michal: *Souvislosti labyrintu*. Kodifikace ideologicko-estetické normy v české literatuře 50. let 20. století. Akropolis, Praha 2009
- BAUER, Michal: *Tíseň tmy aneb Halasovské interpretace po roce 1948*. Akropolis, Praha 2005
- BENEŠ, Zdeněk – JIROUŠEK, Bohumil – KOSTLÁN, Antonín (eds.): *František Graus – člověk a historik*. Výzkumné centrum pro dějiny vědy, Praha 2004
- BLAIVE, Muriel: *Promarněná příležitost*. Československo a rok 1956. Prostor, Praha 2001
- BRENNER, Christiane: *„Zwischen Ost und West“*. Tschechische politische Diskurse 1945–1948. Oldenbourg, München 2009
- CATALANO, Alessandro: *Rudá záře nad literaturou*. Česká literatura mezi socialismem a undergroundem (1945–1959). Host, Brno 2008
- CIGÁNEK, Radim: *Politický zápas o jednotnou státní školu 1945–1949*. Karolinum, Praha 2009
- CONNELLY, John: *Ztročená univerzita*. Sovětizace vysokého školství ve východním Německu, v českých zemích a v Polsku v letech 1945–1956. Karolinum, Praha 2008

- ČERVINKA, František: *Zdeněk Nejedlý*. Melantrich, Praha 1969
- ČORNEJ, Petr: *Lipanské ozvěny*. H&H, Jinočany 1995
- ČORNEJ, Petr: *Světla a stíny husitství*. Události, osobnosti, texty, tradice. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2011
- DEVÁTÁ, Markéta – OLŠÁKOVÁ, Doubravka – SOMMER, Vítězslav – DINUŠ, Peter – KOSTLÁN, Antonín (ed.): *Vědní koncepce a její institucionalizace po roce 1948*. Ústav pro soudobé dějiny, Praha 2010
- DOLEŽALOVÁ, Antonie a kol.: *Učíme ekonomii 90 let*. Wolters Kluwer, Praha 2011
- DRÁPALA, Milan: *Na ztracené vartě Západu*. Antologie české nesocialistické publicistiky z let 1945-1948. Prostor, Praha 2000
- FIDELIUS, Petr: *Řeč komunistické moci*. Triáda, Praha 1998
- FRANC, Martin: *Ivan Málek a vědní politika 1952–1989 aneb Jediný opravdový komunist?* Masarykův ústav a Archiv AV, Praha 2010
- GABRIEL, Jiří a kol.: *Česká filozofie ve 20. století*. 1. Směry, osobnosti, problémy. Masarykova univerzita, Brno 1995
- GLETTLER, Monika – MÍŠKOVÁ, Alena (eds.): *Prager Professoren 1938-1948*. Zwischen Wissenschaft und Politik. Klartext, Essen 2001
- GÓRNY, Maciej: *Miedzy Marksem a Palackým*. Historiografia w komunistycznej Czechoslowacji. Trio, Warszawa 2001
- GRYGAR, Mojmir: *Terminologický slovník českého strukturalismu*. Host, Brno 1999
- HANZAL, Josef: *Cesty české historiografie 1945–1989*. Karolinum, Praha 1999
- HAVELKA, Miloš: *Dějiny a smysl*. Obsahy, akcenty a posuny „české otázky“ 1895-1989. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2001
- HAVELKA, Miloš: *Ideje – dějiny – společnost*. Studie k historické sociologii vědění. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2010
- HAVELKA, Miloš (ed.): *Spor o smysl českých dějin 2. (1938-1989)*. Posuny a akcenty české otázky. Torst, Praha 2006
- HAVRÁNEK, Jan – POUSTA, Zdeněk (eds.): *Dějiny Univerzity Karlovy, 1918–1990*, IV. díl. Karolinum, Praha 1998
- HRUŠKA, Petr (ed.): *Rok 1947*. Česká literatura, kultura a společnost v období 1945–1948. Ústav pro českou literaturu, Praha 1998
- CHVATÍK, Květoslav: *Strukturální estetika*. Host, Brno 2001
- JANIŠOVÁ, Helena: *Zdeněk Ullrich*. Příspěvek k dějinám československé sociologie 1945–1949. SLON, Praha 1998
- JANOUŠEK, Pavel a kol.: *Dějiny české literatury*. 1. (1945-1948), 2. (1948-1958), 3. (1958-1969). Academia, Praha 2007-2008
- JIROUŠEK, Bohumil: *Historik Josef Charvát v systému vědy a moci*. ARSCI, Praha 2011
- JIROUŠEK, Bohumil: *Josef Macek*. Mezi historií a politikou. Výzkumné centrum pro dějiny vědy, Praha 2004
- JIROUŠEK Bohumil a kol.: *Proměny diskursu české marxistické historiografie*. Kapitoly z historiografie 20. století. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta, Historický ústav, České Budějovice 2008
- KALINOVÁ, Lenka: *Společenské proměny v čase socialistického experimentu*. K sociálním dějinám v letech 1945–1969. Academia, Praha 2007
- KALINOVÁ, Lenka: *Východiska, očekávání a realita poválečné doby*. K dějinám české společnosti v letech 1945–1948. Ústav pro soudobé dějiny, Praha 2004

- KAPLAN, Karel: *Aparát ÚV KSČ v letech 1948–1968*. Studie a dokumenty. Ústav pro soudobé dějiny, Praha 1993
- KAPLAN, Karel: *Československo v letech 1953–1966*. SPN, Praha 1992
- KAPLAN, Karel: *Kronika komunistického Československa*. Doba tání 1953–1956. Barrister & Principal, Brno 2005
- KAPLAN, Karel: *Kronika komunistického Československa*. Kořeny reformy 1956–1968. Společnost a moc. Barrister & Principal, Brno 2008
- KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*. Sixty-Eight Publishers, Toronto 1985
- KAPLAN, Karel: *Proměny české společnosti 1948–1960*. Část první. Ústav pro soudobé dějiny, Praha 2007
- KAPLAN, Karel – KOSATÍK, Pavel: *Gottwaldovi muži*. Paseka, Praha-Litomyšl 2004
- KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (edd.): *Bolševismus, komunismus a radikální socialismu v Československu*, svazek 1–5. ÚSD–Doplňek, Praha–Brno 2003–2005
- KAVKA, František – PETRÁŇ, Josef (edd.): *Dějiny Univerzity Karlovy (1918–1990)*. Svazek 4. Karolinum, Praha 1998
- KNAPÍK, Jiří: *Kdo spoutal naši kulturu*. Portrét stalinisty Gustava Bareše. Šárka, Přerov 2000
- KNAPÍK, Jiří: *Únor a kultura*. Sovětizace české kultury 1948–1950. Libri, Praha 2004
- KNAPÍK, Jiří: *V zajetí moci*. Kulturní politika, její systém a aktéři. 1948–1956. Libri, Praha 2006
- KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – KOCIAN, Jiří – KOKOŠKA, Stanislav (edd.): *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody*. Národní archiv a ÚSD, Praha 2005
- KOPEČEK, Michal: *Hledání ztraceného smyslu revoluce*. Zrod a počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953–1960. Argo, Praha 2009
- KOSTLÁN, Antonín: *Druhý sjezd československých historiků (5.–11. října 1947) a jeho místo ve vývoji českého dějepiscetví v letech 1935–1948*. Archiv AV, Praha 1993
- KOSTLÁN, Antonín – BARVÍKOVÁ, Hana (eds.): *Věda v Československu v letech 1953–1963*. Výzkumné centrum pro dějiny vědy, Praha 2000
- KRÓLAK, Joanna: *Hus na trybunie*. Tradycje narodowe w czeskiej powieści historycznej okresu realizmu socjalistycznego. Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2004
- KŘEŠŤAN, Jiří: *Pojetí české otázky v díle Zdeňka Nejedlého*. Státní ústřední archiv, Praha 1996
- KUSÁK, Alexej: *Kultura a politika v Československu 1945–1956*. Torst, Praha 1998
- KUSÁK, Alexej: *Tance kolem Kafky*. Liblická konference 1963. Akropolis, Praha 2003
- KUSIN, Vladimír V.: *The Intellectual Origins of the Prague Spring*. The Development of Reformist Ideas in Czechoslovakia 1956–1967. Cambridge University Press 1971
- LACH, Jiří: *Josef Borovička*. Osudy českého historika ve 20. století. Academia, Praha 2010
- LANGEROVÁ, Marie a kol.: *Symbols oblidností*. Mýty, jazyk a tabu české postavantgardy 40.–60. let. Malvern, Praha 2009
- LEHEČKOVÁ, Eva – CHROMÝ, Jan: *Rozhovory s českými lingvisty*. 1–3. Dauphin, Podlesí 2007 a Akropolis, Praha 2009 a 2010
- LINHARTOVÁ, Věra: *Jan Bělehrádek a jeho cesta ke svobodě ducha*. Galén, Praha 2003
- LOEWENSTEIN, Bedřich: *Víra v pokrok*. Dějiny jedné evropské ideje. OIKOYMENH, Praha 2009
- MACURA, Vladimír: *Český sen*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1998
- MACURA, Vladimír: *Šťastný věk a jiné studie o socialistické kultuře*. Academia, Praha 2008
- MÁCHA, Karel: *Glaube und Vernunft*. Das Böhmisches Philosophie in geschichtlicher Übersicht, IV/1-2, 1945–1952 a 1953–1989. Mährische Landesbibliothek, Brno 1996 a 1998

- MATTHEUS, John P. C.: *Majáles 1956. Nevydařená revolta československých studentů*. ÚSD-Prius, Praha-Brno 2000
- MERVART, Jan: *Naděje a iluze. Čeští a slovenští spisovatelé v reformním hnutí šedesátých let*. Host, Brno 2011
- MÍŠKOVÁ, Alena: *Idea a počátky Československé akademie věd v dokumentech*. Katalog ke stejnojmenné výstavě Archivu AV ČR. Archiv AV, Praha 2003
- MÍŠKOVÁ, Alena – FRANC, Martin – KOSTLÁN, Antonín: *Bohemia docta. K historickým kořenům vědy v českých zemích*. Academia, Praha 2010
- MORKES, František: *Kapitoly o školství, o ministerstvu a jeho představitelích*. Pedagogické muzeum J. A. Komenského, Praha 2002
- MORKES, František: *Vysoké školy v poválečném Československu*. Pedagogické centrum, Plzeň 2002
- NODL, Martin: *Dějepisectví mezi vědou a politikou. Úvahy o historiografii 19. a 20. století*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2007
- NOVOTNÝ, Robert – ŠÁMAL, Petr (eds.): *Zrození mýtu. Dva životy husitské epochy*. Paseka, Praha-Litomyšl 2011
- PÁNEK, Jaroslav – TŮMA, Oldřich a kol.: *Dějiny českých zemí*. Karolinum, Praha 2008
- PÁVOVÁ, Jana: *Demagog ve službách strany. Portrét komunistického politika a ideologa Václava Kopeckého*. Ústav pro studium totalitních režimů, Praha 2008
- PRÁCE Z DĚJIN Československé akademie věd, Seria 3A. ČSAV, Praha 1988
- PŘIBÁŇ, Michal (ed.): *Antologie k Dějinám české literatury 1945-1990*. Díl 1 a 2. Ústav pro českou literaturu, Praha 2001 a 2002
- RAK, Jiří: *Bývali Čechové... České historické mýty a stereotypy*. H&H, Jinočany 1994
- RÁKOSNÍK, Jakub: *Sověťizace sociálního státu*. FF UK, Praha 2010
- RATAJ, Jan: *KSČ a Československo. I. (1945-1960)*. VŠE, Praha 2003
- RUPNIK, Jacques: *Dějiny komunistické strany Československa. Od počátků do převzetí moci*. Academia, Praha 2002
- SERVICE, Robert: *Soudruzi. Světové dějiny komunismu*. Argo-Academia, Praha 2009
- SKILLING, H. Gordon: *Czechoslovakia's Interrupted Revolution*. Princeton University Press 1976
- ŠÁMAL, Petr: *Soustružníci lidských duší. Lidové knihovny a jejich cenzura na počátku padesátých let 20. století (s edicí seznamů zakázaných knih)*. Academia, Praha 2009
- ŠARADÍN, Pavel: *Historické proměny pojmu ideologie*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2001
- ŠPIRIT, Michal (ed.): *Tvář*. Torst, Praha 1995
- ŠTBAŇOVÁ, Soňa – KOSTLÁN, Antonín (eds.): *Sto českých vědců v exilu*. Academia, Praha 2011
- TOMEK, Prokop: *Život a doba ministra Rudolfa Baráka*. Vyšehrad, Praha 2009
- URBÁŠEK, Pavel – PULEC Jiří a kol.: *Kapitoly z dějin univerzitního školství na Moravě v letech 1945-1990*. Univerzita Palackého, Olomouc 2003
- VOREL, Jaroslav – ŠIMÁNKOVÁ, Alena – BABKA, Lukáš (eds.): *Československá justice v letech 1948-1953 v dokumentech*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, Praha 2004
- WIEDEMANN, Andreas: *„Komm mit uns das Grenzland aufbauen!“: Ansiedlung und neue Strukturen in den ehemaligen Sudetengebieten 1945-1952*. Klartext, Essen 2007
- ZÍDEK, Petr: *Příběh herečky. Dělnická prokurátorka Ludmila Brožová a její svět*. Dokořán, Praha 2010
- ZILYNSKÁ, Blanka – SVOBODNÝ, Petr (eds.): *Věda v Československu v letech 1945-1953*. Ústav dějin – Archiv UK, Praha 1999

- ZILYNSKÁ, Blanka – SVOBODNÝ, Petr (eds.): *Česká věda a Pražské jaro (1963–1970)*. Výzkumné centrum pro dějiny vědy, Praha 2001
- ZOUHAR, Jan: *Česká filozofie v šedesátých letech*. Academicus, Brno 2009
- ZOUHAR, Jan: *Dějiny českého filozofického myšlení do roku 1968*. Academicus, Brno 2008
- ZOUHAR, Jan: *Studie k dějinám českého myšlení 20. století*. Masarykova univerzita, Brno 1999